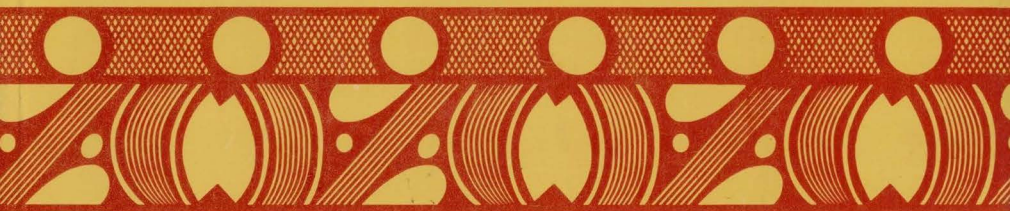

ȘTEFAN CUCOȘ

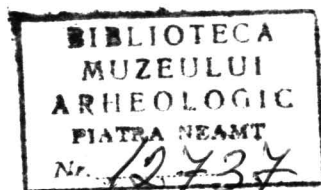
FAZA CUCUTENI B
ÎN ZONA SUBCARPATICĂ
A MOLDOVEI

PIATRA-NEAMȚ
1999

Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni

Bibliotheca
MEMORIAE ANTIQUITATIS
VI

ȘTEFAN CUCOȘ

FAZA CUCUTENI B ÎN ZONA SUBCARPATICĂ A MOLDOVEI

Muzeul de Istorie Piatra-Neamț

1 9 9 9

FAZA CUCUTENI B ÎN ZONA SUBCARPATICĂ A MOLDOVEI

*

LA PHASE CUCUTENI B DANS LA ZONE SUBCARPATHIQUE DE LA MOLDAVIE

Editori:

Dan Monah și Gheorghe Dumitroaia

Traducerea rezumatului în limba franceză: ***Marius Alexianu***

**Tehnoredactare: *Mihaela Marcu, Dana Roșca,
Valentina Colobanea și Gil Colobanea***

Corectură ilustrație: ***Constantin-Emil Ursu***

Coperta: ***Gil Colobanea***

© **Complexul Muzeal Județean Neamț**

Str. Mihai Eminescu nr. 10 5600 – Piatra-Neamț, România

Fax: 040-33-233285; E-mail: muzeu.pneamt@decebal.ro

Editura „Constantin Matasă”

ISBN 973-99195-0-2

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
Introducere	9
Abrevieri	13
I. Condițiile mediului natural	15
II. Istoricul cercetărilor	19
III. Așezările	25
A. Categori și stratigrafie	25
B. Locuințele	37
C. Complexe de cult	48
D. Gropi	52
E. Fortificații	53
IV. Unelte și arme	55
A. Materii prime	55
B. Tipuri	59
V. Ceramica	77
A. Cucuteni B₁	77
B. Cucuteni B₂	99
C. Alte categorii ceramice	116
VI. Plastica	123
A. Plastica antropomorfă	123
B. Plastica zoomorfă	131
VII. Obiecte de podoabă și diverse	137
VIII. Periodizare și cronologie	141
A. Etape	141
B. Sincronisme	147
C. Cronologia absolută	154

IX. Considerații generale	157
Repertoriul așezărilor Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei	175
Anexe	187
1 Structura petrografică a materialului litic (Adrian Muraru, Ștefan Cucos)	187
2 Analiza fizică și tehnologică a ceramicii de la Ghelăiești - Nedeia (Paula Chiribuță)	190
3 Expertiza asupra pieselor osoase (arșice) descoperite în stațiunea Cucuteni BI de la Ghelăiești – Nedeia (Olga Necrasov)	192
4 Determinarea resturilor de faună descoperite în săpăturile din 1982 la Ghelăiești Nedeia (Sergiu Haimovici)	193
5 Analiza cantitativă a pieselor de aramă Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei (după S. Junghans, E. Sangmaister, M. Schröder)	195
La phase Cucuteni B dans la zone subcarpathique de la Moldavie (résumé)	197
Légende des figures	215
Bibliografie	219
Ilustrație	229
Indice	297

Sommaire

<i>Préface</i>	7
Introduction	9
Abréviations	13
I. Milieu géographiques	15
II. L'historique des recherches	19
III. Habitats	25
A. Catégories et stratigraphie	25
B. Habitations	37
C. Complexes de culte	48
D. Fosses	52
E. Fortifications	53
IV. Outils et armes	55
A. Matières premières	55
B. Types	59
V. Céramique	77
A. Cucuteni B ₁	77
B. Cucuteni B ₂	99
C. Autres catégories céramiques	116
VI. Plastique	123
A. Plastique antropomorphe	123
B. Plastique zoomorphe	131
VII. Objets de parure et objets divers	137
VIII. Périodisation et chronologie	141
A. Étapes	141
B. Synchronismes	147
C. Chronologie absolue	154

IX. Considérations générales	157
Repertoire des habitats Cucuteni B de la zone souscarpathique de la Moldavie	175
Annexes	187
1. Structure pétrographique du matériel lithique (Adrian Muraru, Ștefan Cuciș)	187
2. Analyse physique et technologique de la céramique de Ghelăiești-Nedeia (Paula Chiribută)	190
3. Expertise des pièces en os (osselets) mises au jour dans la station Cucuteni B ₁ de Ghelăiești-Nedeia (Olga Necrasov)	192
4. Détermination des restes faunistiques mises au jour pendant les fouilles de 1982 dans la station énéolithique de Ghelăiești-Nedeia (Sergiu Hăimovici)	193
5. Analyse quantitative des pièces en cuivre Cucuteni B de la zone souscarpathique de la Moldavie (S. Junghans, E. Sangmaister, M. Schröder)	195
La phase Cucuteni B dans la zone subcarpathique de la Moldavie (résumé)	197
Légende des figures	215
Bibliographie	219
Illustration	229
Index	297

PREFAȚĂ

Regretatul nostru coleg Ștefan Cucuș (1936-1992) a lucrat 16 ani ca arheolog la Muzeul de Istorie din Piatra Neamț. În acest timp, singur sau în colaborare, a întreprins săpături în stațiunile: Ghelăiești-Nedeia, Calu-Piatra Șoimului, Văleni-Piatra Neamț, Podei-Tg. Ocna, Girov, Petricani-Școală, Hlăpești, Răucești-Munteni, Izvoare-Piatra Neamț și Poduri-Dealul Ghindaru. A fost preocupat în special de faza finală a culturii Cucuteni, aria sa de investigație fiind circumscrisă regiunii subcarpatice a Moldovei. În săpăturile din Subcarpați, Ștefan Cucuș a obținut rezultate deosebit de interesante. În acest sens pot fi citate mesele rotative pentru modelat ceramică și complexe de cult de la Ghelăiești. Unele dintre aceste descoperiri au fost puse cu promptitudine în circulație de către descoperitor, altele au fost publicate postum.

În 1972 Ștefan Cucuș a fost admis ca doctorand la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Indrumătorul său științific, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, ținând seama de investigațiile deja întreprinse, i-a încredințat, spre rezolvare, tema *Faza Cucuteni B din Depresiunea Subcarpatică a Moldovei*. Redactarea tezei a fost încheiată în primăvara anului 1983, lucrarea fiind susținută cu succes, în luna iulie a aceluiași an, în fața unei prestigioase comisii formată din prof. M. Petrescu-Dîmbovița (conducătorul științific al tezei), prof. Vladimir Dumitrescu, prof. Dumitru Berciu și dr. Sebastian Morintz. În special, regretatul Vladimir Dumitrescu a avut aprecieri deosebit de elogioase asupra lucrării prezentate, dar și ceilalți membri ai comisiei au evidențiat calitățile tezei realizate de Ștefan Cucuș și au recomandat publicarea ei.

Lucrarea regretatului nostru coleg constituie o primă sinteză asupra fazei Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei, punînd în circuitul științific numeroase materiale arheologice și informații culese de autor din literatura de specialitate, din săpături inedite, efectuate de colegi și, mai ales, din cercetări de teren proprii. Conștient de necesitatea unei abordări pluridisciplinare, arheologul de la Piatra Neamț a contactat o serie de specialiști din alte domenii realizînd o serie de studii interdisciplinare redactate în anexele lucrării. Deși, așa cum spuneam, teza sa a fost elogios apreciată, Ștefan Cucuș și-a continuat munca și a realizat un nou manuscris intitulat *Sfîrșitul eneoliticului în Subcarpații estici românești* care a fost propus pentru publicare la Editura Științifică și Enciclopedică din București. Acceptat de editor, acest manuscris s-a pierdut cu ocazia divizării editurii în două case editoriale. În 1992 o boală nemiloasă l-a răpit, prea devreme, pe Ștefan Cucuș dintre noi. Eforturile familiei Cucuș și ale noastre de a recupera manuscrisul predat la editura menționată au fost zadarnice. Pentru a salva o parte din munca fostului nostru coleg și a da posibilitatea comunității științifice de a utiliza rezultatele muncii sale, am hotărît să publicăm manuscrisul tezei în forma prezentată comisiei de doctorat. Familia Cucuș, cu multă gentilețe, și-a dat acordul, gest pentru care-i adresăm cele mai calde mulțumiri. Acest text poartă girul reputaților specialiști care i-au acordat titlul de doctor în istorie.

Intervențiile editorilor au fost minime. Au fost corectate tacit câteva greșeli de dactilografiere și au fost transliterate, conform uzanțelor internaționale, antroponimele și toponimele preluate din limbi ce folosesc alfabetul chirilic. Aceeași operațiune a fost efectuată și pentru titlurile citate în note. În unele cazuri, fostul nostru coleg a citat o serie de comunicări prezentate la sesiuni științifice; atunci cînd am avut certitudinea că lucrarea respectivă a fost publicată am indicat, din motive lesne de înțeles, publicația respectivă, în celelalte situații am păstrat însă redactarea autorului. Cîteva note cuprind lucrări pentru care se indică că se aflau sub tipar. Deși am verificat cu atenție, lucrările respective nu sînt publicate; considerînd că autorul a avut acces la manuscrise necunoscute de noi, pentru a nu induce cititorul în eroare, le-am marcat cu sigla ms. Respectînd o tradiție bine încetățenită în literatura științifică românească, lucrarea este însoțită de un rezumat în limba franceză, tradus de Marius Alexianu, ce facilitează accesul colegilor din străinătate la bogatele informații puse în circulație de regretatul nostru coleg. Pentru această parte am utilizat rezumatul tezei de doctorat multiplicat de autor într-un tiraj restrîns. Și în cazul rezumatului am respectat cu scrupulozitate textul autorului, operînd doar cîteva minore modificări de frază care să faciliteze traducerea. Am mai procedat la înlocuirea unor nume de localități cu noile denumiri oficiale.

Nu am intervenit nici în cazul datelor radiocarbon pentru care autorul a folosit sigla i.e.n., deși este evident vorba de date necalibrate. În momentul redactării manuscrisului în literatura română doar un număr infim de arheologi erau la curent cu normele de notare ale datelor radiocarbon. Ne-am abținut, de asemenea, să corectăm unele informații care au fost amendate prin cercetări ulterioare datei de redactare a manuscrisului. Ne referim, în special, la reevaluarea, de către Marin Cărciumaru și Felicia Monah, a determinărilor arheobotanice efectuate de Traian Săvulescu în monografia Frumușica. Intenția noastră a fost să oferim cititorului o lucrare cu o clară paternitate Ștefan Cucoș, la care intervențiile editorilor să fie reduse la strictul necesar. Am considerat că în acest mod slujim mai bine memoria regretatului nostru coleg.

Prevalîndu-ne de drepturile inerente ale editorilor, am modificat puțin titlul inițial al lucrării, folosind sintagma „zona subcarpatică a Moldovei” care apare frecvent în textul autorului. Această modificare reflectă, după opinia noastră, mai exact conținutul cărții și mărește, poate, impactul ei comercial. Am considerat publicarea lucrării lui Ștefan Cucoș ca o datorie colegială din partea noastră și o recunoaștere a valorii și perenității rezultatelor cercetărilor sale desfășurate în Subcarpații Moldovei.

Editorii

INTRODUCERE

După cum reiese din titlul lucrării ne-am propus să prezentăm, sub aspect monografic, stadiul cercetărilor referitoare la faza Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei, sarcină destul de grea dacă avem în vedere complexitatea fenomenelor istorice de la sfârșitul eneoliticului și începuturile perioadei de tranziție la epoca bronzului în aria est-carpatică.

Evoluția ultimei faze a culturii Cucuteni și sfârșitul acesteia, cu excepția unor opinii exprimate în diferite studii de către I. Nestor și Vl. Dumitrescu, iar mai recent de către A. Nițu, au fost mai puțin abordate în cercetarea arheologică. Cele mai multe studii au însumat rezultatele cercetării fazelor Cucuteni A și A-B. De asemenea, în spațiul est-carpatic, puține așezări din faza Cucuteni B au fost cercetate în raport cu cele din fazele precedente.

Se simțea deci nevoia cercetării și valorificării tuturor datelor referitoare la aspectele evoluției fazei Cucuteni B și a cauzelor care au dus la sfârșitul culturii Cucuteni. Asumându-ne această sarcină ne-am limitat, în mod deliberat, la teritoriul zonei subcarpatice a Moldovei. Aceasta pentru că aspectele fazei Cucuteni B din aria submontană au rămas nealterate pe parcursul întregii sale evoluții, iar pe de altă parte pentru faptul că aici s-au întâlnit, chiar dacă pînă în prezent numai în stratigrafie orizontală, toate momentele de evoluție ale acesteia, precum și elementele necesare sincronizării cu culturile eneolitice, sau de la începuturile perioadei de tranziție la epoca bronzului, vecine. Se cuvine apoi să menționăm că în zona subcarpatică a Moldovei au fost cercetate, prin săpături sistematice, cele mai multe așezări Cucuteni B în raport cu celelalte zone dintre Carpați și Prut.

Problemele de importanță deosebită privind sfârșitul eneoliticului de pe teritoriul Moldovei și cu deosebire din zona submontană, au constituit temeiul alegerii subiectului lucrării noastre, iar limitarea la un teritoriu restrîns are în vedere faptul că de multe ori studierea chiar a unor regiuni restrînse a adus date care au contribuit la înțelegerea mai amplă a unor fenomene din istoria spațiului carpato-danubian.

Lucrarea noastră este un început, care sperăm că va contribui la înțelegerea cauzelor ce au determinat încheierea eneoliticului la est de Carpați, iar acesta îl datorăm prețioaselor îndrumări date de profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița și Anton Nițu.

Nu ne-a scăpat din vedere racordarea descoperirilor din teritoriul subcarpatic la întreaga arie est-carpatică, ceea ce ne-a permis, chiar dacă nu sub

toate aspectele, datorită datelor lacunare și care rămân ca obiective ale cercetării viitoare, o viziune de ansamblu asupra evoluției fazei Cucuteni B.

Lucrarea de față prezintă, deci, materialele descoperite în decursul cercetărilor efectuate de noi la Ghelâiești, începute în colaborare cu A. Nițu și D. Monah, la Petricani, Girov, Hlăpești, Văleni - Piatra Neamț, Borlești, cele de la Calu - Piatra Șoimului, în colaborare cu S. Marinescu-Bîlcu și V. Mihăilescu-Bîrliba, Podei - Tg. Ocna și Poduri - Bacău, în colaborare cu D. Monah. De asemenea, prezentăm rezultatele cercetărilor de la Mărgineni - Bacău efectuate de D. Monah, rezultatele obținute la Văleni - Botești, parțial publicate și pe care le-am putut studia datorită bunăvoinței descoperitorului, precum și informații asupra celor inedite de la Răcăciuni - Bacău. Ne-am folosit apoi de cercetările de la Costișa, Mătăhuia - Dobreni, Pometea - Tg. Neamț, Fîntînele - Bacău, Răucești etc. Am utilizat apoi rezultatele cercetărilor mai recente de la Gura Văii - Onești și Vișoara - Tg. Trotuș puse în circulație științifică de către A. Nițu și colaboratorii săi, de informații asupra resturilor de locuire Cucuteni B în așezări din faze anterioare, ca acelea de la Tîrpești, și de recunoașterile de suprafață publicate sau întreprinse de noi. În principal însă, osatura lucrării este constituită de materialele inedite din 20 stațiuni Cucuteni B din care 11 cercetate de noi și cu deosebire din așezările Ghelâiești, Văleni - Piatra Neamț, Mărgineni - Bacău, Podei și Poduri în care s-au efectuat cercetări mai ample.

Avînd în vedere caracterul monografic al lucrării, precum și faptul că, în afară de cercetările mai vechi de la Frumușica, Văleni - Piatra Neamț și Podei, din care ultimele două reluate de noi, întregul material este inedit, am procedat la descrierea și încadrarea acestuia, la folosirea lui în scopul susținerii unor ipoteze.

Lucrarea cuprinde nouă capitole, fiecare dintre ele structurat pe subcapitole. După o prezentare a cadrului natural și a istoricului cercetării fazei Cucuteni B din zona subcarpatică, am analizat pe rînd categoriile de așezări, complexele de locuire, uneltele, ceramica, manifestările plastice, periodizarea și cronologia absolută. Am încheiat lucrarea cu o amplă sinteză a vieții economice și sociale a comunităților din faza Cucuteni B, a cauzelor de ordin intern și extern care au determinat sfîrșitul culturii Cucuteni.

Racordînd permanent descoperirile din zona subcarpatică la datele cunoscute din celelalte regiuni ale Moldovei și din aria tripoliană, am extins în fapt concluziile noastre la problematica fazei Cucuteni B din întreaga sa arie.

Analizînd categoriile de așezări am căutat, pe cît ne-a stat în putință, să prezentăm cauzele care au dus la stabilirea acestora pe anumite locuri, precum și faptul că nu dispunem încă de date asupra sistemelor de fortificații artificiale. Ne-am străduit să folosim la maximum datele cunoscute asupra mediului natural și a celor pedologice din zonă, cu scopul de a suplini lipsa datelor de analiză ecologică.

Prezentînd cele 60 locuințe Cucuteni B cu inventarul lor, pe baza datelor obținute îndeosebi în cercetările de la Ghelăiești, Văleni - Piatra Neamț, Hlăpești și Mărgineni - Bacău, luînd în considerare datele cunoscute pentru așezările din fazele anterioare, ca acelea de la Hăbășești, Trușești și Cucuteni, ca și din așezările tripoliene, am căutat să stabilim sistemul dispunerii acestora în planul așezării, ca și cauzele care au determinat această amplasare a locuințelor.

Pe lîngă analiza tipologică pe categorii a uneltelor am căutat să stabilim sursele de materii prime și rolul acestora în proporția unor unelte, precum și rolul uneltelor în diferențierea economică dintre așezări.

Pornind de la analiza stilistică a ceramicii și de la datele stratigrafice ne-am însușit periodizarea fazei Cucuteni B în cele două mari etape - B₁ și B₂, fiecare din ele cu momente interne de evoluție. De asemenea, pe baza unor „importuri” în cadrul acestor etape, ne-am străduit să prezentăm relațiile comunităților Cucuteni B din zona subcarpatică cu culturile vecine, precum și sintezele reciproce, ca cele între elementele Cucuteni B și Cernavoda I.

În sfîrșit, subliniind consecințele de ordin economic intern, sperăm că am reușit, pe cît ne-a fost posibil în stadiul actual al cercetărilor, să argumentăm cauzele care au determinat sfîrșitul fazei Cucuteni B, și deci a eneoliticului în aria est-carpatică, odată cu etapa B₂.

La fiecare capitol am trecut în revistă datele de care nu dispunem și problemele care așteaptă un răspuns de la cercetările viitoare.

În realizarea lucrării ne-am bucurat de sprijinul Institutelor de la Iași și București și a tuturor muzeelor din Moldova. Aducem mulțumiri și pe această cale colegilor Dan Monah (Piatra Neamț), Vasile Ursachi (Roman), dr. Silvia Marinescu-Bîlcu (București), C. Buzdugan (București), D. N. Popovici (București) și Al. Artimon (Bacău), pentru materialele inedite puse la dispoziție.

Datorăm recunoștință pentru discuțiile purtate, îndrumările și sugestiile date, conducătorului nostru științific prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, ca și dr. A. Nițu, prof. dr. doc. Vladimir Dumitrescu, regretatei dr. doc. H. Dumitrescu și tuturor celor care au fost alături de noi în alcătuirea acestei lucrări.

Lucrarea este însoțită de o relativ bogată ilustrație, a cărei realizare, desen și foto, ne aparține, de anexe, tabele comparative, diagrame și o listă bibliografică.

Răspunzători de lipsurile pe care le-ar avea lucrarea, sintem convinși de necesitatea continuării investigațiilor și amplificarea dovezilor care argumentează unele din ipotezele noastre, avînd în vedere că ea sintetizează doar un stadiu al cercetărilor.

ABREVIERI

- ACIE — *Actes du 1er Congrès International des Études du Sud-Est européen*, II, Athènes, 1972.
- Acta ArchCarpat — *Acta Archaeologica Carpathica*, Cracovia.
- AÉ — *Archaeologiai Értesítő*, Budapesta.
- AIM-Chişinău — *Arkheologičeskie issledovanija v Moldavii*, Chişinău.
- ALPR — *Anuarul Liceului „Petru Rareş”*, Piatra Neamţ.
- AMN — *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca.
- Anal.Acad.Rom. — *Analele Academiei Române*, Bucureşti.
- Antiquity — *Antiquity*, Gloucester.
- Apulum — *Apulum. Acta Musei Apulensis*, Alba Iulia.
- ArhMold — *Arheologia Moldovei*, Bucureşti-Iaşi.
- Arkh-Kiev — *Arkheologija Naukovij Žurnal*, Kiev.
- Arkh-Sofia — *Arkheologia*, organ na Arkheologij Institut i Muzej, Sofia.
- AO — *Archiv Orientalni* (Journal of the Czechoslovak Oriental Institute), Praga.
- ASU-Iaşi — *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza”, Iaşi.*
- AU-Bucureşti — *Analele Universităţii Bucureşti*, Istorie, Bucureşti.
- Banatica — *Banatica*. Muzeul de istorie a judeţului Caraş-Severin, Reşiţa.
- BAR-IS — *British Archaeological Reports* – International Series.
- BCMI — *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, Bucureşti – Craiova – Vălenii de Munte.
- BMA — *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, Piatra Neamţ.
- BRGK — *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Frankfurt am Main.
- BSPF — *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, Paris.
- BSRG — *Buletinul Societăţii Române de Geografie*.
- Carpica — *Carpica*. Muzeul judeţean de istorie şi artă, Bacău.
- Cercetări Arheologice — *Cercetări Arheologice*, Muzeul Naţional de Istorie, Bucureşti.
- CI-Iaşi — *Cercetări Istorice*, S.N., Muzeul de Istorie a Moldovei, Iaşi.
- Dacia — *Dacia*. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, 1-12 (1924-1947); N.S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, 1 (1957).
- Diadora — *Diadora*. Glasnik Arheoloskog Museja u Zadaru, Zadar.
- DissPann — *Dissertationes Pannonicae*, Budapesta.
- ED — *Ephemeris Dacoromana*, Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma-Bucureşti.
- Godišnik — *Godišnik*. Annuaire de Musée National Archéologique, Plovdiv.
- JPEK — *Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst*, Berlin.

LS-„Stejarul”

Materiale

Materiale-Oradea

Materiale-Tulcea

MAGW

MemAntiq

MIA

MIAE-Chișinău

OmCD

OmPC-Iași

PA

Památki Archeologické

PP

PPS

PZ

RSP

SA

SCIV(A)

SCS-Iași

SlovArch

SRPIR

StCom-Sibiu

Suceava

Światowit

TN

WPZ

ZfA

ZNM

- Lucrările Stațiunii de Cercetări Biologice, Geologice și Geografice Pîngărați, Piatra Neamț.
- **Materiale și Cercetări Arheologice**, București.
- **Materiale și Cercetări Arheologice**. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea.
- **Materiale și Cercetări Arheologice**. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea.
- **Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien**, Viena.
- **Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavenensis**, Piatra Neamț.
- **Materialy i Issledovanija po Arkheologii**, Moscova-Leningrad.
- **Materialy i Issledovanija po Arkheologii i Etnografij Moldavskoj SSR**, Chișinău.
- **Omagiu lui Constantin Daicoviciu**, București.
- **Omagiu lui Petre Constantinescu-Iași**, București.
- **Prehistoria Alpina**.
- **Pamjátky Archeologické**, Praga.
- **Praelectiones Patavinae**, Roma.
- **Proceedings of the Prehistoric Society**, Londra.
- **Prähistorische Zeitschrift**, Leipzig-Berlin.
- **Rivista di Scienze Preistoriche**, Florența.
- **Sovetskaja Arkheologija**, Moscova-Leningrad.
- **Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie)**, București.
- **Studii și Cercetări Științifice**, seria a III-a, Științe sociale, Filiala Academiei R.S.R., Iași.
- **Slovenská Archeológia**, Bratislava.
- **Studii și referate privind istoria României**, I, București.
- **Studii și Comunicări**, Muzeul Brukenthal, Sibiu.
- **Suceava**. Anuarul Muzeului Județean Suceava, Suceava.
- **Światowit**, Varșovia.
- **Terra Nostra**, București.
- **Wiener Prähistorische Zeitschrift**, Viena.
- **Zeitschrift für Archäologie**, Berlin.
- **Zbornik Narodnog Muzeja**, Belgrad.

I. CONDIȚIILE MEDIULUI NATURAL

Regiunea studiată aparține zonei subcarpatice, cuprinsă între valea Moldovei la nord și valea Trotușului la sud (fig. 1). Formată dintr-un șir de depresiuni cu o mare dezvoltare în lărgime, aria subcarpatică este flancată la vest de Carpații Orientali, iar la est de culmile subcarpatice prin a căror piemonturi se realizează contactul cu Podișul Moldovei și culoarul Siretului¹.

Subcarpații Moldovei, ca unitate geografică, formează un singur uluc depresionar. În cadrul acestuia însă, prin culmile subcarpatice și înșeuările dintre ele, se individualizează trei mari depresiuni: 1) Depresiunea Neamțului sau Ozana - Topolița, 2) Depresiunea Cracău - Bistrița și 3) Depresiunea Tazlău - Cașin².

1). Depresiunea Neamțului (Ozana - Topolița) ocupă partea de nord a Subcarpaților Moldovei, limitată la vest de Munții Stănișoarei, iar la nord de Culmea Pleșu (915 m altitudine), care închide zona pe o lărgime de 20 km. Spre est, depresiunea comunică larg cu valea Moldovei prin culoarele interdepressionare deschise de râurile Ozana și Topolița despărțite de înălțimea Boiștea. Aceste culme formează un relief etajat de terase și pineni cu pante abrupte, constituind, prin posibilitățile naturale de apărare ce le oferă, locuri prielnice vechilor așezări umane.

Spre nord și nord-est, la contactul cu podișul, relieful scade în înălțime și prezintă ca forme *cueste*, care constituie și locurile mai ridicate din zonă. De fapt, acestea sînt terase aluvionare sau create de confluența pîraielor. Deschiderea depresiunii către valea Moldovei este străjuită de Dealul Răucești (417 m altitudine), la est, un pînten din Culmea Pleșu și Dealul Coarnele Berbecului (479 m altitudine), o ramificație nordică a masivului subcarpatic Corni³.

În partea de sud, depresiunea este închisă de masivul Corni (503 m altitudine), iar peste înșeuarea subcarpatică de la Bălțătești - Crăcăoani se trece în Depresiunea Cracău - Bistrița⁴.

Depresiunea Neamțului prezintă, în general, o fragmentare pronunțată deluroasă și un amfiteatru larg de terase.

¹ M. David, *BSRG*, 50, 1931, p. 97; V. Tufescu, *Subcarpații și depresiunile marginale ale Transilvaniei*, București, 1966, p. 81-116; I. Sîrcu, *Geografia fizică a R.S.R.*, București, 1971, p. 330; N. N. Lupu, I. Văcărașu, C. Brînduș, *Județul Bacău*, București, 1972, p. 20; I. Bojoi, I. Ichim, *Județul Neamț*, București, 1974, p. 29-30.

² M. David, *op.cit.*, p. 83; V. Tufescu, *op.cit.*, p. 81.

³ *Ibidem*, p. 83, 86, 94.

⁴ *Ibidem*.

Drenată de o bogată rețea de piraie afluate râurilor Ozana și Topolița, depresiunea dispune de ape puternic salinizate⁵, ceea ce a determinat posibil numeroasele toponime de „Slatină” și „Sărătura”, sau chiar denumirea unor ape, precum pîrîul Sărata de la poalele dealului Răucești care debușează la est în rîul Moldova.

2). Depresiunea Cracău - Bistrița, cu o întindere mare 60 km în lungime și 20 în lățime, are aspectul unui uluc traversat longitudinal de rîul Cracău și în diagonală de rîul Bistrița⁶. Limita dinspre munte, la vest, este marcată de prelungiri din Culmea Stînișoarei și Munții Goșmanu despărțite de valea Bistriței. În partea de nord, marginea externă este limitată de o prelungire a masivului Corni, formată din dealul Holmul Mare și masivul Țolicea care, cu aspectul său deluros, continuă pînă la Stîncă Șerbești, ca apoi spre sud, în apropierea localității Girov, să scadă în înălțime, făcînd loc unei largi înșeuări subcarpatice denumită Curmătura Girov - Bozieni. Aceasta din urmă are un relief relativ scund, cu văi largi și boturi de deal pe care se află platouri întinse și netede, drenate de ape care formează bahn⁷.

Spre sud depresiunea este închisă de masivul Mărgineni (502 m altitudine), apoi de o altă înșeuare subcarpatică numită Curmătura Bîrjoveni și de masivul Runcu⁸.

Depresiunea se prezintă ca o unitate de relief cu văi și terase largi ce coboară spre sud în bazinele celor două riuri - Cracău și Bistrița - cu o altitudine mai mare în partea de nord⁹. La sud, în Depresiunea Bistriței, parte cunoscută sub denumirea de Depresiunea Roznovului¹⁰, relieful se prezintă etajat în dealuri tăiate de râurile Nechit, Calu și Iapa care vin din munte. Peste aceste dealuri se trece în depresiunea Tazlăului. Este în fapt o înșeuare subcarpatică cu un relief frămîntat, cu boturi de deal înalte.

3). Depresiunea Tazlău - Cașin ocupă partea de sud a Subcarpaților Moldovei și are forma unui uluc cu o desfășurare largă, de aproape 90 km în lungime și o lărgime de 12-15 km. În componența acesteia sînt cuprinse: Depresiunea Tazlăului Mare, a Tazlăului Sărat și Depresiunea Cașin. Ca unitate geografică Depresiunea Tazlău - Cașin este delimitată la vest de Munții Goșmanu și Berzunți la poalele cărora sînt masive de sare ca acelea de la Tîrgu-Ocna și Gura Slănic¹¹.

Rama de est a Depresiunii Tazlău - Cașin este flancată de Culmea Pietricica (746 m altitudine), deversată spre culoarul Siretului în pante abrupte

⁵ I. Bojoi, I. Ichim, *op.cit.*, p. 50-52.

⁶ M. David, *op.cit.*, p. 49; V. Tufescu, *op.cit.*, p. 91

⁷ *Ibidem*, p. 94-95.

⁸ *Ibidem*.

⁹ I. Donisă, *Geomorfologia văii Bistriței*, București, 1968, p. 117.

¹⁰ V. Tufescu, *op.cit.*, p. 97; I. Sîrcu, *op.cit.*, p. 335.

¹¹ *Ibidem*.

tăiate de torenți, iar la sud este închisă și dominată de înălțimile masivului Oușorul (753 m altitudine).

Depresiunea Tazlăului prezintă un câmp de terase care întovărășesc Tazlăul Mare și un relief frământat în sectorul cuprins între confluența cu Tazlăul Sărat și valea Trotușului¹². Tot aici, la periferia de nord a Culmii Pietricica, se află Depresiunea Trebeșului, drenată de riul cu același nume care debușează la sud în riul Bistrița. Relieful din acest sector se prezintă etajat în terase relativ joase, dar și cu pînteni cu pante abrupte, bine evidențiate, cu platouri întinse, ușor înclinate¹³.

Ultimul compartiment al depresiunii, cunoscut sub denumirea de Depresiunea Cașinului, drenată longitudinal de riul Cașin, este mai larg spre valea Trotușului și mai îngust spre munte. Relieful de aici este format din tăpșane piemontane la contactul cu muntele și din terase și pseudoterase care au o dezvoltare mai mare pe interfluviile de confluență a râurilor Trotuș - Oituz și Oituz - Cașin¹⁴.

Între Depresiunea Tazlăului și Depresiunea Cașin se află valea Trotușului care prin lărgimea sa, mai ales în jurul localității Onești unde râurile Tazlău, Oituz și Cașin confluează cu Trotușul, crează aspectul de unitate a Depresiunii Tazlău - Cașin¹⁵.

Deși cele trei mari depresiuni formează o unitate geografică - Subcarpații Moldovei - peisajul fizico-geografic este deosebit de variat, creat într-o îndelungată evoluție pe seama unui complex de roci în care sînt frecvente gresiile, marnele și argilele, iar din zona montană, pe rama de vest, conglomerate verzi cuarțitice, silicolitele și depozitele saline¹⁶.

Relieful a influențat formarea unei varietăți mari de soluri, a determinat un regim pluviometric și un climat specific. Solurile sînt, în general, podzolite spre rama de vest și îmbogățite în humus spre cea de est¹⁷.

Datele pedologice ale zonei¹⁸, coroborate cu profilele noastre stratigrafice (fig. 6; 9; 10/2-3; 11/ 3), arată că grosimea profilului de sol rar depășește 1,5 m pînă la depozitele loessoide și că, în general pe aria subcarpatică, acesta are o textură lutoasă cu procente granulometrice

¹² *Ibidem*.

¹³ C. Brînduș, I. Ichim, *LS-„Stejarul”*, 1972-1973, p. 93-98.

¹⁴ N. N. Lupu, I. Văcărașu, C. Brînduș, *op.cit.*, p. 49-63.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 28-29.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Gh. Lupașcu, *LS-„Stejarul”*, 1972-1973, p. 217 și urm.

aproximativ egale, care în stare umedă devine plastic datorită procentului de peste 30% argilă. Pe baza acelorași profile se constată că luncile râurilor și terasele inferioare, la adâncimi de 0,40 - 0,60 m, dețin soluri aluvionare cu un procent mai ridicat în humus, iar pe terasele mai înalte sînt soluri podzolite cu o textură, în general, luto - nisipoasă¹⁹.

Caracteristicile reliefului par să fi impus, în perioada așezărilor Cucuteni B, ca și acum, în zona subcarpatică un nivel destul de ridicat de precipitații ceea ce a influențat clima și flora. De asemenea, ca și azi, în zona subcarpatică clima era probabil ceva mai caldă decît în zonele vecine - montană și de podiș²⁰. Coroborarea datelor asupra solurilor cu cele ale resturilor de faună și floră din așezările eneolitice²¹, dau posibilitatea să presupunem că locuitorii fazei Cucuteni B trăiau într-o climă care, în mare, se apropia de cea actuală, dar posibil ceva mai rece și mai umedă. Aproximarea muntelui, culmile subcarpatice, ca și marea majoritate a teraselor înalte din zonă ce erau acoperite cu păduri, atrăgea după sine un regim de precipitații mai ridicat decît cel actual. Prezența unor păduri de foioase și amestec de conifere este dovedită de prezența amprentelor lemnoase din așezări²², dar și de cele osteologice ale unor animale sălbatice ca: *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius*, *Ursus arctos* etc.²³, iar cochiliile de *Helix pomatia* care abundă în unele așezări, indică o climă mai rece și mai umedă decît cea actuală. Deci elementele de relief, solurile, clima, fauna și flora, precum și rețeaua de ape erau favorabile unei economii bazate pe cultivarea plantelor și creșterea animalelor. Alături de acestea, bogatele resurse de materii prime necesare uneltelor și construcțiilor, culmile împădurite care adăposteau vînatul, sînt tot atîtea condiții care au favorizat prezența așezărilor umane în perioada Cucuteni B.

¹⁹ Gh. Lupașcu, C. Rusu, **LS-„Stejarul”**, 1972-1973, p. 368; Gh. Lupașcu, **LS-„Stejarul”**, 1975, p. 78 și urm.

²⁰ N. N. Lupu, I. Văcărașu, C. Brînduș, *op.cit.*, p. 37 și urm.

²¹ O. Necrasov, M. Știrbu, M. Iacob, **ASU-Iași**, s. 2, 13, 1967, fasc. 2, p. 311 și urm.; O. Necrasov, S. Haimovici, **Materiale**, 9, 1970, p. 59 și urm.; S. Haimovici, **ArhMold**, 6, 1969, p. 318; idem, în acest volum anexa nr. 4; M. Cărciumaru, **TN**, 3, 1973, p. 67 și urm.; M. Cărciumaru, F. Monah, **MemAntiq**, IX-XI, 1985, p. 699-708.

²² F. Monah, **MemAntiq**, IX-XI, 1985, p. 685-691.

²³ S. Haimovici, *loc.cit.*

II. ISTORICUL CERCETĂRILOR

În Moldova de sub munte primele așezări preistorice au fost semnalate încă din prima jumătate a secolului trecut fără a putea menționa sistematizări sau corecte încadrări cronologice ale acestora. Astfel, Gheorghe Asachi, cărturarul și animatorul culturii românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, scria despre asemenea așezări pe valea Bistriței la Calu - Horodiștea, Izvoare - Piatra Neamț, Cetățuia și Bolovoia - Văleni, localizînd pe una din ele antica Petrodavă²⁴.

Din răspunsurile învățătorilor la „*Cestionariu sau isvod de întrebările la cari se ceri a se da răspunsuri în privința vechilor asedeminte ce se află în deosebitele comune ale României*”, inițiat de către Alexandru Odobescu în anul 1871, pentru zona de care ne ocupăm, aflăm de existența așezărilor: Toplița - Izvor, Cetățuia - Oglinzi și punctul Ojicani pe teritoriul comunei Răucești lângă Tîrgu Neamț, Lunca Călimani, comuna Roznov, azi în comuna Girov, Cetățuia, comuna Siliștea, azi comuna Români, punctul Streiu - Negrești, comuna Dobreni, punctele Climești și Cuibari în comuna Budești, Bitca Doamnei - Piatra Neamț, Siliștea în comuna Bozienii de Sus, Siliștea și Fintînile Doamnei în comuna Zănești²⁵.

În răspunsul provenit de la comuna Șerbești, azi comuna Ștefan cel Mare, deși învățătorul se plîngea că nu a avut concursul autorităților locale și a întâmpinat greutăți în procurarea informațiilor, menționează totuși numeroase puncte care s-au dovedit ulterior a fi importante locuri ale unor străvechi așezări. Se menționează Siliștea din Ghigoești, locul vechiului sat Negoiești sau Sudești, locurile Unguraș și Trudești²⁶ pe care se află și așezări preistorice.

Între răspunsurile învățătorilor unul mai complet provine de la comuna Bodești. Se semnalează locul numit Cetățuia de pe malul stîng al râului Cracău, la vest de satul Bodești - Precista, pe care se află „sfărîmături de hîrburi”²⁷. Așezarea cunoscută mai tîrziu de către Constantin Matasă și cercetată sistematic de acesta, a intrat în literatura de specialitate sub denumirea de Frumușica²⁸. În răspunsul la *Cestionar* se face o amplă descriere a așezării și sînt prezentate șanțurile de apărare ale acesteia cu oarecare detalii²⁹.

²⁴ Gh. Asachi, *Calendar pentru poporul românesc pe anul 1847*, Iași, 1947, p. 51-53.

²⁵ *Răspunsurile învățătorilor la Chestionarul lui Al. Odobescu, 1873*, Bibl. Acad., Secția ms., t. 6, p. 392-395.

²⁶ *Ibidem*, p. 404-406.

²⁷ *Ibidem*, p. 426-431, 452-453, 455-456, 552.

²⁸ C. Matasă, *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, București, 1946 (în continuare Matasă, *Frumușica*).

²⁹ Vezi supra n. 25-27.

Un alt răspuns, mai la obiect, provine de la comuna Matacăn, azi în comuna Borlești. Este prezentat doar unul din puncte, dar care constituie locul unei stațiuni cucuteniene. Astfel, este descris și prezentat Dealul Gruiu din apropierea satului Mastacăn și despre care se spune „..... acel dealu pisti totu este cu hîrburi, sgură, fărămături de cărămidă”³⁰.

A urmat apoi o lungă perioadă în care nu s-au mai semnalat așezări cu resturi arheologice. Abia după descoperirea și definirea culturii Cucuteni, la începuturile secolului nostru, cercetările au continuat îndeosebi în aria submontană a Moldovei prin strădaniile pasionatului arheolog și cercetător Constantin Matasă. Cu sprijinul și îndrumarea științifică a lui Radu Vulpe, Ecaterina Vulpe, Vladimir Dumitrescu și Hortensia Dumitrescu, acesta a semnalat noi așezări cucuteniene depistate prin recunoașteri de suprafață, prin numeroase sondaje de informare și săpături sistematice, ceea ce a făcut ca zona respectivă să fie una din cele mai bine cunoscute arheologic.

Pornind de la ideea că fiecare nouă cercetare arheologică, fără a aduce doar un nou punct pe harta de răspîndire a culturii Cucuteni, contribuie adesea la înțelegerea mai amplă și mai profundă a întregului, încă în anul 1923. Constantin Matasă semnala stațiunile de la Izvoare și Văleni - Piatra Neamț³¹, cunoscute inițial prin descoperirile lui Gh. Asachi și care sînt acum încadrate cultural. A urmat apoi un șir de descoperiri. Dar, în aria de care ne ocupăm, încă în anul 1910 Constantin Moisil menționa așezarea de pe Cetățuia - Vermești³², iar în anul 1927 Marton Roska efectuează un sondaj în așezarea de pe Podei - Tîrgu Ocna³³.

În anul 1933 și apoi în 1940 sînt practicate primele săpături sistematice în zona subcarpatică, în așezarea de pe Horodiștea - Calu, conduse de către Radu Vulpe asistat de Constantin Matasă, fiind pus în evidență și un nivel de locuire Cucuteni B cu ceramică de stil ε și ζ³⁴. Un alt sondaj este întreprins de către Vladimir Dumitrescu în așezarea Cucuteni B de pe dealul Mătăhuia - Dobreni, în anul 1936³⁵. În același an, Vladimir Dumitrescu și Hortensia Dumitrescu încep săpăturile în stațiunea Traian - Dealul Fîntînilor care avea să aducă noi precizări asupra fazei Cucuteni A-B³⁶.

În partea de sud a zonei submontane, încă în anul 1913 Vasile Pârvan menționa pe valea Trotușului, între alte localități cu resturi de cultură materială, așezarea de la Gura Văii - Onești³⁷, iar în anul 1931 Radu Bogdan semnala

³⁰ *Ibidem*.

³¹ C. Matasă, *Călăuza județului Neamț*, 1929, p. 6.

³² C. Moisil, *BCMI*, 3, 1910, p. 175.

³³ *Ibidem*.

³⁴ R. Vulpe, *Dacia*, 7-8, 1941, p. 13.

³⁵ C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 31.

³⁶ *Ibidem*, p. 32; VI. Dumitrescu, *Dacia*, 9-10, 1945, p. 11 și urm.

³⁷ V. Pârvan, *Anal. Acad. Rom.*, sec. Ist., s. 2, t. 36 (1913-1914), București, 1914, p. 2.

așezarea de la Malu - Onești³⁸, în care a fost identificat un nivel de locuire Cucuteni B³⁹. Semnalarea celor mai multe așezări se datorează însă lui Constantin Matasă. În anul 1937 identifică, printr-un sondaj practicat pe Dealul Gruui - Mastacăn, o așezare cu nivele de locuire Cucuteni A și B confirmând astfel așezarea preistorică din răspunsurile învățătorilor la *Chestionarul* lui Al. Odobescu⁴⁰. În același an, la îndemnul lui Ion Andrieșescu, care vizitase unele stațiuni din zona subcarpatică execută un sondaj în așezarea Cucuteni B de pe Dealul Ghețau - Borșeni, comuna Războieni⁴¹. În anul următor, împreună cu Radu Vulpe și Ecaterina Vulpe, întreprinde noi sondaje în așezări Cucuteni B, pe Dealul Stanciului și Dealul Moenii din comuna Costișa, apoi la Pometea - Tîrgu Neamț, Tîrpești și Petricani⁴². Prin mici sondaje de informare depistează, în anii următori, așezările cu nivele de locuire Cucuteni B de la Girov - Locul școlii, cunoscut mai târziu de noi sub toponimul Mănioaia, Rădeni - Capul Dealului și începe săpăturile pe Cetățuia - Frumușica care vor continua pînă în anul 1942⁴³. Acestea din urmă au făcut obiectul celei de-a doua monografii, după cea a lui Hubert Schmidt, asupra unei stațiuni cucuteniene, a adus noi date referitoare la fazele Cucuteni A, A-B și B, deși ultima era considerată ca o cultură cu totul deosebită de celelalte faze⁴⁴.

Cercetările lui Constantin Matasă nu s-au rezumat numai la teritoriul ținutului Neamț, ci au cuprins întreaga zonă de sub munte a Moldovei. Astfel, în anul 1933 vizitează stațiunea de pe Podei - Tîrgu Ocna, iar în 1937, împreună cu Radu Vulpe, procedează la o cercetare de teren pe valea Trotușului în Depresiunea subcarpatică Onești și în Depresiunea intramontană Comănești. Cu acest prilej sînt efectuate săpăturile de la Podei din anul 1933 și care vor fi reluate în anii 1939-1943⁴⁵.

O contribuție la cunoașterea unor noi aspecte ale fazei Cucuteni B din zona submontană au adus-o sondajele din 1939 și apoi săpăturile din anul 1942 în stațiunea Cetățuia de la Văleni - Piatra Neamț⁴⁶.

În deceniile care au urmat celui de-al doilea război mondial perfecționarea metodologiei săpăturilor, îmbunătățirea bazei materiale, utilizarea unor cercetări interdisciplinare au contribuit afît la creșterea numerică a așezărilor depistate și cercetate, cît și la încercările de a răspunde multiplelor probleme ale culturii Cucuteni. Investigațiile au fost îndrumate metodic și științific.

³⁸ R. Bogdan, *BCMI*, fasc. 69, 1931, p. 143.

³⁹ C. Buzdugan, *Carpica*, 1, 1968, p. 95.

⁴⁰ Vezi *supra* n. 25-27.

⁴¹ C. Matasă, *op.cit.*, p. 6, 24, 28-30, 33-34.

⁴² Matasă, *Frumușica*, p. 16, n. 1.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 80.

⁴⁵ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 12, n. 5.

⁴⁶ Idem, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 24; H. Dumitrescu, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 19 și urm.: Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 37 și urm.

În zona subcarpatică a Moldovei cercetările au fost continuate de către Vladimir Dumitrescu, Hortensia Dumitrescu, Radu Vulpe, Anton Nițu, Adrian C. Florescu, Silvia Marinescu-Bilcu, Constantin Matasă și alții. De asemenea, înființarea muzeelor de la Bacău, Tîrgu Neamț, Roman și Bicăz, alături de cel de la Onești și mai ales de cel de la Piatra Neamț, paralel cu pregătirea de noi cadre în școala arheologică ieșeană, sub conducerea profesorului Mircea Petrescu-Dîmbovița, au dus la dezvoltarea cercetării, la identificarea unui număr mare de așezări și la o mai bună cunoaștere a unor aspecte ale culturii Cucuteni.

Cadrul prielnic cercetării a determinat reluarea săpăturilor de la Izvoare - Piatra Neamț⁴⁷, Traian - Dealul Fintînilor⁴⁸, apoi a celor de la Tîrpești și în așezarea Cucuteni B₂ de la Podei - Tîrgu Ocna⁴⁹. Un colectiv al Muzeului de antichități din Iași întreprinde în anii 1953-1954 o amplă cercetare de teren și valorifică informațiile referitoare la recunoașterile de suprafață și cercetările efectuate de către muzeele din Moldova, ceea ce a dus la semnalarea unui însemnat număr de așezări, între care și unele din zona subcarpatică⁵⁰.

Asistăm așadar la cercetări de amploare, însă cu excepția celor de la Podei - Tîrgu Ocna din zona subcarpatică și cele de la Glăvăneștii Vechi și Valea Lupului în Podișul Moldovei, rezultatele săpăturilor din anii '50 - '60 au îmbunătățit periodizarea internă și au adus date noi mai ales pentru fazele Cucuteni A și A-B. Pentru faza Cucuteni B datele obținute au fost relativ reduse, nu a fost cercetată integral nici o așezare, iar din recunoașterile de suprafață se ajunsese la concluzia că în unele zone, cum ar fi cea subcarpatică, sînt puține așezări, că centrul de gravitație al acestei faze pendulează spre nordul Moldovei⁵¹. Dar toate acestea s-au datorat cercetărilor lacunare și inegale într-un teritoriu și intensificării lor în alte zone.

În teritoriul de care ne ocupăm s-a încercat acoperirea acestui gol atît prin cercetările noastre, cît și a altor colegi. Cu acest scop, în anul 1966, cu prilejul unor recunoașteri de suprafață întreprinse pe cursul mijlociu al riului Troțuș, am identificat așezarea de pe Cetățuia - Vermești Comănești, iar în anul următor am efectuat aici un sondaj stratigrafic⁵². Săpăturile care au urmat în anii 1971-1972 au confirmat datele stratigrafice obținute de noi, precum și prezența unui nivel de locuire Cucuteni B₂ cu ceramică de stil ε și ζ⁵³.

⁴⁷ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957 (în continuare R. Vulpe, *Izvoare*).

⁴⁸ H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu, C. Matasă, C. Mateescu, *SCIV*, 3, 1952, p. 121 și urm.

⁴⁹ Cf. n. 45.

⁵⁰ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 360 și urm.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 481 și urm.

⁵³ D. Monah, *Carpica*, 1976, p. 7 și urm.; materialul Cucuteni B₂ inedit în Muzeul de istorie și artă Bacău.

Date deosebit de importante privind începuturile fazei Cucuteni B s-au obținut în zona subcarpatică prin săpăturile noastre de la Ghelăiești - Nedeia începute în colaborare cu Anton Nițu și Dan Monah. Aici, în complexe închise, s-a constatat convețuirea grupelor ceramice Cucuteni A-B₂ de stil γ și δ cu grupa ceramică de stil ϵ aducând dovada stratigrafică a trecerii interne de la faza Cucuteni A-B la faza B⁵⁴.

Noi informații stratigrafice și o detaliere a etapelor Cucuteni B₁ și B₂, în aria de care ne ocupăm, au fost aduse în ultimul deceniu, prin explorările de la Gura Văii - Onești întreprinse de către Anton Nițu, Constantin Buzdugan și Constantin Eminovici, ca și prin săpăturile de la Viișoara - Țirgu Trotuș conduse de către Anton Nițu și Constantin Buzdugan, sau acelea de la Răcăciuni - Bacău efectuate de către Ersilia Tudor⁵⁵. De asemenea, date noi s-au obținut prin săpăturile noastre din anul 1971 de la Girov - Mănioaia, apoi în anii 1973-1974 prin cercetările de la Petricani - Rîpa lui Ravaru, Hlăpești - Dealul Dactei și Borlești - Dealul Mare⁵⁶. Paralel cu aceste cercetări, în anul 1973, în colaborare cu Dan Monah, am reluat săpăturile în așezarea Cucuteni B₂ de la Podei - Țirgu Ocna și în același an pe cele de la Horodiștea - Calu (Piatra Șoimului) în colaborare cu Silvia Marinescu-Bîlcu și Virgil Mihăilescu-Bîrliba⁵⁷. În anul următor am redeschis cercetările în așezarea de pe Cetățuia de la Văleni - Piatra Neamț unde se conturau elementele unui nivel de locuire Cucuteni B foarte apropiat în timp de acela de la Ghelăiești. Continuînd depistarea și cercetarea așezărilor Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei, în anul 1978 am întreprins săpături în colaborare cu Gheorghe Dumitroaia în așezarea de la Răucești - Munteni.

La cele mai de sus se adaugă cercetările efectuate de către Vasile Ursachi în așezarea de la Văleni - Botești, apoi cele de la Mărgineni - Bacău întreprinse de către Dan Monah⁵⁸ și cele în colaborare cu noi în *tell*-ul cucutenian de pe Dealul Ghindaru de la Poduri - Bacău⁵⁹. Alte cercetări sunt cele de la Valea Șoșii și Siliște - Prohozești, comuna Poduri efectuate de către Dragomir Nicolae Popovici și George Trohani. De asemenea, prin cercetările de la Fintînele - Bacău și prin recunoașteri de suprafață s-au identificat noi așezări, între care cele de la Vad și Hlăpești, comuna Dragomirești, pe Gorgan - Calu (Piatra Șoimului), Borniș, Borlești - Dealul Cucului, Bălăneasa, Luizi Călugăra

⁵⁴ A. Nițu, Șt. Cucuș, D. Monah, *MemAntiq*, 3, 1971, p. 11 și urm.

⁵⁵ A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici, *Carpica*, 4, 1971, p. 31 și urm.; A. Nițu, C. Buzdugan, *Carpica*, 4, 1971, p. 95 și urm.; E. Tudor, *SCIV*, 24, 1972, 3, p. 283.

⁵⁶ Șt. Cucuș, *Date noi cu privire la faza Cucuteni B din centrul Moldovei* (referat la doctorat), Iași, 1975.

⁵⁷ *Ibidem*; D. Monah, S. Antonescu, *Materiale-Oradea*, 1979, p. 95.

⁵⁸ V. Ursachi, *Carpica*, 1, 1968, p. 125 și urm.; D. Monah, *Materiale-Oradea*, 1979, p. 79.

⁵⁹ D. Monah, S. Antonescu, *Materiale-Oradea*, 1979, p. 95; D. Monah, Șt. Cucuș, D. Popovici, S. Antonescu, *Cercetări Arheologice*, 5, 1982, p. 9 și urm.

și Tuta - Bacău etc., care probează o intensă populare a zonei în faza finală a culturii Cucuteni și chiar o iradiere a ei din această arie spre celelalte regiuni.

În stadiul actual al cercetărilor, dispunând de un apreciabil număr de așezări cercetate, chiar dacă nu integral, considerăm că prezentarea rezultatelor, fie și dintr-un teritoriu mai restrâns, cum este zona subcarpatică a Moldovei, coroborarea lor cu datele din întreaga arie și concluziile enunțate în literatura de specialitate, oferă posibilitatea unor noi judecăți de ordin arheologic și istoric privind evoluția eneoliticului final de la est de Carpați.

III. AȘEZĂRILE

A. Categorii și stratigrafie

Referitor la așezările culturii Cucuteni s-a susținut, în general, că se dispune de o mai bună documentare decât pentru alte culturi eneolitice⁶⁰, că acestea ocupă locurile dominante de-a lungul unor ape secundare și continuă tradiția celor precucuteniene⁶¹. S-a emis apoi teza existenței unui singur tip de așezare pentru fiecare fază din evoluția culturii Cucuteni⁶², fără a se preciza condițiile care au impus alegerea locului și nici ce a determinat mutarea așezărilor de la o fază la alta, deși sînt numeroase așezări cu nivele de locuire din mai multe faze și uneori cu o succesiune foarte strînsă.

În ultimele decenii, chiar dacă nu au fost așezări Cucuteni B săpate integral, cercetările au dus la obținerea unor noi date cu privire la condițiile care au impus stabilirea așezărilor pe anumite locuri. Perfecționarea metodelor de prospectare și analiză, efectuarea unor largi recunoașteri de suprafață, coroborarea elementelor topografice cu date geomorfologice și pedologice, ca și studierea din acest punct de vedere a zonelor învecinate așezărilor Cucuteni B, au adus o mai bună documentare. De asemenea, faptul că numeroase forme de relief cu poziții de apărare mai bune nu au constituit locul unor așezări, arată că alegerea acestora nu era întîmplătoare, ci a fost condiționată de anumiți factori. Între aceștia se cuvine să menționăm pe acei absolut obligatorii și vitali oricărei așezări:

- a) apropierea apei necesară omului și animalelor;
- b) condiții de sol prielnice cultivării plantelor și creșterii animalelor;
- c) apropierea de surse de materii prime necesare realizării uneltelor și construcțiilor;
- d) posibilități de legătură și comunicare cu celelalte comunități umane din zonă;
- e) posibilități naturale de apărare sau de realizare a sistemelor artificiale de apărare cu eforturi reduse, precum și locuri prielnice de refugiu.

În zona de care ne ocupăm, varietatea reliefului natural, a celui antropic moștenit și în curs de transformare de către grupele umane ale fazei Cucuteni B, care întrunea condițiile factorilor de mai sus, a oferit posibilitatea ocupării unor locuri, pentru așezări, pe diferite forme de relief. Datele pedologice ale zonei explică alegerea acestor locuri. Se constată că, în general,

⁶⁰ S. Morintz, *SCIV*, 13, 1962, 2, p. 273.

⁶¹ Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 289.

⁶² N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 33.

comunitățile fazei Cucuteni B au ocupat locuri cu soluri bogate în humus, sau în imediata lor vecinătate, prielnice cultivării plantelor, în apropierea apelor și izvoarelor și chiar a unor slatine, ape salinizate, sau a unor masive de sare, precum în depresiunea Neamțului și în bazinele râurilor Trotuș și Tazlăul Sărat. Aceste zone au oferit și diferite materii prime ca: piatra (gresii, silicolite, calcare sau roci de natură vulcanică rulate pe cursurile apelor ce vin din munte), argile, precum și lemn de diferite specii și esențe.

Condiționate de factorii de mai sus, dar mai ales de solurile favorabile cultivării plantelor, precum și de legăturile accesibile de-a lungul ulucurilor depresionare, comunitățile fazei Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei au locuit în așezări care se pot grupa după formele de relief cu altitudini diferite în:

- 1) așezări situate pe forme de relief cu altitudine mare, pe culmile subcarpatice sau prelungiri montane;
- 2) așezări pe locuri cu altitudine medie, terase și pînteni de terase cu pante înclinate;
- 3) așezări situate pe locuri joase, pe terase inferioare, insule ale unor râuri, sau în imediata vecinătate a luncilor.

1. Așezări situate pe locuri cu altitudine mare

Din cele 73 așezări Cucuteni B cunoscute în prezent în zona submontană a Moldovei (fig. 1), 27 ocupă poziții cu altitudine mare, înalte, pe pîntenii culmilor subcarpatice, sau prelungiri ale Carpaților Orientali. Astfel, așezările de la Almaș - Dealul Hîrciului (1), Bistrița - Dealul Dumbrăvița (5), Borlești - Dealul Mare (7), Borșeni - Dealul Ghețau (11), Costișa - Dealul Urlatului (14), Dobreni - Mătăhuia (16) și Dealul Bărcuț (17), Dragomirești - Dealul Cheșchet (19), Ghindăoani - Dealul Brașovanului (23), Luizi Călugăra (28), Hlăpești - Dealul Târnița (31), Mărgineni - Neamț (32), Mărgineni - Cetățuia (33), jud. Bacău, Mastacăn - Dealul Gruului (34), Mastacăn - Dealul Runcu (35), Negrești - Cetățuia (36), Calu - Horodiștea (40) și Pe Gorgan (41), Prohozești - Siliște (44), Răucești - Munteni (45), Războieni - Poiana Mare (51), Țirgu Neamț - Pometea (55) și Dealul Gol (56), Țirgu Ocna - Podei (57), Vișoara, Țirgu Trotuș - Mastacăn (69), Vermești - Cetățuia (72) și Văleni - Botești - La Humărie (73), sînt flancate de pante inaccesibile, înalte; erau ușor de apărut, avînd de obicei o singură cale de acces prin care se leagă de celelalte forme de relief. Exemplificăm această categorie de așezări îndeosebi cu acelea în care s-au efectuat cercetări sistematice.

1. 1. Răucești, județul Neamț. Așezarea se află în punctul Munteni (45), pe un pînten din prelungirea estică a culmii subcarpatice Pleșu, cu o altitudine absolută de 410 m, mărginit la nord, est și sud de pante inabordabile. Spre nord panta coboară în albia pîrîului Popii, iar la nord-est în șesul riului

Sărata. La vest, aşezarea se leagă de un platou întins de pe care izvoare puternice alimentează lacul Rogina. Platoul de la vest, prielnic cultivării plantelor, constituie şi singura cale de acces spre aşezare, aceasta fiind bine apărată natural. În zona căii de pătrundere pe aşezare, platoul pare că a fost tăiat de două şanţuri de apărare vizibile astăzi sub forma unor alveolări care unesc pantele de la nord şi sud ca nişte arcuri.

Săpăturile efectuate în partea de nord-vest a aşezării au dus la descoperirea unor complexe de locuire Cucuteni B, aparţinând prin ceramica de stil ϵ (fig. 58/4) etapei B_1 şi două nivele Cucuteni A în stratigrafia verticală. Locuirea Cucuteni B este ultima de pe această aşezare şi resturile acestui nivel sînt suprapuse de solul vegetal actual, care are o grosime de 0,50 m şi suprapune un nivel Cucuteni A. Cu acesta din urmă, locuirea Cucuteni B se află în raport stratigrafic pe orizontală şi probabil la fel cu un nivel Cucuteni A-B din care s-au găsit numai resturi ceramice răzleţe.

1. 2. *Calu (Piatra Şoimului)*. Cunoscuta aşezare de pe Horodiştea ocupă un pînten înalt din prelungirea Munţilor Goşmanu, la confluenţa pîrîului Calu cu riul Bistriţa. Aşezarea are forma unui mamelon alungit, cu un platou de dimensiuni reduse, avînd axul longitudinal orientat est-vest (fig. 3/1). Legată la est, printr-o şa îngustă, de pîntenul final al dealului Horodiştea, porţiunea pe care se află aşezarea poartă toponimul local de Capul Dealului (40). Acesta coboară la vest pe o terasă cu 3,50 m mai jos, urmată de o rîpă transversală pe Horodiştea. La nord aşezarea este încadrată de pante abrupte, inatacabile, care coboară, la peste 80 m, în şesul Bistriţei, iar la sud în albia pîrîului Calu. În faţa pîntenului, la est, se deschide larg şesul format de confluenţa pîrîului Calu cu Bistriţa.

La vest de rîpa care separă Capul Dealului de restul Horodiştei se întinde un platou larg, înclinat de la nord la est, apărat de pante abrupte împădurite la nord şi sud, iar la vest o altă rîpă îl separă de celelalte forme de relief. Pe acest platou, cu sol bun pentru cultivarea plantelor, se găsesc fragmente ceramice corodate. Este posibil ca aşezarea să se fi extins aici întrucît pe micul platou de pe Capul Dealului nu aveau loc mai mult de trei pînă la patru locuinţe, iar acesta fusese tăiat şi de două şanţuri de apărare. De altfel, o mare parte din aşezare a fost distrusă prin amenajările locuirilor ulterioare⁶³.

Săpăturile noastre din anii 1973-1975, ca şi acelea mai vechi⁶⁴, amplasate pe Capul Dealului (fig. 3/1), au dus la cercetarea integrală a acestuia şi la constatarea că aici au existat două nivele de locuire din faza Cucuteni B corespunzătoare etapelor B_1 şi B_2 . Întrucît geto-dacii, ultimii ocupanţi ai Horodiştei, au răvăşit în totalitate depunerile din epoca bronzului aparţinînd culturilor Costişa şi Noua, pe cele din Hallstatt-ul tîrziu, ca şi pe acelea din

⁶³ Şt. Cucuş, *ref. cit.*

⁶⁴ Cf. *supra* n. 34.

fazele Cucuteni A, A-B și B, nu se poate vorbi de o stratigrafie verticală a locuirii cucuteniene, așa cum s-a încercat să se acrediteze recent de către Anton Nițu pe baza vechilor săpături⁶⁵. Resturile ceramice de stil ε și ζ și „variantele Monteoru” în amestec cu ceramica din fazele Cucuteni A și A-B, indică nivele de locuire despre care nu știm în ce raporturi stratigrafice se găseau. Materialul ceramic, atît din vechile săpături, cît și din ale noastre, precizează nivelele de locuire Cucuteni B, dar nu se poate stabili care a fost asocierea grupelor stilistice din faza Cucuteni A-B cu grupa ε.

1. 3. Borlești, județul Neamț. Tot în curmătura subcarpatică care face legătura între Depresiunea Bistriței și Depresiunea Tazlăului, a fost cercetată o așezare pe Dealul Mare (7). Locul acesteia a fost ales pe un pînten cu pante aproape verticale la nord, est și sud, pe un platou larg orientat est-vest. Pîntenul final al dealului, numit local Capul-Dealului, sau La Verdeș, se află în marginea de vest a satului Borlești, pe terasa înaltă a pîrîului Nechit. Înconjurată de apele Nechitului la nord și ale pîrîului Podului la est, așezarea este bine apărată natural și cu o largă vizibilitate spre valea Nechitului și valea Bistriței. Avînd o altitudine absolută de 357 m, cu o înălțime de 38 m de la nivelul apei Nechitului, pîntenul Capul Dealului se continuă la vest cu un platou larg care leagă Dealul Mare de Dealul Runcu spre Tazlău.

Așezarea cuprinde un singur nivel de locuire, cu ceramică de stil ε și posibil δ, din etapa Cucuteni B₁. Sondajul nostru (fig. 10/1), a degajat aici o locuință și a precizat că stratigrafic locuirea Cucuteni B aparține unui strat subțire care suprapune direct solul steril loessoid și este suprapus de un strat vegetal subțire. În stratul arheologic (fig. 10/2) se află, în stratigrafie orizontală, nivelul Cucuteni B₁ cu resturi ceramice izolate din faza Cucuteni A.

1. 4. Mărgineni - Bacău. În Depresiunea Trebeșului a fost cercetată prin săpături sistematice așezarea de pe înălțimea Cetățuia (33), care ocupă un pînten la confluența pîrîului Cîrligata cu rîul Trebeș.

Dealul Cetățuia (fig. 4/3) formează un pînten din periferia nordică a culmii subcarpatice Pietricica, cu pante foarte înalte și aproape verticale la nord, est și vest, iar la sud se leagă de celelalte forme de relief din jur printr-o șale îngustă. Aceasta din urmă constituie și singura cale de acces pe platoul superior, parțial prăbușit, în urma alunecărilor de teren. Suprafața actuală a platoului care a mai păstrat o parte din așezare a fost cercetată integral. Săpăturile (fig. 8/2), au pus în evidență prezența pe verticală a două straturi cu nivele de locuire din fazele Cucuteni A₂ și Cucuteni B (fig. 9/1)⁶⁶. Straturile arheologice se diferențiază clar atît prin suprapunerea resturilor materiale diferite, în speță locuințe, cît mai

⁶⁵ A. Nițu, *CI-Iași*, S.N., 1978-1979, p. 93.

⁶⁶ D. Monah, *Materiala-Oradea*, 1979, p. 79.

ales prin culoare și textură. La partea superioară, sub nivelul vegetal actual, stratul de depuneri cu resturi Cucuteni B este de culoare cenușie deschisă și are un aspect prăfos. Sub acesta se află stratul cu depunerile locuirii din faza Cucuteni A₂ care are o culoare brună-gălbuie și apare textural granulos și pătat. Acesta suprapune solul galben steril cu aspect argilos, nisipos, grezos și cu o consistență slabă ceea ce ușurează alunecările de teren în urma creșterii umidității. Solurile de pe Cetățuia-Mărgineni se caracterizează pedologic, în general, prin aciditate redusă, fiind podzolice⁶⁷, iar șesul din fața așezării, format de confluența pîraielor, cu un grad mai mare de humus este favorabil cultivării plantelor.

1. 5. Vermești - oraș Comănești. O altă așezare de înălțime a fost cercetată pe Dealul Cetățuia - Vermești, în bazinul Troțușului. Dealul Cetățuia (72) este situat în marginea de nord a satului Vermești, dominînd intrarea în ulucul care leagă tectonic valea Troțușului cu Depresiunea Tazlăului Sărat. Ocupînd o poziție înaltă, dar înconjurată de înălțimi mai mari, cu altitudine absolută de 457 m, izolată de formele de relief din jur prin pante inaccesibile la sud și vest, Cetățuia prezintă terase largi în partea de nord și est, iar deasupra un platou restrîns. La nord și est terasa și pantele sînt tăiate de un drum petrolier pentru sondele din apropiere. Diferențele de nivel între platoul superior și terase sînt relativ mici între 1.50 și 2 m. Existența locuirii de pe Cetățuia - Vermești ilustrează pătrunderea comunităților cucuteniene din zona subcarpatică în depresiuni intramontane pe căile largi de acces, în locuri bine apărate natural, dar cu șesuri relativ întinse în imediata vecinătate. În fața așezării de pe Cetățuia se deschide larg șesul spre lunca Troțușului și spre Depresiunea Comănești care constituia și o cale de legătură cu estul Transilvaniei.

Cercetările întreprinse de noi⁶⁸ și apoi acelea efectuate ulterior⁶⁹ au dus la depistarea unor resturi de locuire Criș și Cucuteni A₂ pe platoul superior, precum și la identificarea altora din faza Cucuteni B₂, pe terasa superioară de la est unde pare să se fi concentrat așezarea din această etapă.

Stratigrafia stabilită de noi⁷⁰ și confirmată ulterior⁷¹, nu a pus în evidență nivele de locuire pe verticală. De asemenea, nu s-au găsit, diferențiate, nivele de locuire postcucuteniene, dar s-au descoperit fragmente ceramice și un vas aparținînd culturii Foltești.

1. 6. Tîrgu Ocna - Podei. Cunoscuta așezare de pe Podei (57), ocupă platoul unui pînten care se detașează din terasa superioară a rîului Troțuș (fig. 3/2). Văile adînci care o înconjoară, pantele inabordabile, precum și izolarea de

⁶⁷ N. N. Lupu, I. Văcărașu, C. Brînduș, *op.cit.*, p. 50.

⁶⁸ Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 481 și urm.

⁶⁹ Vezi *supra* n. 53.

⁷⁰ Șt. Cucoș, *op.cit.*, p. 482.

⁷¹ D. Monah, *op.cit.*, p. 10.

formele de relief din jur, de care se leagă doar printr-o șa îngustă, paralelă cu valea pîrîului Strigoiu (fig. 3/2), fac din această așezare un loc bine apărat natural. Platoul superior pe care se află așezarea cucuteniană se găsește la 80 m înălțime față de albia Trotușului. Dincolo de șaua de legătură se întinde un platou care urcă în pantă ușoară spre sud-vest pînă la culmile împădurite, teren favorabil cultivării plantelor și creșterii animalelor. Condiții prielnice pentru aceste ocupații oferea și lunca Trotușului din fața așezării. Pe de altă parte nu trebuie neglijat faptul că aceasta se află în apropierea unor masive de sare, a unor importante surse de materii prime și pe o cale de legătură ușoară cu celelalte regiuni și chiar cu estul Transilvaniei.

Cercetările arheologice, deși desfășurate inițial în zona periferică a așezării⁷² și apoi spre interior⁷³, au precizat că locuirea Cucuteni B₂ a ocupat integral suprafața platoului de pe Podei. Dacă săpăturile mai vechi au cercetat 13 gropi și au adus un important lot ceramic (fig. 35/5; 38/1-2; 41/5-8; 42/1; 44/1, 7; 47/1-7; 48/1-8; 49/5-7; 52/1; 54/1-2, 5; 55/5, 8, 10, 12; 56/3; 57/5-6)⁷⁴, cercetările noastre au dus la degajarea parțială a 10 locuințe (fig. 7/1), precum și a 11 gropi din care a provenit atît un nou material ceramic (43/4; 46/8, 10-11; 47/8; 48/10; 49/2; 56/6; 57/2), cît mai ales observații asupra sistemului de construcții a locuințelor și a inventarului lor.

Confirmînd stratigrafia din cercetările anterioare⁷⁵, și avînd în vedere faptul că mai multe gropi de pe Podei se întretaie, unele fiind suprapuse de locuințe, dar și constatarea că unele locuințe apar la partea superioară a stratului cucutenian, iar altele la baza acestuia, toate acestea indică existența unui singur strat (fig. 7/2, 4), cu două nivele de locuire identice.

Nivelele superioare, din epoca bronzului și La Tène, care suprapun locuirea cucuteniană, au fost distruse de lucrările viticole și pomicole.

1. 7. Vișoara - Tîrgu Trotuș. Așezarea este situată pe înălțimea denumită Mastacăn (69), la nord-vest de sat, pe un promontoriu din terasa înaltă a riului Trotuș. Flancată de pante abrupte la sud și vest, așezarea se leagă de restul terasei la nord și est, urcînd în pante line și largi pe un platou propice cultivării plantelor.

Săpăturile efectuate pe dealul Mastacăn (fig. 10/4)⁷⁶, au pus în evidență un strat cucutenian (fig. 10/3), cu două nivele de locuire - Cucuteni B₁ și B₂ - aflate în stratigrafie orizontală. Și aici, ca în multe alte așezări din zona submontană, stratul de cultură cucutenian este singular, suprapune direct solul loessoid și este suprapus de stratul vegetal. Deasemenea, stratul arheologic este subțire și puțin consistent.

⁷² C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 12.

⁷³ Șt. Cucoș, *ref. cit.*; D. Monah, S. Antonescu, *op.cit.*, p. 75.

⁷⁴ C. Matasă, *op.cit.*, p. 14-15.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 24 și urm.

⁷⁶ A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 99.

2. Așezări situate pe terase cu altitudinea medie

În zona subcarpatică a Moldovei se cunosc pînă acum 34 așezări care ocupă terase și boturi de deal cu altitudine medie. Așezările de la Bălușești - Dealul Staniștea (3), Bălănești - Livada C.A.P. (4), Bodești - Cetățuia Frumușica (6), Borlești - Dealul Cucului (8) și Dealul Căfîn (9), Borniș (10), Căciulești - Dealul Murgucești (12) și Dealul Breaza (13), Costișa - Dealul Moenii (15), Fîntinele - Livada Curtii (20), Girov - Mănioaia (21), Ghelăiești - Nedeia (22), Goșmani (27), Hlăpești - Dealul Dactei (29), Negrești - Dolhești (37), Negulești (38), Poduri - Dealul Ghindaru (42), Poloboc - Dealul Viei (43), Răcăciuni - Dealul Vrăbiei (45), Rădeni - Dealul Comorii (46) și Capul Dealului (47), Războieni - Cetățuia (50), Siliștea - Poiana Mare (53), Soci (54), Tîrpești (58), Turturești - Dealul Bisericii (59), Tuta (60), Țibucani - Cetățuia Băluțeni (61) și Poiana din Deal (62), Țibucanii de Jos - Dealul Strîmbi (63), Valea Șoșii (66), Viișoara - Ștefan cel Mare (70), Viișoara Neamț - Podul Bisericanilor (68) și Vinători Neamț - Dealul Osoiului (71), sînt amplasate pe forme de relief cu pante înclinate, dar în multe cazuri ceva mai line și accesibile. Unele constituie locuri dominante în zonă, dar cele mai multe sînt dominate de formele de relief din jur.

Așezările din această categorie au fost favorizate de soluri aluvionare prielnice cultivării plantelor, cum s-a constatat la Frumușica⁷⁷ și la Poduri-Bacău⁷⁸. De aceea multe din ele au fost ocupate pe întreg parcursul evoluției eneoliticului din zona submontană avînd de obicei mai multe nivele de locuire.

Din categoria așezărilor cu altitudine medie, 14 au fost cercetate prin sondaje și săpături de către Constantin Matasă, Radu Vulpe, Ecaterina Vulpe, Dan Monah, Ersilia Tudor și de către noi. Multe din săpăturile mai vechi însă au rămas inedite și asupra lor nu s-au mai putut obține informații, materialele fiind împrăștiate și chiar pierdute. În lipsa documentării asupra acestora, exemplificăm doar cu așezările cercetate de noi.

2. 1. Ghelăiești - Nedeia, comuna Bîrgăuani, județul Neamț (22), este una din așezările în care s-au efectuat săpături mai ample, dar din care au fost puse în circuitul științific doar acelea din anul 1969⁷⁹.

Situat la 26 km de Piatra Neamț, în partea dreaptă a șoselei Piatra Neamț - Roman, în regiunea de înșeuare subcarpatică Girov-Bozieni⁸⁰, dealul Nedeia (fig. 2/1; 4/1) coboară de la sud la nord cu o pantă lină și largă care se îngustează într-un pînten denumit local Coadă Piscului. Sub pantele acestuia, marginea mlăștinoasă a șesului, aflată la 11 m mai jos de nivelul așezării, constituie Bahna Vlădicenilor străbătută de pîraiele Gîrla Mare și Bîrgăuani

⁷⁷ Matasă, *Frumușica*, p. 15.

⁷⁸ Analize pedologice efectuate de Gh. Lupașcu, inedite.

⁷⁹ A. Nițu, Șt. Cucuș, D. Monah, *op.cit.*, p. 11 și urm.

⁸⁰ M. David, *op.cit.*, p. 49; V. Tufescu, *op.cit.*, p. 91, 94-95.

care se contopesc în pîrîul Bahnei și înconjoară coastele pîntenului final. Bahna și pîraiele au fost încorporate recent într-un mare iaz care înconjoară așezarea la vest, nord și est. Deschiderea largă a depresiunii oferă legături lesnicioase spre valea Moldovei la est și valea Bistriței la vest, iar bahna și pantele fac din acest deal un loc apărat natural.

Așezarea avea însă o poziție nefavorabilă pe un platou expus vînturilor de la nord și vest, dar suprafața sa întinsă, de 56 ha, oferea nu numai condiții de apărare, ci și economice foarte bune. De aceea locuirea neoneolitică pare să fi ocupat o mare parte a dealului care se termină la sud cu o înălțime împădurită numită Piscul Steag. Urmele așezării, fragmente ceramice și suprafețe de chirpic dislocate de arătură, apar pe platoul dealului, începînd de la Coada Piscului și pînă la sud spre vîrfurile împădurite.

Săpăturile au fost efectuate pe pîntenul Coada Piscului care s-a dovedit a fi locul așezării din faza Cucuteni B și limita de nord a locuirilor din faza Precucuteni III și Cucuteni A₂. Lucrările arheologice au început prin săparea unui șanț median (I), orientat nord-sud, cu scopul de a urmări delimitarea locuirii în lungul pantei platoului, precum și eventualele fortificații⁸¹. La vest și est de acesta au fost săpate șanțuri paralele (șanțurile II, III, IV și VII pe latura de est și V, VI pe latura de vest), la distanța de 5 m între ele, iar prin deschiderile laterale au fost degajate complexele de locuire (fig. 5) și astfel cercetată integral suprafața pîntenului Coada Piscului. Prin conținutul ceramic al complexelor arheologice închise s-au definit, în stratigrafie orizontală, resturi de locuire din faza Precucuteni III, un nivel Cucuteni A₂ și unul Cucuteni B₁. Ultimul, din care au fost cercetate 19 locuințe și 6 gropi, prin ceramica de stil γ, δ și ε în asociere, devine deosebit de important pentru cunoașterea începuturilor fazei Cucuteni B, a trecerii de la faza Cucuteni A-B la B.

Trăsăturile și repartitia factorilor pedogenetici ai regiunii în care se află așezarea de pe Dealul Nedeia, indică soluri podzolite cu o textură lutoasă, lipsind diferențierea texturală pe profil. Stratul cucutenian, cu o grosime între 0,25 - 0,40 m, prezintă prin caracteristicile sale un sol cu depuneri organice care are la partea superioară resturile locuirii din faza Cucuteni B. Acestea sînt suprapuse de solul vegetal actual cu o grosime de 0,30 - 0,50 m și 0,70 m în susul pantei. Stratul cu depunerile arheologice suprapune solul galben steril care prezintă o structură fină și densă. În acest sol se adîncesc gropile cucuteniene detașîndu-se vizibil în profil (fig. 6/1-3).

2. 2. *Hlăpești - Dealul Dactei, comuna Dragomirești, județul Neamț* (29), este o așezare întrutotul similară cu aceea de la Ghelăiești.

Situat la 1 km sud-est de satul Hlăpești, dealul Dactei, cu un platou larg care coboară în pantă ușoară de la sud-vest la nord-est, se termină cu un

⁸¹ A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *op.cit.*, p. 11 și urm.

pinten numit Dejuguătoarea (fig. 4/2). Șesul din jurul pintenului este străbătut de pîrîul Dactei la nord care confluează cu pîrîul Văduț formînd o bahnă.

În partea de sud-est a pintenului Dejuguătoarea se întinde șesul, cunoscut sub toponimul Mîlești, străbătut de pîraiele Valea Mare și Valea Arinilor. Acest șes cu soluri aluvionare, ca și platoul dealului Dactei, constituie terenuri excelente pentru cultivarea plantelor, iar zona înconjurătoare oferea materii prime și condiții optime pentru creșterea animalelor.

Sondajul executat de noi în punctul Dejuguătoarea a dus la cercetarea unor complexe de locuire între care resturile a două locuințe și a trei gropi Cucuteni B₁ (fig. 11/1-2). Au fost puse în evidență și resturi ceramice Cucuteni A și A-B, ceea ce atestă existența unor nivele de locuire din aceste faze, fără a le putea însă separa stratigrafic în profilul așezării (fig. 11/3).

Din cele constatate în săpăturile de pe Dejuguătoarea, așezarea de pe dealul Dactei - Hlăpești cuprinde un singur strat cucutenian cu mai multe nivele de locuire aflate în stratigrafie orizontală. Resturile locuințelor cucuteniene se află la partea superioară a stratului de cultură (fig. 11/3). Grosimea stratului cucutenian variază între 0,40 - 0,70 m, iar trăsăturile sale pedogenetice se înscriu în categoria solurilor podzolite cu depuneri organice. Și aici resturile locuințelor Cucuteni B sînt suprapuse direct de solul vegetal actual fără o altă succesiune stratigrafică.

2. 3. *Frumușica, comuna Bodești, județul Neamț*. Cunoscuta așezare de pe Cetățuia - Frumușica (6) se află pe terasa de 25 m a râului Cracău, avînd o altitudine absolută de 245 m și, la fel ca celelalte așezări din zona subcarpatică, se leagă de un platou al dealului Holmul Mic.

Depunerile nivelelor de locuire formează o înălțime artificială ce se ridică cu 7 m de la nivelul inițial al terasei pe care s-au stabilit primii ocupanți ai așezării de pe Cetățuia⁸². În acest fel așezarea a căpătat forma unui *tell* pe margine de terasă, iar extinderea locuirii în unele faze ale culturii Cucuteni a dus la formarea celor două platforme - superioară și inferioară - pe care s-au executat săpăturile⁸³. Face parte din categoria puținelor așezări cu stratigrafie verticală. Analizînd săpăturile și stratigrafia de la Frumușica, pe baza complexelor ceramice și a caracteristicilor lor stilistice, Anton Nițu a susținut existența a două nivele de locuire Cucuteni B⁸⁴. Acest punct de vedere confirmat și de inadvertențele adîncimii complexelor de locuire, asupra cărora vom reveni, aduce o importantă precizare referitoare la etapele Cucuteni B₁ și B₂ și arată că așezarea de la Frumușica constituie, alături de așezarea eponimă, un punct de referință, de raportare stilistică a ceramicii Cucuteni B din celelalte

⁸² Matasă, *Frumușica*, p. 9.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ A. Nițu, *Cl-Iași*, S.N., 11, 1980, p. 161 și urm.

așezări, dar mai ales din zona subcarpatică a Moldovei. Totuși, trebuie să precizăm că lipsa unei stratigrafii certe pune în imposibilitate stabilirea asocierii grupeii stilistice ε cu ambele grupe Cucuteni A-B, γ și δ , ca la Ghelăiești, sau numai cu grupa δ ca la Cucuteni⁸⁵.

2. 4. *Poduri - Dealul Ghindaru, județul Bacău*. Așezarea se află pe terasa de 32 m din dreapta râului Tazlăul Sărat, pe locul numit Dealul Ghindaru (42) și are forma unei movile cu contur eliptic care se înalță cu 4,50 m de la orizontala terasei. Alcătuită din depuneri succesive de locuire, așezarea formează un *tell* pe un bot de terasă inferioară, dar cu pante mai înclinate la nord și est, cu o pantă lină, ușor accesibilă, spre sud unde coboară în albia pîrîului Bisericii. La vest se deschide larg, sub forma unui întins platou, terasa Tazlăului Sărat prin care se leagă de restul dealurilor spre Moinești. Drumul de acces și calea de legătură cu platoul terasei se află spre sud-vest. Aici, prin forma terenului, pare că așezarea a fost închisă cu un șanț de apărare. În cazul că cercetările viitoare vor confirma prezența acestuia, el a fost dezafectat în una din fazele culturii Cucuteni, cînd locuirea s-a extins cu peste 200 m după cum arată resturile de la suprafață.

Așezarea de la Poduri nu este pe un loc dominant în zonă. În imediata ei vecinătate se află boturi de deal înalte, cu pante aproape verticale și platouri întinse, care puteau constitui locuri de refugiu, dar acestea nu au fost locuite. Mai mult chiar, intensă locuire de pe Dealul Ghindaru frapează în raport cu nivelul sporadic Cucuteni B din așezarea de înălțime de pe Siliște - Prohozești (44) aflată numai la 2 km nord-est pe aceeași parte a Tazlăului Sărat.

Săpăturile de pe Dealul Ghindaru - Poduri, aflate în curs, se desfășoară pe partea cea mai înaltă a movilei. Șanțurile I-III, orientate nord-sud, au decopertat parțial complexele de locuire secționînd transversal așezarea. Desigur, în acest fel s-a înregistrat o interesantă stratigrafie verticală. Au fost puse în evidență un nivel de locuire Precucuteni II, două nivele Precucuteni III, din care unul tardiv cu ceramică pictată cu alb și roșu înainte de ardere, două nivele Cucuteni A₂, un nivel Cucuteni A₃, unul Cucuteni A-B și două nivele Cucuteni B. Acestea din urmă erau suprapuse de un ring din piatră de rîu cu materiale ceramice aparținînd culturilor Costișa și Monteoru. Nivelele Cucuteni A-B și B se află la aceeași adîncime și nu pot fi diferențiate stratigrafic pe verticală. De asemenea și nivelele celor două etape Cucuteni B, B₁ și B₂, se află în stratigrafie orizontală. Acestea au fost precizate pe baza materialului ceramic din cele 7 locuințe Cucuteni B, din care cinci degajate parțial pe traseul șanțului III și două cercetate integral la capătul de nord-vest al movilei. Etapa B₁, căreia îi aparțin locuințele 14, 18, 19, 20, 26 și 27, este identică cu aceea de la Ghelăiești prin asocierea grupelor ceramice de stil γ , δ și ε , iar etapa B₂, cu

⁸⁵ A. Nițu, Șt. Cucos, D. Monah, *op.cit.*, p. 11 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, *ACIE*, II, Athènes, 1972, p. 99.

locuința nr. 1, este similară cu nivelul de la Podei - Tîrgu Ocna. De asemenea, pe traseul șanțurilor, fără a se putea separa stratigrafic un nivel de locuire, au fost găsite resturi ceramice aparținând culturii Foltești.

2. 5. *Girov - Mănioaia, județul Neamț*. Așezarea, cunoscută inițial sub denumirea de Locul școlii⁸⁶, ocupă terasa inferioară din stînga rîului Cracău, în marginea de nord-est a satului Girov. Situată pe locul cu toponimul Mănioaia, cu o altitudine absolută de 220 m, așezarea prezintă la nord un platou prin care se leagă de dealul Morii, iar la sud și est are pante line, ușor accesibile.

Din cercetările mai vechi⁸⁷ și din ale noastre, efectuate în anul 1971 printr-un sondaj, au fost atestate în stratigrafie orizontală mai multe nivele de locuire, din care unul Cucuteni B₁, suprapus direct de solul vegetal. Sondajul nostru a degajat resturile unei locuințe din etapa finală a fazei Cucuteni A și capetele unor locuințe Cucuteni B cu elemente ceramice de stil δ și ε. Acestea se află în stratigrafie orizontală, într-un singur strat de cultură fără o altă succesiune și o diferențiere texturală pe profil.

2. 6. *Costișa, județul Neamț*. Așezarea se află în punctul Dealul Moienii sau Dealul Bisericii, în vatra satului. Este flancată de pante ușor înclinate și are o altitudine absolută de 252 m. Prin sondajele executate aici în anii 1937-1938 de către Radu Vulpe, Ecaterina Vulpe și Constantin Matasă, s-au pus în evidență nivele de locuire Precucuteni II, Cucuteni A₂, Cucuteni A-B și B⁸⁸.

Pe baza puținelor materiale ceramice aflate în muzeul din Piatra Neamț constatăm că din nivelele A-B și B provin fragmente ceramice de stil δ, ε și ζ (fig. 51/3; 58/7) precum și o statuetă pictată (fig. 61/4).

Deși așezarea de pe dealul Moienii este distrusă de lucrările agricole, neputîndu-se verifica poziția stratigrafică a nivelelor de locuire, presupunem existența a două nivele Cucuteni B, corespunzătoare etapelor B₁ și B₂.

2. 7. *Răcăciuni, județul Bacău*. Așezarea se află pe un bot de deal numit de localnici Dealul Vrabiei⁸⁹. Este un pinten din deversarea spre est a culmii subcarpatice Pietricica, mărginit la nord și sud de ravene ale torenților. Platoul așezării este ușor înclinat de la vest spre est, iar în fața pintenului se deschide larg culoarul Siretului. Aici a fost cercetată o locuință cu ceramică de stil γ, δ și ε în asociere, corespunzătoare etapei Cucuteni B₁ de la Ghelăiești. Stratul cucutenian suprapune solul steril, loessoid și este suprapus de o necropolă din epoca bronzului⁹⁰.

⁸⁶ C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 34.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ E. Tudor, *op.cit.*, p. 283.

⁹⁰ *Ibidem*.

3. Așezări aflate pe forme de relief joase

Deși mai puțin numeroase, așezările din această categorie au ocupat terasele inferioare, joase, insulele unor riuri și uneori locuri în vecinătatea unor forme de relief cu pante abrupte, ușor de apărut și care puteau constitui puncte de refugiu în caz de primejdie.

În zona subcarpatică a Moldovei se cunosc pînă acum un număr de 12 așezări situate pe locuri joase, la: Petricani - Rîpa lui Răvaru (39), Urecheni - La Rupturi (64); Rădeni - Islaz (48), Hlăpești - În lungul vîntului (30), Vad - Dealul Gaciu (65), Lunca Călimani - Dochia (18), Văleni - Cetățuia, Piatra Neamț (67), Rusești - Borlești (52), Bălăneasa - Bacău (2), Slobozia - Onești (24), Malu - Onești (25) și Gura Văii - Onești (26).

3. 1. *Petricani, județul Neamț*. Stațiunea cucuteniană este situată pe terasa rîului Topolița, în cîmp deschis, în vecinătatea școlii generale nr. 1, pe locul numit Rîpa lui Răvaru, fost Locul școlii, unde primele sondaje au pus în evidență un nivel de locuire Cucuteni B⁹¹.

Săpăturile reluate de noi în anii 1973-1974 au dus la dezvelirea unor complexe de locuire de la începuturile fazei Cucuteni A și a unor resturi din faza Cucuteni B. Cele două șanțuri (I și II) trasate perpendicular pe malul rîului Topolița, orientate nord-sud, împreună cu deschiderile laterale ne-au permis degajarea integrală a unei locuințe și parțială a încă trei cu un conținut ceramic bicrom. Au fost excavate și două gropi cu același context. Resturile Cucuteni B, prezente doar prin fragmente ceramice în strat, indică un nivel de locuire din etapa B₁ aflat în stratigrafie orizontală cu celelalte complexe de locuire din fazele anterioare.

Stratul de cultură cucutenian. cu o grosime între 0,30 - 0,40 m, este suprapus de un nivel de locuire feudală din secolul al XVII-lea și suprapune solul galben steril.

3. 2. *Văleni - Piatra Neamț*. Stațiunea ocupă locul numit Cetățuia, deși aceasta are o poziție joasă, pe malul drept al rîului Bistrița. Frîntură din terasa de 5-7 m și sculptată în roci eocen-oligocene constituite din gresia de Lucăcești, menilite și marne brune bituminoase⁹², separată ca o insulă de brațele despletite ale rîului, Cetățuia prezintă în acumulativ resturi eneolitice, din epoca bronzului, respectiv din cultura Costișa, carpice și feudale timpurii.

Săpăturile noastre (fig. 8/1), au decopertat 10 locuințe din etapa Cucuteni B₁, un bordei din secolele VII-VIII și au pus în evidență nivele de locuire Precucuteni III, Cucuteni A₂ și din epoca bronzului.

⁹¹ Matasă, *Frumușica*, p. 34.

⁹² *Dicționarul geografic al județului Neamț* (ms.).

Din constatările făcute în săpăturile mai vechi⁹³, ca și din ale noastre⁹⁴, aici există doar un singur strat de cultură, nu prea gros (0,20 - 0,35 m), în care nu se pot diferenția nivelele de locuire și care are la partea superioară depunerile din faza Cucuteni B cu ceramică de stil γ , δ și ϵ (fig. 30/3; 32/3, 5-10; 34/3; 36/4; 39/3; 43/1; 44/2; 46/1, 3, 5, 9; 49/1, 3; 50/1, 5, 9; 56/1; 30/1), iar la partea inferioară resturi ceramice precucuteniene și din faza Cucuteni A₂.

3. 3. *Gura Văii - Onești*. Așezarea este amplasată în câmp deschis pe terasa inferioară a râului Trotuș, în punctul Siliște, la limita de sud a depresiunii subcarpatice Tazlău.

Între celelalte resturi de locuire din perioade diferite⁹⁵ a fost descoperită și o locuință Cucuteni B care, prin contextul ceramic de stil ϵ , ζ și „varianta Monteoru” (fig. 33/6; 35/4; 44/8; 48/9; 55/4, 7), documentează un nivel de locuire Cucuteni B₂ similar cu cel de la Podei - Tîrgu Ocna. Acesta se află în stratigrafie orizontală cu nivelul Cucuteni A₂. Stratul cucutenian suprapune solul steril și este suprapus de vestigii din epoca bronzului.

3. 4. *Hlăpești, comuna Dragomirești, județul Neamț*. Stațiunea se află pe un loc jos numit În Lungul Vîntului. Acesta începe din marginea bahnei formată de confluența pîraielor Dactei și Văduț, din fața dealului Dactei, și se întinde pe șesul deschis fără posibilități de apărare naturală. Așezarea a fost identificată de noi prin recunoașteri de suprafață cu prilejul săpăturilor de pe Dejagătoarea - Dealul Dactei. S-au recoltat fragmente ceramice pictate de stil ϵ . Pare să fie o așezare întinsă după cum arată resturile ceramice și de chirpici dislocate de lucrările agricole.

B. Locuințele

Întrucît rezultatele celor mai multe cercetări din zonă sînt inedite, considerăm utilă prezentarea detaliată a complexelor de locuire și raportarea lor la întreaga arie. Aceasta se impune și pentru faptul că în teritoriul de care ne ocupăm au fost cercetate prin săpături cele mai multe locuințe Cucuteni B în raport cu celelalte regiuni ale Moldovei.

1. Pe *Cetățuia - Mărgineni*, județul Bacău, locuințele din nivelul fazei Cucuteni B aveau forma dreptunghiulară, dimensiunile de 5 × 7 m în medie și au fost construite pe un pat din argilă bătută. Nu aveau podine sau platforme pe birne.

⁹³ H. Dumitrescu, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 19 și urm., fig. 2.

⁹⁴ Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 39-40, fig. 3/2-5.

⁹⁵ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 31 și urm.

Una din locuințele Cucuteni B, locuința nr. 4 (fig. 12/7), suprapunea două nivele de locuire din faza Cucuteni A₂ (fig. 8/2), respectiv locuințele nr. 6 și 7 - suprapunerea apare clar în profilul șanțului (fig. 9/1) și s-a făcut prin nivelarea resturilor Cucuteni A₂ cu un strat de pământ cenușiu-albicios care, bine bătut, a constituit și podina locuinței nr. 4.

Și celelalte locuințe Cucuteni B de aici, respectiv locuințele nr. 5 și 10, au fost construite pe un pat din argilă bătută, iar dispunerea lor în arc de cerc arată că erau rînduite într-o anumită ordine. Nu se pot face precizări asupra sistemului de dispunere a locuințelor în planul așezării întrucît majoritatea locuințelor de pe Cetățuia s-a prăbușit pe pantele dealului ca urmare a alunecărilor de teren. Presupunem totuși că au fost dispuse în cerc și nu la întîmplare. Se pare însă că nu au existat prea multe locuințe și că locuirea Cucuteni B de aici a avut un caracter mult mai restrîns față de acelea din fazele anterioare.

Resturile celor trei locuințe Cucuteni B care au mai fost găsite pe Cetățuia - Mărgineni, stațiune săpată integral⁹⁶, nu ne dau posibilitatea să menționăm detalii de construcție. Chirpicul provenit din pereții prăbușiți prezenta urme de birne rotunde și impresiuni de nuiiele, dar fără să se poată preciza sistemul tehnic. Nu s-au găsit nici gropi de furci, nici urme de montanți sau de tălpi de lemn și nici urme de pereți despărțitori. Autorul săpăturilor consideră că locuințele aveau pereții subțiri și cu o rezistență mult redusă față de a locuințelor din faza Cucuteni A₂⁹⁷.

În interiorul locuințelor s-au găsit vase sfărîmate, rîșnițe, oase de animale, unelte de piatră, silex și os, dar în general un inventar sărăcăcios. Acesta, alături de rezistența redusă a construcțiilor, documentează o locuire de scurtă durată sau poate o involuție a comunității din faza Cucuteni B. Ceramica din locuințe (fig. 31/7; 33/2; 37/2; 41/2-3; 44/1, 3; 49/4; 50/3; 51/2; 54/6; 57/3-4), prin stilurile e și ζ aparține etapei Cucuteni B₂.

2. Podei - Tîrgu Ocna. Cele 10 locuințe, deși cercetate parțial (fig. 7), au dat importante informații. Acestea se prezintă sub forma cunoscută a suprafețelor de chirpic ars puternic și cu impresiuni de birne groase și nuiiele. Dărămăturile de chirpic, cu o grosime între 0,20 - 0,30 m acolo unde pereții prăbușiți s-au suprapus, acopereau o podină din lutuală aplicată direct pe sol. Podina a putut fi urmărită mai bine în locuințele nr. 4 și 5 unde aveau o mai bună conservare. Lutuală acestora avea o grosime relativ mică și doar în locuința nr. 5 (fig. 7/3), atingea 0,04 m. Se pare că podinele nu au fost arse intenționat întrucît aveau culoarea roșie-brună la suprafață și neagră în secțiune. Acestea au constat dintr-o pomesteață de lut galben, așa cu au fost întîlnite și în alte așezări Cucuteni B, ca la Ghelăiești - Nedeia în locuința nr. 1⁹⁸. Totuși,

⁹⁶ D. Monah, *Materiale-Oradea*, 1979, p. 79.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ A. Nițu, Șt. Cucos, D. Monah, *op.cit.*, p. 17, fig. 4/1.

podinele locuințelor de pe Podei erau destul de rezistente nefiind sparte de dărâmaturi. Erau perfect drepte și probabil că în momentul incendiului erau bine uscate ceea ce a determinat atât rezistența lor la prăbușirea pereților, cât și arderea roșie-brună la suprafață. Arderea puternică a chirpicului, uneori pînă la zgurificare, a podinelor, precum și stratul fin de pămînt ars depus pe materialul ceramic, ne impune observația că așezarea de pe Podei a dispărut în urma unui incendiu violent, la fel ca așezarea Cucuteni B de la Valea Lupului⁹⁹.

Caracterul restrîns al degajării locuințelor nu ne-a permis o evaluare a inventarului acestora. Nu s-au găsit elemente de mobilier, unelte de silex și nici de os. Interesant este că și în săpăturile mai vechi, materialele litice, îndeosebi vîrfurile de săgeți, au fost găsite mai mult la suprafața solului și nu în complexe închise, respectiv în locuințe și în gropi¹⁰⁰. Ponderea în inventarul locuințelor o deține ceramica pictată de stil ε și ζ, apoi rîșnițele mari de piatră, frecătoarele și greutatea de lut ars circulare sau piramidale. S-a găsit doar o singură unealtă de corn de cerb, un frumos ciocan perforat cu urmele legăturilor de fixare pe coadă (fig. 21/6), care completează descoperirile mai vechi¹⁰¹.

Tot degajării parțiale a locuințelor se datorează și faptul că nu au putut fi cercetate vetrele. O singură vatră, în locuința nr. 3 (fig. 7/3), a putut fi studiată. Amplasată spre limita de est a locuinței, vatra era construită direct pe sol. Structura principală era constituită dintr-o lutuială groasă, placată apoi cu fragmentele unui vas pictat peste care s-a aplicat fețuiala exterioară. Acest sistem tehnic este cunoscut și în alte așezări cucuteniene. În așezarea Cucuteni A-B de la Corlăteni refacerea vetrei din locuința nr. 3 a fost însoțită de placarea cu trei straturi de fragmente ceramice¹⁰². De asemenea, vatra cuptorului din locuința nr. 2 de la Gura Văii - Onești, din etapa Cucuteni B₂, era placată cu fragmentele a mai multe vase pictate¹⁰³. Cei mai mulți cercetători au atribuit acest procedeu cultului vetrei. Credem însă că sistemul de placare a vetrei cu fragmentele ceramice ale unor vase avea mai degrabă un rol practic. Sînt cunoscute calitățile refractare ale ceramicii, ori placarea vetrei cu fragmente ceramice mărea rezistența acesteia la foc și făcea ca o mare parte din căldura produsă să se degaje în locuință. Observațiile făcute în săpături arată că vetrele construite direct pe sol, fără un pat de piatră și fără să fie placate cu fragmente ceramice, pierdeau o mare parte din căldura focului care era absorbită de sol. Sub aceste vetre solul este puternic ars¹⁰⁴. Poate că în același scop practic, al reținerii căldurii în locuință, unele vetre au fost construite pe mici platforme de

⁹⁹ M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, p. 168.

¹⁰⁰ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 88.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² I. Nestor și colab., *SCIV*, 3, 1952, p. 88.

¹⁰³ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 35.

¹⁰⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, A. Florescu, *Materiale*, 6, 1959, p. 151; VI. Dumitrescu, *AMN*, 5, 1968, p. 390.

bîrne. Masa de chirpic ars a platformei, cu golurile bîrnelor arse și care nu făceau contact direct cu solul, constituia o barieră între acesta și căldura produsă de foc care se degaja integral în locuință.

3. *Viișoara - Tîrgu Trotuș, județul Bacău*. Cele patru locuințe cercetate în așezarea de pe înălțimea Mastacăn au fost construite direct pe sol fără platforme sau vreo altă amenajare. Locuințele erau de formă dreptunghiulară și ocupau fiecare, în medie, 30 m². Sînt singurele detalii care se dau în prezentarea acestora fără a se aminti sistemul tehnic de construcție. Se amintesc vetrele și prin faptul că în locuința nr. 1 s-au găsit două vetre se presupune compartimentarea în camere¹⁰⁵. Relativ la inventarul locuințelor, în afară de ceramica cucuteniană și de unelte se menționează că în locuința nr. 4, împreună cu ceramica Cucuteni B₂, a fost găsit un vas care prin formă, pastă și decor, aparține culturii Foltești¹⁰⁶.

4. *Borlești, județul Neamț*. Locuința cercetată de noi pe Dealul Mare, în punctul Capul Dealului (La Verdeș), era construită direct pe sol. Chirpicul foarte subțire și cu impresiuni de nuiete lăsa impresia că provine de la o locuință sezonieră, probabil o colibă din nuiete cu un strat subțire de lut aplicat pe pereți. Aceasta cu atît mai mult cu cît locuința nu avea vatră, iar inventarul era extrem de redus. Nu s-au găsit decît fragmentele unor vase, între care unul mic cu picior și nici o unealtă de piatră, silex sau os. De asemenea, în raport cu alte resturi găsite pe traseul șanțului, care a avut o lungime de 30 m, se pare că locuințele erau extrem de spațiate ceea ce indică o locuire de sezon, poate pentru apărarea ogoarelor și a turmelor și nu o locuire permanentă de durată. Un fenomen similar a fost semnalat recent prin săpăturile de la Valea Șoșii, comuna Poduri, județul Bacău, unde nu au fost găsite resturile unor locuințe efective, ci doar urmele unor sălașe sezoniere, foarte sărace în chirpic și chiar în inventar.

5. *Ghelăiești, comuna Bîrgăuani, județul Neamț*. În așezarea de pe dealul Nedeia locuințele aveau forma unor suprafețe de chirpic, mai mult sau mai puțin compacte, cu mamelonări în unele locuri (locuințele nr. 3, 8, 15, 23) datorate suprapunerii pereților prăbușiți sau cu unele goluri (locuințele nr. 1, 2, 13), fie provocate de împrăștierea chirpicului prin căderea pereților, fie prin dislocări produse de lucrările agricole. De dimensiuni variate ca întindere și cu o grosime, în medie, de 0,10 - 0,15 m, chirpicul, ars la roșu și pe alocuri zgurificat, prezenta impresiuni de bîrne rotunde, scînduri late fețuite și nuiete, precum și unele fețuieli exterioare. Bîrnele și scîndurile, cu un diametru și o lățime între 0,12 - 0,15 m, au constituit principala substrucție a pereților

¹⁰⁵ A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 96, fig. 11/2.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

locuințelor. Suprafețele de chirpic aveau forme neregulate, dar în general alungite (fig. 12/3, 5), ceea ce indică forma dreptunghiulară a locuințelor. Numai în unele cazuri forma acestora nu a putut fi precizată (locuințele nr. 9 și 10) decât în urma demontării chirpicului care făcea masă compactă prin prăbușirea pereților spre exterior (fig. 5). Demontarea și înlăturarea chirpicului a arătat că nici una din locuințe nu a aparținut tipului cu platformă pe birne. Masa de chirpic provenea din pereții locuințelor. Deși în cazul unor locuințe (nr. 8 și 9), au apărut porțiuni mai mari de lipitură cu impresiuni de birne la partea inferioară, la demontarea chirpicului s-a văzut că acestea constituiau părți ale unor pereți prăbușiți spre exterior cu schelăria lor lemnoasă. Căderea acestora a fost probabil amortizată de pereții locuințelor din jur, fiind foarte apropiate una de alta, ceea ce a dus la conservarea lor mai bună, situație identică cu unele constatări făcute la Traian - Dealul Fintînii¹⁰⁷.

Unele locuințe (nr. 1-3, 13-16) aveau o podină dintr-o lutuială groasă de 0,02 - 0,03 m arsă la nuanțe roșu-brun, cu fața plesnită și care nu se păstra pe toată suprafața nici uneia din locuințe. Posibil că arderea podinei să fi avut loc în timpul incendiului locuințelor, iar pe partea rămasă nearsă, ruinele stînd descoperite o lungă perioadă pînă la acoperirea cu un strat de sol vegetal, ploile, înghețul și dezghețul au provocat dizolvarea acesteia. Lutuiala podinei a fost aplicată direct pe sol, acesta fiind în prealabil nivelat și bătut. Exfolierea bucăților de podină în straturi de lut foarte subțiri arată că s-au așternut periodic lutuiei pentru refacere și nivelare, poate anual sau la cîțiva ani.

Alte locuințe (nr. 5-9, 11-12, 23-24) au fost construite direct pe sol, avînd un pat de pămînt nivelat și bine bătut. Atît prin degajarea podinelor, cît și a patului de pămînt bătut, s-au putut stabili forma și dimensiunile locuințelor. Toate locuințele de pe Nedeia au avut forma dreptunghiulară cu dimensiuni între 7 - 10 m în lungime și 4 - 4,50 m în lățime, ocupînd fiecare o suprafață care variază între 40 și 60 m². Orientarea acestora pe axul longitudinal este diferită. Unele (locuințele nr. 1-2, 5-6, 8, 11-12) sînt orientate est-vest, altele (locuințele nr. 3, 9) au o orientare aproximativă nord-sud. În funcție de această orientare, precum și de poziția diferită a vetrelor în cuprinsul locuințelor, intrarea pare să fi fost destul de diferită de la o locuință la alta neputîndu-se preciza. Nu s-au găsit gropile de la stîlpii pereților, nici urme de tălpi de lemn și de montanți care ne-ar fi putut indica locul intrării. Se pare că nu toate locuințele erau construite cu fața spre centrul așezării, ci posibil că aceasta era orientată spre sud și est, unde se găsea și intrarea, pentru a evita vînturile de la vest și nord.

Relativ la dispunerea locuințelor în planul așezării se consideră că aceasta nu era întîmplătoare. Săparea integrală a pintenului Coadă Piscului, de la limita de nord a dealului Nedeia, arată că exista un anumit sistem de organizare și sistematizare a așezării. Locuințele erau foarte apropiate una de

¹⁰⁷ H. Dumitrescu, Vi. Dumitrescu, *Materiale*, 9, 1970, p. 40.

alta și dispuse în forma a două „patrulate” sau „cercuri” concentrice (fig. 5), cu un spațiu central liber în care se află o locuință - sanctuar (locuința nr. 5), sistem întâlnit atît în fazele anterioare ale culturii Cucuteni¹⁰⁸, cît mai ales în faza Tripolie C/I - γ /I¹⁰⁹.

În ce privește inventarul locuințelor, atît în chirpicul acestora (fig. 12/3, 5), cît îndeosebi între acesta și podină, s-au găsit vase întregi de dimensiuni mici și mijlocii, vase mari sfărîmate, greutăți de lut ars, rîșnițe, percutoare, unelte de piatră, silex, corn și os. Aproape în toate locuințele au fost găsite oase de animale. În unele locuințe (nr. 5, 8, 12, 17, 23 și 24) au apărut complexe de vase întregi sau sfărîmate de dărîmături, grupate în apropierea vetrei sau spre limita podinei ceea ce arată că se aflau pe lîngă pereți.

În interiorul locuințelor, sub masa de chirpic provenit din substrucția pereților prăbușiți și în vecinătatea lor, grupele ceramice Cucuteni A-B de stil γ și δ și Cucuteni B de stil ϵ se aflau amestecate în așa fel încît, incontestabil, au fost folosite în același timp de locuitorii așezării. Complexele *in situ* confirmă asocierea grupelor stilistice. Astfel, în locuința nr. 1 vase de stil γ și δ se aflau împreună cu cele de stil ϵ , iar în locuința nr. 3, alături de vase de stil γ , din care unul cu siluete feminine pictate¹¹⁰, se aflau vase de stil ϵ între care unul cu siluete zoomorfe¹¹¹. În locuința nr. 12, în apropierea vetrei din sectorul de est, într-un grup de vase întregi, un pahar Cucuteni B de stil ϵ era acoperit cu un capac de stil γ , iar un alt pahar de stil ϵ (fig. 35/8) se afla într-o strachină pictată în stil δ . Într-un pahar se aflau, probabil pentru a fi păstrate, lame, răzuitoare și un buret de silex calcinate.

În locuința nr. 5 alături de vase de stil γ și δ aflate în componența complexului de cult (fig. 29/2, 6, 10; 30/4-6), se găseau cupe Cucuteni B de cel mai autentic stil ϵ (fig. 31/1-3), iar în locuința nr. 8 (fig. 12/5) s-au găsit vase de stil ϵ și vase mari pictate în stil γ , între care unul adîncit în solul locuinței pînă la limita inferioară a zonei decorate. Vasul se afla probabil în apropierea intrării și a folosit pentru rezervele de apă.

Relativ la amenajarea interiorului locuințelor remarcăm lipsa elementelor de mobilier. Posibil că acesta să fi fost de lemn și a dispărut în incendiul care a mistuit locuințele. Doar în locuința nr. 3 s-a găsit un fragment de ornament arhitectonic de lut ars, probabil provenit de la un ancadrament de ușă, de la partea inferioară (fig. 25/1)¹¹², iar în locuința nr. 9 s-au găsit două

¹⁰⁸ VI. Dumitrescu și colab., *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 20, 499 (în continuare VI. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*); M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 5, 1953, 1-2, p. 13.

¹⁰⁹ T. S. Passek, *MIA*, 10, 1949, p. 131, 134; V. I. Markevič, *Pozdnetripol'skie plemena Severnoj Moldavii*, Chișinău, 1981, p. 18.

¹¹⁰ Șt. Cucos, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 101 și urm.; idem, *Carpica*, 5, 1972, p. 91 și urm.

¹¹¹ A. Nițu, Șt. Cucos, D. Monah, *op.cit.*, p. 50, fig. 5/1.

¹¹² *Ibidem*.

muluri circulare de lut ars, cu partea inferioară conică, pe care le considerăm drept mese pentru modelarea ceramicii (fig. 27/1). Astfel de „mese rotative” am găsit și în alte așezări, ca în locuința nr. 1 de la Hlăpești.

Din amenajările interioare fac parte și instalațiile de încălzire. Cele mai multe locuințe aveau o singură vatră, dar au fost și locuințe cu două vetre (fig. 5, L 11-12) și chiar cu trei vetre ca în locuința nr. 18. Nu s-au găsit însă urmele pereților despărțitori, iar distanța mică, numai de 1,50 m, între cele trei vetre din locuința menționată, nu ne dă posibilitatea să presupunem împărțirea acestora în camere. În schimb unele locuințe (nr. 6, 11 și 12) care au o lungime de 10 m și o lățime de 5 m, erau posibil compartimentate în camere. Pereții despărțitori erau probabil însă destul de subțiri și fără tălpi de sprijin. Nu este exclus ca aceștia să fi fost numai de lemn fără lut și de aceea nu li s-au găsit urmele.

Vetrele sînt dispuse fie central (locuința nr. 9), fie pe axul longitudinal în partea de est și de vest (locuințele nr. 6, 11-13) sau pe latura lungă de la sud (locuințele 5 și 24) și într-un singur caz, în locuința nr. 2, pe latura lungă de la nord. Toate sînt vetre deschise și au cuptoare așa cum se întîlnesc în așezările tripoliene din faza Tripolie C/I - γ /I¹¹³.

Păstrate parțial, vetrele sînt construite diferit ca procedeu tehnic. Unele au fost construite dintr-o lipitură groasă aplicată direct pe sol, ca în locuințele nr. 1, 2, 5 avînd o fețuială de 0,02 m de culoare roziu-gălbuie, crăpată în plăci mici neregulate. Fețuiala acestora a fost aplicată peste resturile ceramice ale unui vas care plachează structura inițială. Alte vetre, în locuințele nr. 3, 6-15, 23-24, erau construite pe un pat din piatră măruntă de rîu pe care s-a aplicat o lipitură groasă și apoi o fețuială la suprafață. Aceste vetre, mai înalte, de obicei mai bine conservate, nu sînt placate cu fragmente ceramice și păstrează o parte dintr-o gardină joasă din lut (în locuințele nr. 3, 5-6, 8, 24). Forma lor este în general rectangulară cu colțurile rotunjite.

În locuința nr. 16 vatra se afla pe o mică platformă de birne pe care s-a aplicat o lipitură groasă, resturile ceramice ale unui vas Cucuteni B cu decor ϵ și o fețuială exterioară. Acest procedeu a fost documentat și în construcția unor vetre din locuințele fără platformă de la Glăvăneștii Vechi¹¹⁴.

6. Hlăpești, comuna Dragomirești, județul Neamț. Săpăturile noastre din așezarea de pe Dealul Dactei, deși s-au limitat la un sondaj prin care a fost cercetată integral o locuință, parțial o alta și capetele a încă trei (fig. 11/1-2), ne-au prilejuit importante observații referitoare la sistemul de construcție. Locuința degajată integral (nr. 1), construită direct pe sol, ca la Ghelăiești, prezenta însă o

¹¹³ T. S. Păsek, *op.cit.*, p. 123, fig. 38b; V. I. Markevič, *op.cit.*, fig. 19; 46/3; T. G. Movša, *SA*, 3, 1971. Reconstituiri pornite de la modelul de la Popudnja: cf. M. Himner, *Światowit*, 14, 1933, p. 152, pl. 14.

¹¹⁴ I. Nestor și colab., *SCIV*, 2, 1951, p. 61.

masă de chirpic ceva mai compactă și mai bine conservată. La demontarea acesteia am putut să constatăm că avea numai urme de birne cu secțiunea rotundă sau ovală. Pe marginile locuinței s-au găsit bucăți de chirpic cu urmele unei birne late, fețuite. Acestea proveneau de la tălpile de lemn în care au fost înfipti montanții, iar birnele rotunde de la structura pereților. În cuprinsul locuinței s-au găsit fragmente mari de chirpic care aveau imprimate urmele unor birne late de 0,30 m, bine finisate, cu capetele tăiate în unghi de 45° și îmbucate în unghi de 90°. Posibil că acestea proveneau de la ancadramentul unei uși sau poate de la grinzile care au încheiat pereții la partea superioară, întrucât se aflau în locuință și nu la colțurile ei, neputând fi de la colțurile tălpilor. Bucățile de chirpic cu impresiunile birnelor late și finisate, martore ale unui avansat meșteșug de prelucrare a lemnului, arată că tâmplăria locuințelor nu era simplu legată sau sprijinită cu lut, ci chiar încheiată, alcătuind un schelet lemnos solid. Constatările noastre arată că unele locuințe au putut fi construite numai din birne, deci fără pereți cu împletituri de nuiele, așa cum se mai fac și astăzi în zona de munte și în aria subcarpatică¹¹⁵. Deci, locuința de la Hlăpești era construită din birne rotunde așezate orizontal și încheiate la colțuri peste care s-a aplicat un strat de lut.

Locuința era lipsită de platformă și podină, iar chirpicul căzut din pereți, prin tasare, a dus la denivelarea solului și la adâncirea inventarului din interior în unele porțiuni ale acesteia. Din inventarul aflat sub chirpic s-a recoltat ceramică Cucuteni B, pictată în stil ε, resturile unor vase Cucuteni C, două lame de silex, masive (fig. 27/2), o „masă” circulară pentru modelat ceramica și o figurină zoomorfă.

Vatra, amplasată în colțul de nord al locuinței, păstra parte dintr-o gardină masivă de lut, care arăta că a avut o formă rectangulară cu colțurile rotunjite. A fost construită direct pe sol dintr-o lipitură groasă care era arsă cu nuanțe roșii-gălbui la suprafață și cenușie-neagră în secțiune.

Locuința nr. 2 (fig. 11/2), deși cercetată parțial, a dus la constatarea că sistemul de construcție era diferit de la o locuință la alta în cadrul aceleiași așezări. Astfel, locuința a fost construită direct pe sol, fără alte amenajări, dar din nuiele împletite pe birne. Degajarea parțială nu ne-a permis să constatăm dacă pereții au fost ridicați pe tălpi de lemn sau cu montanți înfipti în sol. De asemenea, nu a fost degajată vatra și nu s-a putut evalua integral inventarul.

7. *Bodeștii de Jos, comuna Bodești, județul Neamț*. Referitor la locuințele de la Frumușica nu cunoaștem numărul celor cercetate. Se menționează forma lor dreptunghiulară, faptul că nu s-au găsit gropile de la furci, dotarea lor cu vetre, dar nu s-au făcut observații asupra sistemului de construcție și nu se dau dimensiunile, orientarea și nici dispunerea lor în planul

¹¹⁵ I. D. Ștefănescu, *Arta veche a Maramureșului*, București, 1968, p. 26.

așezării. Se pare că locuirea Cucuteni B a ocupat în principal platforma inferioară de pe Cetățuia și sînt de remarcat adîncimile diferite la care se aflau resturile locuințelor. Astfel, unele se găseau la 0,35 - 0,40 m adîncime de la nivelul solului actual, dar și la 0,90 - 1,00 și chiar 1,35 m. Nu credem că o vatră (nr. 17) putea avea baza la 1,30 m, iar partea superioară la 0,35 m¹¹⁶. Cele două nivele de locuire Cucuteni B, confirmate de materialul ceramic¹¹⁷, nu au fost sesizate pe verticală și nici în stratigrafie orizontală în cadrul stratului de cultură. Fără îndoială că resturile Cucuteni B de la -1,35 m adîncime se interferau cu cele A-B de la -0,90 -1,40 m. După cum se menționează în monografie s-au găsit locuințe Cucuteni B și la 0,25 m, iar o groapă cu adîncimea de -2,40 m, avînd în umplutură chirpic și ceramică Cucuteni B, este confundată cu o locuință¹¹⁸. Lipsa unei stratigrafii certe, a definirii complexelor de locuire, nu oferă posibilitatea de a se putea preciza asocierea grupei ε cu grupele γ și δ sau numai cu grupa δ. Numai noi săpături vor putea să stabilească stratigrafia acestei așezări și să aducă informații asupra locuințelor și inventarului acestora.

8. Poduri - Dealul Ghindaru, județul Bacău. În așezarea de pe Dealul Ghindaru au fost cercetate șapte locuințe Cucuteni B, din care două integral (locuințele nr. 1 și 14) și alte cinci parțial (locuințele nr. 18-20, 26 și 27) pe traseul șanțului care a secționat transversal stațiunea¹¹⁹. Și aici locuințele nu aveau platforme pe birne. Construcția lor este similară cu a celor de la Ghelăiești, Hlăpești și Podei - Tîrgu Ocna. Au aceleași dimensiuni mici (5 × 8 m locuințele nr. 1 și 14) în raport cu acelea din fazele precedente.

Relativ la inventarul ceramic al locuințelor de la Poduri, în locuința nr. 1 s-au găsit vase pictate de stil ε și ζ, similare cu cele de la Podei și Gura Văii¹²⁰, care documentează locuirea din etapa B₂, iar în locuințele nr. 14, 18-20, 26 și 27 se aflau vase pictate de stil ε în asociere cu cele de stil γ și δ corespunzătoare nivelului Cucuteni B₁ de la Ghelăiești. Pe traseul șanțului III a fost găsit și un vas aparținînd ceramicii „variantea Monteoru” cu aceleași caracteristici ca și ale ceramicii de la Podei¹²¹ și Ștefănești - Stîrcea¹²².

9. Văleni - Piatra Neamț. Locuințele cunoscute încă din cercetările mai vechi¹²³, ca și cele 10 degajate de noi pe Cetățuia (fig. 8/1), aveau forma

¹¹⁶ Matasă, *Frumușica*, p. 27.

¹¹⁷ A. Nițu, *Cl-Iași*, S.N., 1980, p. 161.

¹¹⁸ Matasă, *Frumușica*, p. 26.

¹¹⁹ D. Monah, Șt. Cucuș, D. Popovici, S. Antonescu, *Cercetări Arheologice*, 5, 1982, p. 9.

¹²⁰ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 26; A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 59 și urm.

¹²¹ C. Matasă, *op.cit.*, p. 45.

¹²² A. Nițu, *Cl-Iași*, S.N., 1980, p. 165.

¹²³ H. Dumitrescu, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 23, 25.

unor întinderi de chirpic alungite, neregulate, cu unele discontinuități și goluri provocate de locuirile ulterioare din secolele II-III și VII-VIII, de lucrările viticole și pomicole. La partea superioară chirpicul era friabil și în el se aflau prinse fragmente ceramice, pietre și oase de animale. Acesta provenea din lipitura pereților, era amestecat cu paie tocate și prezenta impresiunile unor birne nu prea groase și nuiete. Grosimea medie a chirpicului de 0,05 m, precum și dimensiunile reduse ale bîrnelor, care rar aveau diametrul de 0,10 m, duc la constatarea că locuințele nu au fost construcții solide, că au avut pereții subțiri. Construite direct pe sol, fără platforme sau podine, locuințele aveau o suprafață cuprinsă între 30 și 35 m², iar datorită umidității ridicate a terenului, partea inferioară a acestora era puternic denivelată. Acest fapt a dus anterior la concluzia că unele locuințe de aici au fost construite în gropi și altele la suprafață¹²⁴.

Din inventarul locuințelor fac parte vase întregi și întregibile Cucuteni B de stil ε (fig. 32/3, 5-10; 34/3; 36/4; 39/3; 41/1; 43/1; 44/2; 45/2; 46/1, 3, 5, 9; 49/1, 3; 50/2; 51/1; 53/1, 5, 9; 56/1) și rare vase de stil γ și δ (fig. 30/3; 46/1), o cantitate relativ mare de ceramică Cucuteni C, îndeosebi în locuințele nr. 1 și 2 (fig. 60/7; 61/1-3), numeroase piese de silex, gresie, greutăți de lut ars, figurine antropomorfe și zoomorfe, oase de animale și piese de cult. În locuința nr. 2 a fost găsit fragmentul unui vas cu toarte pastilate (fig. 59/1) și tot aici un complex falic de cult.

Vetrele, păstrate parțial, au fost construite pe un pat din piatră de râu, cu o lățime subțire la suprafață. În locuința nr. 2 s-au găsit două vetre din care una înclinată aproape vertical și adîncită în solul locuinței. Dispunerea vetrelor este diferită de la o locuință la alta. Fie că sînt așezate pe latura de vest (locuința nr. 1), fie pe axul transversal al locuinței (locuința nr. 2) ceea ce exclude împărțirea în camere, sau pe latura de nord (locuințele 6 și 8). Relativ la forma vetrelor, substructia de piatră a vetrei din locuința nr. 6, păstrată integral (fig. 8/1), precizează forma rectangulară a acestora, probabil cu colțurile rotunjite și o gardină de lut.

În ce privește dispunerea locuințelor în așezare se pare că acestea formau grupuri cu spații libere între ele. În cadrul grupurilor, locuințele erau foarte apropiate una de alta, aveau orientarea pe axul longitudinal diferită, unele aproximativ nord-sud, iar altele est-vest și nu se observă acea spațiere atribuită așezărilor din faza Cucuteni B - Tripolie C/I - γ/1¹²⁵.

10. Gura Văii - Onești. Singura locuință Cucuteni B cercetată aici¹²⁶ era construită direct pe sol fără nici o altă amenajare. Cu dimensiuni modeste (5 × 6 m), orientată E-S-E și V-N-V, locuința era dotată cu un cuptor. Acesta se

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Întreaga problematică la I. Nestor, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 208; idem, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 247 și urm.; VI. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 297 și urm.; idem, *OmPC-Iași*, p. 58 și urm.

¹²⁶ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 34, fig. 2.

pare că nu era de tipul celor găsite în locuințele tripoliene, avea dimensiuni modeste și a folosit probabil la încălzit și nu la ars ceramică.

Inventarul locuinței a fost destul de redus. În afară de câteva topoare de piatră, unelte de os și silex, au fost găsite doar câteva cupe și străchini, fragmentele unor vase Cucuteni C și „varianta Monteoru”. Din planurile publicate¹²⁷ reiese că locuința suprapunea parțial două gropi (nr. 13 și 14) și nu este exclus ca acestea să aparțină unui alt nivel Cucuteni B ca la Podei sau că locuința datează dintr-un moment de extindere a locuirii din faza Cucuteni B.

11. Răcăciuni, județul Bacău. În așezarea de pe Dealul Vrăbiei, de la periferia culmii subcarpatice Pietricica, Ersilia Tudor a degajat o locuință Cucuteni B. Din informațiile sumare pe care ni le-a furnizat reținem că aceasta era construită direct pe sol, fără platformă sau podină, avea dimensiuni mici (5 × 6 m), iar complexul ceramic, din interiorul locuinței și a unei gropi, aparțin prin factura pastei și decorului pictat, grupelor stilistice γ, δ și ε din etapa Cucuteni B₁ ca la Ghelăiești - Nedeia.

12. În zona de care ne ocupăm, Constantin Matasă a cercetat o locuință Cucuteni B în așezarea de pe Dealul Bărcuț de la Dobreni, asupra căreia deținem o singură informație prețioasă, precum că s-au găsit gropile furcilor care susțineau schelăria lemnoasă a pereților¹²⁸ ceea ce documentează folosirea sistemului de construcție cu pari înfiți în sol. Nu se precizează însă ce inventar a avut locuința și nu știm din ce etapă face parte.

13. În cunoscuta așezare de la Tîrpești se menționează resturi sporadice Cucuteni A-B și B. Aici, lângă o vatră exterioară, izolată, s-au găsit câteva vase (fig. 33/4-5: 56/2), pictate în stil ε, precum și fragmente ceramice de stil γ, δ și de tip Cucuteni C¹²⁹. Posibil ca aceste resturi să aparțină unui grup care a poposit aici în trecere spre zona deschisă a râului Topolița sau spre dealurile masivului Țolici¹³⁰. Asocierea grupelor stilistice γ, δ și ε documentează o comunitate din etapa Cucuteni B₁.

14. Resturile parțiale ale unor locuințe Cucuteni B au fost cercetate și în așezările de la Girov - Mănioaia și Pometea - Tîrgu Neamț¹³¹, dar acestea nu aduc noi elemente în ceea ce privește construcția locuințelor. Sînt resturile unor

¹²⁷ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, fig. 1; 2.

¹²⁸ Matasă, *Frumușica*, p. 21.

¹²⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania, BAR-IS 107*, Oxford, 1981, fig. 203; 204 (în continuare S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești*).

¹³⁰ *Ibidem*, p. 82.

¹³¹ Cercetări inedite efectuate de noi la Girov și de I. Untaru la Pometea-Tg. Neamț.

locuințe construite direct pe sol, fără platforme sau podine întru totul similare cu cele din așezările prezentate mai sus. Contextul ceramic le încadrează în etapa Cucuteni B₁.

C. Complexe de cult

În așezările Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei au fost cercetate opt complexe de cult. Toate provin din cercetările noastre. Cinci complexe au fost studiate în săpăturile de la Ghelăiești, unul la Văleni - Piatra Neamț și două la Poduri - Bacău.

1. Ghelăiești - Nedeia

a) Sub locuința nr. 1, la adâncimea de 1,70 m, sub nivelul podinei, într-o groapă săpată în solul galben steril înaintea construirii locuinței, s-a găsit un vas cu umărul proeminent și gura largă, de dimensiuni mari, pictat în stilul subgrupe δ^2 (fig. 29/8). Acesta era ușor înclinat și parțial crăpat. În interiorul lui se aflau resturile zgurificate a două vase mici și a unui altar. Porțiuni mici ale altarului erau nearse ceea ce arată că acesta a fost modelat din lut și uscat fără o ardere prealabilă. Arderea s-a făcut în cadrul ceremonialului de cult, iar vasele mici și altarul au fost sparte ritual și apoi depuse în vasul mare din groapă.

Complexul de cult face parte din „ritul de fundație a locuinței” frecvent întâlnit în alte așezări cucuteniene, ca la Traian - Dealul Fîntînii¹³².

b) În locuința nr. 5, dispusă central în planul așezării (fig. 5), au fost găsite două complexe de cult. Ambele erau amplasate în sectorul de est al locuinței, dispuse opus, unul în colțul de sud-est și celălalt în colțul de nord-est.

Primul complex era alcătuit din șase vase pictate, în stil γ și δ (fig. 29/2, 6, 10; 30/5-6), așezate în cerc. Acestea înconjurau un vas uzual de dimensiuni mari, de formă tronconică cu gura ușor strînsă (fig. 28/20), aflat cu gura în jos și care proteja un vas piriform cu prag și capac pictat în stilul grupe γ^1 . Vasul piriform era îngropat cu partea inferioară în solul locuinței pînă la limita de jos a decorului, probabil pentru a avea stabilitate. În el se aflau patru statuete antropomorfe din care trei întregi (fig. 62/1-3) și una cu partea superioară deteriorată de pătrunderea apelor, rezemate de pereții vasului în poziție verticală și dispuse cardinal. Posibil că poziția lor verticală a fost susținută inițial cu materiale perisabile, așa cum s-a relevat recent într-o descoperire similară de la Poduri - Bacău¹³³, iar apoi de crusta calcaroasă care le-a lipit de vas. Două statuete sînt decorate cu motive pictate cu negru pe fond alb (fig. 62/2) și negru pe fondul brun-cărmiziu al pastei (fig. 62/3). Acestea au capul și extremitatea picioarelor acoperite cu culoare neagră mată.

¹³² H. Dumitrescu, *Materiala*, 6, 1959, p. 166; Vl. Dumitrescu, *AMN*, 5, 1968, p. 393.

¹³³ D. Monah, *Arta*, 7-8, 1982, p. 11.

Gruparea complexului de cult este unică în aria culturii Cucuteni, avînd probabil o semnificație cu caracter agrar, așa cum am arătat și cu alt prilej¹³⁴.

c) În colțul opus complexului descris se afla un vas mare de provizii, cu umărul bombat și gura în pilnie (fig. 28/22a), în care s-au găsit 497 astragale de ovicaprine și porcine. Multe din acestea sînt șlefuite pe fața mediană, iar unele au incizii mai mult sau mai puțin regulate. Două astragale au la partea superioară cîte o perforație pentru a fi atîrnate, iar cîteva au fost trecute prin foc.

Posibil că unele din aceste piese să fi fost folosite la șlefuirea unor unelte de piatră. Cele cu incizii arată că au fost întrebuințate la șlefuirea unor obiecte cu asperități, probabil din piatră cioplită, dar apoi au fost adunate în alt scop. Astragalele perforate au fost întrebuințate posibil ca amulete. Stocarea unui asemenea număr mare de astragale în locuința-sanctuar se leagă, posibil, de practicile rituale care aveau drept scop sporirea turmelor de animale.

Prezența celor două complexe de cult în locuință ne determină să presupunem că aceasta avea rol de sanctuar. Ideea este susținută și de restul inventarului din locuință. Vatra situată în sectorul de sud-vest a locuinței prezenta o fețuială de culoare cenușie-negricioasă și o grădina joasă pe care nu s-a făcut frecvent focul ci, probabil, numai cu prilejul unor ceremonii de cult. Apoi, în afară de vasele complexelor de cult și vase pictate în stil ε (fig. 31/1-3; 46/6; 51/4), nu s-au găsit vase uzuale, unelte și greutăți de lut ars. Toate acestea pledează pentru o locuință care nu era ocupată permanent. Caracterul de locuință - sanctuar apare și din dispunerea în planul așezării, similară cu a locuințelor centrale din celelalte așezări cucuteniene din Moldova¹³⁵ sau cu locuințe din așezările gumelnițene care grupează complexe de cult¹³⁶.

d) În imediata vecinătate a locuinței - sanctuar, lîngă peretele de nord a acesteia, într-un vas de provizii de dimensiuni mari se aflau depuse un topor naviform perforat, lucrat într-o rocă neagră și bine șlefuit (fig. 19/9), un șlefuitor din silicolit cu o formă semilunară (fig. 17/9), o dăltiță de piatră și cîțiva colți de mistreț. Complexul, prin inventarul său, pare să ilustreze o serie de îndeletniciri, dar mai posibil că aceste obiecte făceau parte din echipamentul celui care oficia cultul. Toporul naviform, lucrat îngrijit, cu caneluri în dreptul găurii și care nu prezintă urme de întrebuințare, pare că a avut un rol de distincție, precum sceptrele, și nu de unealtă. Însăși aspectul său lasă impresia unui topor-ciocan de luptă dar cu o gaură pentru un mîner prea subțire pentru a putea fi folosit și în acest scop.

e) Tot în așezarea de la Ghelăiești, la limita de est a locuinței nr. 24, a fost găsit un vas de dimensiuni mari, cu decor pictat în stil ε, crăpat de presiunea solului și a dărîmăturilor de chirpic, în care se afla o statueta

¹³⁴ Șt. Cucuș, *SCIV*, 24, 1973, 2, p. 213-214.

¹³⁵ Cf. *supra* n. 108-109.

¹³⁶ Vi. Dumitrescu, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 5 și urm.

antropomorfă pictată (fig. 66/1). Depusă pe fundul vasului, statueta avea probabil aceeași semnificație ca acelea din complexul de cult din locuința-sanctuar, sau cu a statuetelor depuse în vas din complexul de cult descoperit în nivelul Precucuteni II de la Poduri - Bacău¹³⁷.

2. Văleni - Piatra Neamț

În locuința nr. 2, în sectorul de sud, pe latura lungă de la est, a fost găsit un complex de cult în a cărei compunere intrau cinci piese falice din care patru grupate câte două și una în apropiere (fig. 12/2). Patru piese constituie un tip unic în întregul neo-eneolitic. Acestea sînt modelate în pastă zgrunțuroasă, cu amestec de cioburi pisate, arse la roșu. Avînd o formă conică alungită, cele cinci falusuri au dimensiuni diferite. Lungimea variază între 0,117 m minimum și 0,133 m maximum, iar diametrul la partea superioară între 0,034 și 0,039 m. Patru piese (fig. 67/1-2, 4, 6), au partea superioară prevăzută cu câte două mici urechiușe perforate transversal, iar un exemplar (fig. 67/3), este similar cu cele găsite în alte așezări¹³⁸.

Prezente și în celelalte culturi neo-eneolitice din sud-estul Europei, falusurile au fost interpretate ca simboluri figurative masculine în cadrul cultului fertilității¹³⁹, cu originile în Orientul Apropiat¹⁴⁰. Complexul de la Văleni deși legat de un cult de natură agrară credem că a avut un rol inițiativ în practicile cultului fertilității și fecundității.

O piesă cu rol absolut simbolic, avînd dimensiuni mari, 0,20 m înălțime și cu diametrul bazei de 0,09 m, provine de la Podei - Tîrgu Ocna¹⁴¹.

3. Poduri - Bacău

a) În locuința nr. 14, aparținînd, prin contextul ceramic de stil γ , δ și ϵ etapei Cucuteni B₁, s-a găsit un complex de cult care dă acesteia caracterul de locuință-sanctuar.

În centrul locuinței se afla un altar cruciform similar cu acelea de la Vladimirovka¹⁴² și Ștefănești - Botoșani¹⁴³. Altarul aveau un braț rupt și deranjat (fig. 12/6), iar în substrucția sa era vizibilă o refacere într-o tehnică deosebită.

¹³⁷ Vezi *supra* n. 133-134.

¹³⁸ VI. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, fig. 50; Matasă, *Frumușica*, p. 59, fig. 40/1-4.

¹³⁹ J. Korosek, *Diadora*, 2, 1962, p. 21-22; idem, *Danilo in danilska kultura*, Ljubljana, 1964, p. 25 și urm.; A. Benač, *BRGK*, 42, 1962, p. 78, 120-121.

¹⁴⁰ S. Batović, *Diadora*, 4, 1968, p. 50-51.

¹⁴¹ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 59, fig. 40.

¹⁴² T. S. Passek, *op.cit.*, p. 123, le consideră ca fiind altare pentru sacrificii. Altarul de la Poduri este cel mai vechi în aria fazei Cucuteni B - Tripolie C/I. Nu credem că serveau la sacrificii, ci mai degrabă la unele ceremonii legate de prelucrarea armei, avînd în vedere și creuzetul găsit lîngă aceasta.

¹⁴³ Informație de la A. Nițu.

Pentru refacere s-au practicat găuri cu diametrul de 1 cm pe toată suprafața și apoi s-a aplicat un strat de lut. Acesta din urmă a pătruns în găurile vechii structuri ca niște dopuri fixînd mai bine noul nivel. În lătuiala de refacere se aflau fragmentele unui vas mic cu picior, pictat în stil ϵ (fig. 53/11), probabil spart aici intenționat. În imediata vecinătate se afla o construcție de lut, de formă ovală, înaltă de 0,30 m, un fel de masă similară cu altarele ovale descoperite în nivelul Cucuteni B₂ de la Trușești¹⁴⁴. Lîngă altarul cruciform s-a găsit un mic creuzet (fig. 67/7), folosit probabil pentru topirea aramei și turnarea pieselor de dimensiuni mici. Tot aici, în partea opusă altarului oval, se afla un complex de vase Cucuteni B cu decor pictat în stil ϵ și un vas cu toate pastilate (fig. 12/4; 59/3).

Locuința nu dispunea de vatră obișnuită, iar în afară de inventarul ceramic nu s-au găsit unelte de nici un fel și nici statuete.

Altarul cruciform de la Poduri este, pînă în prezent, cea mai timpurie folosire a acestui tip în aria complexului cultural Cucuteni-Tripolie, aparținînd etapei Cucuteni B₁, iar cele de la Vladimirovka și Ștefănești etapei finale a fazei Cucuteni B.

b) Pe traseul șanțului III, în centrul așezării de pe Dealul Ghindaru - Poduri a fost descoperit un alt complex de cult. La adîncimea de 0,35 m, sub solul vegetal actual, lîngă o vatră exterioară, înaltă și pe care căzuseră pietre care au distrus în mare parte fețuiala de la suprafață, se afla un pavaj din piatră de rîu. Acesta ocupa o suprafață aproximativă de 1,50 × 1,50 m. În partea opusă pavajului, lîngă vatră, se găseau patru craniile de bovidee așezate în poziție cruciformă, din care unul deranjat, răsturnat (fig. 12/8). Pe vatră, lîngă capetele de bovidee și între pietrele pavajului, se aflau fragmente ceramice care indicau prezența unor vase în complexul de cult și care au fost sfărîmate de căderea unor pietre și probabil a unui acoperiș care a protejat acest loc. Posibil că aceeași cauză a provocat răsturnarea unuia din craniile.

Pe baza fragmentelor ceramice de stil ϵ , complexul de cult se încadrează în etapa Cucuteni B₁. Nu cunoaștem un complex de cult similar în aria culturii Cucuteni. Analogii îndepărtate se pot face cu reprezentările monumentale cu capete de bovidee din sanctuarele anatoliene de la Çatal Hüyük¹⁴⁵.

Prezența însă a complexului de cult de la Poduri ne îndeamnă să presupunem folosirea de către comunitățile cucuteniene din faza B a unor practici rituale în care erau sacrificate animale și îndeosebi taurine. De asemenea, complexul de cult explică rolul pavajelor de piatră descoperite la Frumușica¹⁴⁶ și Ghelăiești¹⁴⁷ în nivelul Cucuteni B.

¹⁴⁴ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *SCIV*, 6, 1955, 1-2, p. 168.

¹⁴⁵ J. Mellaart, *Çatal Hüyük. A Neolithic Town of Anatolia*, New York, 1967, p. 47 și urm.

¹⁴⁶ Matasă, *Frumușica*, p. 23.

¹⁴⁷ A. Nițu, Șt. Cucuș, D. Monah, *op.cit.*, p. 22, fig. 4/2.

D. Gropi

În cuprinsul așezărilor Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei, în spațiile dintre locuințe și sub acestea, s-au excavat 56 gropi.

1. Ghelăiești. În așezarea de pe dealul Nedeia, sub locuințele Cucuteni B, s-au cercetat 12 gropi din faza Cucuteni A₂, iar în vecinătatea lor au fost excavate 8 gropi care prin conținut aparțin etapei Cucuteni B₁. În general gropile aveau o formă circulară - ovalizată, cu fundul rotunjit și mai rar plat (fig. 6/1-3), cu adâncimi între 1,50 - 1,65 m. Se detașau pe profil prin conturul lor curbiliniar adâncindu-se în solul galben steril. În umplutura gropilor s-a găsit ceramică Cucuteni A-B și B în amestec, oase de animale, pietre, unelte neutilizabile, cochilii de melci etc. Toate erau gropi menajere. Lutul din ele a fost folosit probabil la construcția pereților locuințelor și nu pentru ceramică, avînd în vedere atît numărul lor redus, adîncimea relativ mică și faptul că nu ajungeau cu partea inferioară în depozitele de argilă. De altfel, lutul din gropi nu a putut fi întrebunțat la realizarea ceramicii nu numai pentru calitățile sale improprii, dar și prin lipsa cuptoarelor în așezare.

2. Hlăpești. Cele trei gropi cercetate în așezarea de pe dealul Dactei, din care două parțial și una integral (fig. 11/1, 3), aparțin aceleași etape din evoluția fazei Cucuteni B ca și locuințele. Groapa nr. 1 avea o adîncime de 1,25 m, groapa nr. 2 de 1 m, iar groapa nr. 3 de 1,90 m. În aceasta din urmă, pe lîngă ceramică, oase de animale și bucăți de chirpic, s-a găsit un răzuitor de silex pe lamă masivă (fig. 14/2) și o statueta antropomorfă pictată cu baza în formă de coloană (fig. 64/4).

3. Văleni - Piatra Neamț. Datorită caracteristicilor stațiunii care prezintă un pat de prundiș și piatră de rîu, aduse de Bistrița, gropile de pe Cetățuia sînt mai mult alveolări largi și puțin adînci. În rare cazuri au forme regulate (fig. 8/1; 9/4-5), numai cînd acestea au străpuns prundișul, dar și atunci au adîncimi relativ mici, între 0,75 - 0,90 m.

Au fost cercetate un număr de șase gropi a căror umplutură consta din resturi menajere și resturi ceramice identice complexului ceramic din locuințe. Sub locuința nr. 1 s-a găsit o groapă fără nici un fel de resturi arheologice.

4. Răcăciuni. Din informațiile obținute de la autoarea săpăturilor, în așezarea de pe dealul Vrabiei a fost cercetată o singură groapă, în apropierea locuinței, avînd același context ceramic cu grupele stilistice γ, δ și ε ale etapei Cucuteni B₁.

5. Mărgineni - Bacău. În așezarea de pe Cetățuia au fost studiate trei gropi (nr. 8, 9 și 10) Cucuteni B. Acestea aveau forme neregulate, dimensiuni mari, pînă la 2,50 m în diametru și adîncimi pînă la 1,50 - 1,70 m. Conțineau o mare cantitate de cenușă, resturi ceramice, fragmente de chirpic și oase de

animale. Ceramica din gropi, ca și aceea din locuințe, aparține etapei Cucuteni B₂. Groapa nr. 9 se afla în vecinătatea locuinței nr. 4 și a tăiat două locuințe Cucuteni A₂ (fig. 9/1). Celelalte două gropi au tăiat locuința nr. 8 din faza Cucuteni A₂ antrenând și materiale din aceasta.

6. *Țirgu Ocna*. În stațiunea de pe Podei au fost cercetate 24 gropi cucuteniene, două gropi La Tène și una modernă. Dintre acestea, 13 gropi Cucuteni B au fost studiate în săpăturile mai vechi și 11 în săpăturile noastre¹⁴⁸. Aproape toate gropile de pe Podei au forma circulară neregulată, mai largi la gură, cu fundul plat sau albiat (fig. 7/1-2) și cu adâncimi între 1,25 - 2,10 m. Umplutura lor cuprindea îndeosebi ceramică, oase de animale și resturi de chirpic, probabil de la unele construcții distruse de incendii și ale căror resturi au fost adunate în gropi pentru a face loc pentru ridicarea altor locuințe.

Deși prezența gropilor suprapuse de locuințe nu implică obligatoriu un alt nivel de locuire, întrucât acestea puteau fi săpate pentru lutul necesar construirii primelor locuințe, iar pe măsura extinderii așezării au fost umplute și peste ele s-au ridicat locuințe, faptul că pe Podei unele gropi se întretaie, ca în cazul gropilor nr. 2 și 3¹⁴⁹, arată că au fost săpate în perioade diferite, deci în două nivele de locuire. În sprijinul acestei constatări pledează și faptul că unele locuințe se află la partea superioară a stratului cucutenian, iar altele la baza lui, respectiv la -0,60 m și la -0,95 m (fig. 7/4).

7. *Viișoara - Țirgu Trotuș*. În așezarea de pe înălțimea Mastacăn din cele 13 gropi explorate (fig. 10/4) două (nr. 9 și 10) erau suprapuse de locuința nr. 3. Forma gropilor era circulară și ovală, iar umplutura lor consta din resturi menajere. Între acestea, în groapa nr. 4 a fost găsită o daltă de aramă (fig. 23/5), iar în groapa nr. 8 o lamă de pumnal din același metal (fig. 23/2)¹⁵⁰.

8. *Gura Văii - Onești*. Din planurile publicate¹⁵¹ reiese că au fost săpate șase gropi Cucuteni B cu un conținut ceramic similar cu cel din singura locuință investigată și care suprapunea gropile nr. 13 și 14. Și aici conținutul gropilor era compus mai ales din ceramică ca a celor de la Podei.

E. Fortificații

În zona studiată nu au fost cercetate fortificații ale așezărilor Cucuteni B. De altfel, relativ la fortificarea așezărilor Cucuteni B din Moldova în general,

¹⁴⁸ C. Matasă, *ArchMold*, 2-3, 1964, p. 15; Șt. Cucoș, *ref.cit.*

¹⁴⁹ C. Matasă, *op.cit.*, p. 16, fig. 3.

¹⁵⁰ A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 97.

¹⁵¹ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 32, fig. 1.

în stadiul actual al cercetărilor nu se pot aduce noi date față de cele cunoscute¹⁵². Cu excepția așezării eponime în toate așezările cercetate nu au fost puse în evidență fortificații din faza Cucuteni B. Urmele unor șanțuri care se pot observa într-o serie de stațiuni, așa cum am mai arătat, par să fie din fazele mai vechi. Locuirea Cucuteni B extinzându-se de regulă peste și dincolo de acestea. Astfel, la Frumușica locuirea din faza Cucuteni B depășește zona presupusului șanț de apărare din faza Cucuteni A¹⁵³. Dacă șanțul de la Frumușica a existat nu știm când a fost dezafectat. Și chiar dacă ar fi fost construit în faza Cucuteni A-B sau în faza B, cum s-a postulat¹⁵⁴, locuirea Cucuteni B s-a extins dincolo de acesta și deci s-a renunțat la funcțiile lui într-o etapă a fazei Cucuteni B.

La nivelul fazei Cucuteni B se pare că avem de a face cu o scădere a importanței fortificațiilor și chiar cu o renunțare la acestea. În așezarea de la Calu-Piatra Șoimului cele două șanțuri de apărare din faza Cucuteni A₂, cu adâncimea de 4,20 m și respectiv 3,90 m, aflate la o distanță de 15 m între ele, au fost dezafectate probabil la sfârșitul fazei Cucuteni A-B și la începutul locuirii din faza B. Umplutura ambelor șanțuri se compunea din resturile de locuire ale fazei Cucuteni A₂, iar la partea superioară se aflau resturile de locuire din faza A-B, suprapuse de cele din faza Cucuteni B¹⁵⁵. Este clar că dezafectarea șanțurilor a început în una din ultimele faze ale culturii Cucuteni și nu după aceea.

Fenomenul de dezafectare a șanțurilor de apărare în faza Cucuteni B și extinderea locuirii peste și dincolo de acestea a fost constatat și în nivelul Cucuteni B₂ din așezarea eponimă¹⁵⁶. Cauzele care l-au generat sînt încă neclare și asupra lor vom reveni.

Nu excludem total existența șanțurilor de apărare a așezărilor din faza Cucuteni B. Cunoștințele noastre sînt limitate de lipsa încă a unor săpături mai ample. Pe de altă parte, multe din așezările din zona submontană avînd doar o singură cale de acces și uneori chiar foarte îngustă, ca în cazul așezărilor de pe Podei - Tirgu Ocna și Cetățuia - Mărgineni, erau ușor de apărat fără a fi necesare șanțurile. Aceste căi de legătură a așezărilor cu lumea înconjurătoare puteau fi închise doar cu un gard din birne groase și în acest fel lesne de apărat. De altfel, secționarea pe longitudinală a acestor șei de acces, atît la Podei cît și la Mărgineni, nu a dus la surprinderea unor șanțuri sau a altor fortificații artificiale¹⁵⁷.

¹⁵² A. Florescu, *ArhMold*, 4, 1966, p. 30; Fl. Marinescu, *StCom-Sibiu*, 14, 1968, p. 25.

¹⁵³ Matasă, *Frumușica*, p. 28 și urm.

¹⁵⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, în *Hăbășești*, p. 223, n. 41.

¹⁵⁵ Șt. Cucoș, *ref. cit.*

¹⁵⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, p. 32.

¹⁵⁷ D. Monah, *Materiale-Oradea*, 1979, p. 79; D. Monah, S. Antonescu, *Materiale-Oradea*, 1979, p. 76.

IV. UNELTE ȘI ARME

Unul din elementele hotărâtoare în reconstituirea vieții comunităților eneolitice îl constituie uneltele. Prin factura lor, prin stadiul de evoluție și perfecționare, uneltele definesc atât capacitatea creatoare în folosirea materiilor prime existente, cât mai ales condițiile economice și sociale. Așa dar, uneltele constituie factorul esențial al progresului fiecărei societăți și din acest punct de vedere studierea lor ilustrează atât diferențierile economice de la o așezare la alta, cât și raportul economic al perioadei respective față de celelalte. Deci, cercetarea uneltelor capătă o importanță covârșitoare în aprecierea evoluției sau involuției unei societăți într-o anumită etapă istorică.

Pentru perioada la care ne referim trebuie să avem în vedere atât faptul că materiile prime folosite în realizarea uneltelor au impus anumite forme și o anumită funcționalitate, cât și evoluția lor lentă. De aceea, facem de la început precizarea că uneltele comunităților fazei Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei nu se deosebesc nici tipologic și nici funcțional de uneltele fazelor precedente. Nu excludem pătrunderea unor noi tipuri de unelte prin contactul cu populațiile purtătoare ale civilizațiilor epocii de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului. Acestea însă nu sînt definitorii și caracteristice comunităților din faza Cucuteni B și nu au avut vreun rol în progresul sau regresul acestora. De asemenea, trebuie să urmărim, pe lângă nivelul tehnic și funcțional al uneltelor, frecvența lor în așezări. Unele tipuri de unelte pot exista în unele așezări, dar pot să lipsească cu totul în altele. De aici apare și un specific local, impus de materiile prime din zonă, care determină o oarecare diversitate. Aceasta a fost condiționată de inexistența sau greutatea procurării materiei prime necesară unor anumite unelte, de necesități diferite de la o așezare la alta ca urmare a diferențierii lor economice și poate chiar de o specializare a unor comunități în realizarea unor unelte și arme destinate schimburilor intertribale¹⁵⁸.

Se impune deci o analiză a materiilor prime din zonă folosite de către comunitățile fazei Cucuteni B și ce pondere au avut în realizarea uneltelor, apoi analiza lor tipologică.

A. Materii prime

Din datele obținute în cursul săpăturilor din zona subcarpatică ca și din determinările geologice și petrografice, pe care le anexăm lucrării noastre, rezultă că materiile prime folosite în producerea uneltelor și armelor erau

¹⁵⁸ H. Dumitrescu, în *Hăbășești*, p. 226.

procurate, în mod precumpănitor, din împrejurimile așezărilor, cu excepția silexului, obsidianului și cuprului.

Contactul strâns al Subcarpaților cu zona Carpaților Orientali, rularea unor roci pe cursurile apelor care veneau din munte și însăși structura petrogenetică și petrografică a zonei oferea o sursă bogată de materii prime cu o mare varietate de specii. Pe baza analizelor petrografice (anexa nr. 1), în zona studiată, s-au întâlnit în așezările Cucuteni B 12 specii petrografice care se încadrează în 7 grupe: silexul, silicolitele, gresiile, microconglomeratele, sienitul, cuarțitul și amfibolitul¹⁵⁹. Clasificarea acestora după natura petrografică le grupează în: roci sedimentare, roci magmatice și roci metamorfice. Prezența unor roci din aceste grupe este mai mare sau mai mică, în așezări, în funcție de distanța pînă la sursa de aprovizionare.

1. *Silexul*, o rocă sedimentară cu calități de duritate și desprinderi concoidale, ceea ce dă posibilitatea desprinderii unor plăci lamelare, era adus prin schimburile intertribale. Analizat după culoare și transparență pare destul de variat. S-a folosit silexul cu diferite nuanțe și culori: fumuriu-transparent, vinețiu, alb-vinețiu, negru, negru-roșcat și chiar cafeniu. Uneori mai multe nuanțe de culori se întîlnesc pe aceeași piesă. Aproape în egală măsură întîlnim aceste varietăți de silex în așezările fazei Cucuteni B din zona submontană. Cum reiese însă din determinările petrografice, în zona de care ne ocupăm, s-a folosit silexul adus din carierele de pe Prut care prezintă toate aceste multiple aspecte de culoare¹⁶⁰. De asemenea, unele unelte sînt realizate dintr-un silex de calitate inferioară provenit din zona centrală și de nord a Carpaților Orientali. Deși provenea dintr-o zonă apropiată comunităților din Subcarpați, acest silex a fost mai puțin folosit date fiind calitățile sale mai puțin bune pentru desprinderea unor lame.

În stadiul actual al cercetărilor, studiarea parțială a celor mai multe așezări din faza Cucuteni B nu ne permite o evaluare reală nici cantitativă și nici calitativă și tipologică a inventarului din silex. Situație cu deosebire valabilă pentru așezările în care uneltele de silex sînt rare, ca la Gura Văii - Onești¹⁶¹, dar datorată și săpăturilor inegale în cele mai multe din așezări.

2. *Obsidianul* este o altă materie primă provenită prin schimburile intertribale. Este o rocă magmatică care se găsește în zona muntoasă a Maramureșului, Bicsad, Tușnad și Harghita¹⁶², dar se pare că aceste surse nu au fost exploatate în preistorie.

¹⁵⁹ Șt. Cucoș, A. Muraru, *MemAntiq*, 9-11, 1985, p. 605 și urm.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 38.

¹⁶² D. Rădulescu, *Petrografia rocilor sedimentare*, București, 1965, p. 256; V. Corvin-Papiu, *Petrografia rocilor sedimentare*, București, 1960, p. 435.

Obsidianul apare doar într-o singură așezare Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei, la Podei - Tîrgu Ocna, dar în proporție redusă de numai 6% din totalul utilajului¹⁶³ ceea ce arată că nu a fost frecvent folosit. Lipsa acestei roci în celelalte așezări Cucuteni B, atît din zona submontană cît și din celelalte regiuni ale Moldovei, arată că nu a fost folosit de către aceste comunități, că nu au avut acces la sursa de aprovizionare, ceea ce ne determină să presupunem că la Podei a avut loc re folosirea unor piese sau chiar nuclee dintr-o perioadă mai veche, posibil dintr-o așezare Criș sau liniar ceramică din zonă¹⁶⁴.

3. *Piatra* cuprinde mai multe specii de roci obținute din depozitele flișului paleogen și constituie o materie primă absolut locală.

În unele cazuri, probabil datorită atît schimburilor reduse, cît și distanței mari pînă la sursa de aprovizionare, dar și ca urmare a unui necesar mai mare de unelte, silexul a fost înlocuit cu roci locale, prelucrate însă în aceeași tehnică lamelară. Aproape în toate așezările din zonă s-au folosit gresiile silicioase cuarțitice. În unele așezări, ca la Văleni - Piatra Neamț, gresiile apar în proporție mare¹⁶⁵, dar lipsesc în așezările de la Hlăpești - Dealul Dactei, Borlești - Dealul Mare sau la Gura Văii și Vișoara - Tîrgu Trotuș¹⁶⁶. Prezența gresiilor în așezările vecine, ca la Ghelăiești, Calu și Podei - Tg. Ocna arată că lipsa lor în alte așezări se datorează cercetărilor restrînse. Ca și în așezările fazelor precedente, în zona submontană, s-au folosit apoi alte roci locale în realizarea uneltelor. Menționăm astfel folosirea largă a rocilor silicolite, apoi a sienitului, cuarțitului și a unor microconglomerate. În proporție mai redusă au fost folosite amfibolitul și opalul.

Raportul utilizării diferitelor categorii petrografice are valori restrînse de la o așezare la alta, atingînd următoarele procente: rocile sedimentare 97 - 98%, roci magmatice 1 - 2%, iar rocile metamorfice sub 1%¹⁶⁷.

În ce privește raportul între silex și silicolit, în aria submontană variază între 3,7% și 0,55% în timp ce în apropiere de Prut, la Drăgușeni - Botoșani, valoarea raportului crește în favoarea silexului la 54,27% (vezi anexa nr. 1), fiind condiționat de distanța față de sursă. Putem aprecia că în zona subcarpatică avea loc o mai mare întrebuintare a silicolitului decît a silexului, fiind cel mai apropiat ca sursă comunităților Cucuteni B.

Sub aspectul utilizării, rocile folosite de comunitățile Cucuteni B din

¹⁶³ Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 54.

¹⁶⁴ Numai la 26 km se află stațiunea Criș de la Vermești-Comănești. Refolosirea unor unelte mai vechi este cunoscută la Hăbășești; cf. H. Dumitrescu, în *Hăbășești*, p. 226.

¹⁶⁵ Șt. Cucuș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 42; Șt. Cucuș, A. Muraru, *op.cit.*, p. 605 și urm.

¹⁶⁶ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 35; A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 97.

¹⁶⁷ Șt. Cucuș, A. Muraru, *loc.cit.*; vezi și anexa nr. 1.

Subcarpații Moldovei formează un material litic aproape complet, mai ales că se compensează reciproc ca la Văleni - Piatra Neamț și Ghelăiești. Ponderea fiecărei roci într-o așezare sau alta a fost legată îndeosebi de cerințele economice ale fiecărei comunități, iar acestea alături de varietatea mare a rocilor a dus la realizarea unor unelte de tipuri și rezistențe diferite, dar și cu utilitate multiplă.

4. *Cornul, osul și argila* așa cum au subliniat toți cercetătorii neoneoliticului, erau absolut locale. Folosirea acestor materii prime într-o măsură mai mare sau mai mică a depins de forța economică a fiecărei comunități, de necesarul de unelte și bunuri, de capacitatea procurării și utilizării lor.

5. *Cuprul*. Descoperirile arheologice din zona subcarpatică certifică o intensă folosire a cuprului. Datele actuale ale cercetării nu ne furnizează însă sursele de proveniență, dacă avem în vedere că Subcarpații Moldovei sînt lipsiți de zăcămintele de cupru.

În Europa de sud-est au fost puse în evidență numeroase zăcămintele de cupru. Centrul și vestul Balcanilor, ca și zona Dunării mijlocii și de jos, sînt bogate în depozite cuprifere. Acestea fac parte din cîmpurile mineraliere ale lanțului muntos Carpato - Alpin. Aria culturii Cucuteni a fost mai puțin favorizată în ce privește existența zăcămintelor de cupru, dar nu total lipsită de acestea. O părere contrară a fost susținută de către Vladimir Dumitrescu care contestă prezența unor minereuri de cupru în aria complexului cultural Cucuteni - Tripolie¹⁶⁸. Dar cantități mici de minereuri de cupru sînt atestate pe cursul superior al Nistrului la Horodnița, Ivan - Zlote, Ustecina și Mihalce. Gresile cuprifere de Nistru nu conțin însă cupru nativ, totuși în unele locuri concentrația în cupru se ridică pînă la 6%¹⁶⁹, și se poate presupune exploatarea lor în procesul metalurgiei reducătoare.

La limita de vest a culturii Cucuteni, în regiunea Carpaților Transilvaniei și cu deosebire în zona Baia Mare, se află bogate zăcămintele polimetalice care includ și minereuri de cupru¹⁷⁰, dar nu este exclus ca acestea să fie epuizate tocmai ca urmare a utilizării lor în vechime¹⁷¹. Aceste zăcămintele erau cele mai apropiate de zona subcarpatică a Moldovei și nu putem exclude în totalitate utilizarea lor și de către comunitățile fazei Cucuteni B prin intermediul schimburilor intertribale.

Recent au fost puse în evidență zăcămintele de cupru și în zona

¹⁶⁸ Vl. Dumitrescu, *MemAntiq*, 4-5, 1976, p. 40.

¹⁶⁹ N. V. Ryndina, *Drevnejšie metallobrabyvajuščee proizvodstvo Vostočnoj Evropy*, Moscova, 1971, p. 90.

¹⁷⁰ *Ibidem*. Posibilitatea ca zăcămintele din zonele amintite să fi fost exploatate nu este exclusă nici de către Vl. Dumitrescu, *op.cit.*, p.40.

¹⁷¹ *Ibidem*.

Broșteni, județul Suceava¹⁷², iar în sud-estul Transilvaniei sînt cunoscute o serie de zăcăminte de cuprifere în jurul localității Bălan¹⁷³, dar nu știm dacă acestea au fost exploatate în preistorie. Observația însă că eneoliticul din sud-estul Transilvaniei a fost strîns legat de complexul cultural Cucuteni¹⁷⁴ își are o explicație posibilă și în exploatarea zăcămintelor de cupru din această zonă¹⁷⁵. De altfel și enclava de la Sărata Monteoru¹⁷⁶, are posibil aceeași sursă de materii prime. Subliniem apoi faptul că teritoriile comunităților cucuteniene ca și cunoștințele tehnologice primitiv-științifice au întrunit toate condițiile necesare desfășurării activității metalurgice. Se pare că pentru comunitățile Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei arama pătrundea atît sub forma unor obiecte finite, dar și ca materie primă care era prelucrată local. Creuzetul găsit la Poduri - Bacău confirmă prelucrarea locală a cuprului, mai ales pentru piesele mici care necesitau probabil forme deschise din lut.

B. Tipuri

În locuințele, gropile și spațiile dintre acestea, în cuprinsul așezărilor Cucuteni B din zona subcarpatică, au fost găsite numeroase unelte de silex, piatră, os, corn, lut ars și aramă. De asemenea, presupunem că au existat un număr mare și variat de unelte de lemn, precum și numeroase unelte combinate care din păcate s-au pierdut. Însăși tehnologia realizării uneltelor, a ceramicii și construcțiilor îndreptățește această părere. Și ea se impune cu atît mai mult în temeiul descoperirilor referitoare la cultivarea plantelor, creșterea animalelor, la tors, țesut și producerea tuturor bunurilor, atestată și de varietatea tipologică a uneltelor.

a) Silex

Uneltele de silex din așezările Cucuteni B, atît din etapa B₁ ca și din etapa B₂, din zona submontană a Moldovei, tipologic sînt identice cu cele cunoscute în toate așezările fazei Cucuteni B din Moldova și din spațiul tripolian. De asemenea, remarcăm faptul că nu apar noi tipuri de unelte de silex față de acelea din fazele Cucuteni A și A-B. Consemnăm apoi că uneltele de silex găsite în așezările Cucuteni B din zona subcarpatică, deși relativ mai

¹⁷² D. Monah, *Metalurgia aramei în vremea culturii Cucuteni*, referat la doctorat, Iași, 1975.

¹⁷³ N. V. Ryndina, *op.cit.*, p. 89.

¹⁷⁴ R. Tringham, *Hunters, Fishers and Farmers of Europe 6000-3500 B.C.*, Londra, 1971, p. 178.

¹⁷⁵ Probabil că de exploatarea acestor zăcămintे a fost legată și autonomia metalurgiei din această arie. cf. Al. Vulpe, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 463 și urm.; idem, *SCIV*, 24, 1973, 2, p. 217 și urm.; C. Renfrew, *PPS*, 35, 1969, p. 12 și urm.

¹⁷⁶ I. Nestor, *SRPIR*, 1, 1954, p. 50.

puține și cu dimensiuni mai modeste decât uneltele din alte culturi neoleneolitice¹⁷⁷, au totuși o mare diversitate tipologică și o varietate funcțională, explicabilă dacă avem în vedere fie și numai tehnica construcțiilor acestei populații.

1. *Nucleele de silex* sînt în număr mic și au în mod obișnuit o formă prismatică neregulată. Cele mai multe nuclee au fost găsite în așezarea de la Ghelăiești, 10 exemplare, ceea ce reprezintă doar 3,80% din totalul utilajului de silex, iar la Văleni - Piatra Neamț numai două piese, reprezentînd 1,88%, fapt ce ilustrează o mai mare folosire a silexului într-o așezare decât în cealaltă. Aproape toate nucleele sînt de dimensiuni mici. Au fost folosite pînă la epuizarea totală a posibilităților de desprindere a lamelor (fig. 16/3-4). Rar apar și nuclee, ca în așezarea de la Ghelăiești, de formă discoidală, cu desprinderi lamelare de jur împrejur (fig. 17/5) și cu dimensiuni ceva mai mari - $0,110 \times 0,092$ m. Aceste piese au căpătat prin lovire o formă de sferă turtită. Altele (fig. 17/1-2, 4) au forma perfect sferică. Posibil că aceste „sfere” provenite din nuclee să fi fost folosite și în alte scopuri și poate chiar ca proiectile pentru praștie. Unele nuclee epuizate au fost folosite și ca percutoare.

2. *Lamele de silex* sînt destul de numeroase și dețin ponderea în cadrul materialului litic din unele așezări. În 19 locuințe Cucuteni B1 cercetate la Ghelăiești au fost găsite 112 lame diferite reprezentînd 42,58% din totalul utilajului de silex. La Văleni - Piatra Neamț, în cele 10 locuințe degajate, se aflau 37 lame care reprezintă 47,43% din totalul inventarului de silex.

În general de dimensiuni mici, între 0,038 - 0,086 m lungime, lamele au secțiunea triunghiulară sau trapezoidală, în funcție de nervurile dorsale dispuse pe longitudinală. Se întîlnesc și lame cu dimensiuni ceva mai mari, între 0,10 - 0,12 și chiar 0,15 m lungime. Exemplare de acest fel provin de la Hlăpești (fig. 14/7-8), Ghelăiești (fig. 13/14; 14/6, 10), Pometea - Tîrgu Neamț (fig. 14/9) și Mărgineni - Bacău. Unele sînt curbate, fără retușe și cu urme de șlefuire sau mici știrbituri de întrebuițare. În locuința nr. 1 de la Hlăpești s-au găsit două lame mari din care una ascuțită la un capăt (fig. 14/7-8). Astfel de lame, considerate drept pumnale sau seceri, au fost întîlnite și în celelalte așezări cucuteniene ca la Frumușica, Hăbășești și Traian - Dealul Fîntînilor¹⁷⁸.

În așezările din zona subcarpatică apar aproape toate tipurile de lame. Astfel remarcăm: lame denticulate, așa numitele fierăstraie (fig. 13/10-11), lame cu retușe mari oblice (fig. 13/4, 12, 14; 14/4, 9; 15/4), lame mari cu retușe fine abrupte (fig. 13/15; 14/6), lame mari drepte și cu retușe largi (fig. 13/13), lame cu urme de lustru, fără retușe (fig. 13/9).

Relativ la folosirea lamelor, fie de silex fie din alte roci, a fost exprimat punctul de vedere ca fiind toate întrebuițate pentru tăiat¹⁷⁹. Pentru

¹⁷⁷ H. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 225; Al. Păunescu, *op.cit.*, p. 54.

¹⁷⁸ H. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 235-236; Matasă, *Frumușica*, p. 84; H. Dumitrescu, VI. Dumitrescu, C. Matasă, C. Mateescu, *op.cit.*, p. 132.

¹⁷⁹ H. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 236.

perioada istorică eneolitică considerăm perfect normal ca fiecare unealtă să aibă întrebuințări multiple care uneori sînt greu de descifrat. Credem totuși că lamele puteau fi utilizate drept cuțite la tăiat lemn, os, corn, vegetale, dar și pentru finisarea unor obiecte și chiar ca arme. Cele cu capăt ascuțit, ca aceea de la Hlăpești (fig. 14/8), prinse într-un mîner de lemn sau os, puteau servi ca pumnale sau ca vîrfuri de lance montate la capătul unei tije de lemn. O serie de lame, cu dimensiuni între 0,10 - 0,15 m, au folosit probabil la realizarea secerilor sau a altor unelte combinate, fiind montate în mînere și rame de lemn. Pentru faza Cucuteni B, în care microlitele se reduc doar la un singur trapez descoperit la Podei - Tîrgu Ocna¹⁸⁰, iar monturile din maxilare de animale lipsesc, presupunem folosirea unor seceri simple cu cîte o lamă prinsă oblic sau longitudinal într-un mîner de lemn, similare ca tip cu acelea găsite în neoliticul timpuriu din sud-estul Franței și în bronzul timpuriu din Italia de nord¹⁸¹, care probabil au fost preluate ca tehnică de realizare din zona Dunării de Jos.

3. *Răzuitoarele* sînt unelte care de asemenea au o frecvență mai mare în cadrul utilajului de silex. Cele mai multe au fost găsite la Ghelăiești, 50 exemplare, apoi la Văleni - Piatra Neamț 18 piese, la Podei 8 și în proporție de aproximativ 15% în așezările de la Hlăpești, Mărgineni - Bacău și Poduri.

Sînt și așezări în care răzuitoarele se reduc la foarte puține exemplare, ca la Gura Văii - Onești unde s-au găsit doar două piese. iar în alte așezări, ca la Borlești - Dealul Mare, lipsesc total. Faptul se datorează atît nivelului economic diferit de la o așezare la alta, cît mai ales suprafețelor mici și inegale săpate în stațiuni.

Răzuitoarele au dimensiuni relativ mici, în medie între 0,038 - 0,057 m. Un exemplar ceva mai lung provine de la Ghelăiești, avînd 0,10 m și un altul de la Văleni - Piatra Neamț (fig. 15/19), ca și unul de la Gura Văii¹⁸².

În așezările Cucuteni B, din zona de care ne ocupăm, cele mai des întîlnite sînt răzuitoarele pe lamă cu profilul trapezoidal (fig. 13/1; 14/2; 15/5-10, 12, 18-19; 16/1-2), cu retușe largi și uneori abrupte. Din locuința nr. 2 de la Ghelăiești provine și un răzuitor pe așchie masivă cu un capăt ascuțit¹⁸³. Este un gratoar-străpungător întru totul similar cu un exemplar de la Traian - Dealul Fîntînii¹⁸⁴. Un răzuitor de formă semilunară (fig. 15/19), cu retușe largi pe ambele suprafețe și retușe mici abrupte pe margini, provine de la Văleni - Piatra Neamț. Piesa are corespondențe în așezarea tripoliană de la Brînzani¹⁸⁵.

Privitor la utilizarea răzuitoarelor există un consens unanim al cercetătorilor că au fost întrebuințate în procesul de prelucrare a pieilor de

¹⁸⁰ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, fig. 9/7.

¹⁸¹ J. Courtin, J. Erroux, *BSPF*, 71/1, 1974, fig. 1/ 1-2, 4.

¹⁸² A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 35.

¹⁸³ A. Nițu, Șt. Cucuș, D. Monah, *op.cit.*, fig. 7/9.

¹⁸⁴ Al. Păunescu, *op.cit.*, p. 198, p. 198, fig. 34/9.

¹⁸⁵ V. I. Markevič, *op.cit.*, p. 15, fig. 3/7.

animale. S-a emis și ipoteza folosirii lor la finisarea și lustruirea obiectelor de lemn¹⁸⁶. Ne atașăm acestor ipoteze, iar faptul că în locuința nr. 12 de la Ghelăiești s-au găsit răzuitoare (fig. 15/10, 14, 18). Într-un vas lângă vatră, ne sugerează și ideea folosirii lor în „bucătăria” epocii pentru răzuire, cojit și chiar tăiat.

Răzuitoarele ar trebui să abunde în acele etape în care s-a presupus o mai mare dezvoltare a creșterii animalelor cum s-a susținut pentru faza Cucuteni B¹⁸⁷ față de fazele precedente. Din datele de mai sus rezultă însă că în așezările etapei Cucuteni B₂, ca în acelea de la Podei și Gura Văii, nu se constată o creștere numerică a acestor unelte.

4. *Burine sau sfredele*. Sînt unelte considerate extrem de rare în așezările cucuteniene¹⁸⁸. Apariția lor sporadică se explică însă prin cercetările încă reduse în așezări. În zona submontană a Moldovei s-au găsit 6 burine la Ghelăiești, 3 la Văleni - Piatra Neamț și cîteva la Mărgineni - Bacău¹⁸⁹. Un exemplar este pe gratoar (fig. 15/14), dar cele mai multe sînt pe lame scurte și cu vîrf lateral (fig. 15/15). Un singur exemplar, provenit din locuința nr. 2 de la Ghelăiești, are vîrf median¹⁹⁰.

În general burinele sînt piese mici, lucrate pe lame subțiri și scurte. Prinse probabil în mînere de os sau lemn erau folosite la zgîriat, la decupatul pieilor de animale, la tăiatul curelelor și poate la perforat obiecte mici de lemn și os. Este posibil să fi fost folosite și în operațiuni de tatuaj sau cu caracter chirurgical. O trepanație ca aceea de pe craniul unei femei, găsit de noi la Girov - Mănioaia într-o locuință din etapa finală a fazei Cucuteni A, pe care se cunosc urmele unui vîrf fin, bine ascuțit¹⁹¹, se putea realiza numai cu un asemenea instrument. Poate că aceste piese să fi fost utilizate și la executarea inciziilor în ornamentația unor obiecte. De altfel, vîrfurile laterale ale burinelor nu indică rolul lor de sfredele. Rotirea lor era excentrică și nu se puteau utiliza la perforare decît acele exemplare care aveau vîrf median.

5. *Străpungătoarele* de silex sînt o altă categorie de unelte ceva mai rare în așezări. Acestea au fost lucrate pe lame cu secțiunea trapezoidală sau triunghiulară și au dimensiuni cuprinse între 0,100 × 0,023 × 0,008 m. În așezările din zona subcarpatică s-au găsit 12 străpungătoare de silex: 7 exemplare, din care două mici calcinate, la Ghelăiești, 3 la Văleni - Piatra Neamț, 1 la Hlăpești și 1 la Mărgineni - Bacău. Una din piesele de la Văleni (fig. 13/2) este lucrată dintr-o lamă cu secțiunea trapezoidală cu rețușe largi oblice pe margini, iar la capătul opus vîrfului constituie un gratoar și deci este o

¹⁸⁶ H. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 239.

¹⁸⁷ I. Nestor, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 208 și urm.

¹⁸⁸ Al. Păunescu, *op.cit.*, p. 54.

¹⁸⁹ Informație D. Monah.

¹⁹⁰ A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *op.cit.*, p. 26, fig. 8/4.

¹⁹¹ O. Necrasov, *MAGW*, 1977, p. 57.

unealtă dublă. Exemplarul de la Hlăpești (fig. 14/1) a fost realizat dintr-o lamă cu secțiunea triunghiulară, vârful fiind ușor curbat și cu retușe fine marginale.

Străpungătoarele ar fi trebuit să fie numeric mai multe în așezări, avînd în vedere utilizarea lor la străpunsul pieilor de animale. Credem însă că aceste piese constituiau nu numai unelte ci erau folosite și ca arme. Faptul că în toate așezările cucuteniene apar în număr foarte redus se poate datora tocmai rolului lor de arme, fiind întrebuițate și ca vîrfuri de lance sau de pumnale. Rolul lor de arme ar explica nu numai raritatea ci și faptul că erau, probabil, printre primele piese salvate în timpul părăsirii așezării incendiate.

6. *Armele de silex*. În general armele sînt rare și se diferențiază greu de unelte întrucît fiecare piesă din silex a putut fi întrebuițată și ca parte componentă a unei arme. Totuși, armele sînt sigure, ca în toate așezările cucuteniene, și în așezările fazei Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei, sînt reprezentate prin lame-pumnal, asupra cărora ne-am oprit mai sus, străpungătoare, vîrfuri de săgeți și de lance. Precizăm însă că în toate așezările din zonă vîrfurile de săgeți sînt foarte rare, iar vîrfuri de lance nu s-au găsit. Din săpăturile mai vechi de la Podei se citează peste 70 vîrfuri de săgeți, din care cîteva de obsidian, la care se adaugă cele aflate în colecțiile muzeului din Bacău și în colecția particulară a lui Ilie Săvescu din Roman, ajungîndu-se la peste 200 exemplare. Dar marea lor majoritate au fost găsite la suprafața solului și nu în complexe închise Cucuteni B¹⁹². Din această cauză credem că cele mai multe din piesele de la Podei aparțin posibil epocii bronzului, poate unui nivel Monteoru sau poate unui nivel Foltești.

Din așezările în discuție provin doar 8 vîrfuri de săgeți de la Ghelăiești, 4 de la Mărgineni - Bacău și unul de Gura Văii¹⁹³. Lucrate îngrijit, vîrfurile de săgeți au forma triunghiulară cu baza dreaptă. Doar un exemplar de la Ghelăiești (fig. 15/16) și cîteva de la Podei¹⁹⁴, au baza concavă. Cu excepția unei singure piese de la Ghelăiești care prezintă numai retușe marginale, vîrfurile de săgeți (fig. 15/16-17, 20, 22) au marginile fin retușate, iar suprafețele cu retușe mari solzoase. Tipologic și ca tehnică nu se deosebesc de acelea din faza Cucuteni A-B de la Traian¹⁹⁵.

Raritatea vîrfurilor de săgeți nu poate fi pusă pe seama rolului subsidiar al vînătorii, documentată prin prezența oaselor de animale sălbatice în așezările cucuteniene din zonă (vezi anexa nr. 4). Lipsa vîrfurilor de săgeți în complexe de locuire se datorează mai degrabă grijii cu care erau păstrate și probabil salvate în momentul părăsirii așezării. Este adevărat că datele arheologice și determinările paleontologice arată că vînătoarea scade la nivelul

¹⁹² C. Matasă, *op.cit.*, p. 22.

¹⁹³ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 36, fig. 7/2.

¹⁹⁴ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 6/6-7, 15, 23-25.

¹⁹⁵ H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu, *Materiale*, 6, 1959, p. 174, fig. 3/13.

fazei Cucuteni B în raport cu fazele precedente, dar vîrfurile de săgeți constituiau și arme de apărare. Nu numai vînătoarea le impunea și din această cauză ni se pare nefiresc ca acestea să scadă numeric. Fără îndoială erau păstrate cu deosebită grijă și chiar recuperate, avînd în vedere și greutatea realizării lor. De altfel se pare că din aceleași motive se acorda o atenție sporită păstrării tuturor uneltelor de silex.

b) Piatră

1. *Lamele de piatră* sînt realizate din roci care au înlocuit silexul și îndeosebi din gresii cuarțitice. În așezările de la Ghelăiești, Văleni și Poduri s-au găsit lame masive de gresie (fig. 13/16-17; 14/5). Sînt și lame mici de gresie, retușate și chiar denticulate (fig. 16/3), cu profilul trapezoidal sau triunghiular. Lamele de gresie apar în proporție de 45,96% în așezarea de la Văleni (anexa 1), cu deosebire în locuințele nr. 1 și 2¹⁹⁶. Și tot aici a fost găsit un număr mare de așchii de prelucrare, precum și adevărate nuclee de gresie. Se pare că în aceste locuințe se produceau lamele de gresie pentru întreaga comunitate de pe Cetățuia. Sînt un fel de ateliere, iar percutoarele și unele pietre care au putut servi drept nicovale îndreptățesc presupunerea unor locuri cu persoane specializate numai în tehnica producerii acestor unelte. Aceasta cu atît mai mult cu cît aveau și materie primă din abundență în zonă. Presupunerea unor ateliere specializate este susținută și de faptul că în celelalte locuințe lamele de gresie sînt în număr redus și nu sînt însoțite de așchii de prelucrare.

2. *Percutoarele* sînt realizate din roci diferite și au forme variate. Cele mai multe sînt din roci sedimentare de rîu (fig. 17/3-4, 6, 11) și uneori din roci care au fost folosite și ca nuclee pentru desprinderea unor lame (fig. 17/5, 8).

Tipologic aceste unelte nu se pot diferenția, majoritatea lor avînd forma sferică și dimensiuni modeste, între 0,073 - 0,088 m în diametru. Unele percutoare au o formă discoidală și poartă urme de lovituri (fig. 17/3), iar altele sînt elipsoidale, alungite și cu capetele rotunjite (fig. 17/6-8), în urma întrebunțării lor și ca ferecătoare.

3. *Rîșnițele* sînt cele mai numeroase unelte de piatră găsite în așezări. Aproape în fiecare locuință au fost găsite de la 4 pînă la 6 rîșnițe. Numeroase exemplare și fragmente ale acestora s-au găsit în spațiile dintre locuințe și chiar în gropi. Rîșnițele sînt lucrate din roci silicolite, au forma ovală alungită și o față albiată (fig. 17/12). Cele mai multe sînt de dimensiuni mari, în raport cu rîșnițele din fazele precedente, iar unele au ambele fețe albiate ceea ce denotă o folosire intensă și de lungă durată. De altfel, numărul rîșnițelor este mai mare în unele așezări ca la Ghelăiești, Mărgineni, Hlăpești, Poduri și Podei și relativ mai puține la Văleni. Nu există însă așezare în care rîșnițele să lipsească cu totul.

¹⁹⁶ Șt. Cucos, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 42; Șt. Cucos, A. Muraru, *op.cit.*, p. 605 și urm.

4. *Frecătoare (zdrăbitoare)*. La fel de numeroase ca și rîșnițele, frecătoarele sînt piese realizate din roci sedimentare de rîu alese după forma dorită și foarte puțin prelucrate. În general, frecătoarele au forma ovală - elipsoidală, alungită. Unele poartă doar urmele de la frecat fără vreo altă intervenție (fig. 17/11). Altele provin din nuclee fie din gresii cuarțitice (fig. 17/18) fie din alte roci. Cele mai multe frecătoare au fost găsite împreună cu rîșnițele, iar altele izolate în cuprinsul locuințelor și în spațiile dintre acestea. Prezența lor în fiecare locuință arată că rîșnitul cerealelor se practica de către întreaga comunitate.

5. *Topoarele* de piatră se grupează în două categorii: topoarele plate neperforate și topoarele perforate. Ambele categorii erau realizate din roci diferite în cadrul cărora ponderea o au silicolitele urmate de roci cu duritate mare ca sienitul și amfibolitul. Sînt și topoare realizate din pietre de rîu dar mai rar. Se prelucrau doar pietre care aveau deja o formă apropiată de a toporului și la care se intervenea numai în zona tăișului.

5. 1. *Topoarele plate neperforate* constituie tipul cel mai frecvent întîlnit în așezări. În general, topoarele plate au o formă rectangulară cu muchia ușor rotunjită și uneori chiar rotundă (fig. 18/1) sau o formă trapezoidală cu fețele ușor bombate, tăișul convex și la cele mai multe cu știrbituri de întrebuițare (fig. 18/3). Sînt și topoare extrem de plate, realizate parcă din plăci de piatră, cu tăișul lat și muchia îngustă. Topoarele plate sînt în general șlefuite pe întreaga suprafață și rare ori numai în zona tăișului.

În ce privește topoarele plate s-au emis diferite ipoteze între care și aceea a folosirii lor ca pene pentru despicarea trunchiurilor de arbori necesari construcțiilor, ceea ce nu ar fi necesitat să fie șlefuite cu atîta migală, apoi ca tesle pentru prelucrarea lemnului¹⁹⁷. S-a susținut, de asemenea, că au fost folosite ca „brăzdare” ale uneltelor aratorii¹⁹⁸, iar experimentarea lor a arătat că puteau servi ca topoare pentru tăiatul arborilor¹⁹⁹. Credem, însă, că în funcție de dimensiuni și de duritatea rocii din care erau realizate topoarele aveau o întrebuițare diferită. Unele serveau ca topoare pentru defrișat și tăiat lemnul necesar construcțiilor și făuririi uneltelor, altele se foloseau ca simple lustruitoare în procesul de prelucrare a lemnului și osului, iar altele, îndeosebi topoarele de dimensiuni mari, puteau fi atașate uneltelor aratorii. Îmbucate în piese de lemn sau corn, acestea din urmă, nu necesitau o șlefuire pe toată suprafața. Asperitățile de la cioplire (fig. 18/5) le fixau mai bine în dispozitive de lemn sau corn. Multe din ele sînt lustruite doar în partea tăișului, probabil datorită frecării în timpul aratului.

Desigur multe topoare erau folosite și ca arme, iar altele, prinse cu legături rezistente la capătul unei cozi de lemn sau introduse cu muchia în mînere lungi de corn au putut servi la săpatul gropilor și a șanțurilor de apărare.

¹⁹⁷ H. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 250.

¹⁹⁸ P. Detev, *Godišnik*, Plovdiv, 4, 1960, p. 70 și urm., fig. 12.

¹⁹⁹ S. A. Semenov, *Arheologia și științele naturii*, Moscova, 1965, p. 26.

Atît gropile cît și șanțurile de apărare au pereții netezi, cu un profil curbiliniar și nu dantelat cum ar trebui să apară dacă ar fi fost săpate cu pari ascuțiți²⁰⁰.

5. 2. *Topoarele perforate* sînt lucrate din aceleași roci silicolite ca și acelea neperforate, dar cele mai multe sînt din roci dure și uneori din roci de origine vulcanică rulate pe cursurile de ape. Cîteva exemplare de la Văleni - Piatra Neamț, păstrate fragmentar (fig. 19/8, 10), lucrate din sienit și amfibolit au forma unor ciocane plate, ovale. Un topor - ciocan, lucrat din amfibolit (fig. 19/9) a fost găsit împreună cu un șlefuitor de formă semilunară (fig. 17/9) într-un complex de cult de la Ghelăiești. Dimensiunile toporului: 0,107 m lungime, 0,052 m lățime, 0,042 m grosime. Acest tip de topor-ciocan nu constituie o simplă unealtă ci probabil un obiect de distincție sau poate cu rol de cult dacă avem în vedere că a fost găsit lângă locuința-sanctuar. Pe de altă parte, prezența acestui topor în mediul Cucuteni B₁ de la Ghelăiești indică un moment al contactului comunităților cucuteniene din zonă cu elementele nord-estice²⁰¹. Piesa are analogii cu un topor de la Valea Lupului²⁰², dar și cu topoare din așezările tripoliene tîrzii²⁰³. Totuși, avînd în vedere sursa de materii prime din care a fost realizat considerăm că nu a fost adus prin schimburile intertribale ci a fost făurit în zonă și poate chiar în așezare. Un argument în favoarea realizării locale a unor asemenea piese este și faptul că unele topoare-ciocan erau folosite și după ce se rupeau. Unele exemplare rupte au un început de reperforare sau au fost reperforate. Situație întîlnită și în așezările fazelor precedente²⁰⁴.

Topoarele perforate sînt totuși rare în așezări. La Ghelăiești au fost găsite doar două topoare perforate, fragmentare, lucrate din silicolit.

În categoria topoarelor perforate intră și acelea care imită topoarele de aramă cu brațe în cruce. Într-un singur caz, la Văleni - Piatra Neamț, a fost găsit și fragmentul unui topor dintr-o rocă vulcanică, a cărui formă imită pe aceea a topoarelor cu brațe în cruce. Se păstrează brațul vertical (fig. 19/5). Dimensiunile 0,104 m lungime, 0,054 m lățimea tăișului, 0,040/0,035 m grosime. Exemplare similare găsite în așezarea de la Hăbășești²⁰⁵, precum și cele miniaturale din lut ars, din care unul găsit în locuința nr. 4 de la Mărgineni (fig. 24/4), arată că aveau o folosire ca și aceea a toporului naviform de la Ghelăiești.

O altă categorie de topoare perforate, dar extrem de rară, sînt așa

²⁰⁰ Nu excludem posibilitatea săpării șanțurilor și gropilor cu pari ascuțiți, dar cel puțin finisarea pereților se făcea cu topoare de piatră.

²⁰¹ Contact presupus în sensul influenței și semnificației toporului. Piese de acest fel apar și în alte așezări cucuteniene: cf. M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, p. 168, fig. 5/4. Sînt piese cu o arie mai largă și o durată mai mare de dănuire. Se găsesc și în așezările usatoviene: cf. V. A. Dergačev, *Pamiatniki pozdnego Tripol'ja*, Chișinău, 1980, fig. 29/31.

²⁰² *Ibidem*.

²⁰³ *Ibidem*.

²⁰⁴ H. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 254, 257, pl. 16.

²⁰⁵ *Ibidem*.

zisele topoare de minerit. Un exemplar din acesta a fost găsit la Ghelăiești. Lucrat din silicolit, toporul are muchia ușor bombată, formă rectangulară cu colțurile rotunjite, iar partea utilă ușor piramidală cu fațete rotunjite. Aceste piese au fost folosite probabil drept maiuri pentru bătut pari și poate pentru zdrobit piatră și alte materii dure.

6. *Dălțile* sînt o categorie numeroasă de unelte de piatră. Lucrate din roci silicolite, dălțile sînt fie de dimensiuni mici, pînă la 0,03 - 0,04 m lungime, de formă rectangulară sau trapezoidală, fie dălți-topor de dimensiuni mari, de formă prismatică, lungi și înguste cu tăișul convex. Asemenea exemplare au fost găsite la Văleni (fig. 19/6), precum și la Ghelăiești (fig. 18/4), Hlăpești și Poduri.

Dălțile (fig. 19/1-4, 6-7) se apropie ca formă de topoare dar au ceafa subțire și de cele mai multe ori tăișul drept. Multitudinea dălților și în mod deosebit varietatea lor dimensională arată că aveau o întrebuințare multiplă. Dacă dălțile mari (fig. 18/4; 19/6) puteau să aibă o folosire similară cu a topoarelor plate, cele foarte mici (fig. 19/2-3, 7) erau probabil întrebuințate la realizarea uneltelor mici de os, a podoabelor și la lustruirea obiectelor de lemn sau poate și la scobit.

7. *Brăzdare de piatră*. Alături de topoarele plate, menționate ca părți componente ale unor unelte aratorii, se foloseau și brăzdare de piatră realizate numai pentru acest scop. O astfel de piesă a fost descoperită în așezarea Mătăhuia - Dobreni în ruina unei locuințe cu un context ceramic Cucuteni B₁. Locuința s-a prăbușit datorită alunecărilor de teren. Brăzdarul (fig. 18/6), cu lungimea de 0,312 m, a fost realizat dintr-o rocă sedimentară și a fost prelucrat doar în zona tăișului care prezintă o lățime de 0,075 m și știrbituri de întrebuințare. Această piesă constituie un *unicum* în cadrul culturii Cucuteni.

8. *Măciucă de piatră*. Din așezarea de la Podei provine jumătatea unei piese de formă sferică, perforată și lucrată într-o rocă neagră, dură, probabil de origine vulcanică. Interpretată ca măciucă²⁰⁶, piesa a avut probabil un rol de distincție similar cu al sceptrelor. Măciuca de la Podei este similară cu o alta găsită la Hăbășești²⁰⁷.

c) Os

Unelte de os au un repertoriu destul de variat și bine reprezentat în toate așezările din zona subcarpatică a Moldovei. Dispunem de numeroase piese, dar precizăm că tipologia acestora nu diferă de aceea a uneltelor de os din faza cucuteniene anterioare.

1. *Împungătoare* constituie categoria majoritară în cadrul utilajului de os. Cele mai multe împungătoare sînt realizate din oase tubulare sparte pe longitudinală, cu vîrfurile bine ascuțite și lustruite. Unele din acestea (fig. 21/11-13),

²⁰⁶ C. Matasă, *ArchMold*, 2-3, 1964, p. 20, fig. 8/25.

²⁰⁷ H. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 257-258, fig. 22/1.

sînt lucrate din adevărate plăci de os. Altele sînt realizate din oase subțiri întregi, cu secțiunea circulară (fig. 22/5, 10, 12-13) sau chiar din ramuri subțiri din coarne de cerb (fig. 22/14), cioplite și ascuțite la vîrf. Sînt și împungătoare de dimensiuni mici, cu secțiunea rotundă (fig. 22/7, 10), bine lustruită, dintre care unul (fig. 22/7) are un adevărat mîner ce se detașează prin două inele reliefate. Din așezarea de la Ghelăiești provin două piese, rupte, care au secțiunea rectangulară, iar vîrfurile rotunjite, ascuțite și lustruite (fig. 22/8).

Împungătoarele au slujit probabil la străpunsul pieilor de animale, la confecționarea îmbrăcăminții sau a unor obiecte de lemn sau de lut. Unele, de dimensiuni mici, au putut fi întrebuințate și ca vîrfuri de săgeți, iar cele de dimensiuni mari au fost folosite și ca pumnale (fig. 22/12-14).

2. *Spatulele* sînt realizate tot din oase de animale sparte pe longitudinală în plăci lungi și relativ late. Menționăm o spatulă de la Ghelăiești (fig. 21/9) și fragmentele a două exemplare de la Hlăpești (fig. 21/8, 10). În aria submontană se mai cunoaște o spatulă de la Podei (fig. 22/2)²⁰⁸. Acestea au capătul util rotunjit și îngrijit lustruit.

În raport cu marea cantitate de ceramică, spatulele sînt relativ puține, fapt care dă suport ipotezei că ceramica se lucra undeva în afara așezării, poate în apropierea unei surse de apă și a cuptoarelor. Aceasta explică lipsa spatulelor în inventarul așezărilor.

3. *Unelte pentru zgîriat și gravat*. Din așezarea de la Mărgineni - Bacău provin două piese de os care au folosit probabil la zgîriat și gravat sau poate la tăiat piele. Una este realizată dintr-o placă obținută prin spargerea longitudinală a osului. La partea superioară are capătul rotunjit, cu un început de perforare alungită și cu două mici decupări laterale pentru a fi legată. Capătul inferior, tăiat oblic, are un vîrf bine ascuțit și lustruit (fig. 22/1).

O altă piesă (fig. 22/9), realizată dintr-o mică placă de os, are două vîrfuri opuse și o mică perforație pentru a fi atîrnată. Piese similare s-au găsit și în alte așezări cucuteniene fiind interpretate ca pandantive²⁰⁹, ca și în cultura Gumelnița²¹⁰. Credem că aceste unelte au avut același rol cu burinele de silex.

4. *Lingură de os*. Între unelte de os menționăm și o lingură mică, frumos lucrată, cu mînerul îngroșat pe mijloc și cu inele reliefate la extremitatea superioară. Găvanul a avut dimensiuni mici, proporționate cu coada și este rupt. Piesa (fig. 21/14) este fin șlefuită și a fost găsită în locuința nr. 4 de la Mărgineni - Bacău într-un context Cucuteni B₂. Piesa se apropie tipologic de lingura de os, cu decor zoomorf la extremitatea cozii, descoperită la Tîrpești în

²⁰⁸ C. Matasă, *op. cit.*, p. 22, fig. 8/31.

²⁰⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 50, fig. 25/9.

²¹⁰ N. Harțușche, Fl. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, p. 85, nr. 11.

nivelul Precucuteni III²¹¹. Exemplarul de la Mărgineni constituie un *unicum* în faza Cucuteni B, în care nu mai apar asemenea obiecte nici din lut ars. Probabil că astfel de obiecte nu au dispărut ca formă și întrebuințare, dar se realizau din lemn, replica lucrată în os fiind o dovadă edificatoare în acest sens.

5. *Șlefuitoare*. În cadrul uneltelor de os se remarcă utilizarea astragalelor, îndeosebi de ovicaprine și porcine, ca șlefuitoare. În fiecare așezare s-au găsit câteva astragale cu urme de întrebuințare, avînd una din fețe puternic roasă de la șlefuit, iar altele cu fețele netede și urme de incizii neregulate, provenite probabil de la șlefuirea unor obiecte care prezentau asperități. De asemenea, din cele 497 astragale găsite în complexul de cult de la Ghelăiești, asupra cărora ne-am oprit mai sus, multe au urme de folosire. Și tot aici, în locuința nr. 23, a fost găsit un astragal mic cu una din fețe puternic roasă și lustruită și cu marginile superioare ușor denticulate.

Evident, unele astragale perforate și lustruite au putut fi utilizate ca amulete sau chiar simple podoabe, dar cele mai multe au folosit ca șlefuitoare pentru unelte de piatră și pentru ceramică.

d) Corn

Unelte de corn sînt de asemenea bine reprezentate în așezări, dar tipologic sînt restrînse și nu se diferențiază de acelea din fazele anterioare.

1. *Topoarele - ciocan* sînt cele mai numeroase piese din așezări, dar nu au o tipologie diferențiată. Numai în așezarea de la Ghelăiești au fost descoperite 11 exemplare diverse. Unele sînt finisate și șlefuite pe întreaga suprafață, altele păstrează partea spongioasă a cornului din care au fost lucrate. Toate topoarele - ciocan de corn de cerb sînt perforate transversal, au partea superioară alungită și ascuțită oblic, iar partea inferioară mai scurtă, cu o formă rotunjită și convexă. Rar apar și piese cu profilul drept și cu brațele ceva mai lungi (fig. 21/4). Un exemplar de la Podei (fig. 21/6) păstrează urmele legăturilor pentru fixarea pe coadă.

Topoarele - ciocan erau întrebuințate posibil ca ciocane mai ales pentru penele de despiciat lemne sau pentru diferite alte procese de făurire a uneltelor de os și lemn. Nu excludem folosirea lor și pentru treieratul cerealelor prin baterea spicelor în locuințe²¹², precum nici pe aceea de înlocuire a săpăligilor. Taișul oblic, ascuțit și înclinat spre coadă (fig. 21/5-7), ușura munca de răscolire a pămîntului, de scoatere a rădăcinilor și în general de săpat, iar cu capătul rotunjit, plat, se puteau sfărîma bulgării de pămînt. Această utilizare poate fi presupusă mai ales dacă avem în vedere că săpăligile de corn de cerb sînt destul de rare în așezări. Și aceasta cu atît mai mult cu cît o parte din unelte de corn de cerb care au fost interpretate drept săpăligi trebuiesc reconsiderate.

²¹¹ S. Marinescu-Bîlcu, *op.cit.*, p. 103, fig. 85/1.

²¹² Ch. Zervos, *Naissance de la civilisation en Grèce*, Paris, 1962, p. 74.

O utilitate care se poate atribui topoarelor - ciocan este și aceea de arme, fiind ușor de mînuit și cu eficacitate în lovitură.

2. *Săpăligile* au fost în general de dimensiuni modeste. Sînt perforate pentru a fi fixate pe cozi de lemn și au tăișul opus liniei axului găurii. Unele sînt lucrate din ramuri de corn, fiind destul de înguste în zona tăișului (fig. 20/4; 21/1), altele au cîte două brațe (fig. 21/2-3), unul avînd utilitate la săpat, fiind cu capătul plat și rotunjit, iar celălalt braț este scurt și ascuțit. Probabil că aceste unelte aveau o întrebuințare mai largă; atît pentru săpat și acoperit semințele pe arături²¹³, cît și pentru zdrobitul bulgărilor după arătura și chiar la plantat, mai ales în grădinărit, domeniu în care colțul ascuțit al săpăligii se folosea ca țaruș - plantator. Piese de acest fel au fost găsite la Ghelăiești, Calu și Văleni - Botеști²¹⁴, iar de la Gura Văii - Onești provine un exemplar de săpăligă cu trei ramuri²¹⁵. În general aceste piese (fig. 21/2-3) sînt de dimensiuni mici.

3. *Brăzdare de corn de cerb*. O mare parte din uneltele de corn de cerb, așa cum arătăm, au fost interpretate drept săpăligi. În temeiul datelor obținute în ultimele decenii asupra cultivării plantelor și folosirii tracțiunii animale în neo-eneolitic, multe din aceste unelte sînt părți componente ale unor instrumente aratorii și au avut rolul de „brăzdare”. Dimensiunile acestora ca și construcția lor indică o atare folosire. Sînt în general piese masive, cele mai multe perforate la partea superioară mai rezistentă. De cele mai multe ori perforația este oblică și de formă ușor rectangulară cu colțurile rotunjite ceea ce dădea posibilitatea unei fixări rigide pe un grindei de lemn. Tăișul, fie ascuțit în unghi, fie rotunjit este în toate cazurile dispus pe aceeași linie cu axul găurii de fixare. Dispunerea tăișului în funcție de axul găurii este un criteriu obligatoriu pentru aceste unelte. În cazul cînd tăișul are linia dispusă perpendiculară pe axul găurii de fixare unealta nu poate fi trasă în brazdă opunînd o rezistență mare. Ori dispunerea tăișului paralel cu axul găurii este caracteristică uneltelor aratorii, pe cînd aceea opusă axului este caracteristică uneltelor de săpat. Acest criteriu diferențiază brăzdarele de săpăligi.

Sînt și brăzdare din corn de cerb neperforate. Acestea au însă la partea superioară resturi ale unor ramuri tăiate scurt și care permit o fixare rigidă cu legături de grindei.

În zona de care ne ocupăm, din așezările fazei Cucuteni B, se cunosc brăzdare din corn de cerb de la Văleni - Piatra Neamț (fig. 20/1), Ghelăiești (fig. 20/2, 8) și Podei (fig. 20/5). Acestea sînt de tipul cu gaură pentru a fi fixate pe grindei și a unui sau două mînere. De la Frumușica provine o piesă mare neperforată care păstrează urmele legăturilor de grindei (fig. 20/7), inițial interpretată drept măciucă²¹⁶.

²¹³ K. -R. Schultz-Klinken, *Die Kunde*, N.F., 26/27, 1975-1976, p. 30, 32.

²¹⁴ V. Ursachi, *op.cit.*, p. 128, fig. 10/3.

²¹⁵ *Ibidem*; A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 36, fig. 6/1.

²¹⁶ Matasă, *Frumușica*, p. 88, pl. 66/456a.

Brăzdare de corn de cerb au fost găsite în aşezarea de la Truşeşti²¹⁷ şi în cele de la Iaşi - Splaiul Bahluiului²¹⁸, Dolhasca²¹⁹, din faza Cucuteni A şi la Valea Lupului²²⁰ din faza Cucuteni B, dar şi în etape mai vechi din neoliticul românesc. La Rast, în aşezarea Vinča - Turdaş, au fost găsite două brăzdare de corn de cerb şi unul de piatră²²¹, iar o piesă tipică de corn de cerb provine din aşezarea gumelniţeană de la Căscioarele²²².

e) Unelte de lut ars

În categoria acestora se includ piesele de lut ars care fac parte din compunerea unor unelte şi dispozitive. În aşezările din zona submontană unelte de lut ars se reduc la greutatea de lut ars, fusaiole şi mesele pentru modelat ceramica sau piese din compunerea acestora.

1. *Greutăţile de lut ars.* Ca şi în celelalte aşezări cucuteniene, greutatea de lut ars sînt relativ numeroase. Au forma circulară-discoidală sau sînt sferice (fig. 25/3), piramidale sau conice, perforate la partea superioară. Ambele tipuri de greutate sînt lucrate din pastă grosieră în care s-au adăugat ca degresant cioburi pisate. Au o ardere bună iar în unele cazuri sînt feţuite şi angobate cu culoare albă.

Ca utilitate, greutatea circulară discoidală şi quasi-sferice au fost atribuite plaselor de pescuit, iar cele piramidale războiului vertical de ţesut. Credem că ambele tipuri au fost întrebuiţate la războiul de ţesut. Greutatea din primul tip presupun folosirea unor plase destul de mari, iar practica pescuitului cu acestea ar fi dus la distrugerea lor fiind tirate pe fundul apelor. Aceasta cu atît mai mult dacă avem în vedere că apele din zona subcarpatică rulează multă piatră adusă din munte. De plase se puteau atîrna pietre drept greutate. De altfel, forma plată, de disc, şi perforate excentric, le făceau mai uşor de mînuit printre firele războiului vertical de ţesut.

Greutatea de lut ars se găsesc în mod obişnuit în locuinţe, mai mult sau mai puţin grupate, dar şi izolate în spaţiile dintre acestea. Numai la Ghelăieşti au fost găsite 32 greutate discoidală lingă vatra locuinţei nr. 6, iar în locuinţa nr. 8 s-au găsit 38 de greutate piramidale feţuite şi pe care s-a aplicat o angobă albă (fig. 27/3). Greutate similare, de dimensiuni ceva mai mici, au fost descoperite la Podei şi Poduri. Posibil că mărimea acestora ar fi fost în funcţie de firele folosite în războiul de ţesut. După cum reiese din reconstituirea şi experimentarea războiului vertical de ţesut, greutatea trebuiau să aibă aceeaşi

²¹⁷ M. Petrescu-Dîmboviţa, M. Florescu, A. Florescu, *Materiale*, 8, 1962, p. 230.

²¹⁸ C. Martiniuc, V. Chirica, A. Niţu, *SCIVA*, 27, 1977, 2, p. 189.

²¹⁹ V. Chirica, M. Tănăsache, *Suceava*, 4, 1977, p. 309 şi urm.

²²⁰ V. Neamţu, *La technique de la production céralière en Valachie et Moldavie jusqu'en XVIII-e siècle*, Bucureşti, 1975, p. 47.

²²¹ C. S. Nicolăescu-Plopşor, Vi. Dumitrescu, N. Gostar, *SCIV*, 2, 1951, p. 270, fig. 1-3.

²²² Vi. Dumitrescu, T. Bănăţeanu, *Dacia*, N.S., 1965, p. 59 şi urm.

mărime și greutate pentru a întinde uniform firele (fig. 27/6-7), dar asupra procedeelor de țesut vom reveni în discuția asupra ocupațiilor.

Din așezarea de la Hlăpești provine o piesă deosebită. Este o greutate piramidală, lucrată îngrijit din pastă fină și fețuită, perforată la partea superioară și cu patru caneluri verticale dispuse câte una pe fiecare față (fig. 27/2). Greutatea are o ardere foarte bună ceea ce îi dă rezistență. Unică pînă acum în așezările cucuteniene, această greutate pare să fi avut o întrebuințare diferită de a celor folosite pentru războiul de țesut. Forma și prezența canelurilor arată că această piesă a servit la un sistem de răsucire a frînghiilor. Posibil că asemenea piese erau realizate din lemn ceea ce explică și lipsa lor în așezări. Aceleași piese, lucrate din lemn au fost folosite pînă tîrziu, în zilele noastre, pentru răsucirea frînghiilor în mediul rural.

Un tip aparte de greutate de lut ars îl constituie piesele de formă semilunară. O greutate de acest fel, perforată la ambele capete (fig. 25/5), a fost descoperită la Podei²²³. O piesă similară, fragmentară și cu dimensiuni ceva mai mici, a fost găsită la Poduri în locuința nr. 18. Sînt piese lucrate îngrijit și fețuite. Exemplarul de la Podei are o deschidere pe arc de 0,20 m, lățimea la mijloc de 0,06 m, grosimea de 0,04 m, iar diametrul găurilor de 0,015 m. După fragmentul păstrat, piesa de la Poduri are secțiunea rectangulară cu colțurile rotunjite.

Greutățile semilunare din lut ars au fost atribuite de către Carnegio Castiglione războiului de țesut vertical care încearcă chiar o reconstituire grafică a acestuia²²⁴. Ne atașăm însă păreri lui Marton Roska și a lui Constantin Matasă că acestea au avut alt rol, poate ca pandantive cu caracter sacru și nu ca greutate pentru războiul de țesut²²⁵ la care sistemul țesăturii din noduri le făceau inutile²²⁶.

În unele așezări au fost găsite greutate de lut ars de formă piramidală, cu dimensiuni mari, grele, dar de regulă o singură piesă în locuință. O asemenea greutate a fost găsită în locuința nr. 3 și o alta în locuința nr. 8 de la Ghelăiești (fig. 25/4). Prima are o înălțime de 0,11 m și diametrele bazei de 0,12 și 0,125 m. A doua piesă (fig. 25/4) are înălțimea de 0,15 m și diametrele bazei de 0,125/0,150 m. Sînt acoperite cu o fețuială albă, iar la partea superioară prezintă o șanțuire de la legături. Piese similare provin de la Frumușica și din nivelul cucutenian de la Costișa²²⁷. Găsite lingă vetre, piesele de la Ghelăiești, ca și celelalte de același fel, puteau servi drept contra greutate la susținerea vaselor deasupra focului de pe vatră.

²²³ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 60, fig. 40/3.

²²⁴ C. Carnegio Castiglione, *I Reniforme della Lagozza*, Torino, 1961.

²²⁵ M. Roska, *op.cit.*, p. 52, fig. 15; C. Matasă, *op.cit.*, p. 60.

²²⁶ I. Săvescu, Șt. Cucoș, *Războiul de țesut cu greutate* (ms.). Pentru reconstituirea războiului de țesut vezi în ilustrația noastră fig. 26/6-7. Experimentul a dovedit că țesătura se putea realiza numai prin noduri.

²²⁷ Piese inedite în colecțiile Muzeului din Piatra Neamț.

2. *Fusaiole*. În așezările fazei Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei nu s-a găsit nici o fusaiolă, cu excepția unui fragment provenit din locuința nr. 17 de la Ghelăiești. În schimb în toate așezările s-au găsit rondele de ceramică, cu marginile polizate și perforate (fig. 25/2; 68/9, 11), iar de la Ghelăiești provine și un exemplar neterminat (fig. 68/12). Posibil că aceste rondele nu au folosit numai ca pandantive, ci au înlocuit fusaiolele modelate special și care apar în fazele precedente ale culturii Cucuteni. Lipsa fusaiolelor de lut ars se datorează posibil și folosirii fusului numai de lemn.

3. *Mese de modelat*. În așezarea de la Ghelăiești a fost descoperită o piesă de lut, lucrată în pastă grosieră, de formă circulară și cu partea inferioară conică (fig. 27/1). Din aceeași așezare provine fragmentul unei piese similare, iar o altă a fost găsită în locuința nr. 1 de la Hlăpești. Acestea au fost întrebuințate la modelarea ceramicii. Printr-o rotire a acestora cu mîna s-au putut obține formele perfecte ale vaselor. Încercarea noastră de reconstituire grafică (fig. 26/2, 4) ar fi mijlocul posibil de utilizare a acestor mese. Perfecțiunea vaselor, pereții subțiri imposibil de realizat prin suprapunerea unor fișii de lut și care nu apar în ruptura fragmentelor ceramice, carenarea porțiunii din curbura maximă a vaselor și uneori profilarea fundului, îndreptătesc presupunerea folosirii unui sistem rotativ în procesul de modelare.

O altă piesă, întrebuințată probabil tot la un sistem de rotire a vaselor în timpul modelării, a fost găsită la Văleni - Piatra Neamț, în locuința nr. 6. Aceasta are formă de H (fig. 67/5), putînd fi așezată pe un ax înfipt în sol, iar deasupra se putea roti o masă circulară de lemn cu un ax introdus în partea superioară a piesei, ca în reconstituirea noastră (fig. 26/5). Un argument în plus asupra acestor dispozitive de rotire îl aduce descoperirea, în locuința nr. 17 de la Ghelăiești, a resturilor unei mese circulare de lut ars. Aceasta are forma unui disc cu un picior gol în interior. Piesa putea fi montată pe un ax înfipt în sol sau pe un ax introdus la partea superioară a unei piese ca aceea de la Văleni. Este modelată din ceramică cu pastă fină, densă și bine arsă, fețuită pe întreaga suprafață și are un diametru pe platou de 0,30 m.

În procesul modelării, aceste discuri puteau fi rotite fie de o altă persoană, fie chiar de cel care modela vasul. Sisteme similare au fost recent consemnate și pentru așezările tripoliene²²⁸. Deși aceste dispozitive de rotire a vaselor în procesul modelării nu pot fi asimilate roții olarului ele sînt precursori ale acesteia.

f) Arama

Repertoriul obiectelor de aramă descoperite în așezările din zona subcarpatică a Moldovei cuprinde un număr de 16 piese, ceea ce reprezintă jumătate din totalul pieselor cunoscute pentru faza Cucuteni B. Cele mai multe provin din cercetări sistematice și sînt destul de variate tipologic și chiar tehnologic.

²²⁸ V. I. Markevič, *op.cit.*, p. 129-130.

1. Împungătoare.

1. 1. Vîrful unui împungător, dintr-o piesă cu secțiunea pătrată, a fost descoperit în locuința nr. 9 de la Ghelăiești. Se păstrează pe o lungime de 0,015 m și are o patină de culoare verzuie.

1. 2. Un împungător cu secțiunea rectangulară, vîrful ascuțit și ușor curbat, cu partea superioară ruptă (fig. 23/3), a fost găsit la Podei - Tîrgu Ocna²²⁹.

1. 3. Împungător găsit în locuința nr. 18 de la Poduri, într-un context Cucuteni B₁. Piesa are ambele capete ascuțite și partea centrală cu secțiunea rectangulară. Dimensiunile: 0,080 m lungime, 0,003 m grosime.

2. Lame de pumnal

2. 1. Lamă de pumnal de la Frumușica (fig. 23/1). Este o lamă de formă quasitriunghiulară cu două găuri pentru nituri, ușor îngroșată pe mijloc, dar fără nervură mediană. Dimensiunile: 0,107 m lungime, 0,025 m lățime maximă, 0,002 m grosime²³⁰.

2. 2. Lamă de pumnal găsită la Podei (fig. 23/4). Are forma lamei de la Frumușica, este lipsită de nervură mediană ceea ce l-a făcut pe descoperitor să o atribuie unui tip mai arhaic. Pe ambele fețe s-au observat amprente de unea țesături fine, rămasă probabil de la teacă sau de la o bucată de pînză în care a fost ținută. Dimensiunile: 0,092 m lungime, 0,032 m lățime la bază²³¹.

2. 3. O altă lamă de pumnal de la Podei este de tipul celor descrise mai sus și se apropie mai mult de exemplarul de la Frumușica prin găurile pentru nituri. Parte superioară pe care a fost montat mînerul este ruptă. Dimensiunile: 0,121 m lungime, 0,030 m lățimea maximă²³².

2. 4. Lamă de pumnal (fig. 23/2), decoperită în groapa nr. 8 din așezarea Mastacăn - Viișoara²³³. Piesa are o formă elipsoidală cu ura din fețe plate, iar cealaltă prevăzută cu o nervură mediană. Deși bine ascuțită pe ambele laturi, lama pare destul de prost conservată și nu știm dacă a avut găuri pentru nituri. Tipologic, dar și tehnologic, prin nervura mediană, lama pare mai evoluată decît acelea de la Frumușica și Podei, avînd analogii cu o piasă similară de la Cucuteni și cu o alta de la Hănești - Botoșani²³⁴.

3. Topoare

3. 1. Topor cu brațe în cruce (fig. 24/1), găsit la Bistrița - Neamț pe locul unei așezări Cucuteni B de pe dealul Dumbrăvița. Toporul are profilul zvelt, brațele egale, tășurile rotunjite și gaura pentru coadă ovalizată cu un manșon abia perceptibil. Dimensiunile: 0,245 m lungime totală, 0,105 m

²²⁹ C. Matasă, *op.cit.*, p. 23, fig. 8/30.

²³⁰ Matasă, *Frumușica*, p. 89, pl. 67/464.

²³¹ C. Matasă, *ArchMold*, 2-3, 1964, p. 23-24, fig. 9/1-2.

²³² *Ibidem*.

²³³ A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 97, fig. 5/2.

²³⁴ A. Crișmaru, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 282, fig. 12/3.

lungimea fiecărui braț, 0,032/0,035 m diametrul găurii, 0,040 m lățimea tăișului brațului vertical, 0,046 m lățimea tăișului brațului orizontal. Prin forma sa piesa se înscrie în seria tipologică Jászladány²³⁵.

3. 2. Topor cu brațe în cruce (fig. 23/2), găsit întâmplător în anexa Sărata - Piatra Neamț, la numai 5 km sud de așezarea de la Bistrița. Piesa are un contur zvelt, brațele proporționate, cu tăișurile ușor arcuite și ascuțite. Gaura pentru coadă este nefinisată și fără manșon. Toporul face parte din seria tipului Jászladány. Dimensiunile: 0,226 m lungimea totală, 0,103 m lungimea brațului vertical, 0,098 m lungimea brațului orizontal, 0,036 m lățimea tăișului vertical, 0,038 m lățimea tăișului orizontal, 0,038/0,034 m diametrele găurii, 0,020 m grosimea în dreptul găurii.

3. 3. Topor cu brațe în cruce (fig. 23/3), provenit de la Calu - Piatra Șoimului dintr-o descoperire fortuită. Cea mai apropiată așezare de locul descoperirii toporului este aceea de pe Capul Dealului - Horodiștea de care se poate lega și prezența acestuia. Toporul prezintă un aspect masiv, profilul ușor curbat și gaura pentru coadă cu un manșon bine reliefat. Prin forma sa aparține tipului Țirgu Ocna și deci poate fi legat de un context de locuire din etapa Cucuteni B₂, documentat și pe Horodiștea - Piatra Șoimului. Dimensiunile: 0,213 m lungimea totală, 0,097 m lungimea brațului vertical, 0,089 m lungimea brațului orizontal, 0,040 m lățimea tăișului orizontal, 0,035 m lățimea tăișului vertical, 0,026/0,029 m diametrul găurii, 0,011 m înălțimea manșonului, 0,033 m diametrul manșonului.

3. 4. Topor cu brațe în cruce (fig. 23/6), găsit în așezarea Cucuteni B₂ de la Podei - Țirgu Ocna. Toporul ușor arcuit are gaura pentru coadă conică cu un manșon puternic profilat. Dimensiunile: 0,195 m lungimea totală, 0,035 m lățimea tăișului vertical și 0,044 m lățimea tăișului orizontal²³⁶.

3. 5. Fragmentul unui topor cu brațe în cruce (fig. 23/7). Toporul a fost similar cu cel descris mai sus, dar din el se păstrează doar brațul vertical și o parte din manșon. Dimensiunile: 0,110 m lungimea totală păstrată²³⁷.

3. 6. Un alt topor cu brațe în cruce de la Podei este într-un totu similar cu celelalte două exemplare. Toporul are un braț rupt (fig. 23/8) și se păstrează pe o lungime totală de 0,124 m²³⁸.

Topoarele de la Podei se aseamănă cu cele de tip Jászladány diferențiindu-se doar prin manșonul găurii pentru coadă. Acest tip, cunoscut sub numele de Țirgu Ocna, are analogii cu toporul de la Cucuteni²³⁹ și cu un altul de la Cimișlia²⁴⁰.

²³⁵ D. Monah, *MemAntiq*, 1, 1969, p. 299, fig. 1.

²³⁶ C. Matasă, *op.cit.*, p. 23-24, fig. 8/28.

²³⁷ *Ibidem*.

²³⁸ *Ibidem*.

²³⁹ Al. Vulpe, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 457 și urm.

²⁴⁰ D. Berciu, *WPZ*, 30, 1943, p. 67 și urm.

Tipul de topor Țirgu Ocna este caracteristic etapei Cucuteni B₂ și încheie evoluția topoarelor cu brațe în cruce.

3. 7. Topor - daltă (pană), găsit în groapa nr. 4 din așezarea Mastacăn - Vișoara, de lângă Țirgu Trotuș. Toporul (fig. 23/5), are secțiunea dreptunghiulară cu una din fețe ușor bombată, iar cealaltă plată și tăișul lățit. Această formă s-ar datora turnării în formă deschisă²⁴¹. Există și opinia că simetria generală a conturilor și lățirea tăișului s-ar fi obținut prin forjare²⁴².

3. 8. Topor - daltă (pană) provenit din săpăturile efectuate în anul 1982 într-o așezare Cucuteni B₁ de pe Dealul Păltiniș - Valea Șoșii, comuna Poduri, județul Bacău. Piesa are tăișul mai puțin lățit ca cel de la Vișoara, dar prezintă aceeași față ușor bombată și cealaltă plată²⁴³.

4. Alte obiecte din cupru. Remarcăm doar o singură piesă denumită impropriu brici (fig. 24/5). Găsită la Podei, piesa a fost realizată dintr-o lamă mică, lățită la vîrf și arcuită în formă de cosor, iar la mîner este îndoită lateral. Confecționată din cupru nativ, cu adaos de 2% arsenic (vezi anexa nr. 5), s-a conservat foarte bine păstrîndu-și ascuțișul. O piesă similară a fost descoperită la Cucuteni²⁴⁴. Sînt singurele piese de acest fel și ambele provin din nivele Cucuteni B₂. Exemplare similare sînt frecvente în Egeea, dar utilizarea lor este greu de stabilit. Dimensiunile mici, de numai 0,035 m lungime și 0,010 lățimea tăișului, ne fac să credem că nu erau unelte, ci mai degrabă mici pendante, sau instrumente de tatuaj.

²⁴¹ H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*, p. 59.

²⁴² N. V. Ryndina, *op.cit.*, p. 74.

²⁴³ Informații D. Monah și D. Popovici

²⁴⁴ H. Schmidt, *op.cit.*, p. 60, fig. 30/14.

V. CERAMICA

În stabilirea apartenenței așezărilor la o etapă sau alta din evoluția fazei Cucuteni B, a contactelor cu civilizațiile contemporane și a cronologiei relative, dar mai ales a modificărilor structurale, ceramica are un rol primordial. Dacă evoluția uneltelor a fost lentă, iar tipologia lor nu oferă posibilitatea să se întrevadă unele schimbări de la o fază la alta, prin forme și motive decorative specifice ceramica ilustrează evoluția survenită în viața economică, socială și în plan ideologic. De aceea analiza fondului ceramic al fiecărei așezări prezintă o importanță deosebită prin filiația la una sau ambele grupe stilistice, ϵ și ζ , precum și asocierea cu elemente stilistice ale fazei Cucuteni A-B, γ și δ sau cu cele străine mediului cucutenian, în speță ceramica de tip Cucuteni C, Cernavoda I și ceramica orizontului toartelor pastilate.

Pentru a avea o imagine clară a continuității fazei Cucuteni B, pe de o parte din etapa Cucuteni A-B₂, iar pe de alta în culturile de la începutul perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, găsim necesară analiza fondului ceramic, din așezările zonei subcarpatice, pe etapele periodizării cunoscute ale acesteia - Cucuteni B₁ și B₂²⁴⁵.

A. Cucuteni B₁

1. *Ceramica nepictată*

a) Tehnica ceramicii nepictate (uzuale) continuă procedeele din fazele anterioare asupra cărora s-a insistat într-o serie de lucrări²⁴⁶. De aceea ne vom mulțumi să subliniem doar caracteristicile generale ale acesteia.

În așezările Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei ceramica uzuală cunoaște două specii principale: una modelată în pastă grosieră, poroasă, cu amestec de pietricele și uneori de nisip și chiar cioburi pisate; și o altă specie cu pastă fină, bine frământată, cu rare impurități, cu o ardere mai bună, apropiată de aceea a ceramicii pictate.

Vasele din pastă grosieră, impură, au pereții groși, iar arderea mai puțin reducătoare, la temperaturi mai mici decât a ceramicii pictate, a dat nuanțe roziu-gălbui-brune la suprafață și cenușie-neagră în ruptură. Sînt și cazuri, dar rare,

²⁴⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *RSP*, 20, 1965, p. 157 și urm.

²⁴⁶ Ar fi imposibil de menționat aici toate lucrările în care s-au făcut referiri la tehnica ceramicii. Pentru o descriere detaliată și cea mai corectă cf. VI. Dumitrescu și colab., *op.cit.*, p. 309-311, 389, 511.

cind arderea a fost ceva mai bună, pînă la cărămiziu-roșu, dar și cazuri cînd este ațit de slabă încît în ruptura peretelui lutul a rămas nears, iar suprafața are o culoare brună-gălbuie. Un asemenea vas am găsit la Ghelăiești²⁴⁷ în locuința nr. 23.

Vasele din pastă grosieră au fost întîlnite în egală măsură în toate așezările din zona submontană. Ca tehnică de modelare precizăm că nu s-a observat în ruptura nici unui fragment ceramic acele fișii de lut suprapuse. Pereții vaselor sînt totuși omogeni și modelarea lor s-a realizat probabil cu aceleași procedee ca și pentru ceramica pictată. Remarcăm de asemenea faptul că vasele sînt perfect circular și au interiorul ceva mai îngrijit lucrat, în timp ce la exterior se vedește o tratare neglijentă.

Vasele modelate în pastă cu granulație fină, deși de dimensiuni mari, au în general forme precise, circulare, pereții groși, fețuți la interior și în zonele nedecorate de la exterior. Arderea este apropiată de aceea a ceramicii pictate și uneori a pătruns integral peretele, dar în cele mai multe cazuri exteriorul are nuanțe cărămizii-roșii, iar interiorul, în ruptură, o culoare cenușie. Asemenea vase sînt frecvente în toate locuințele din așezările de la Ghelăiești, Văleni - Piatra Neamț, Hlăpești și Poduri - Bacău. În unele locuințe s-au găsit între patru și șase vase de acest fel.

b) Formele ceramicii nepictate sînt în general reduse numeric. Aproximativ sînt aceleași forme ca și în fazele cucuteniene anterioare și acestea nu ne pot oferi criterii de diferențiere cronologică și de periodizare a fazelor și subfazelor de evoluție așa cum a sugerat Eugen Comșa²⁴⁸.

1. *Vase tronconice* de dimensiuni mari, cu gura largă, partea superioară ușor adusă spre interior, buza tăiată drept sau ușor rotunjită și îndoită spre exterior, fundul plat și relativ larg pentru a da acestora stabilitate (fig. 28/20). Pe curbura maximă, din zona umărului, au în mod obișnuit patru toarte orizontale perforate vertical. Asemenea vase au fost găsite la Ghelăiești²⁴⁹, Văleni - Piatra Neamț, Poduri și Frumușica²⁵⁰. O variantă a acestora, dar de dimensiuni ceva mai mici, pînă la 0.35 - 0.40 m înălțime, cu cite două toarte masive pe mijloc și gura dreaptă, sau cu un fel de prag (fig. 28/20b), au fost întîlnite la Ghelăiești și Văleni - Piatra Neamț, dar și în etapa Cucuteni B₂ la Podei.

O altă variantă (fig. 28/20a), întîlnită în așezarea de la Văleni, prezintă umărul pronunțat, gîtul scurt, gura largă evazată și buza rotunjită.

În așezarea de la Ghelăiești au fost găsite vase tronconice mici, modelate în pastă cu adaos de nisip, cu o ardere slabă și avînd culoarea gălbuie-negricioasă la exterior. Sînt vase simple, cu pereții drepecți, fără toarte și două

²⁴⁷ Vasul pare că a fost modelat direct pe podina locuinței întrucît adera la sol. Nu a fost ars în cuptor, ci doar parțial în incendiul locuinței.

²⁴⁸ E. Comșa, *ZfA*, 1974, p. 28.

²⁴⁹ Șt. Cucoș, *SCIV*, 24, 1973, 2, fig. 4/6.

²⁵⁰ H. Dumitrescu, *SCIV*, 1, 1950, 2, fig. 6/6; Matasă, *Frumușica*, pl. 41/335.

mici proeminențe conice dispuse opus pe mijloc. Au dimensiuni cuprinse între 0,12 - 0,15 m înălțime și sînt extrem de friabile.

2. *Străchini* de formă tronconică, cu gura largă, fundul îngust și cu două toarte orizontale dispuse sub buză. Asemenea vase s-au întîlnit la Frumușica²⁵¹ și la Văleni - Piatra Neamț, dar și în așezările fazelor precedente²⁵².

3. *Strecurătorile* sînt o altă categorie de vase tronconice cu aspectul unor castroane cu pereții înclinați și ușor arcuiți. Au buza rotunjită, iar pereții și fundul sînt perforați (fig. 28/21). Fragmentele unor asemenea vase s-au găsit la Văleni - Piatra Neamț²⁵³. Remarcăm faptul că aceste forme nu abundă în așezări, deși creșterea animalelor le impuneau.

4. *Vase bitronconice*, sau vase de provizii, cu mijlocul bombat, cu gîtul scurt și gura ușor lărgită (fig. 28/22) sau gîtul înalt, gura largă și înclinată spre exterior. Pe curbura maximă au două toarte masive orizontale, iar la baza gîtului cîte patru sau șase mici toarte verticale. Aceste vase sînt cele mai numeroase în așezări și sînt prezente în fiecare locuință. Calitatea mai bună a pastei din care au fost modelate, precum și arderea, le făceau utile pentru păstrarea atît a unor rezerve de hrană cît și pentru apă²⁵⁴.

5. *Vase borcan* cu pereții drepți sau ușor arcuiți, gura scurtă cilindrică și fundul îngust. Această formă prezintă și vase cu patru muchii (fig. 28/15). Găsite la Ghelăiești, vasele de acest fel sînt modelate din pastă inferioară, cu adaos de nisip, și au o ardere slabă cu nuanțe brun-cenușii la exterior și negricioase în interior.

c) Decorul ceramicii nepictate este extrem de redus și în multe cazuri inexistent. Vasele tronconice sînt în general fără decor, cele de formă bitronconică (fig. 28/22) sînt ornamentate cu creștături largi pe buză făcute prin impresiunea unui corp rotund, probabil de os, sau un șir de alveole circulare dispuse orizontal la baza gîtului și în foarte puține cazuri cu brîie reliefate dispuse la partea superioară a umărului. Cele mai multe vase bitronconice au gîtul bine fețuit și fără decor, iar pe corp sînt ornamente cu vîrci verticale sau oblice realizate prin impresiunea degetelor într-un strat de lut mai fin aplicat după modelarea vasului. Acestea dau aspectul zgrunțuros, grosolan vaselor, dar care păstrează o veche tradiție neolitică și dă imaginea unui cîmp cu brazde.

Vasele mici tronconice sînt lipsite de ornamente sau au mici proeminențe dispuse asimetric sub buză și pe mijloc. Și unele vase din această categorie păstrează urme verticale sau oblice de degete sau de spatule. De altfel multe din vasele uzuale nu aveau nevoie probabil de ornamente fiind întrebuințate la depozitarea unor produse diverse și chiar la gătit, fapt ilustrat și

²⁵¹ *Ibidem*, pl. 41/330, 332.

²⁵² Vl. Dumitreșcu și colab., *op.cit.*, pl. 115/4a-4b.

²⁵³ H. Dumitrescu, *op.cit.*, fig. 9 jos.

²⁵⁴ Vl. Dumitrescu și colab., *op.cit.*, p. 389.

de culoarea negricioasă a fundului la cele mai multe exemplare. De asemenea, unele din acestea au prezentat ciocuri și tuburi de turnare. Ciocuri și tuburi de turnare au fost găsite la Văleni - Piatra Neamț²⁵⁵, Ghelăiești²⁵⁶, Calu - Piatra Șoimului și Poduri - Bacău.

2. Ceramica pictată

a) *Tehnica*. Din datele analizelor efectuate pe loturi de ceramică de la Ghelăiești, în laboratoarele Muzeului din Piatra Neamț și ale Universității Harvard - S.U.A.²⁵⁷, ca și pe loturi din alte stațiuni²⁵⁸, se degajă ideea că lutul pentru realizarea ceramicii pictate era ales, pe baza unor cunoștințe empirice, din depozite speciale de argilă care conțineau anumite minerale. Compoziția chimică a pastei prin ardere reducătoare, oxidantă, bine condusă, a dat calitatea deosebită a ceramicii pictate.

Pe baza compoziției mineralogice a argilei, ceramica Cucuteni B din zona subcarpatică cunoaște două specii: una de culoare cărămizie-gălbui, cu nuanțe pînă la roșu perfect și o alta cu pastă cafenie-albă.

Specia de culoare cărămizie-gălbui-roșie este din lut bine frământat, dens și în mare parte fără impurități. Nisipul din compoziția pastei are aceeași compoziție cu aceea a depozitelor de argilă. Doar vasele mari și cu pereții groși au în pastă, ca degresant, cioburi pisate și nisip în cantitate mai mare. Cîteva fragmente ceramice pictate de la Ghelăiești, provenite de la vasele cu dimensiuni mari și cu pereții groși, au în compoziția pastei cioburi pisate mărunt.

Vasele mici și cu pereții subțiri sînt din pastă foarte bine aleasă, frământată, densă și fără alte adaosuri. Calitățile superioare ale vaselor Cucuteni B se datorează compoziției lutului în care se aflau oxizi de fier, de aluminiu, dar și cuarț, feldspat și mică.

La modelarea vaselor s-au folosit două procedee. Unul la realizarea vaselor mici și cu pereții subțiri, pe „mese rotative”, asupra cărora ne-am oprit și în capitolul precedent și un alt procedeu prin suprapunerea fișilor în spirală strînsă. Se fețuiau apoi suprafețele exterioare și se dădea forma definitivă a vasului, operațiune făcută probabil tot pe dispozitive rotative, dacă avem în vedere forma circulară perfectă. Deși în ruptura celor mai multe fragmente ceramice nu au fost observate pînă acum fișile de lut suprapuse, prezența lor în ruptura unui fragment ceramic de la Ghelăiești, puse în evidență cu ajutorul microscopului binocular, confirmă folosirea acestui procedeu de modelare.

²⁵⁵ H. Dumitrescu, *op.cit.*, fig. 15/5; Șt. Cucoș, **SCIVA**, 25, 1974, 1, p. 125 și urm.; D. Monah, **MemAntiq**, 4-5, 1972-1873, p. 36 și urm.

²⁵⁶ Șt. Cucoș, *loc.cit.*

²⁵⁷ Analize efectuate de Linda Ellis în laboratoarele Universității Harvard - S.U.A.; vezi L. Ellis, *The Cucuteni-Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origins of Complex Society*, **BAR-IS** 217, Oxford, 1984.

²⁵⁸ Analize efectuate de Paula Chiribută de la Muzeul de Istorie Piatra Neamț (vezi anexa nr. 2).

După operațiunea de modelare, vasele erau uscate, lustruite, pictate și apoi arse în cuptoare. Relativ la ardere se constată că olarii cucutenieni dispuneau de mijloace tehnice necesare controlului temperaturii, a curentului de aer oxidant și de epurare a gazelor. În acest fel arderea a fost perfectă, a străpuns în general pereții vaselor și a evitat depășirea punctului de vitrifiere a pastei. Totuși, datorită faptului că în cuptor erau arse în același timp vase cu pereții de diferite grosimi produsele perfecte dețin numai 25%. Pereții vaselor mari, care ar fi necesitat prelungirea perioadei de ardere, nu au fost străpuși de temperatura focului și au numai fețele exterioare bine arse, la nuanțe cărămizii-roșii, iar miezul a căpătat o culoare cenușie.

Vasele din pastă de culoare cărămizie-gălbui-roșie au la exterior o fețuială fină, lustruită, pe care s-a aplicat decorul pictat sau un fond de culoare albă pe care s-a pictat cu culoare neagră-ciocolatie și în multe cazuri cu negru mat. Interiorul vaselor este mai puțin îngrijit, fără lustru și pe el se cunosc urme de spatule sau incizii circulare orizontale. Prin ardere secundară, această specie ceramică a căpătat o nuanță alb-verzuie considerată ca fiind de tradiție Cucuteni A-B²⁵⁹. La Văleni - Piatra Neamț unele vase au partea inferioară, care s-a aflat în solul locuinței, de culoare cărămizie-gălbui sau roșie, iar partea superioară de culoare alb-verzuie căpătată prin arderea secundară în timpul incendiului locuinței²⁶⁰. De asemenea, și condițiile pedogenetice ale fiecărei așezări, prin existența unor soluri mai mult sau mai puțin acide, a contribuit la aceste nuanțe și la păstrarea sau lipsa lustrului inițial.

Specia ceramică cu nuanțe cărămizii-gălbui-roșii a predominat în așezările etapei Cucuteni B₁ din zona subcarpatică a Moldovei.

Specia ceramică din pastă cafenie-albă cu nuanțe roziu-gălbui este excelent frământată, densă și cu o ardere perfectă. Culoarea albă a pastei se datorează unei însemnate cantități de caolin în compoziția acesteia. Vasele din această specie ceramică au la exterior o fețuială fină, lustruită puternic, care a format un fond de culoare crem-alb pe care s-a pictat cu negru. Uneori și pe această specie ceramică s-a aplicat un fond de culoare albă pe care s-a pictat cu negru sau roșu fără ca acesta să participe la stilistica decorului.

Specia ceramică cu pastă cafenie-albă se întâlnește mai rar în așezările etapei Cucuteni B₁, dar nu lipsește cu desăvârșire, și în zona submontană este prezentă la Văleni-Piatra Neamț²⁶¹. Ea a evoluat îndeosebi în așezările etapei Cucuteni B₂.

b) *Formele ceramice* descoperite în așezările Cucuteni B₁ din zona submontană sînt în general aceleași ca și în celelalte regiuni ale Moldovei. În

²⁵⁹ Culoarea alb-verzuie provine atît din arderea secundară care a apropiat ridicarea temperaturii de punctul de vitrifiere al pastei cît și datorită compoziției mineralogice a ceramicii.

²⁶⁰ Vezi *supra* n. 255-256.

²⁶¹ Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 45.

aria de care ne ocupăm se remarcă însă continuarea unor forme ceramice din etapa Cucuteni A-B₂ paralel cu apariția formelor specifice fazei Cucuteni B.

1. *Cupe (pahare)*. În general sînt vase de dimensiuni mici, pînă la 0,10 - 0,12 m înălțime, dar și de dimensiuni mai mari, pînă la 0,25 - 0,30 m înălțime, pentru acestea din urmă denumirea fiind improprie. Avînd în vedere însă forma lor identică se impune să le includem pe toate sub denumirea generică de cupe sau pahare. Aceste vase au mai multe variante care ilustrează atît evoluția de la etapa Cucuteni A-B₂ cît și apariția formelor proprii fazei Cucuteni B.

O primă variantă o constituie cupa de tip Cucuteni A-B pe care s-a aplicat însă decorul specific etapei Cucuteni B₁. Acest tip are gîtul înalt cilindric, corpul sferic și fundul îngust, plat cu profilul într-un S cu bucla superioară deschisă (fig. 28/1). Este tipul de pahar întîlnit în etapa Cucuteni A-B la Traian, Cucuteni și Corlăteni²⁶² și prezent în zona subcarpatică în așezările Cucuteni B₁ de la Ghelăiești, Văleni - Piatra Neamț, Văleni - Botești, Poduri și Răcăciuni, în care ceramica de stil ϵ conviețuiește cu ceramica grupelor stilistice γ și δ din faza Cucuteni A-B₂.

Un alt tip de cupă (1_a), întîlnit în așezările din zona subcarpatică, are gîtul ceva mai scurt, cu buza ușor evazată, corpul bitronconic cu mijlocul rotunjit și fundul îngust (fig. 28). Este tipul care evoluează din cupele Cucuteni A-B și face tranziția la forma clasică a cupelor Cucuteni B. Se va menține și în etapa Cucuteni B₂.

Forma clasică, nou creată în etapa Cucuteni B₁, este cupa cu un accentuat bitronconism (1_b), cu umărul ușor bombat, gîtul mai mult sau mai puțin înalt, curbura maximă ascuțită, gura în pîlnie evazată și fundul îngust (fig. 28). Acest tip este cel mai frecvent în așezările din zona submontană și la fel în celelalte regiuni ale Moldovei, ca și în etapa Tripolie C/I²⁶³.

O variantă rară în repertoriul cupelor este aceea sprijinită pe patru picioare scurte și groase (fig. 28/1d). Descoperită în așezarea de la Hlăpești, această formă are analogii cu ceramica de tip C de la Cucuteni, Frumușica (fig. 28/26), Mihoveni - Suceava și mai ales cu o cupă, modelată în pastă cucuteniană și pictată, de la Valea Lupului²⁶⁴, precum și cu un vas de tip C de la Răucești (fig. 59/2).

2. *Vase bitronconice și amfore*. Acestea se grupează în două categorii: una de mărimea cupelor, cunoscute sub denumirea generică de amfore²⁶⁵ și

²⁶² Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 9-10, 1945, fig. 19/3e; I. Nestor și colab., *SCIV*, 2, 1951, fig. 17; H. Schmidt, *op.cit.*, pl. 9 jos stînga; M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, fig. 35.

²⁶³ T. S. Passek, *op.cit.*, fig. 60/1; V. I. Markevič, *op.cit.*, fig. 14/34-37.

²⁶⁴ M. Dinu, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, fig. 14/2a; T. S. Passek, *La céramique tripolienne*, Moscova-Leningrad, 1935, pl. 10/9-10; 13/5, 12; 14/11.

²⁶⁵ Terminologie introdusă de O. Kandyba și dezvoltată de A. Nițu. Deși nu este pe deplin mulțumitoare pentru denumirea formelor ceramice cucuteniene oferă totuși posibilitatea unei tipologii mai exacte.

alta de dimensiuni mari - amforele²⁶⁶. Deosebirea esențială dintre acestea este dată nu numai de mărime, ci îndeosebi de linia profilului și dispunerea toartelor.

2. 1. *Amforetele* se remarcă prin corpul bitronconic cu profilul rotunjit sau ascuțit, cu gîtul în general scurt și gura ușor evazată, cu buza tăiată în unghi sau ascuțită. Un vas mic, găsit la Ghelâiești, imită forma cupelor cu gîtul ceva mai înalt, gura ușor adusă spre exterior, mijlocul ascuțit și fundul îngust. Pe umăr, deasupra curburii maxime, sînt două toarte verticale, iar alte patru mici toarte similare sînt plasate simetric sub buză (fig. 28/2).

Forma cea mai frecventă a amforetelor are corpul bitronconic cu profilul rotunjit sau ascuțit, gîtul scurt și buza tăiată oblic evazată (fig. 28/2_a), cu toarte verticale pe umăr. Cu mici excepții acest tip de amforetă a fost întîlnit în toate așezările din cultura Cucuteni B₁ și continuă în etapa Cucuteni B₂.

O altă formă a vaselor bitronconice mici (2_b), la fel de frecventă în etapa B₁, are profilul identic, dar prezintă toarte orizontale perforate vertical dispuse pe curbura maximă (fig. 28/2_b), constituind prototipul unor amfore cu dimensiuni mari (fig. 28/3_c).

2. 2. *Amforele*, vase la origine bitronconice, de dimensiuni mari, sînt cele mai numeroase în așezările etapei B₁ din zona subcarpatică și cunosc o serie de variante. Forma de bază (fig. 28/3), are gura puternic evazată sau în „pîlnie”, gîtul în general scurt, umărul ușor bombat și curbura maximă îndoită în unghi, partea inferioară este tronconică cu fundul îngust. Prezintă mai ales la Văleni - Piatra Neamț și Ghelâiești această formă are o gamă de variante, dar fără deosebiri esențiale. Una din acestea (fig. 28/3_a), prezintă la Ghelâiești, dar mai ales la Văleni, are corpul perfect bitronconic, cu mijlocul puternic bombat și buza tăiată oblic în interior, răsfrîntă brusc în afară. Un exemplar de la Ghelâiești prezintă două mici toarte verticale dispuse simetric la baza gîtului. Această formă are analogii la Cucuteni, Șipeniț și în etapa B₂ de la Valea Lupului. O amforă fragmentară de la Ghelâiești, de același tip, a avut pe umăr patru mici cupe dispuse simetric care comunicau cu interiorul (fig. 28/3_b). Aceasta are analogii cu un vas fragmentar de la Văleni - Botești²⁶⁷, dar mai ales cu un vas de la Badragii Vechi din aria tripoliană²⁶⁸.

Cea mai frecventă formă a amforelor, găsită în toate așezările fazei Cucuteni B din zona subcarpatică, dar și din celelalte regiuni ale Moldovei²⁶⁹, este aceea cu toarte orizontale masive pe curbura maximă, cu umărul ușor bombat și gura „în pîlnie” evazată (fig. 28/3_c).

²⁶⁶ H. Schmidt, *op.cit.*, pl. 12 sus dreapta; O Kandyba, *Schipenitz. Kunst und Geräte eines Neolitischen Dorfes*, Viena-Leipzig, 1937, p. 134, fig. 16, 18; M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, fig. 2/1.

²⁶⁷ V. Ursachi, *op.cit.*, p. 128, fig. 14/9.

²⁶⁸ V. I. Markevič, *op.cit.*, fig. 89.

²⁶⁹ H. Schmidt, *op.cit.*, tabel forme B, nr. 10; M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, fig. 19.

O altă formă a amforelor este aceea cu umărul dublu boltit (fig. 28/3_d). Găsită doar în așezarea de la Ghelăiești, această formă are gîtul mai mult sau mai puțin înalt, gura evazată, umărul împărțit în două printr-o canelură orizontală. Și tot de la Ghelăiești provine o variantă cu buza răsfrîntă spre exterior, corpul puternic bombat și umărul împărțit printr-o canelură (fig. 28/3_e). Amfora cu umărul dublu boltit este o formă preluată din faza Cucuteni A-B și se va regăsi și în etapa Cucuteni B₂.

3. *Vase piriforme*. În general acestea sînt vase derivate din forma amforelor și vaselor bitronconice, dar au gîtul scurt, cilindric și în unele cazuri aplecat ușor spre interior. Cele mai multe vase piriforme continuă pe acelea din faza Cucuteni A-B dar cu sensibile transformări.

O formă întîlnită la Văleni - Piatra Neamț și Poduri, în etapa B₁, dar și la Mărgineni - Bacău și Podei în etapa B₂, are corpul bitronconic, puternic bombat și rotunjit, cu partea inferioară mai înaltă, gîtul scurt aplecat spre interior și gura îngustă (fig. 28/4).

O altă variantă, mai frecventă, prezintă umărul bombat, rotunjit, mijlocul îndoit în unghi, partea inferioară tronconică, cu fundul îngust. Gîtul este cilindric cu prag la bază și gura îngustă (fig. 28/4_a). Această formă este prezentă îndeosebi în așezările Cucuteni B₁ de la Ghelăiești, Văleni - Piatra Neamț, Hlăpești și Poduri, avînd prototipul, în forme similare, din faza Cucuteni A-B de la Traian²⁷⁰. Nu a fost cunoscută lui Hubert Schmidt la Cucuteni, dar este prezentă la Șipeniț și în așezările tripoliene²⁷¹.

Altă variantă a vasului piriform este aceea cu gîtul scurt cilindric și fără prag, cu corpul ovoidal și toarte masive pe curbura maximă (fig. 28/4_b). Este o formă întîlnită în așezările B₁ de la Ghelăiești și Răucești, dar și în B₂ la Mărgineni și Podei.

4. *Capacele* sînt încă o formă destul de frecventă în etapa Cucuteni B₁ și prezintă o mare diversitate de forme. Unele continuă forma de „cască suedeză” din faza Cucuteni A-B (fig. 28/5_b), altele manifestă ca evoluție schematizarea liniilor profilului. Un capac de la Ghelăiești (fig. 28/5_d) se remarcă prin arcuirea pereților și evazarea gurii, fundul concav și umărul ușor oblic la baza căruia se află două mici proeminente orizontale perforate. Sînt apoi capace, ca în așezarea de la Văleni - Piatra Neamț, cu aspect de calotă semisferică simplă, cu borul ușor evazat (fig. 28/5), care s-au întîlnit și în etapa B₂ de la Frumușica (fig. 50/4-5), sau cu gura evazată și cu două mici proeminente conice laterale neperforate (fig. 28/5_a). Un tip rar de capac este acela cu formă quasitronconică, gura largă, puternic evazată, fundul plat și profilat (fig. 28/6), care are analogii cu o piesă identică de la Cucuteni²⁷².

²⁷⁰ VI. Dumitrescu, *op.cit.*, fig. 19/4e.

²⁷¹ O. Kandyba, *op.cit.*, p. 133, fig. 10-12.

²⁷² H. Schmidt, *op.cit.*, tabel forme B, nr. 14c. Acest tip de capac este prezent și la Șipeniț: cf. O. Kandyba, *op.cit.*, p. 139, fig. 106-107.

5. *Vasele cu umărul pronunțat (crateretele)* sînt relativ puține în așezările etapei Cucuteni B₁. Acestea au formă bitronconică cu partea inferioară înaltă, umărul proeminent, gura largă și buza răsfrîntă spre exterior sau cu gîtul înalt (fig. 28/7). La Ghelăiești și Poduri a fost documentată și o variantă cu umărul ușor bombat pe care se află două toarte mici verticale și gura largă cu buza răsfrîntă la exterior (fig. 28/7_a).

6. *Străchinile* sînt în general cele mai numeroase și au dimensiuni variate. S-au găsit străchini miniaturale la Văleni - Piatra Neamț și Ghelăiești, dar și exemplare mari ca la Hlăpești, Frumușica, Răucești și Poduri. În general sînt forme tronconice cu umărul drept sau curbat spre interior, cu buza tăiată drept și curbura maximă rotunjită sau în unghi (fig. 28/8). De la Ghelăiești provine o străchină cu partea inferioară înaltă tronconică, gura adusă spre interior și cu mici toarte verticale sub buză (fig. 28/8_a), ca pe un exemplar de la Șipeniț²⁷³.

7. *Castroanele* sînt de asemenea frecvente, dar puțin diversificate. Au formă tronconică înaltă cu gura ușor evazată și umărul abia perceptibil sau cu gura răsfrîntă și cu partea superioară în fațetă oblică și umărul mai pronunțat pe care se află o toartă - proeminență perforată sau nu (fig. 28/9). Un alt tip de castron este perfect tronconic cu pereții ușor arcuiți spre interior și gura largă (fig. 28/10). Deși mai rară, această formă a fost găsită la Văleni - Piatra Neamț și are analogii la Cucuteni și Șipeniț.

8. *Cupele cu picior* sau fructierele sînt forme mai rare în etapa B₁. Este prezentă de obicei forma cu aspectul de clepsidră, cu partea inferioară mai mică (fig. 28/11). Acest tip este, însă, de tradiție Cucuteni A-B și are bune analogii la Traian - Dealul Fîntînilor²⁷⁴.

9. *Vasele binoclu* sînt de asemenea forme mai rare și doar un exemplar fragmentar a fost găsit la Văleni - Piatra Neamț și alte două, de asemenea fragmentare, la Ghelăiești (fig. 28/12).

10. *Linguri și polonice*. În general acestea lipsesc din repertoriul formelor ceramice ale fazei Cucuteni B. Totuși, o lingură fragmentară cu coada rotundă, găvanul mic și probabil perforat (fig. 30/10), care a avut posibil utilitatea de strecurătoare, provine de la Văleni - Piatra Neamț. Tot de aici este și un polonic cu găvanul ușor tronconic²⁷⁵, adînc și coada în formă de tijă, decorat la exterior cu benzi liniare (fig. 36/4). Sînt apoi mici cupe bitronconice prevăzute cu coadă lungă în formă de tijă oblică și terminată cu o protomă zoomorfă, ca la Văleni - Botești²⁷⁶.

c) *Decorul*. Compoziția și tectonica motivelor decorative pe formele ceramice nu pot fi analizate decît prin descrierea separată a ornamentației

²⁷³ H. Schmidt, *loc.cit.*, nr. 3b-3c; O. Kandyba, *op.cit.* p. 136, fig. 44-46, 52.

²⁷⁴ Vl. Dumitrescu, *op.cit.*, fig. 19/2a.

²⁷⁵ Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 49, fig. 17/5.

²⁷⁶ V. Ursachi, *op.cit.*, fig. 13/5.

vaselor din fiecare așezare. Numai în acest fel se poate urmări atît evoluția decorului în sensul derivării motivelor, a asocierii cu elementele de tradiție Cucuteni A-B, a apartenenței fiecărei așezări la una din etapele de evoluție ale fazei Cucuteni B, cît și modificările de ordin tehnic și stilistic.

1. *Cupele (paharele)* grupei stilistice ε de la Ghelăiești, modelate în pastă cărămizie-gălbuie sau roșie, prezintă decorul pictat cu negru sau negru-ciocolatiu și cu fascicule liniare roșii pe fondul roșu-brun al feței interioare a vasului sau pe fondul alb preluat din subgrupa γ^1 . În ambele cazuri decorul este realizat atît în tehnica pozitivă, cît și negativă, ultima avînd o pondere mai mare. De asemenea, paharele de la Ghelăiești prezintă decorul de aspect metopice căruia îi este asociat decorul de aspect liber.

Un pahar de forma 1 (fig. 28/1), lucrat în pastă roșiatică, este decorat cu metope separate prin benzi liniare, verticale simple. Metopele, delimitate sus și jos de benzi late negre, au la partea superioară un fascicol liniar orizontal, iar la bază arcuri negative inversate, conturate cu alb liniar secundar ca în stilul grupei δ^2 de la Traian²⁷⁷, urmate de linii subțiri ondulate după forma arcului (fig. 31/1). Acestea din urmă au fost trasate cu negru, iar arcul rezervat din fondul vasului prin culoare neagră.

Alt pahar cu aceeași formă și modelat în pastă cărămizie-roșie cu fond alb, prezintă decorul cu două metope separate prin linii subțiri verticale (fig. 31/2). În metope, sus și jos, sub arcul negativ cu aspect larg, sînt fascicule liniare orizontale de culoare roșie. Un exemplar similar ca formă, pastă și decor, are însă arcurile curbate și plasate pe partea centrală a metopelor (fig. 31/3).

Modelată în pastă cărămizie-roșiatică-brună, care constituie și fondul de pictură, un pahar de forma 1b este decorat cu metope simple, despărțite prin linii verticale în interiorul cărora se află un arc pozitiv din linie neagră groasă (fig. 31/4). Alt vas de aceeași formă (fig. 28/1b) și cu metopele separate identic, în locul arcului negativ prezintă un motiv de aspect liber cu „spirale pozitive liniare cu ochi de prindere circulari opaci” dispus în bandă orizontală și care întretaie liniile verticale de separare (fig. 31/5)²⁷⁸. Forma și motivul este identic cu cel de pe un pahar de la Văleni - Botești²⁷⁹. Motivul spiralelor liniare pozitive este introdus la baza metopelor (fig. 31/6).

O cupă de dimensiuni mici, de forma 1b și pastă cărămizie-roșiatică, prezintă decorul cu metope separate prin spații intermetopice. Acestea sînt flancate de linii negre verticale și decorate cu benzi liniare oblice. Cîmpul metopelor este simplu, fără arcuri negative, iar în colțurile inferioare sînt mici segmente liniare oblice (fig. 31/9). Decorul cu segmente liniare în colțurile metopelor apare pe paharele de la Frumușica²⁸⁰ și este echivalent cu motive anexe

²⁷⁷ Vl. Dumitrescu, *op.cit.*, pl. 12/17-19; vezi și H. Schmidt, *op.cit.*, p. 37, nr. 4-6, 8.

²⁷⁸ Șt. Cucoș, *Carpica*, 10, 1978, p. 65, pl. 6/1.

²⁷⁹ V. Ursachi, *loc.cit.*

²⁸⁰ Matasă, *Frumușica*, pl. 38/301, 305.

dispușe similar pe pahare de la Văleni - Piatra Neamț (fig. 32/8,10) sau pe paharele cu metope diagonale și decor zoomorf de la Șipeniț²⁸¹. Pe o cupă, cu aceeași formă (1b), cu pastă roșie-brună, decorul pictat cu negru-brun pe fondul pastei înfățișează două metope despărțite prin benzi liniare verticale. La partea superioară a metopelor sînt linii orizontale subțiri, iar la bază se află un motiv liber din arcade din bandă liniară (fig. 35/3). Motivul arcadelor liniare este introdus numai în metope pe un alt pahar de aceeași formă și cu pastă cărămizie-gălbui (fig. 35/8).

Un alt pahar de dimensiuni mici, cu forma 1a și modelată în pastă cu nuanțe alb-verzui, prezintă un decor tipic grupei γ (fig. 35/7). Metopele sînt despărțite prin benzi liniare ușor oblice și sînt decorate cu benzi liniare oblice și cu puncte la bază. Decorul este analog cu motivul „tangentele duble” din grupa γ^3 de la Cucuteni unde apare și în grupa ε cu puncte negre²⁸².

În cadrul decorului metopic al paharelor de stil ε de la Ghelăiești s-a introdus și motivul zoomorf. Un pahar de dimensiuni mijlocii și cu forma 1b, modelat în pastă roșiatică cu lustru de nuanță roșie-brună la exterior, prezintă decorul pictat cu negru în două metope clasice. Acestea sînt separate de cîte patru linii verticale întretăiate sus și jos de linii oblice. Metopele sînt decorate cu benzi liniare și arcuri negative, iar în cadrul cîmpului liber sînt pictate siluete zoomorfe umplute cu culoare neagră (fig. 34/1). Siluetele au poziția cambrată, capul ridicat și coada terminată în măciulie. Stilizate ca pe ceramica de la Șipeniț și Petreni²⁸³, cu analogii, ca manieră stilistică, cu reprezentările zoomorfe de la Bilce Złote²⁸⁴. O altă cupă de aceeași formă, dar de dimensiuni mari și cu pastă roșiatică-brună, este decorată cu două metope într-un registru care suprapune un altul cu decor de aspect liber. Metopele sînt delimitate la partea superioară de o bandă lată neagră, iar la partea inferioară de o linie subțire. Benzile verticale, de separare a metopelor, sînt hașurate oblic. În cîmpul metopelor, fără arcuri negative, sînt pictate cu negru plin siluete zoomorfe orientate spre dreapta, dar plasate în colțul din stînga. Una din siluete este identică cu cele de pe vasul anterior descris, iar cealaltă are coada în linie oblică, lăsată în jos și întretăiată de mici fragmente liniare. În colțurile opuse siluetele se află un motiv din segmente de bandă liniară hașurată oblic. Prin mod de tratare a siluetele (fig. 34/2), decorul are analogii cu siluetele de pe ceramica de la Petreni²⁸⁵ sau cu cele de la Krutoborodincy²⁸⁶. Decorul de aspect

²⁸¹ O. Kandyba, *op.cit.*, p. 79-80, fig. 96.

²⁸² H. Schmidt, *op.cit.*, p. 36, 41, pl. 15/12-13; 21/7, 11.

²⁸³ O. Kandyba, *op.cit.*, p. 47, fig. 80, 95-96; T. S. Passek, *Tripil'ska kul'tura*, Kiev, 1941, p. 48 și urm.; A. Nițu, *ArhMold*, 8, 1975, p. 23, fig. 9/2, 8.

²⁸⁴ B. L. Bogaevsky, *Les instruments de production et les animaux domestique de Tripolie*, Leningrad, 1937, p. 223, fig. 74/2-5.

²⁸⁵ Cf. *supra* n. 280.

²⁸⁶ T. S. Passek, *La céramique tripolienne*, p. 71, pl. 23/6; idem, *Tripil'ska kul'tura*, p. 49, fig. 24.

liber de la baza metopelor cuprinde motivul cu spirale libere secționate și diagonale în banda liniară.

În așezarea de la Ghelăiești au fost găsite și pahare ale căror metope sînt ornamentate cu „perle circulare opace” dispuse în colțurile inferioare ca pe cupele de la Frumușica (fig. 35/2), Viișoara - Tîrgu Trotuș (fig. 30/12), Gura Văii (35/4)²⁸⁷ și Poduri (fig. 30/11; 36/1) sau pe vasele cu umărul proeminent (craterale) de la Podei (fig. 48/4,6,10)²⁸⁸.

Cupele de stil ε de la Văleni - Piatra Neamț, pe lîngă decorul cu metope simple cunoscut în toate așezările Cucuteni B, prezintă decorul cu metope separate prin spații intermetopice deosebite de cel de la Ghelăiești.

Un pahar cu forma 1b, modelat în pastă albă-verzuie, este decorat cu metope separate prin spații intermetopice. Acestea sînt delimitate de benzi liniare, verticale și decorate cu „motivul scării”. Cîmpul metopelor, limitat sus și jos de benzi late negre, este decorat cu o bandă liniară la partea superioară și cu arcuiri pozitive în banda liniară pe care s-au realizat arcuiri pozitive mici din linie neagră (fig. 32/3). Motivul arcurilor în bandă multiliniară, pozitive, își au corespondență în motivul liber al arcadelor liniare de pe ceramica de la Ghelăiești²⁸⁹. O altă cupă de la Văleni - Piatra Neamț, de aceeași formă, lucrată în pastă cărămizie-gălbuie și cu fond alb, este decorată cu metope separate prin spații intermetopice ca pe cupele Cucuteni B₂ de la Podei²⁹⁰ sau pe vasele cu umărul pronunțat de la Valea Lupului²⁹¹. Spațiul intermetopic este delimitat de benzi verticale cu „motivul scării” care este introdus și în locul arcurilor negative din metope. Partea centrală a spațiului intermetopic, ca și limita inferioară a metopelor, este decorată cu „spirale îmbrucate negativ și pîlniile hașurate” (fig. 32/7)²⁹². Un pahar de forma 1 (fig. 28/1), din pastă albă-verzuie, prezintă decorul cu metope izolate de spații intermetopice flancate de benzi liniare și ornamentate cu romburi negative cruțate cu culoare neagră. Metopele sînt decorate cu arcuiri negative și benzi multiliniare dispuse la partea inferioară și la cea superioară. Marginile cîmpului metopic și buclele oblice de la colțurile inferioare, ca și partea superioară a arcului, sînt dantelate cu mici segmente liniare (fig. 23/8), ca pe unele cupe și vase cu umărul proeminent de la Șipeniț²⁹³.

O cupă cu forma 1b, din pastă roșie-brună, prezintă decorul cu metope

²⁸⁷ Matasă, *Frumușica*, pl. 38/304; A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 105, fig. 8/2-3; A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 60, fig. 21/4.

²⁸⁸ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, fig. 10/3.

²⁸⁹ A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *op.cit.*, fig. 19/3.

²⁹⁰ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, fig. 10/3.

²⁹¹ M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, fig. 2/2; idem, *SCIV*, 6, 1955, fig. 14/1a-1b.

²⁹² Șt. Cucoș, *Carpica*, 10, 1978, p. 65-66, pl. 7/1; idem, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 46, fig. 16/3.

²⁹³ O. Kandyba, *op.cit.*, p. 75, fig. 80.

simple și spații intermetopice. Acestea din urmă sînt decorate cu „spirale negative agățate cu ochi de prindere opaci” dispuse pe verticală ca pe vasele mari de la Valea Lupului²⁹⁴. Metopele, lipsite de arcuiri negative, sînt decorate cu benzi liniare, iar la bază cu „spirale negative cu ochi de prindere opaci” secționare și diagonale în bandă liniară (fig. 32/9). Alt vas, de aceeași formă și cu pastă similară, este decorat cu metope simple cu arcuiri negative și benzi liniare verticale. Acestea sînt întretăiate de un motiv serpentiform liniar la fel ca pe un pahar de la Frumușica²⁹⁵, iar conturul cîmpului metopic, ca și motivul serpentiform, sînt dantelate cu mici segmente liniare (fig. 32/6), ca pe un pahar de la Văleni din aceeași etapă (fig. 32/8). Din aceeași așezare provine o cupă cu metope simple separate prin linii negre verticale și decorate cu arcuiri negative. Metopele suprapun un registru cu decor de aspect liber în care apare motivul spiralelor negative secționare și diagonale în bandă liniară (fig. 32/5). Și tot de la Văleni - Piatra Neamț provine și fragmentul unui pahar cu decor zoomorf (fig. 34/3). Decorul prezintă două metope separate prin spații intermetopice decorate cu „spirale negative agățate cu ochi de prindere și pîlniile hașurate” și cu elipse cu perle²⁹⁶, iar cadrul metopelor cu bandă liniară la partea superioară înfățișează o siluetă zoomorfă pictată cu negru plin ca la Ghelăiești. Limitele cîmpului metopic, ca și silueta animalului, sînt înconjurare cu puncte negre.

Paharele grupei ε de la Frumușica, din etapa Cucuteni B₁, prezintă decorul pictat de aspect metopic pe fețuiala cărămizie-roșie și roșie-brună a pastei. Un pahar cu forma 1b, din pastă roșie-brună, în care s-au găsit semințe de cînepă, este decorat cu două metope despărțite prin bandă liniară flancată de linii negre groase. Metopele sînt decorate sus și jos cu o bandă liniară, fără arc negativ, iar benzile verticale de separare sînt întretăiate de două segmente liniare curbe cu puncte negre la capete. Acest procedeu (fig. 32/4)²⁹⁷ este echivalent cu motivul serpentiform de pe paharul de la Văleni (fig. 32/6). Derivația acestui motiv se găsește pe un alt pahar de la Frumușica decorat cu două metope separate prin bandă liniară verticală. În metope sînt benzi liniare orizontale sus și la bază, iar în locul arcului negativ se află un fragment de perlă umplută cu negru. Colțurile inferioare ale metopelor sînt decorate cu segmente oblice liniare cu puncte la capete (fig. 32/2)²⁹⁸. Deplasarea acestora pe centrul benzilor de separare sau invers a generat motivul anexă. Acesta este echivalent cu segmentele de bandă liniară din colțurile inferioare ale metopelor unui pahar de la Văleni (fig. 32/10), decorat cu arcuiri negative și cu motiv „căpriori” la bază. Segmentele oblice cu puncte sînt echivalente și cu liniile mici oblice de pe

²⁹⁴ M. Dinu, *ASU-Iași*, 1, 1955, 1-2, p. 69, fig. 2/2; A. Nițu, *op.cit.*, fig. 33/4.

²⁹⁵ Matasă, *Frumușica*, pl. 38/303.

²⁹⁶ A. Nițu, *op.cit.*, p. 23.

²⁹⁷ C. Matasă, *loc.cit.*

²⁹⁸ *Ibidem*, pl. 38/304.

paharul de la Ghelăiești (fig. 31/9) și apare și la Frumușica atît pe cupele din etapa B₁ (fig. 31/8) cît și pe acelea din etapa Cucuteni B₂ (fig. 32/1)²⁹⁹.

Un alt pahar de la Frumușica, cu forma 1b, din pastă cărămizie-gălbuie, prezintă decorul cu două metope simple separate prin benzi liniare verticale. În cîmpul metopelor arcul negativ a fost suprimat și înlocuit cu un motiv de aspect liber din „spirale negative cu ochi de prindere circulari opaci și pîlniile hașurate cu bandă liniară” (fig. 35/6)³⁰⁰ cu analogii pe un pahar de la Cucuteni³⁰¹. Din aceeași așezare provine și fragmentul unui pahar din pastă roșiatică-brună, pictat cu negru pe fondul lustruit al feței. Acesta a avut decor metopic cu benzi liniare și arcuri negative, iar în cîmpul metopelor se află două siluete zoomorfe, probabil reprezentînd cai, din care una plasată deasupra arcului negativ (fig. 34/4)³⁰². Anton Nițu presupune că au existat trei siluete zoomorfe dispuse în șir³⁰³.

Paharele de la Hlăpești prezintă decorul cu metope simple și arcuri negative întîlnit și în așezările de la Răucești și Poduri (fig. 36/2), precum și la Tîrpești (fig. 33/4). Tot de la Tîrpești însă provine și un alt pahar (fig. 33/5)³⁰⁴ pe care metopele sînt decorate cu diagonale în bandă liniară ca pe paharele de la Șipeniș³⁰⁵. Acesta este singular în zona subcarpatică a Moldovei.

2. Vasele bitronconice (amforetele și amforele).

2. 1. *Amforetele* grupei ε, modelate atît în pastă cărămizie-roșie, roșie-brună sau cafenie-albă, prezintă de obicei o singură zonă decorativă dispusă pe umăr și curbura maximă care se regăsește în decorul celorlalte forme ceramice îndeosebi pe amfore și pe vasele cu umăr proeminent (cratere) și străchini.

Pe o amforetă de la Ghelăiești, cu forma 2a, din pastă de culoare roșie-brună, pictată cu ciocolatiu-brun, decorul redă elipse în jurul toartelor care separă două metope decorate cu „benzi liniare în X”. Elipsele, care joacă rolul de spații intermetopice ca și limitele zonei decorative, sînt umplute cu culoare albă, procedeu de tradiție γ (fig. 44/6). Același procedeu, dar în care zonele limitei decorative și ale elipsei sînt ornamentate cu grupe mici de linii, apare pe fragmentul altei amforete de aici (fig. 44/5).

Motivul benzilor liniare în X cu elipsa și limitele zonei decorative acoperite cu culoare albă, se întîlnește pe amforetele de la Văleni - Piatra Neamț, din care una cu forma 2b, are elipsa decorată cu un motiv serpentiform negativ (fig. 45/2)³⁰⁶. Decorul cu elipse și benzi în X este identic pe amforetele

²⁹⁹ *Ibidem*, pl. 38/301, 306.

³⁰⁰ *Ibidem*, pl. 38/302; Șt. Cucoș, *Carpica*, 10, 1978, p. 58.

³⁰¹ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 145, fig. 152.

³⁰² Matasă, *Frumușica*, p. 131, pl. 40/310.

³⁰³ A. Nițu, *op.cit.*, p. 23.

³⁰⁴ S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești*, p. 82 și urm., fig. 204/4.

³⁰⁵ O. Kandyba, *op.cit.*, p. 78, fig. 91, 93, 96.

³⁰⁶ Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 46, fig. 12/3; 13/8.

de la Frumușica³⁰⁷ și pe cele de la Mărgineni - Bacău. Pe o amforetă de la Văleni, cu formă 2a, din pastă cafenie-albă și cu un fond crem-alb, zona decorativă cuprinde un motiv de aspect liber cu „spirale negative cu diagonale”. Pilniile spiralelor sînt hașurate, iar cele ale diagonalelor sînt libere (fig. 44/2), procedeu singular³⁰⁸. De asemenea, decorul cu spirale negative cu diagonale este singular pe amforete și el apare pe vasele cu umărul proeminent din aceeași așezare (fig. 41/1), pe amforele B₁ de la Ghelăiești (fig. 46/5-6) și pe amforele și cratere B₂ de la Mărgineni (fig. 41/2) și Podei (fig. 41/5, 7-8; 46/10; 48/2, 10)³⁰⁹.

Un alt decor cu „elipse cu diagonale” este prezent pe amforele de la Frumușica³¹⁰ și Hlăpești. O amforetă de la Frumușica, cu forma 2a și cu pastă cărămizie-roșie, înfățișează motivul cu „elipse circulare cu diagonale și pilniile cu benzi liniare arcuite” (fig. 44/3), provenite din secționarea pe orizontală a decorului cu „spirale negative cu ochi de prindere circulari ajurați”. Elipsa este decorată cu bandă negativă verticală la fel ca în decorul străchinilor (fig. 54/1-2; 55/6; 57/2). Pe unele amforete, ca la Hlăpești, apare decorul cu elipse identic cu acela de pe străchini.

2. 2. *Amforele* din grupa ε prezintă una sau două zone decorative cu o mare varietate transpuse apoi pe celelalte forme ceramice. Cele mai frecvente motive în ornamentica amforelor sînt spiralice sau cu benzi liniare în X.

O amforă de la Ghelăiești, cu umărul dublu boltit, forma 3d, cu pastă cărămizie-gălbuie, are două zone decorative identice cu „spirale negativă în S culcat și diagonale, cu pilniile hașurate”. Spațiul diagonalelor comunică cu limitele zonelor decorative care sînt umplute cu culoare albă. Pilniile diagonalelor cruțate din fondul pastei formează triunghiuri cu benzi liniare pe laturi (fig. 39/1). Decorul este cunoscut numai în zona subcarpatică a Moldovei și reapare pe o amforă de la Ghelăiești cu aceeași formă, dar pe care spațiul diagonalelor și al limitelor zonei decorative este decorat de mici segmente liniare. Decorul este asociat cu „spirale negative cu ochi de prindere circulari și pilniile hașurate” dispuse într-o zonă la partea superioară a umărului (fig. 46/6). O corespondență parțială a decorului apare pe o amforă de la Văleni - Piatra Neamț, cu forma 3a, din pastă albă verzuie. Decorul dispus pe umăr și curbura maximă într-o singură zonă, prezintă „spirale negative cu diagonale și perle circulare în volute”. Pilniile inferioare sînt decorate cu triunghiuri negative, iar cele superioare cu arcadă în bandă liniară (fig. 46/3)³¹¹.

³⁰⁷ Matasă, *Frumușica*, pl. 38/12.

³⁰⁸ Șt. Cucuș, *Carpica*, 10, 1978, p. 58, pl. 1/7; idem, *MemAntiq*, 6-8, 1981, fig. 15/2; 17/2.

³⁰⁹ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, fig. 19/2, 4, 6; 21/5; 24/1, 6; 25/2; 26/1, 5; 27/2; 29/1.

³¹⁰ Matasă, *Frumușica*, pl. 38/311.

³¹¹ Șt. Cucuș, *Carpica*, 10, 1978, p. 58, pl. 1/1; idem, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 46-47, fig. 12/1; 15/4; idem, *Ceramică neolitică din Muzeul Arheologic Piatra Neamț*, *BMA*, I, Piatra Neamț, 1973, p. 68, pl. 107.

Motivul „spiralelor în S culcat cu diagonale și pîlniile hașurate” este prezent pe o altă amforă de la Văleni - Piatra Neamț asociat, la partea superioară a umărului, cu un registru decorat cu „spirale pozitive în bandă liniară cu ochi de prindere lenticulari opaci” (fig. 46/5) ca pe gîtul amforelor cu decor zoomorf de la Șipeniț³¹², dar dispuse oblic.

Tot de la Văleni - Piatra Neamț provine o amforă, cu forma 3, din pastă cărămizie-gălbuie, cu nuanțe verzui cu trei zone decorative. Zona gîtului este decorată cu ghirlandă unghiulară negativă și perle circulare negative în pîlniile inferioare cruțate din fondul pastei cu culoare neagră. Partea superioară a umărului prezintă decorul cu „spirale negative agățate”, cu pîlniile inferioare umplute cu negru și în care sînt rezervate perle circulare. Zona umărului și curbura maximă este decorată cu „spirale cu ochi de prindere circular hașurat textil” și arcuri negative în pîlnie (fig. 46/1) ca pe amforele de stil δ^2 de la Ghelăiești³¹³. Decorul aparține de fapt stilului δ^2 , transpus însă în stil ϵ , fără alb secundar³¹⁴. Motivul spiralelor agățate, cu ochi de prindere circular, negative și cu o buclă secționată, cu pîlniile umplute cu culoare neagră, dispuse oblic (fig. 46/9), apar pe o amforă de dimensiuni mici cu forma 3 și pastă roșie-brună, de la Văleni - Piatra Neamț³¹⁵. Și tot aici, pe o amforă similară ca formă, dar cu pastă albă-verzuie, decorul formează un singur registru cu „spirale în S culcat, negative și ochi de prindere circulari opaci”, cu pîlniile hașurate, iar pe o alta, din pastă roșie, cu o singură zonă decorativă, apar „spirale negative în S culcat cu ochi de prindere circulari negativi și cu arcuri negative în pîlnie”³¹⁶. Motivul spiralelor în S și cu ochi de prindere, tratate diferit, apare fie în zona superioară a umărului pe amforele cu umărul dublu boltit (forma 3e) de la Ghelăiești (fig. 46/6), ca și în B₂ de la Podei (fig. 46/10) fie pe umăr și zona maximă de la Ghelăiești (fig. 46/2,4) și în B₂ de la Podei (fig. 39/4). Asocierea acestor motive pe aceeași formă este aproape constantă, iar în unele cazuri motivul din zona secundară devine motiv principal fie singular fie asociat cu alte motive.

Un vas bitronconic de la Ghelăiești, cu forma 3a, cu pastă cărămizie-gălbuie, este decorat cu două registre cu motive de aspect liber. Sub buză și pe gît prezintă benzi negre cu fascicol de hașuri oblice. Zona umărului este decorată cu „spirale în S culcat cu ochi de prindere circulari și punct central cu segmente liniare”, cu negru redus în pîlnie. Decorul își are originea pe vasele decorate cu „spirale agățate cu ochi de prindere circulari” și arcuri negative în pîlnie ca pe amforele de la Văleni - Piatra Neamț. Pîlniile au aspectul unor perle negative mari, alungite și cu un capăt ascuțit, iar ochiul de prindere al spiralei

³¹² O. Kandyba, *op.cit.*, fig. 64-65, 71, 73.

³¹³ Șt. Cucos, *SCIV*, 24, 1973, 2, fig. 3/2.

³¹⁴ H. Dumitrescu, *SCIV*, 1, 1950, 2, fig. 14/5.

³¹⁵ Șt. Cucos, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 47, fig. 12/2.

³¹⁶ *Ibidem*.

este decorat cu „motivul cruciform” liber (fig. 46/2). O altă amforă de la Ghelăiești, cu aceeași formă și pastă, este decorată de asemenea cu două zone. Una cu benzi negre liniare sub buză și pe gât, iar alta pe umăr cu „spirale în S cu bucla stilizată, cu ochi de prindere circular și punct central”, cu pîlniile unghiulare libere. Ochiul de prindere cu segmente liniare care leagă punctul central dă aspectul „motivului cruciform” (fig. 46/4). Decorul cu spirale agățate prezintă seria de aspect liber, atît în etapa B₁, ca și în B₂, cu motive geometrice anexe, dispuse în general simetric în pîlniile superioare și inferioare ale spiralelor, precum și motive eterogene, de obicei cruciforme, care decorează unghiul spiralelor agățate, pe vasele bitronconice (fig. 46/2,4) și capacele din etapa B₁ (fig. 49/3) și cu analogii în seria derivată a motivului „elipselor cu tangente”, decorînd elipsa pe vasele bitronconice de la Șipeniț³¹⁷. Această serie apare și pe vasele piriforme din etapa B₂ la Mărgineni - Bacău.

Decorul spiralic de aspect liber prezintă, în cadrul stilului ε din etapa Cucuteni B₁, și motivul cu „spirale negative îmbucate”. Un vas bitronconic cu forma 3c de la Văleni - Piatra Neamț, cu pastă albicioasă-cafenie, este întru totul identic cu amforele de la Podei³¹⁸. Decorul, trasat cu negru pe fondul alb-cafeniu al pastei, rezervă motivul „spiralei negative îmbucate” cu voluta mult răsucită aparținînd stilului ε din așezarea amintită (fig. 38/1-2)³¹⁹.

Vasele bitronconice din etapa Cucuteni B₁ sînt decorate și cu motivul „elipselor cu diagonale” care dau aspectul de metope cu spații intermetopice. O amforă de la Ghelăiești, cu forma 3c și pastă cărămizie-roșie cu fond alb, este decorată cu metope și spații intermetopice. Acestea din urmă, provenite din elipse sînt delimitate de benzi liniare verticale și au o formă ogivală negativă cruțată din fondul alb cu culoare neagră la partea superioară a zonei decorative. Metopele sînt decorate cu diagonale negative, iar pîlniile cu arcuri negative și arcuri mici pozitive plasate pe linia verticală (fig. 39/2). Decorul derivă din motivul „elipselor cu tangente” și are analogii pe amforele de la Șipeniț³²⁰. Un decor similar este prezent pe o amforă de la Văleni - Piatra Neamț pe care însă diagonalele sînt secționate pe longitudinală de benzi liniare, iar în spațiul intermetopic, de formă ogivală, se află o perlă circulară pozitivă (fig. 39/3).

Decorul cu elipse și metope este prezent îndeosebi pe amforele decorate cu motivul „benzilor liniare în X”. Acesta este documentat pe vasele de la Ghelăiești, avînd elipsele ornamentate cu perle și diagonale (fig. 40/1) sau cu perle cu motiv cruciform (fig. 40/2) și cu caracter textil (fig. 40/3). Uneori și motivul benzilor în X din metope prezintă motive anexe, precum benzi liniare marginale și benzi unghiulare în limitele inferioare ale metopelor sau segmente

³¹⁷ O. Kandyba, *op.cit.*, p. 62, fig. 53.

³¹⁸ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, fig. 26/3, 6.

³¹⁹ Șt. Cucoș, *op.cit.*, fig. 20/5.

³²⁰ O. Kandyba, *op.cit.*, fig. 49; 50.

liniare cu punct terminal în zona romboidală centrală (fig. 40/3; 30/9). Pe unele vase, benzile liniare în X, sînt umplute cu culoare albă (fig. 30/9), procedeul prezent atît pe amforele din etapa Cucuteni B₁³²¹, cît și în B₂ la Podei și Viișoara - Tîrgu Troțuș (fig. 42/2)³²², cu originea însă pe ceramica Cucuteni A-B de stil γ³²³.

3. *Vasele piriforme* din etapa Cucuteni B₁, cu pastă cărămizie sau albă-verzuie, prezintă o singură zonă decorativă pe umăr și curbura maximă cu motive de aspect liber, spiralic sau eliptic, la fel ca pe amfore.

Un vas piriform amforoid, cu forma 4, cu pastă de nuanță albă-verzuie, este decorat cu spirale negative îmbucate (conjugate)³²⁴ și cu ochi de prindere ajurați izolați (fig. 43/1). Motivul este similar cu cel de pe vasele bitronconice de la Șipeniț³²⁵ și cu decorul unei amfore de la Trușești³²⁶ pe care „ochii de prindere ajurați” apar asociați cu motive zoomorfe de stil ζ. Motivul spiralic cu „ochi de prindere ajurați” apare pe un vas piriform de la Ghelăiești (fig. 43/2). Spiralele negative sînt dublate de benzi liniare, iar în pîlniile superioare și inferioare, cu negru redus, sînt rezervate semiperle foliacee negative. Motivul este identic pe un vas piriform din etapa Cucuteni B₂ de la Mărgineni - Bacău pe care însă ochii circulari de prindere ai spiralelor sînt decorați cu motive cruciforme ca pe un alt vas piriform de la Podei³²⁷, sau pe amforele B₁ de la Prigoreni Mici³²⁸ și de la Șipeniț³²⁹.

Alt vas piriform de la Ghelăiești, cu pastă cărămizie-gălbuie avînd forma 4a, este decorat cu motivul „cercurilor sau perlelor negative circulare cu tangente negative” și arcuri negative dispuse simetric în pîlniile superioare și inferioare rezervate prin culoare neagră mată. Acest decor (fig. 43/3) indică clar filiația decorului „elipselor cu diagonale” din motivul cu „spirale agățate cu ochi de prindere circular”.

4. Capacele de stil ε din etapa Cucuteni B₁ au un decor puțin variat și de cele mai multe ori transpun în tectonica formei circulare motive spiralice sau eliptice de aspect liber.

Un capac fragmentar de la Văleni - Piatra Neamț (fig. 49/3), cu forma 5 (fig. 28/5), modelată în pastă cafenie-gălbuie și cu un fond de culoare albă la exterior, este decorat în două zone. Una pe bor cu o ghirlandă unghiulară

³²¹ A. Nițu, Șt. Cucos, D. Monah, *op.cit.*, p. 50, fig. 21/1.

³²² C. Matasă, *op.cit.*, fig. 10/2; 14/3; 26/4; A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 105, 107, fig. 11/1.

³²³ H. Schmidt, *op.cit.*, p. 35 și urm., pl. 15/11-12; 18/5-8; 20/3; Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 9-10, 1945, pl. 7/3-4; 12; 13/11-13, 20.

³²⁴ A. Nițu, *op.cit.*, p. 29; A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 103.

³²⁵ O. Kandyba, *op.cit.*, fig. 77.

³²⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 5, 1954, 1-2, p. 16, fig. 9; idem, *PZ*, 41, 1943, p. 186, fig. 14.

³²⁷ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 27/3.

³²⁸ N. Berlescu, *SCS-Iasi*, s. 3, 1955, 3-4, p. 157, fig. 4.

³²⁹ O. Kandyba, *op.cit.*, fig. 53.

pozitivă și a doua pe calotă cu „spirale negative agățate cu ochi de prindere circulari” transpus din decorul amforelor. Ochii de prindere sînt decorați cu motivul cruciform ca pe un vas bitronconic de la Șipeniț și pe acelea de la Ghelăiești (fig. 46/2)³³⁰. Un alt capac de la Văleni, cu forma 5, are calota decorată cu motivul „elipselor cu tangente” și perle foliacee în pîlniile tangențelor cu bandă multiliniară, rezervate cu negru-brun, pe fețuiala pastei de culoare roșie (fig. 51/1). Același motiv se întîlnește pe capacele B₂ de stil ε de la Mărgineni - Bacău (fig. 51/2), iar în B₁ la Ghelăiești, pe aceeași formă, motivul este dispus în două zone, una pe bor și alta pe calotă (fig. 51/4). Motivul „elipselor cu tangente”, tratate liniar, este prezent la Ghelăiești pe un capac cu forma 5d, lucrat în pastă de culoare albă-verzuie și cu fond alb (fig. 50/1) sau în etapa B₂, de forma 5c, la Mărgineni - Bacău (fig. 50/3), de asemenea pe fond alb.

Un capac de la Văleni - Piatra Neamț cu forma 5a și pastă roșie-brună, proiectează pe bor și calotă motivul „spiralelor agățate” cu ochi de prindere circulari. Spiralele sînt dublate de benzi multiliniare, iar arcurile negative din pîlnii au aspectul unor perle foliacee îngemănate, fiind dispuse simetric pe bor (fig. 49/1). Din aceeași așezare provine și un alt capac, cu forma 5 și pastă roșie (fig. 50/2), decorat pe bor cu o ghirlandă pozitivă, iar pe calotă cu benzi liniare pozitive dispuse în „vîrtej”. Limita dintre cele două zone decorative este umplută cu culoare albă.

5. *Vasele cu umărul proeminent (cratererele)*, modelate în aceleași specii de pastă ca și celelalte forme ceramice, prezintă atît decorul metopic de pe cupe (pahare), cît și pe cel de aspect liber - spiralic sau eliptic.

În așezările Cucuteni B₁, în care convețuiesc grupele stilistice γ și δ cu grupa ε, ca la Ghelăiești, Văleni - Piatra Neamț și Văleni - Botești sau Răcăciuni³³¹, vasele cu umărul proeminent, înălțat și gura largă, au în general decorul grupelor de stil Cucuteni A-B₂ și în mai puține cazuri de stil ε. Dacă la Ghelăiești, vasele de stil γ (fig. 29/12), transmit elementele decorului eliptic cu benzi liniare în X sau unghiulare, cratererele de stil δ² redau filiația integrală a unor serii decorative de aspect metopic (fig. 29/1, 3, 5, 8; 30/6) care sînt transpuse în stilul grupei ε (fig. 30/7).

Cele mai multe craterere de stil γ și δ prezintă decorul metopic în două zone decorative, uneori identice. Decorul cuprinde patru metope separate prin elipse și cu benzi liniare unghiulare cu interspațiile umplute cu alb în zona superioară și motive „cordiforme” pozitive în registrul inferior, tipic pentru decorul de stil γ (fig. 29/12). Cratererele de stil δ² sînt decorate cu patru metope separate prin spații intermetopice decorate cu benzi liniare. În metope se află perle foliacee îngemănate (fig. 29/1), negative și cu bordura albă-secundară, perle

³³⁰ Șt. Cucuș, *Carpica*, 10, 1978, p. 59.

³³¹ A. Nițu, Șt. Cucuș, D. Monah, *op.cit.*, p. 11 și urm.; H. Dumitrescu, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 19 și urm.; Șt. Cucuș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 53; V. Ursachi, *op.cit.*, p. 130.

semiovale cu punct opac la partea superioară (fig. 29/5), semilunare negative și conturate cu puncte albe (fig. 29/2), sau perle foliacee dispuse simetric în pîlniile diagonale din banda liniară (fig. 29/8) rezervate cu negru plin din fondul vasului. Din aceste motive derivă acelea de stil ϵ . Un vas de la Ghelăiești, cu forma 7a, cu pastă cărămizie-gălbui-brună, este decorat cu patru metope separate prin spații intermetopice. Acestea sînt flancate de linii negre verticale și umplute cu bandă multiliniară. Metopele sînt decorate cu bandă unghiulară multiliniară care rezervă la partea superioară perle foliacee negative și unghiuri negative în partea inferioară (fig. 30/7). Motivul este derivat de pe vasele similare cu decor metopic din stilul δ^2 , cu perle foliacee negative și perle mici în unghiurile inferioare (fig. 30/6). Zona decorativă superioară, pe gît, este decorată cu o bandă multiliniară orizontală între două linii negre groase, deci un decor pozitiv de aspect liber. Pe o formă similară (fig. 28/7a), din aceeași așezare, decorul este identic în zona decorativă superioară, pe gît, iar zona umărului este decorată cu „elipsele secționate cu diagonale” (fig. 30/8). Elipsele au forma unor ogive și decorul este tratat pozitiv din benzi liniare. Un alt vas identic ca formă, dar cu pastă albă-verzuie, prezintă două registre decorative. Unul pe gît cu motivul „spiralelor liniare pozitive cu ochi de prindere lenticular negativ” ca pe gîtul amforelor de la Șipeniț³³², iar altul pe corp cu două metope în care se află „perle circulare” negative (fig. 41/4), ca pe un vas similar de la Cucuteni³³³. Decorul este pictat cu negru pe fond alb.

La Văleni - Piatra Neamț se întâlnește atît decorul metopic cu perle foliacee îngemănate de stil δ^2 ³³⁴, cît și formele derivate ale acestuia în stilul grupei ϵ . Un vas de dimensiuni mici, cu forma 7, din pastă cărămizie-roșie, este decorat cu patru metope separate prin benzi liniare verticale. Cîmpul metopelor este secționat de diagonale negative și benzi liniare, iar în pîlnii s-au rezervat din fondul vasului, cu culoare neagră, perle foliacee (fig. 53/1). Un altul, cu forma 7a și pastă cărămizie-gălbui cu nuanțe alb-verzui, prezintă două registre decorative. Unul pe gît, de aspect liber, cu benzi oblice și altul pe umăr și curbura maximă cu patru metope și spații intermetopice. Acestea din urmă sînt decorate cu un fascicol de linii verticale, iar metopele cu „perle foliacee îngemănate” și „perle circulare” negative în unghiurile inferioare. Motivul aparține de fapt stilului δ^2 întîlnit și în stațiunea eponimă³³⁵ și frecvent în etapa Cucuteni B₁ la Ghelăiești (fig. 29/1, 3; 30/6)³³⁶.

Un vas de dimensiuni mari, cu forma 7, din pastă fină cafenie-gălbui, are o singură zonă decorativă de stil ϵ . Decorul cuprinde o ghirlandă negativă pe gura vasului și „spirale în S culcat cu diagonale” și pîlniile hașurate (fig. 41/1),

³³² O. Kandyba, *op.cit.*, fig. 49, 63-65, 71, 73.

³³³ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, fig. 21/2.

³³⁴ Șt. Cucoș, *op.cit.*, p. 48.

³³⁵ H. Schmidt, *op.cit.*, pl. 17/8-10.

³³⁶ În colecțiile Muzeului de Istorie Piatra Neamț.

ca pe vasele bitronconice de la Ghelăiești sau pe cele din etapa B₂ de la Podei³³⁷ și pe craterile de la Mărgineni (fig. 41/2).

Un decor deosebit prezintă două vase mici, cu umărul proeminent și gura largă, de la Ghelăiești. Modelate în pastă de culoare cărămizie-gălbuie, cu forma 7, sînt decorate cu ghirlandă pozitivă sub buză, iar pe corp cu un șir de spații rectangulare oblice negative, rezervate prin linii negre. Interspațiile sînt umplute cu culoare albă ca în stilul grupei γ^1 (fig. 53/3)³³⁸.

6. *Străchinile* din etapa Cucuteni B₁ prezintă un decor puțin variat, atît de stil γ cît și δ asociat cu stilul γ ca la Ghelăiești (fig. 29/2, 6-7) și Văleni - Botești (fig. 30/13-14). Cel mai frecvent decor este însă de stil ε cu motivul „elipselor cu tangente și arcuri negative în pîlnii” întîlnit în toate așezările din zona submontană a Moldovei. Doar ornamentarea din elipse, cu benzi liniare și semiperle pozitive, diferă (fig. 53/2, 4-7, 9; 54/3, 6; 55/3; 56/1-2, 7). Unele străchini miniaturale de la Văleni - Piatra Neamț au elipsele secționare la partea superioară (fig. 53/5) sau inferioară (fig. 53/9), la fel ca străchinile ε din etapa B₂ la Mărgineni (fig. 54/6).

O serie de străchini de la Ghelăiești sînt decorate în interior cu motive spiralice de stil γ , ca pe străchinile cu decor eliptic de stil δ^2 (fig. 29/2), sau cu spirale în S umplute cu culoare roșie și bordate de linii negre, dînd un aspect de tricromie. O altă străchină din aceeași așezare, cu forma 8a, prezintă un decor cu arcade inversate legate cu benzi liniare unghiulare (fig. 55/1). Arcadele comunică cu limita superioară a zonei decorative fiind umplute cu culoare albă, ca și limita inferioară, bordată de linii negre. Decorul aparține grupei stilistice ε , dar are analogii îndepărtate în ceea ce V. A. Dergačev numește importuri în mediul usatovian³³⁹.

De la Văleni - Piatra Neamț provine o străchină, cu pastă cărămizie-roșie, decorată la exterior cu motivul „elipselor cu tangente”. Acestea din urmă sînt decorate cu bandă multiliniară și sînt flancate de arcuri negative în pîlnie. Elipsele sînt decorate cu bandă liniară oblică. În interior, decorul se compune din grupe de benzi liniare cu puncte opace la capete (fig. 56/1). Decorul derivă din motivul „spiralelor pozitive liniare cu ochi de prindere circular opaci” și are analogii în decorul străchinilor de la Șipeniț³⁴⁰.

Unele străchini sînt ornamentate cu benzi liniare oblice, uneori încadrate de linii negre groase (fig. 55/2). Decorul a fost întîlnit pe străchinile de la Ghelăiești, Văleni - Piatra Neamț, Hlăpești, Poduri, Văleni - Botești în etapa B₁ dar și în B₂ la Mărgineni - Bacău și Frumușica³⁴¹. Alte străchini au un decor simplu din benzi liniare unghiulare „în căpriori” (fig. 57/1).

³³⁷ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, fig. 18/2, 4, 6; 21/5; 24/1, 6; 25/2.

³³⁸ Vl. Dumitrescu, *op.cit.*, pl. 7/3-4, 12; 12/11-13, 20.

³³⁹ V. A. Dergačev, *op.cit.*, fig. 36/1.

³⁴⁰ O. Kandyba, *op.cit.*, fig. 106-109, 111, 116-117, 119.

³⁴¹ Șt. Cucuș, *ref.cit.*; H. Dumitrescu, *op.cit.*, fig. 14/6; V. Ursachi, *op.cit.*, fig. 13/6, 8; Matasă, *Frumușica*, pl. 40/321.

7. *Castroanele*, deși puțin diversificate ca formă, au un decor variat, de obicei proiectat circular- radiar la interior și mai rar la exterior. Acestea continuă de fapt manierele decorative de pe castroanele de stil γ și δ întâlnite la Ghelăiești (fig. 30/1-2) și Văleni - Piatra Neamț (fig. 30/3).

Un castron fragmentar de la Văleni - Piatra Neamț are atît la interior, cît și la exterior, un decor cu triunghiuri și benzi unghiulare cruțate prin hașurarea interspațiului, iar motivul principal constă din „spirale cu diagonale” umplute cu culoare albă³⁴², ca pe vasele de stil γ^1 , dar cu analogii și în etapa Cucuteni B₂ pe vasele bitronconice de la Podei³⁴³. De altfel, decorul de stil ε este mai bine reprezentat pe castroanele B₂ de la Mărgineni - Bacău, Calu - Piatra Șoimului și Frumușica³⁴⁴.

8. *Cupe cu picior (fructiere)*. În etapa Cucuteni B₁ sînt foarte puțin reprezentate cupele cu picior. Doar cîteva fragmente de cupe cu picior, decorate în stil ε cu motivul „elipselor tangente”, s-au întîlnit la Ghelăiești și Văleni - Piatra Neamț și un exemplar mic (fig. 53/11) la Poduri - Bacău. Acesta din urmă prezintă decorul cu benzi liniare negre pe fond alb, motiv provenit din degenerarea „elipselor cu tangente”, pe care elipsa a căpătat un aspect unghiular.

9. *Vasul binoclu* fragmentar, forma 12, găsit la Văleni - Piatra Neamț, are decorul șters, dar se observă totuși alternarea unor benzi orizontale negre acoperite cu culoare albă.

10. *Polonicul*, descoperit în aceeași așezare (fig. 36/4), înfățișează un decor liber cu benzi uniliniare negre pe fețuiala brună de la exterior, caracteristic ca manieră de tratare în motivistica de stil ε atît din etapa B₁ ca și în B₂ pe unele cupe de la Podei³⁴⁵.

Din cele de mai sus, se observă că în cadrul etapei Cucuteni B₁ decorul, pe lîngă aspectele sale proprii fiecărei așezări, prezintă o unitate de manieră stilistică. Grupa ε creată pe seama grupei δ preia și elemente stilistice ale grupei ε . Datorită acestei continuități stilistice grupa ε prezintă decorul fie numai cu negru sau cu negru și benzi liniare roșii pe fondul pastei sau pe fond alb și cu negru și alb pe fondul vasului. Aceste variante ale grupei ε concordă cu definiția stilistică dată de H. Schmidt³⁴⁶, explică noua definiție „binară”³⁴⁷, dar fără a avea la bază rol de secvențe evolutive cronologice. Ambele maniere de decorare se regăsesc asociate în aceleași așezări și locuințe, fapt ce ilustrează contemporaneitatea și convețuirea lor, precum și transpunerea în ornamentarea ceramicii din etapa următoare - Cucuteni B₂.

³⁴² Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 48, fig. 17/3.

³⁴³ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 27, 40, fig. 14/3, 9-10; 26/3.

³⁴⁴ R. Vulpe, *Dacia*, 7-8, 1941, fig. 25; Matasă, *Frumușica*, pl. 39/32a; Șt. Cucoș, *Carpica*, 10, 1978, p. 63.

³⁴⁵ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 10/8; 16/7.

³⁴⁶ H. Schmidt, *op.cit.*, p. 30, 41.

³⁴⁷ A. Nițu, *Cl-Iași*, S.N., 9-10, 1978-1979, p. 148-149.

B. Cucuteni B₂

1. *Ceramica nepictată*

a) *Tehnica* de prelucrare a ceramicii nepictate (uzuale) din etapa Cucuteni B₂ continuă să fie aceeași ca în etapa precedentă. Analizele fizice, efectuate pe loturi ceramice din așezările din zona subcarpatică, relevă că argila vaselor uzuale nu are omogenitate, prezintă în compoziție fragmente de mică și cuarț ca minerale accesorii, granule de calcar de pînă la 0,002 m în diametru, cioburi pisate în proporție de 25% și chiar resturi organice, probabil pleavă, care constituie elementele fracțiunii grosiere a pastei. Frămîntată mai puțin, cu componenți texturali pînă la dimensiuni de 0,003 - 0,005 m, argila pentru vasele uzuale a cunoscut același proces tehnologic de preparare, modelare, uscare și ardere ca și ceramica pictată. Pereții vaselor însă au grosimi între 0,010 - 0,023 m, iar după aspectul lor în ruptură, deși mai puțin compacți, este mai mult ca sigur că modelarea nu se făcea din suluri dispuse concentric, ci dintr-o bucată de lut căreia i se dădea forma dorită. Urma apoi uscarea, probabil făcută la temperatura mediului ambiant, evitîndu-se diferențele bruște de temperatură și curenții de aer. Arderea, deși nu în toate cazurile completă, era totuși bine condusă, fapt ce a făcut ca vasele să aibă la exterior o culoare cărămizie-roșiatică-brună și cenușie-negricioasă în ruptură.

b) *Formele* ceramice sînt aceleași ca și în etapa Cucuteni B₁, la care se adaugă doar cîteva noi elemente. Astfel, în categoria vaselor tronconice cu umărul profilat (fig. 28/20b), apare o variantă mai înaltă cu gura largă, gîtul fețuit îngrijit, iar pe umăr sînt două mici proeminențe dispuse opus și perforate vertical, dar prea mici pentru a fi utile (fig. 28/20c). O altă variantă a aceleiași forme are corpul tronconic îngust și înalt cu pereții ușor arcuiți, umărul profilat, gîtul înalt cilindric (fig. 28/20d), cu buza tăiată drept³⁴⁸. Tot în categoria vaselor tronconice, pe lîngă forma strecurătorilor cunoscute din etapa Cucuteni B₁, apar strecurători cu aspectul unor castroane joase cu buza ușor oblică spre exterior și numai cu fundul perforat (fig. 28/21a). Abundă apoi vasele mari de provizii, bitronconice (fig. 28/22). De asemenea, în așezările Cucuteni B₂ apar străchini bitronconice similare ca formă cu cele din categoria ceramicii numită „variantea Monteoru” (fig. 28/19a), capace și vase bitronconice cu gura evazată și toarte mici pe curbura maximă, precum și vase cu umărul pronunțat și gura largă răsfrîntă spre exterior³⁴⁹.

c) *Decorul* ceramicii uzuale din etapa Cucuteni B₂ este același ca și al vaselor din etapa anterioară, ba chiar mai sărac. Dacă vasele mari de provizii continuă să fie decorate cu aceleași vîrci verticale și oblice, cele mai multe vase, mai ales acelea care imită formele ceramicii pictate, sînt total lipsite de decor. Singurele elemente decorative rămîn proeminențele perforate dispuse simetric pe umăr și curbura maximă.

³⁴⁸ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 15/1-8; 16/5.

³⁴⁹ *Ibidem*.

2. Ceramica pictată

a) *Tehnica* preparării lutului continuă să fie aceeași ca în etapa Cucuteni B₁ și de asemenea prin compoziția mineralogică se obțineau două specii ceramice: una cu pastă de culoare cărămizie-roșie și alta cafenie-albă. Aceasta din urmă predomină în așezări ca la Mărgineni - Bacău, Podei - Tirgu Ocna, Gura Văii - Onești și Poduri - Bacău³⁵⁰, iar specia ceramică de culoare cărămizie-roșie, cu nuanțe de roșu-brun, deși nu lipsește în celelalte așezări, este mai mult specifică așezărilor de la Frumușica, Calu - Piatra Șoimului și Costișa.

În realizarea produselor ceramice se remarcă o foarte bună cunoaștere a tehnologiei, începînd cu alegerea materiei prime, pregătirea acesteia, dozarea umezirii argilei pentru obținerea calităților plastice, frămîntarea, modelarea, uscarea, decorarea și arderea. Stăpînirea temeinică a acestor elemente de tehnică a dus la realizarea unor vase cu pastă compactă, fără impurități și fisuri, cu pereții subțiri între 0,002 și 0,015 m. Pe majoritatea vaselor și fragmentelor ceramice se observă, pe fața interioară, striuri, zgirieturi și impresiuni late circulare orizontale, după forma vasului, urme ale unor unelte de lemn sau os cu care s-a modelat pasta. Pe unele fragmente ceramice se observă un strat subțire de culoare crem, uniform, pătruns în pastă pînă la 0,005 m. Este o angobă care a fost obținută dintr-un amestec de pigment mineral alb pe bază de calcar, lut și apă. Aceasta s-a aplicat pe vas înainte de ardere, probabil prin scufundare. Uscată și lustruită această angobă a format un înveliș-fond pe care s-a pictat cu pensula decorul în diferite nuanțe de roșu (pigmentul = hematită: Fe_2O_3) și negru (pigmentul mineral de bază = oxizi de mangan: MnO_2 sau Mn_3O_4)³⁵¹. Sînt și vase care nu prezintă această angobă crem, fie din cauza corodării, fie pentru faptul că nu a fost aplicată. În acest caz decorul s-a aplicat pe un fond roziiu-gălbui sau brun-roșcat deschis. Pe unele vase s-a aplicat un fond de culoare albă pe care s-a pictat apoi decorul. În unele cazuri culoarea albă este transparentă, fondul avînd nuanțe rozii.

Relativ la arderea ceramicii, analiza fizică relevă o ardere uniformă, cu o bună circulație a gazelor în spațiul de ardere, în atmosferă oxidantă. Masa de argilă a primit energia calorică necesară arderii și deci a transformării complete a compoziției pastei în noi constituenți mineralogici. S-a folosit o cantitate corespunzătoare de combustibil, arderea fiind astfel condusă perfect. În acest fel pereții vaselor au fost străpuși de energia calorică și doar în rare cazuri miezul a rămas de culoare cenușie deschisă. De aici calitățile deosebite ale ceramicii Cucuteni B₂: culoarea, sunetul, duritatea, porozitatea foarte redusă, compactitatea etc.

Sînt produse ceramice sau fragmente pe care, la exterior sau la interior, apar zone de colorație diferită - roșie-cărămizie pe vasele cu pastă albă-cafenie sau chiar cenușie spre negru. Cauzele pot fi diferite: existența unor zone

³⁵⁰ Șt. Cucos, *ref.cit.*; C. Matasă, *op.cit.*, p. 31; A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 59; D. Monah, Șt. Cucos, D. Popovici, S. Antonescu, *op.cit.*, p. 9 și urm.

³⁵¹ Analize de laborator Paula Chiribută vezi anexa nr. 2

din cuptor în care a fost frînată circulația gazelor de ardere, oxigen mai puțin și în acest caz cărbunele s-a depus în porii ceramicii sau puncte de atingere a vaselor în cuptor, așezarea vaselor în diferite poziții și chiar unele în altele, spații diferite între produsele ceramice sau între acestea și pereții cuptorului, arderea combustibilului în prezența sau absența oxigenului etc. Unele diferențe de culoare ale vaselor sau cu zone diferite colorate se datorează și arderii lor în atmosfera reducătoare a incendiilor care au declanșat numeroși centri de vitrifiere în pastă și uneori au dus la zgurificare.

b) *Formele ceramice* din etapa Cucuteni B₂ sînt în general cele moștenite din etapa B₁ cărora li se adaugă sensibile modificări, ceea ce a determinat apariția unor variante.

1. *Cupele (paharele)* continuă pe acelea din etapa Cucuteni B₁ cu gura ușor evazată și corpul rotunjit (fig. 28/1a) și îndeosebi forma cu gîtul înalt, gura evazată și cu un accentuat bitronconism (fig. 28/1b). În general însă paharele sînt o formă mai puțin numeroasă în etapa Cucuteni B₂ decît în etapa precedentă.

O formă nouă, apărută doar la Podei - Tîrgu Ocna, prezintă paharul bitronconic clasic, dar cu o toartă trasă din buză și întoarsă pe curbura maximă (fig. 28/1c), cu analogii la Cucuteni³⁵².

2. *Vasele bitronconice* cu cele două variante principale, amforetele și amforele, continuă în general pe acelea din etapa Cucuteni B₁. Se observă însă o tendință spre schematizarea vechilor forme și spre exagerarea unor elemente îndeosebi în modelarea amforelor.

2. 1. *Amforetele* cunosc în etapa B₂ numai forma cu toarte verticale dispuse pe umăr (fig. 28/2a), cu gîtul ceva mai înalt și gura largă. Prezente în complexul ceramic de la Gura Văii - Onești, Podei și Frumușica, amforetele sînt de asemenea forme mai puțin frecvente.

2. 2. *Amforele* sînt numeroase în unele așezări și au o mare varietate. Se menține amfora simplă cu gura evazată și nu prea înaltă, umărul ușor rotunjit și curbura maximă ascuțită (fig. 28/3), dar este numeric redusă. Dispar apoi unele variante ale acesteia (fig. 28/3a-3b), iar forma cea mai des întîlnită este aceea de amforă cu toarte masive orizontale pe curbura maximă (fig. 28/3c). Continuă apoi amfora cu umărul dublu boltit (fig. 28/3d), prezentă îndeosebi la Podei și Poduri - Bacău. În tendința de stilizare a formelor, dar păstrînd tradiția, la Podei apare o variantă a amforei cu umărul dublu boltit. Aceasta are umărul normal arcuit dar cu o canelură puțin adîncă și îngustă plasată deasupra curburii maxime la 1/3 din distanța de la umăr care amintește forma umărului bombat, dublu boltit. De asemenea, această formă prezintă gîtul scurt cu o canelură - prag la bază și gura ușor evazată (fig. 28/3f).

O formă aproape nouă, prezentă în zona subcarpatică numai la

³⁵² C. Matasă, *op.cit.*, fig. 10/8; colecția Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași.

Podei³⁵³, are umărul puternic bombat, partea inferioară înaltă, tronconică și fundul îngust, gîtul înalt cu o canelură prag la bază, gura largă, „în pîlnie”, puternic evazată (fig. 28/3g).

3. *Vasele piriforme* sînt prezente doar prin varianta cu toarte masive orizontale pe curbura maximă, corpul ovoidal bombat, gîtul scurt cilindric cu sau fără prag la bază și gura îngustă (fig. 28/4b).

4. *Capacele*, deși sînt mai puțin numeroase ca în etapa Cucuteni B₁, au forme geometrizzate cu variante care fie că evoluează din formele etapei precedente fie că apar altele noi.

De la Frumușica provin două capace, interpretate anterior drept farfurii³⁵⁴, care au apropieri tipologice cu capacele simple de la Văleni - Piatra Neamț. Acestea au calota joasă și borul evazat pe orizontală fără proeminențe și fundul ușor concav (fig. 28/5). De la Podei provine o formă de capac cu calota înaltă, umărul unghiular, fundul îngust și ușor convex, gura largă și arcuită spre exterior. La baza umărului se află două proeminențe cilindrice verticale cu aspectul unor butoni înalți (fig. 28/5e). Din aceeași așezare provine un capac mic, de formă tronconică înaltă, cu pereții arcuiți, gura largă evazată și fundul plat (fig. 28/6a), cu analogii la Cucuteni³⁵⁵ unde prezintă fundul plat profilat. Și tot de la Podei provine un capac, interpretat inițial drept strachină³⁵⁶, de formă tronconică joasă, cu pereții ușor arcuiți și fundul plat. La partea superioară a pereților, la limita fundului se află două mici proeminențe orizontale, dispuse opus și perforate (fig. 28/6b).

5. *Vasele cu umărul pronunțat (craterale)* sînt cele mai numeroase forme în cadrul complexelor ceramice din așezările etapei Cucuteni B₂. Se păstrează forma clasică bitronconică, cu partea inferioară înaltă, gura largă și evazată (fig. 28/7), pe baza căreia se nasc o serie de variante. Cele mai multe din acestea s-au întîlnit la Podei³⁵⁷. O variantă o constituie vasul bitronconic cu umărul rotunjit, gîtul înalt cu prag la bază, gura largă și ușor evazată (fig. 28/7b). Apoi vasul bitronconic cu gîtul scurt, gura largă și două mici proeminențe alăturate, perforate, dispuse numai pe o parte a umărului (fig. 28/7c). Altă formă prezintă corpul bitronconic cu umărul înalt și rotunjit, gîtul înalt cu prag la bază și gura largă „în pîlnie” (fig. 28/7d) sau cu umărul bombat în unghi, gura răsfrîntă spre exterior și cu două mici proeminențe verticale pe prag la baza gîtului sau pe umăr (fig. 28/7e). În sfîrșit, o formă cu totul nouă are corpul cilindric cu partea inferioară tronconică, pereții arcuiți și buza îndoită orizontal spre exterior (fig. 28/7f)³⁵⁸.

6. *Străchinile* sînt de asemenea forme numeroase și continuă pe acelea din etapa Cucuteni B₁. Doar în așezarea de la Podei apare o variantă bitronconică

³⁵³ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 27/4.

³⁵⁴ Matasă, *Frumușica*, p. 132, pl. 39/316-317.

³⁵⁵ H. Schmidt, *op.cit.*, tabel forme B, nr. 14b.

³⁵⁶ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, fig. 17/2-8; 18/2, 5, 7.

³⁵⁷ *Ibidem*, fig. 19/1, 3; 22/2.

³⁵⁸ *Ibidem*, fig. 24/1; 25/2; 26/1-2, 5.

cu gura adusă în interior, cu umărul îngroșat sau arcuit spre interior la partea superioară, avînd aspectul de umăr dublu arcuit (fig. 28/8b)³⁵⁹.

7. *Castroanele* Cucuteni B₂ prezintă forma clasică moștenită din etapa B₁, dar cu dimensiuni variate, de la forme miniaturale pînă la cele mari și înalte care se pot ușor confunda cu unele vase cu umărul proeminent și gura largă (fig. 28/9). Dispar însă castroanele simple tronconice (fig. 28/10)³⁶⁰.

8. *Cupele cu picior* sînt mai numeroase decît în etapa precedentă, iar prin forma corpului și înălțimea piciorului se deosebesc mai multe variante. Una dintre acestea are corpul cu umărul pronunțat, pereții arcuiți, partea inferioară terminată în unghi și cu două quasiproeminențe dispuse opus și orientate în jos (fig. 29/11a). O altă formă prezintă corpul bitronconic, gura răsfrîntă în unghi cu buza în fațetă largă oblică, cu piciorul scurt, gol și ușor evazat (fig. 28/11b), iar o alta are corpul drept, cilindric, cu pereții arcuiți la bază și gura răsfrîntă spre exterior (fig. 28/11c), cu piciorul subțire, disproporționat față de restul vasului.

9. *Cupe îngemănate*. Sînt forme extrem de rare, dar care sînt de asemenea moștenite din etapa Cucuteni B₁. De la Podei provin două mici cupe oblice îngemănate (fig. 28/13). Cupele au fost modelate separat și apoi lipite³⁶¹. O variantă a acestora sînt cupele îngemănate comunicante (fig. 28/13a), similare cu cele B₁ de la Văleni - Botești³⁶².

10. *Vase prismatice*. Sînt de asemenea forme rare. De la Podei provine un vas mic fragmentar, dreptunghiular, cu pereții ușor înclinați spre exterior și sprijinit pe patru picioare scurte care îngroașă muchiile la exterior (fig. 28/16). Și tot de aici provine o strachină mică prismatică, cu gura și fundul pătrate și cu pereții ușor înclinați spre exterior (fig. 28/17). Vasele prismatice au analogii cu forme similare din fazele Cucuteni A și B₁³⁶³.

11. *Miniaturile* sînt forme ceramice care imită forma vaselor mari. Unele sînt îngrijit modelate și uneori chiar pictate, dar cele mai multe sînt neglijent realizate și fără decor.

c) *Decorul*. Ceramica Cucuteni B₂ din așezările zonei submontane, de la Mărgineni - Bacău, Frumușica, Podei - Tîrgu Ocna, Gura Văii - Onești, Viișoara - Tîrgu Trotuș, Vermești - Comănești, Calu - Piatra Șoimului, Costișa și Poduri - Bacău, aparține stilurilor ε și ζ cunoscute și în celelalte așezări din Moldova și aria tripoliană, dar cu o gamă largă de elemente proprii care îi conferă un caracter de aspect zonal. Decorul se desfășoară în tectonica formelor ceramice sub dublul său aspect - liber și metopic - păstrînd caracterul predominant spiralic și aceeași dinamică și asociere a motivelor care determină unitatea de ansamblu a ceramicii cucuteniene.

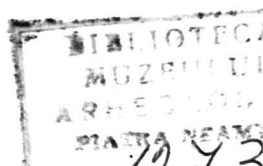
³⁵⁹ *Ibidem*, fig. 13/1, 3; 16/7, 10.

³⁶⁰ *Ibidem*, fig. 19/1, 3; 23/4-5, 7.

³⁶¹ *Ibidem*, fig. 28/4; 29/3.

³⁶² V. Ursachi, *op.cit.*, p. 128, fig. 14/9.

³⁶³ Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 4-5, 1972-1973, p. 68, fig. 4/3.

Prezentarea decorului pe formele ceramice dezvăluie, pe de o parte, particularitățile zonale, iar pe de alta, elementele comune ceramicii Cucuteni B₂ din întreaga arie.

c. 1. Grupa ε

1. *Paharele* grupei ε prezintă, în general, decorul de aspect metopic moștenit din etapa B₁, dar și elemente ale decorului liber, introduse din motivistica celorlalte forme ceramice.

Un pahar de la Frumușica, cu forma 1b, avînd pastă cărămizie-roșie, este decorat cu două metope separate prin linii groase verticale care delimitează spațiul intermetopic negativ. Acesta comunică cu limita inferioară a zonei decorative. Metopele sînt ornamentate cu arcuri negative cruțate cu negru plin și au un aspect masiv. În colțurile inferioare ale metopelor se află mici segmente liniare oblice (fig. 32/1), la fel ca pe paharul B₁ de la Ghelăiești (fig. 31/9) sau pe un alt pahar de la Frumușica (fig. 31/8)³⁶⁴. Avînd aceeași formă și pastă, o altă cupă de la Frumușica prezintă decorul de stil ε cu metope separate prin spații intermetopice umplute cu culoare neagră prin care au fost rezervate „spirale negative agățate cu ochi de prindere circulari opaci” dispuse în registre verticale. Spiralele au aspectul unor cîrlige cu capetele acroșate. Motivul apare identic pe vasele bitronconice de la Podei (fig. 46/8)³⁶⁵. Pe ambele forme ceramice motivul ocupă zona decorativă secundară, în spațiile intermetopice sau în zona de pe gît. Metopele paharului, delimitate spre spațiile intermetopice de linii subțiri verticale, sînt decorate cu o bandă liniară la partea superioară și arcuri negative la cea inferioară. Cîmpul metopelor, deasupra arcurilor negative, prezintă unghiuri din puncte cu laturile în colțurile inferioare (fig. 33/1).

Din așezarea de la Mărgineni - Bacău provin doar trei pahare. Unul, cu forma 1a, modelat în pastă cărămizie-gălbuie cu fond alb, este decorat cu metope despărțite de linii verticale. În metope sînt arcuri negative urmate de o bandă liniară, cîmpul fiind secționat în diagonală de motivul „spiralelor liniare pozitive cu ochi de prindere circular opac” care înlocuiesc diagonalele simple de pe paharele de la Șipeniț³⁶⁶ și de pe paharul de la Tîrpești (fig. 33/5)³⁶⁷ din etapa B₁. Decorul (fig. 31/7), constituie un *unicum* în motivistica cucuteniană.

Alt pahar, cu forma 1b, este pictat cu negru-ciocolatiu pe fețuiala pastei de culoare roșie-brună. Decorul se compune din metope cu arcuri simple liniare și spații intermetopice în care se află un registru vertical cu motivul „romburilor negative cu pîlîile hașurate textil” (fig. 33/2), ca pe vasele cu umărul proeminent și gura largă de la Podei (fig. 48/4,10) sau dispus în bandă orizontală sub buza cupelor cu picior (fig. 52/1)³⁶⁸. Motivul apare identic în

³⁶⁴ Matasă, *Frumușica*, pl. 38/305.

³⁶⁵ Șt. Cucuș, *Carpica*, 10, 1978, p. 66, pl. 1/12.

³⁶⁶ O. Kandyba, *op.cit.*, fig. 91, 99.

³⁶⁷ S. Marinescu-Bîlcu, *op.cit.*, p. 85, fig. 204/4-5.

³⁶⁸ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, fig. 16/1; 23/4; 29/2.

spațiile intermetopice pe paharele de la Poduri (fig. 36/3) ca și pe ămforele cu umărul dublu boltit (fig. 39/4).

Tot de la Mărgineni provine un pahar mic, cu forma 1a, din pastă cărămizie-roșie, pictat cu motivul „elipselor cu tangente și segmente liniare în pîlnii”. Decorul se apropie de motivistica unor străchini miniaturale Cucuteni B₁ de la Văleni - Piatra Neamț (fig. 53/9) sau de pe o cupă cu picior de la Poduri (fig. 53/11).

Paharele de stil ε de la Poduri, din etapa B₂, prezintă decorul de aspect metopic simplu cu benzi liniare verticale, arcuri negative normale sau unghiulare și benzi liniare roșii cu sau fără perle circulare negre în colțurile inferioare ale metopelor (fig. 30/11; 36/2). Sînt apoi pahare decorate cu metope despărțite prin linii verticale, cu benzi liniare în metope, sus și jos, fără arcuri negative și cu perle circulare negre dispuse asimetric în colțurile inferioare (fig. 36/1), ca pe cupele B₁ de la Ghelăiești și Viișoara³⁶⁹ sau pe cele B₂ de la Gura Văii³⁷⁰ și pe vasele cu umărul înalt și gura largă, cu metope suprapuse, de la Podei (fig. 48/4, 6, 10)³⁷¹.

În seria paharelor de stil ε de la Poduri, în etapa B₂, apar și forme decorate cu metope etajate separate prin spații intermetopice (fig. 36/3), identice cu decorul craterelor de la Podei (fig. 48/4). Metopele superioare sînt ornamentate la partea inferioară cu arcuri pozitive unghiulare, iar spațiile intermetopice cu motivul „romburilor negative cu pîlniile hașurate textil”.

Paharele grupei ε de al Gura Văii - Onești au același decor metopic³⁷². Unul dintre acestea este decorat cu metope separate prin benzi liniare, avînd la partea superioară și la cea inferioară cîte o bandă neagră. Cîmpul metopelor, fără arcuri negative, este decorat cu spirale reduse la o simplă linie, ca pe o cupă de la Drăgușeni - Suceava³⁷³, dar deplasate pe mijlocul metopelor (fig. 33/6). Decorul cu metope este urmat de o altă zonă ornamentată cu bandă liniară. Celălalt pahar de la Gura Văii, cu forma 1b și pastă albă-cafenie, prezintă decorul clasic cu două metope, separate prin bandă liniară verticală, ornamentat cu arcuri negative și perle circulare opace în colțurile inferioare (fig. 35/4), ca pe paharele de la Poduri, Frumușica și Viișoara - Tîrgu Trotuș³⁷⁴. De altfel, paharul de la Viișoara este identic și aparține grupei ε, din etapa Cucuteni B₂, prin maniera de tratare a culorii negre și forma masivă a arcurilor negative din metope.

În așezarea de la Podei - Tîrgu Ocna pe lîngă cupele cu decor clasic, cu metope și arcuri, s-au găsit pahare decorate cu benzi simple liniare oblice sau verticale și unghiulare³⁷⁵. Un pahar este decorat cu două metope separate prin

³⁶⁹ A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 60, fig. 8/2-3; 10/2.

³⁷⁰ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, fig. 21/4.

³⁷¹ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 17/1, 3, 4-6.

³⁷² A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *loc.cit.*

³⁷³ V. Dumitrescu, *Dacia*, 3-4, 1933, fig. 6.

³⁷⁴ Matasă, *Frumușica*, pl. 38/304; vezi și n. 369-371.

³⁷⁵ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, fig. 10/2, 6, 8; 18/1.

linii negre groase care rezervă un spațiu intermetopic negativ, iar câmpul metopelor este ornamentat cu bandă liniară orizontală pînă la umplerea integrală a acestuia (fig. 35/5). Banda liniară de la limita superioară a zonei decorative, delimitată de linii negre groase, are capetele curbate și unite cu linia groasă de separare a benzii liniare inferioare, pe limita verticală a spațiului intermetopic.

2. *Vasele bitronconice (amforetele și amforele)* grupei ε din etapa Cucuteni B₂, prezintă un decor variat de aspect liber, dar și metopic sau eliptic.

2. 1. *Amforetele* de la Podei continuă decorul cu elipse în jurul toartelor și metope cu benzi liniare în X din etapa B₁ avînd la fel elipsele și benzile limitelor zonei decorative umplute cu culoare albă³⁷⁶, ca pe amforetele B₁ de la Ghelăiești, Văleni - Piatra Neamț și Frumușica (fig. 44/6; 45/2) sau pe amforele B₁ de la Ghelăiești (fig. 40/1-3) sau B₂ de la Vișoara (fig. 42/2)³⁷⁷. Alte amforete de la Podei sînt ornamentate cu benzi multiliniare negre pe fondul cărămiziu-roșu al pastei care rezervă o bandă lată negativă pe linia toartelor încadrate de perle circulare negre (fig. 44/1)³⁷⁸.

Amforetele de la Mărgineni cu forma 2a, cu pastă cărămizie-roșie, sînt decorate cu motivul elipselor și metopelor cu benzi liniare în X. Una dintre acestea³⁷⁹, are elipsele decorate cu triunghiuri negative cu laturile arcuite și spații ovoidale hașurate textil, în jurul toartelor (fig. 45/3). Decorul se întîlnește pe amforele B₁ de la Ghelăiești fig. 40/3). O altă amforetă prezintă benzi în X umplute cu alb și interspațiile negative.

De la Gura Văii există o amforetă, cu pastă brună-roșie lustruită, cu decor în două zone. Una pe gît cu motivul „spiralelor liniare pozitive agățate cu ochi de prindere lenticulari opaci”, ca pe gîtul unor amfore de la Văleni - Piatra Neamț (fig. 46/5) și Cucuteni³⁸⁰. Zona principală de pe umăr este ornamentată cu „elipse și metope cu diagonale”³⁸¹, provenite prin secționarea pe orizontală a motivului „elipselor cu tangente și perle negative în pîlnii”. O altă amforetă de aici, cu pastă albă-cafenie pe care s-a pictat cu negru-ciocolatiu, are de asemenea două zone decorative. Una pe gît cu elipse în jurul toartelor și metope cu benzi liniare în X, iar a doua pe umăr cu motive identice³⁸².

2. 2. *Amforele* grupei ε prezintă decorul spiralic de aspect liber, în una sau două zone decorative, preluat integral de pe vasele bitronconice din etapa Cucuteni B₁. O serie de amfore, cu forma 3c, de la Podei, modelate în pastă roșie-cărămizie-brună sau albă-cafenie, sînt ornamentate în două zone. Una secundară pe gît, cu ghirlande și unghiuri pozitive și o zonă principală, pe umăr

³⁷⁶ *Ibidem*.

³⁷⁷ A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 103-104, fig. 11/1.

³⁷⁸ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 16/2.

³⁷⁹ În colecțiile Muzeului de Istorie și Artă Bacău.

³⁸⁰ H. Schmidt, *op.cit.*, pl. 17/14 sus; Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 46, fig. 14/3.

³⁸¹ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 61, fig. 21/5.

³⁸² *Ibidem*.

și curbura maximă, cu motivul „spiralelor îmbucate” sau spirală continuă în bandă liniară și cu triunghiuri în pîlniile superioare și inferioare dispuse simetric (fig. 38/2)³⁸³. Motivul principal se regăsește și în stilul grupei ζ pe amforele din aceeași așezare (fig. 38/1)³⁸⁴.

O amforă, cu forma 3c și pastă cafenie-albă, este decorată cu motive spiralice libere în două zone. O zonă pe gît cu motivul „spiralelor negative agățate cu ochi de prindere circulari opaci” rezervate prin culoare neagră întinsă. Spiralele au aspectul unor benzi stilizate oblice, cu capetele în cîrlige acroșate, ca pe paharul de la Frumușica (fig. 33/1). Zona principală, pe umăr, este decorată cu „spirale negative în S culcat agățate cu ochi de prindere circulari opaci”, dublate de benzi liniare și cu unghiuri liniare care alternează în pîlniile superioare și inferioare (fig. 46/8). Ambele maniere ale decorului cu „spirale agățate cu ochi de prindere opaci” trec din decorul de aspect liber în cel metopic pe vasele cu umărul înalt și cu gura largă, din aceeași așezare, sau este proiectat pe străchinile și castroanele ε și ζ³⁸⁵. Din aceeași serie și tot de la Podei provine o altă amforă modelată în pastă cafenie-albă, dar cu forma 3d, cu trei zone decorative. Prima zonă pe gît, este ornamentată cu ghirlande pozitive. A doua zonă, pe umărul dublu boltit, la partea superioară, este ornamentată cu „spirale agățate cu ochi de prindere circulari și punct central” cu pîlniile hașurate. Decorul se repetă în a treia zonă, pe partea inferioară a umărului, dar pîlniile au unghiuri negative dublate de hașuri, situate asimetric. În pîlniile superioare unghiurile negative sînt atașate corpului spiralelor, iar în cele inferioare respectă dispunerea clasică, fiind atașate benzii limitei decorative. Limita zonelor decorative este constituită de benzi late umplute cu culoare albă în care se află segmente liniare mici orizontale (fig. 46/11).

Un alt vas bitronconic, cu forma 3c și pastă roșie-brună, prezintă două zone decorative. Zona secundară, pe gît, este ornamentată cu „spirale negative agățate cu ochi de prindere circulari opaci”, dublate de benzi liniare în pîlnii prin care se rezervă triunghiuri negative. Zona principală, la partea superioară a umărului, este decorată cu „spirale negative în S cu tangente”. Pîlniile spiralelor sînt hașurate, iar în ale tangentelor sînt benzi liniare și triunghiuri negative (fig. 46/10). Decorul repetă în fapt pe cel de pe amforele Cucuteni B₁ de la Ghelăiești (fig. 46/6).

Decorul de stil ε creează și motivul cordiform pozitiv, dispus de obicei în zona inferioară a vasului și asociat cu motivul benzilor liniare în X, pe amforele de la Vișoara (fig. 42/2) sau cu motive spiralice pe cele de la Podei³⁸⁶. Motivul cordiform este însă frecvent în ornamentica stilului ζ, în care, pe unele forme ceramice, va deveni motiv principal.

³⁸³ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 14/6; 9; 26/1-6.

³⁸⁴ *Ibidem*.

³⁸⁵ Șt. Cucoș, *Carpica*, 10, 1978, p. 62.

³⁸⁶ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 107, fig. 11/1; C. Matasă, *op.cit.*, fig. 27/2.

Amforele Cucuteni B₂ de stil ε de la Poduri completează seriile decorative descrise mai sus. Un vas bitronconic, cu forma 3d și pastă cafenie-albă cu nuanțe brune, are trei zone decorative. Pe gît, sub buză se află o ghirlandă pozitivă și o linie neagră orizontală. La partea superioară a umărului dublu boltit decorul se compune din două metope separate prin spații intermetopice. Acestea din urmă sînt decorate cu romburi negative și interspațiile hașurate textil, ca pe vasele cu umărul înalt și cu gura largă de la Podei (fig. 48/4, 10). Metopele, delimitate de linii negre verticale, au la partea superioară o bandă liniară, iar la cea inferioară o bandă pozitivă dințată unghiular, care constituie și limita inferioară a zonei decorative. Banda neagră dințată apare în aspectul metopic de la Frumușica, dar în spațiul intermetopic și dispusă pe verticală³⁸⁷. Zona inferioară a umărului este ornamentată cu „spirale negative în S agățate cu ochi de prindere circulari” și pilniile hașurate (fig. 39/4). Ca și pe celelalte forme ceramice, filiația decorului de aspect metopic este legată de motivul „elipselor cu tangente”. Acesta ocupă zona umărului pe o amforă de la Mărgineni. Elipsele secționate sus și jos au aspectul unor spații intermetopice cu limitele ușor arcuite (fig. 37/2). Diagonala în bandă liniară este flancată de pilnii cu negru redus, iar elipsele sînt mărginite de benzi liniare.

Decorul metopic cu spații intermetopice este prezent și la Frumușica. O amforă, cu forma 3c și pastă roșiatică-brună, este decorată cu patru metope despărțite prin spații intermetopice mărginite de linii negre groase și umplute cu bandă multiliniară. Metopele rezervă, prin culoarea neagră întinsă, elipse negative în care se află segmente liniare cu puncte la capetele inferioare dispuse în unghi (fig. 37/1).

În seria decorului spiralic o amforă de la Poduri, cu forma 3c și pastă cafenie-albă, prezintă o singură zonă decorativă cu motivul „spiralelor în S îmbrucate” (fig. 46/7). Zona decorativă este delimitată sus și jos de benzi liniare orizontale. Motivul este generat din spirale agățate prin suprimarea ochilor de prindere, întîlnit și pe vasele ε de la Șipeniț pe cele cu umărul pronunțat de la Cucuteni³⁸⁸, sau pe vasele bitronconice de la Podei³⁸⁹ și în aspectul tripolian. Filiația motivului se găsește însă pe amfora B₁ cu decor de stil ε de la Prigoreni Mici³⁹⁰ și pe o alta de la Staraja Buda³⁹¹.

Decorul amforelor de stil ε din etapa B₂ introduce și motive zoomorfe asociate cu motive spiralice. O amforă de la Mărgineni, cu forma 3 și pastă cărămizie cu fond alb transparent, păstrată fragmentar, este decorată cu două zone de aspect liber. Zona superioară a umărului este decorată cu o bandă

³⁸⁷ C. Matasă, *Frumușica*, pl. 11/50b.

³⁸⁸ H. Schmidt, *op.cit.*, pl. 17/7; O. Kandyba, *op.cit.*, fig. 52.

³⁸⁹ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3. 1964, fig. 22/2; 26/3.

³⁹⁰ N. Berlescu, *op.cit.*, p. 159, fig. 5.

³⁹¹ T. S. Passek, *op.cit.*, fig. 28/8.

multiliniară orizontală și cu două siluete zoomorfe. Probabil că banda decorativă a avut grupuri de siluete zoomorfe din care se păstrează doar două, pictate cu negru, în maniera celor de la Ghelăiești, Șipeniț și Bilce Zlote³⁹², dar cu contur negru și spațiu alb în interior și prevăzute cu țepi ca acelea de la Tripolie și Krutoborodincy³⁹³. Partea inferioară a umărului este decorată cu „spirale în S culcat negative cu ochi de prindere circular și punct central”. Spiralele sînt dublate de benzi liniare, iar pîlniile sînt ornamentate cu arcuri negative clasice și inversate (fig. 37/3). Decorul spiralic este similar cu cel de pe amforele de la Podei (fig. 46/11).

3. *Vasele piriforme* prezintă decorul de stil ε pictat cu negru pe fondul roșu-brun al pastei sau cărămiziu-gălbui, precum și în două zone delimitate de benzi umplute cu culoare albă. În general vasele piriforme preiau motivele decorative de pe amfore. Un vas de la Podei este decorat într-o singură zonă cu motivul „spirale negative agățate cu ochi de prindere circulari” și unghiuri pozitive în pîlnii. Ochiul de legătură al spiralelor prezintă decorul în X sau cruciform, ca pe amforele B₁ de la Ghelăiești. Decorul (fig. 44/7) este delimitat de benzi negre simple. Motivul apare identic pe un vas piriform de la Mărgineni.

Un alt vas de la Podei, cu două zone decorative dispuse pe umăr, prezintă un registru cu benzi liniare oblice „în căpriori” și un altul cu patru metope separate prin benzi liniare verticale flancate de linii negre. Cîmpul metopelor este decorat cu „elipse cu tangente” tratate pozitiv din bandă multiliniară și cu arcuri pozitive stilizate în pîlnii. Elipsele sînt ornamentate cu cîte o bandă liniară oblică (fig. 43/4).

4. *Capacele grupei ε* proiectează decorul spiralic sau eliptic pe forma circulară a calotei. Un capac, cu forma 6b și pastă cărămizie-roșie, este decorat cu spirale negative agățate, tratate prin rezervare cu linii negre groase și cu pîlniile superioare libere, iar cele inferioare cu o bandă liniară în arcadă inversă (fig. 49/5). Motivul este transpus din decorul vaselor bitronconice de la Podei. Fundul capacului este decorat cu motivul cruciform pozitiv.

Două capace de la Frumușica (fig. 50/4-5) proiectează radier pe calotă spirale negative (fig. 50/4) sau pozitive în bandă liniară (fig. 50/5).

Capacele de la Mărgineni preiau decorul cu „elipse cu tangente” din etapa B₁ fie tratat clasic cu perle foliacee în pîlnii (fig. 51/2), fie tratat uniliniar (fig. 50/3).

5. *Vasele cu umărul proeminent (crateretele)*, cu pastă cărămizie-roșie, roșie-brună sau cafenie-albă, prezintă atît decorul de stil ε de pe amfore în manieră liberă cît și pe cel metopic întîlnit pe pahare. Din decorul amforelor sînt preluate motivele cu „spirale în S negative agățate cu ochi de prindere circular și punct central” (fig. 41/6) asociate cu „spirale agățate cu ochi de prindere

³⁹² A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *op.cit.*, fig. 5/1; 17/2; O. Kandyba, *op.cit.*, fig. 63-65; 67; 72; 75; 80; 95-96.

³⁹³ B. L. Bogaevsky, *op.cit.*, fig. 70; T. S. Passek, *op.cit.*, p. 71, pl. 23/6; A. Nițu, *ArchMold*, 8, 1975, p. 3, fig. 20/2.

opaci”, motiv dispus în zona secundară de pe gît și umăr. Este frecvent apoi, pe vasele de la Podei și Mărgineni, decorul cu „spirale în S cu diagonale” dispus în două zone (fig. 47/1) sau într-o singură zonă (fig. 41/2; 47/4), precum și la baza metopelor (fig. 48/10)³⁹⁴.

Decorul de aspect liber, în grupa ε din etapa Cucuteni B₂, prezintă și motivul „elipselor cu tangente și perle foliacee în pîlnii” asociat cu motivul „spiralelor agățate” pe vasele de la Podei (fig. 47/5)³⁹⁵ sau numai „elipse cu tangente” pe vasele de la Poduri (fig. 58/5), la fel ca pe străchinile ε din ambele etape – B₁ și B₂. Pe fragmentul unui vas de la Podei (fig. 47/7) decorul de aspect liber se reduce la benzi negre, late, oblice.

Aspectul metopic al grupei ε creează pe vasele din etapa B₂ seria metopelor suprapuse sau etajate, în cadrul căreia se mențin cele două variante de separare - cu benzi liniare verticale sau spații intermetopice - ultima fiind frecventă pe ceramica de la Podei (fig. 48/4, 6, 10) și Poduri, care s-a transmis și în grupa ζ din aceleași așezări, cu analogii la Valea Lupului³⁹⁶. Vasele de la Podei prezintă metope etajate separate prin spații intermetopice decorate fie cu motivul „romburilor negative” și interspațiile hașurate textil (fig. 48/4, 10), fie flancat de benzi late negre și cu hașuri oblice care intersectează linii subțiri verticale (fig. 48/6). Pe unul din vase, în benzile verticale care delimitează metopele, ca și în benzile de separare a metopelor etajate, precum și în banda de la limita zonei decorative, s-au rezervat „spirale negative agățate”. Metopele superioare sînt nedecorate, iar cele inferioare au în colțurile de sus perle circulare pozitive. Pe umărul vasului, într-un alt registru decorativ, este dispus motivul de aspect liber cu „spirale cu diagonale” (fig. 48/10). În general însă metopele etajate sînt despărțite pe orizontală de o linie neagră cu arc pozitiv (fig. 48/8) sau negativ (fig. 48/6), cu perle circulare negre în colțurile de sus ale metopelor superioare (fig. 48/4, 6). Prin dispariția spiralelor liniare pozitive cu ochi de prindere opaci motivul metopelor superioare a fost redus la ochii izolați sub forma unor perle pozitive. Procedul apare inversat pe vasele de la Cucuteni pe care au dispărut ochii de prindere, iar corpul liniar al spiralelor formează arcade în partea de sus a metopelor³⁹⁷.

6. *Străchinile* Cucuteni B₂ de stil ε de la Podei, Vermești - Comănești, Gura Văii, Poduri, Mărgineni, Frumușica și Costișa sînt decorate îndeosebi cu motivul „elipselor cu tangente”. Acesta, prin modalitățile de tratare ale elipsei, dă impresia unui decor metopic, fie cu metope separate prin bandă liniară verticală (fig. 54/1-2, 4; 55/2; 57/2) fie prin metope legate cu elipse ca în decorul clasic al străchinilor ε din etapa B₁ (fig. 54/5; 58/6-7).

³⁹⁴ Șt. Cucos, *op.cit.*, p. 58, pl. 9/2.

³⁹⁵ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 28/3.

³⁹⁶ *Ibidem*, fig. 17; M. Dinu, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 703, fig. 14/2; A. Nițu, *op.cit.*, p. 38, fig. 22; 23/1.

³⁹⁷ *Ibidem*, p. 40.

Ceea ce deosebește esențial decorul străchinilor de stil ϵ din etapa Cucuteni B₂ de celea din etapa B₁ este modul de ornamentare a elipsei și pîlنيilor tangentei. Pe străchinile B₂, în pîlنيile tangentelor, fie că s-au rezervat arcuri negative, dar cu aspect masiv ca pe o strachină de la Frumușica (fig. 55/6) și o alta de la Podei (fig. 58/6), sau arcuri negative și perle foliacee ca la Frumușica, Podei și Vermești (fig. 54/4; 55/8-9). Pe unele străchini s-au rezervat în pîlنيi perle circulare negative (fig. 55/5) sau au pîlنيile tratate liniar (fig. 54/2; 55/7).

Elipsele, pe străchinile de la Frumușica și Podei, sînt decorate cu puncte negre cu o derivație multiplă³⁹⁸ (fig. 55/9-10). Uneori punctele negre apar și în perlele foliacee din pîlنيi. Pe străchinile de la Poduri procedeul punctelor negre resorbite spre limitele de sus și de jos ale elipsei formează triunghiuri opuse (fig. 58/6).

O strachină de la Vermești are elipsele decorate cu un motiv în dublu X (fig. 54/4), ca pe străchinile de stil δ^2 și ϵ de la Ghelăiești (fig. 53/6), iar metopele păstrează diagonala în bandă liniară și pîlنيile cu negru redus.

De la Costișa provine fragmentul unei străchini decorate cu elipse cu tangente liniare roșii și arcuri negative în pîlنيi. Elipsa este ornamentată cu motivul cruciform (fig. 68/7), ca pe amforele de la Ghelăiești și Frumușica³⁹⁹ sau pe vasele de la Valea Lupului⁴⁰⁰. Cercul cu motiv cruciform reprezintă ochiul de prindere al spiralelor și volutele contopite în elipsă.

Pe fragmentul unei străchini de la Mărgineni decorată cu elipse secționată în partea inferioară și tangente în banda liniară, cu arcuri negative în pîlنيile superioare, se află un decor plastic imprimat cu sîmburi de fructe (fig. 54/6). Tot de aici provine un alt fragment de strachină pe care elipsa circulară este umplută cu culoare albă, ca în stilul grupei γ ⁴⁰¹, cu tangente în banda liniară și semiperle în pîlنيile superioare (fig. 54/10). Pe un alt fragment de strachină de aici elipsa comunică cu spațiul tangentei fiind umplută cu culoare albă și avînd aspectul spiralei cu voluta plină (fig. 53/8).

Stilizarea decorului cu motivul „elipselor cu tangente” a generat pe străchinile ϵ din etapa B₂ motivul cu patru metope separate prin linii negre verticale și cu diagonale duble din linii groase (fig. 54/4), ca la Gura Văii⁴⁰². De fapt decorul păstrează banda verticală din motivul elipselor cu tangente și care a devenit bandă de separare a metopelor.

7. *Castroanele* proiectează decorul de stil ϵ în manieră liberă pe forma lor circulară la interior. Unele sînt decorate cu motive spiralice, îndeosebi cu „spirale negative agățate cu ochi de prindere opaci”, dublate de benzi liniare

³⁹⁸ A. Nițu, *MemAntiq*, 1, 1969, p. 284.

³⁹⁹ Șt. Cucoș, *op.cit.*, p. 59, pl. 1/4, 6; Matasă, *Frumușica*, pl. 9/50.

⁴⁰⁰ M. Dinu, *ASU-Iasi*, 1, 1955, 1-2, p. 68 și urm., fig. 1/1.

⁴⁰¹ Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 9-10, 1945, pl. 7/3-4, 12; 12/11-13, 20.

⁴⁰² A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, fig. 23/1.

(fig. 56/5). Motivele sînt reluate din decorul de aspect liber al amforelor. Alte castroane sînt decorate simplu cu benzi liniare radiare (fig. 56/4).

Un castron de la Mărgineni, cu pastă cărămizie gălbuie, este decorat, cu un registru, pe buză compus din „spirale negative cu diagonale pozitive”. În interior decorul se compune din volute negative umplute cu bandă liniară și pîlnii triunghiulare cu benzi liniare. Interspațiile motivului sînt umplute cu culoare albă și comunică cu limita zonei decorative (fig. 57/3). Aceste motive derivă din decorul castroanelor de stil γ de la Traian, a celor ϵ de la Ghelăiești și Văleni⁴⁰³. Din aceeași așezare provine și un alt castron decorat în interior cu linii negre radiare care alternează cu benzi serpentiforme liniare (fig. 57/4). Decorul are analogii pe un vas similar de la Koszyłowce⁴⁰⁴, iar faptul că apare în etapa B₂ din zona subcarpatică a Moldovei arată atît vechimea lui mai mare, cît și preluarea lui în această arie.

Un castron de la Podei este decorat cu o linie groasă neagră dispusă în spirală strînsă proiectată pe forma conică a vasului la interior (fig. 56/3)⁴⁰⁵.

c. 2. Grupa ζ

1. *Paharele* cu decor de stil ζ se reduc la un singur exemplar provenit de la Frumușica. Avînd forma Ib și pastă roșie-brună lustruită, vasul este decorat cu metope separate prin spații intermetopice (fig. 33/3)⁴⁰⁶. Flancat de linii negre verticale cu hașuri orizontale, spațiul intermetopic este decorat cu o bandă liniară verticală intersectată de benzi liniare orizontale. Metopele au la partea superioară o bandă liniară orizontală, iar la cea inferioară arcu negativ clasic ca pe paharele din grupa ϵ B₁ și B₂. Deasupra acestuia, în colțul din dreapta, se află o siluetă zoomorfă conturată cu linii negre și interiorul umplut cu culoare roșie întinsă. Silueta este orientată spre dreapta și dispăre parțial sub spațiul intermetopic. În spatele animalului se află un motiv semilunar cu contur negru și umplut cu roșu, ca pe amfora de la Trușești⁴⁰⁷ sau pe gîtul vaselor cu umărul proeminent și gura largă de la Cucuteni⁴⁰⁸ și sînt echivalente cu acelea de pe craterele cu decor zoomorf de la Valea Lupului⁴⁰⁹ și pe o amforă cu decor de stil ζ de la Krutoborodincy din etapa Tripolie γ /I⁴¹⁰.

2. *Amforele* cu decor de stil ζ transpun în general motivele de aspect liber, cu una sau două zone decorative, cu sau fără motive cordiforme, inițiate pe formele similare de stil ϵ . Un grup de vase de la Podei, cu forma 3c, cu pastă

⁴⁰³ VI. Dumitrescu, *op.cit.*, pl. 17/1-2,4; A. Nițu, Șt. Cucuș, D. Monah, *op.cit.*, fig. 16/1; 18/6.

⁴⁰⁴ VI. Dumitrescu, *ED*, 4, 1926-1927, fig. 10.

⁴⁰⁵ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 37, fig. 22/3.

⁴⁰⁶ Matasă, *Frumușica*, pl. 40/310.

⁴⁰⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 5, 1954, 1-2, p. 16, fig. 9; idem, *PZ*, 41, 1963, p. 186, fig. 4.

⁴⁰⁸ Idem, *Cucuteni*, fig. 18.

⁴⁰⁹ M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, p. 165, fig. 2/2; VI. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, p. 48, 103, fig. 52.

⁴¹⁰ A. Nițu, *op.cit.*, fig. 20/2.

cărămizie-roșie sau cafenie-albă, sînt decorate în două zone de aspect liber. Zona secundară de pe gît este decorată cu ghirlande sau cu „elipse cu tangente” trasate cu linii negre și umplute cu culoare roșie. Zona umărului reprezintă motivul „spiralelor îmbucate”, creionate cu negru și umplute cu roșu întins, delimitate la partea inferioară cu arcade inversate trasate similar (fig. 38/1). Pe alte vase cu aceeași formă, decorul zonei principale se compune din motivul „spiralelor negative agățate cu ochi de prindere circulari” și benzi unghiulare cu linie mediană roșie în pîlniile superioare și inferioare⁴¹¹. Decorul cu „spirale agățate” formează, pe amforele ζ de la Podei fie zona decorativă principală, asociat cu motivul ghirlandelor pe gît și cu „motive cordiforme cu diagonale” în zona inferioară (fig. 42/1), fie ca zonă secundară pe umăr, asociat cu motivul „spiralelor cu diagonale” în zona principală⁴¹². Pe unele amfore, „spirale negative agățate” sînt schițate cu linie neagră, iar pe corpul acestora s-au introdus motive anexe în zig-zag, cu aspectul de W, creionate cu linie neagră și avînd linie mediană roșie. Acestea, întîlnite și în decorul celorlalte forme ale grupeii ζ de la Podei (fig. 47/2)⁴¹³, sînt identice cu motivele în V de la Gura Văii⁴¹⁴ și în N de la Cucuteni⁴¹⁵.

Motivele cordiforme cu tangente (diagonale) sînt rezervate prin linii negre duble cu interspațiul umplut cu culoare roșie (fig. 42/1), procedeu aplicat și motivelor din celelalte zone decorative, precum și benzilor care le delimitează⁴¹⁶.

O amforă de dimensiuni mici, cu forma 3c, de la Mărgineni, modelată în pastă cărămizie-gălbuie cu fond alb, prezintă o singură zonă decorativă pictată cu negru și roșu. Limitele zonei decorative sînt flancate de linii groase negre întretăiate de mici segmente neregulate. Decorul de aspect liber se compune din „spirale negative îmbucate” rezervate prin linii groase și cu unghiuri în pîlnie. Pe mijlocul spiralelor se află o bandă roșie subțire.

3. *Capacele* preiau decorul „elipselor cu tangente” din grupa ϵ sau motivul cu „spirale în S negative”, proiectate radier. Un capac de la Podei (fig. 49/2) este decorat cu motivul „elipselor cu tangente”, cu pîlniile umplute cu culoare roșie, iar elipsele și diagonalele comunică cu limita zonei decorative, fiind umplute cu culoare albă. Bordarea pîlniilor roșii cu linii negre dă decorului un aspect de tricromie.

4. *Vasele cu umărul pronunțat*, înalt și gura largă, denumite și cratere, sînt forme mai numeroase care prezintă mai mult procesul de descompunere al spiralei într-un decor de factură geometrică schematizată. În general aceste forme înfățișează decorul de aspect metopic, fie într-un singur registru, ca pe

⁴¹¹ C. Matasă, *ArchMold*, 2-3, 1964, fig. 14/11.

⁴¹² Șt. Cucoș, *op.cit.*, p. 69.

⁴¹³ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 12/2; 24/2-3; 25/2; 26/5.

⁴¹⁴ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 77.

⁴¹⁵ H. Schmidt, *op.cit.*, pl. 20/5.

⁴¹⁶ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 29/1.

paharele și craterelor ϵ din etapa B₁, fie cu metope etajate ca pe cele cu decor de stil ϵ din etapa B₂.

Craterelor de la Podei prezintă decorul cu două metope separate prin spații intermetopice ornamentate cu benzi oblice umplute cu culoare roșie (fig. 48/1, 3, 7) sau cu benzi în zig-zag tratate similar (fig. 48/5, 8). Metopele sînt decorate la partea superioară cu perle circulare negre libere sau legate cu o bandă conturată cu negru și umplută cu roșu (fig. 48/3). Sub registrul metopic, pe partea inferioară a vasului, se află o bandă neagră dispusă în spirală. Decorul se repetă pe cratere cu metope etajate. Metopele suprapuse sînt despărțite pe orizontală cu bandă unghiulară, umplută cu culoare roșie (fig. 48/1, 5, 7) sau prin linie neagră dublă cu arc ascuțit (fig. 48/8). Metopele superioare prezintă motivul descompus al „spiralilor liniare cu ochi de prindere opaci”, în care corpul spiralilor dispărut a generat perle circulare izolate (fig. 48/1) sau perle izolate și perle cu bandă de legătură (fig. 48/3, 5, 7-8). Metopele inferioare sînt decorate cu motive anexe din seria „spiralilor negative agățate” secționate, a căror bucle au trecut în rolul de motive principale. Acest decor se întâlnește pe ceramica B₂ de la Cucuteni și de la Ștefănești - Sîrcea⁴¹⁷. Același decor cu metope etajate și spații intermetopice apare la Gura Văii⁴¹⁸. Metopele sînt separate pe verticală de benzi unghiulare și au motive identice cu acelea de pe craterelor de la Podei (fig. 48/5, 7). Pe unul din vasele de la Gura Văii metopele inferioare sînt decorate cu un șir vertical de motive în V cu capetele rotunjite, creionate cu negru liniar și cu nervură mediană roșie (fig. 48/9), care constituie un element al motivului în zig-zag prescurtat.

Decorul de aspect liber al craterelor ζ prezintă motive diverse preluate din decorul amforelor și craterelor ϵ . Un vas de la Podei este decorat cu „spirale agățate cu ochi de prindere circulari opaci” în zona secundară de pe gît, spiralile negative avînd nervură mediană roșie (fig. 47/2)⁴¹⁹. Pe corp sînt arcuri multiliniare în interiorul cărora sînt motive în W schițate liniar și cu linie roșie mediană. Pe un alt vas zona umărului este decorată cu „spirale negative în S” cu diagonale multiplicat în benzi liniare, iar zona gîtului este ornamentată cu motive în W dispuse în metope cu benzi de separare oblice care comunică cu limita zonei decorative (fig. 41/8). Este prezent apoi decorul cu „spirale negative cu diagonale”, cu pîlنیile hașurate în roșu (fig. 41/5), ca și acela cu „spirale îmbucate” conturate cu negru și umplute cu culoare roșie întinsă, cu pîlنیile libere, iar în interiorul gurii vasului o ghirlandă pozitivă și motive geometrice (fig. 3).

Motivele secundare de pe amforele de stil ϵ , precum cele cordiforme, au devenit principale în decorul craterelor ζ . Pe un vas cu pastă albă-cafenie, zona decorativă principală, la exterior, prezintă motivul cordiform cu diagonale

⁴¹⁷ H. Schmidt, *op.cit.*, pl. 21/13-14; A. Nițu, *Cl-Iași*, S.N., 8, 1977, fig. 7/4.

⁴¹⁸ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, fig. 22/1.

⁴¹⁹ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 12/2; 26/2.

conturat cu linii negre groase și interspațiul umplut cu culoare roșie (fig. 47/5), iar în interior sînt motive geometrice și cordiforme independente, preluate de pe castroanele ϵ și ζ (fig. 57/6).

Este prezent apoi decorul cu „elipse cu tangente” redat prin linii duble negre umplute cu bandă liniară roșie. La fel sînt tratate și motivele anexe, triunghiuri mici și bucle spiralice, din spațiul elipselor (fig. 47/8).

5. *Străchinile* cu decor de stil ζ transpun pe forma lor exterioară același motiv al „elipselor cu tangente” din grupa ϵ . Elipsele sînt decorate fie cu bandă liniară verticală roșie și linii marginale negre (fig. 54/1-2), fie că banda centrală, cît și restul spațiului elipsei sînt umplute cu linii verticale roșii, care se repetă și în tangente, decor asociat cu un registru la partea superioară a vasului ornamentat cu benzi în zig-zag hașurate (fig. 55/12; 57/2). Pe alte străchini, liniile roșii flanchează elipsa și umplu diagonalele (fig. 58/2).

O serie de străchini este decorată în interior cu motive spiralice în bandă lată cu contur negru și umplute cu roșu întins (fig. 58/1), procedeu preluat de pe străchinile cu decor ϵ din etapa Cucuteni B₁ de la Ghelăiești.

6. *Castroanele* înfățișează decorul ζ de aspect liber cu motive preluate din motivele anexe și secundare ale decorului vaselor bitronconice. Acest fenomen are loc ca urmare a procesului de descompunere a decorului spiralic. Astfel unele castroane au o bandă neagră lată orizontală la exterior, iar în interior un motiv cu ghirlande negre și roșii care provin din dispunerea arcurilor negative în formă circulară, fiind umplute cu culoare roșie (fig. 56/6). Este un procedeu prin care motivele anexe, secundare, trec în rolul de motive principale și determină treptat dispariția decorului spiralic clasic înlocuit cu motive eterogene.

Pe unele castroane, decorul proiectat la interior cuprinde o ghirlandă pozitivă și triunghiuri sub buză, trasate cu contur negru și umplute cu culoare roșie întinsă, iar pereții și fundul sînt decorați cu motive cordiforme, bordate de linii negre (fig. 57/5). Alte exemplare sînt ornamentate cu motive geometrice roșii și cu negru marginal și asociate cu motive cordiforme pozitive, negre (fig. 57/6). Acestea sînt identice cu decorul dispus pe interiorul unor cratere de la Podei (fig. 47/6) și pe castroanele de la Aldești - Bacău⁴²⁰.

7. *Cupele cu picior* prezintă două sau trei zone decorative. Zona superioară de pe gît este decorată cu un șir orizontal de romburi (fig. 52/1) și cercuri negative (fig. 52/2-4) sau motive în zig-zag verticale, în bandă lată hașurată orizontal (fig. 49/6). Interspațiul motivelor cu romburi sau cercuri este hașurat textil, iar cel în zig-zag este conturat cu negru liniar și umplut cu linii roșii. Zona principală, pe umărul cupelor, este decorată cu „elipse cu tangente”, însoțite de linii de culoare roșie, iar pîlîiile rezervă unghiuri cu nervură roșie. Pe unele vase, elipsele sînt reduse la o bandă liniară roșie încadrată de linii negre groase și la fel sînt tratate diagonalele (fig. 52/1). Alt vas are elipsele

⁴²⁰ În colecțiile Muzeului de Istorie Bacău.

decorate cu o spirală negativă în S culcat cu pîlniile hașurate cu roșu liniar. Tangentele negative sînt ornamentate cu bandă liniară roșie, iar pîlniile acestora rezervă arcuiri negative și perle circulare (fig. 52/2). Procedul alternării pîlniilor cu arcuiri și perle circulare negative este frecvent (fig. 52/1, 3-4) sau se reduce la perle foliacee (fig. 49/7; 52/2), iar pe alte vase sînt numai arcuiri pozitive liniare (fig. 49/6). A treia zonă decorativă, pe extremitatea piciorului, prezintă fie motivul simplu cu benzi late negre orizontale (fig. 52/2), fie „spirale în S negative agățate cu ochi de prindere circulari opaci”, dublate în pîlnii de linii roșii și unghiuri liniare pozitive (fig. 52/3-4) sau bandă lată neagră orizontală ca pe vasele ε (fig. 53/11) și cu arcadă unghiulară inversată⁴²¹.

C. Alte categorii ceramice

1. Categoria ceramică cu toarte pastilate

Vasele cu toarte pastilate constituie o categorie infimă a ceramicii nepictate din etapa Cucuteni B₁ apărută prin contactul cu comunitățile tîrzii ale culturii Bodrogkeresztúr din estul Transilvaniei⁴²². Un vas (fig. 59/3), modelat în pastă cu amestec de cioburi pisate, cu ardere slabă, avînd nuanțe gălbui-brune, însă bine fețuit, a fost găsit în locuința nr. 14 de la Poduri - Bacău (fig. 12/4). Vasul este de formă bitronconică, cu umărul înalt, gură largă și buza ușor arcuită spre exterior. Din marginea exterioară, superioară, sînt trase patru mici toarte cu extremitatea lătită (pastilată) și lipită pe umărul recipientului. Pastilarea toartelor s-a realizat probabil prin apăsare cu degetul mare, în lutul încă umed, în procesul modelării.

Un alt fragment de la un vas cu toarte pastilate provine din locuința nr. 2 de la Văleni - Piatra Neamț. Fragmentul (fig. 59/1), păstrează o parte din buza vasului care a fost puternic evazată și o toartă cu extremitatea pastilată, avînd aceeași pastă aspră, dar cu ardere perfectă. Vase cu torți similare s-au găsit în zona subcarpatică a Moldovei la Traian - Dealul Fîntînii în context Cucuteni A-B₂⁴²³. Prezența lor în așezările etapei Cucuteni B₁ confirmă relațiile și sincronismele între etapele Cucuteni A-B₂ și B₁ cu cultura Bodrogkeresztúr și orizontul torților pastilate, formulat în ultimii ani de către Vladimir Dumitrescu⁴²⁴ și acceptat și de către alți cercetători⁴²⁵.

2. Categoria ceramică „variantea Monteoru”

a) *Tehnica*. Ceramica, cunoscută sub denumirea de „variantea Monteoru” și inițial ceramica Cucuteni D⁴²⁶, însoțește ceramica pictată din etapa

⁴²¹ Șt. Cucos, *ref.cit.*

⁴²² Vl. Dumitrescu, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 23 și urm.

⁴²³ *Ibidem*.

⁴²⁴ Vl. Dumitrescu, *Apulum*, 12, 1974, p. 35 și urm., n. 22.

⁴²⁵ P. Roman, *SCIVA*, 29, 1978, p. 220.

⁴²⁶ H. Schmidt, *op.cit.*, p. 45, pl. 24/5.

Cucuteni B₂. Este o ceramică modelată în pastă de bună calitate, densă și fără impurități, cu un aspect dur și aspru care o deosebește de ceramica Cucuteni B pictată. Arderea a fost bine realizată și vasele au o culoare de la cenușiu-brun închis la brun-roșu, cu o fețuială fină lustruită la exterior. Tehnica lutului se apropie mult de pasta ceramicii fine cu nuanțe cenușii-brune și roșii-brune din etapa Cernavoda Ic de la Rîmnicelu - Brăila⁴²⁷.

b) *Formele ceramicii „variantea Monteoru”* din așezările Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei sînt extrem de reduse. Forma cea mai frecventă este aceea de castron cu umărul arcuit, cu sau fără prag, gîtul scurt, gura largă și buza răsfrîntă spre exterior (fig. 28/18). Documentată la Podei - Tîrgu Ocna și Gura Văii⁴²⁸, această formă are o variantă, cu partea inferioară tronconică mai înaltă, descoperită la Calu - Piatra Șoimului și Poduri - Bacău.

O altă formă reproduce strachina clasică Cucuteni B, cu partea inferioară tronconică mai înaltă, umărul ușor arcuit și drept (fig. 28/19), sau strachina bitronconică cu profilul unghiular (fig. 28/19a), cu analogii în aspectul Brătești⁴²⁹.

c) *Decorul*. Cea mai mare parte a ceramicii „variantea Monteoru” este decorată cu motive plastice și doar un singur vas de la Podei este pictat cu alb. Decorul plastic formează proeminente-butoni perechi dispuse în partea superioară a umărului sau chiar pe curbura maximă. Acest motiv are analogii cu butonii perechi de pe ceramica Cucuteni C, dar și cu butonii de pe ceramica Cernavoda Ic⁴³⁰.

În cadrul decorului plastic o strachină de la Podei prezintă un motiv în V reliefat, cu capetele arcuite, care probabil este o transpunere a motivului în V din pictura stilului ζ constituind un element de cucutenizare a ceramicii „variantea Monteoru”.

Decorul pictat are caracter geometric fiind aplicat cu culoare albă liniară pe fețuiala cenușie-brună lustruită a vasului. Un alt vas pictat din ceramica „variantea Monteoru”, cu culoare albă, dar cu decor zoomorf, spiralic în zig-zag și cordiform în manieră pozitivă, de asemenea singular, provine de la Sărata Monteoru⁴³¹. Aceasta ilustrează clar preluarea unor elemente decorative ale stilului ζ din etapa Cucuteni B₂. Raritatea însă a acestui procedeu de pictură cu alb apropie mai mult categoria ceramicii „variantea Monteoru” de complexul ceramic al culturii Cernavoda Ic decît de acela al ceramicii Cucuteni C. Atît pasta, culoarea și pictura cu alb, ca și decorul plastic arată că această categorie ceramică, considerată ca fiind de origine meridională necunoscută⁴³², constituie

⁴²⁷ În colecțiile muzeului din Brăila.

⁴²⁸ C. Matasă, *op.cit.*, fig. 30/2; 32/1, 3-5, 7; 33/11; A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 65 și urm., fig. 24/2-3.

⁴²⁹ P. Roman, *SCIVA*, 29, 1978, 2, p. 218, n. 23.

⁴³⁰ N. Harțuche, Fl. Anastasiu, *op.cit.*, p. 95; S. Morintz, P. Roman, *Dacia*, 12, 1968, p. 45 și urm.

⁴³¹ I. Nestor, E. Zaharia, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 499, fig. 3.

⁴³² *Ibidem*.

o sinteză între elementele cucuteniene din etapa B₂ și Cernavoda Ic, a căror conviețuire este atestată de descoperirile de la Rimnicelu - Brăila, Sărata Monteoru, Pietroasele etc.⁴³³ și nu între ceramica B₂ și Cucuteni C cum s-a postulat⁴³⁴.

Ceramica „varianta Monteoru”, din așezările Cucuteni B₂ din zona submontană a Moldovei, are analogii cu aceea de la Cucuteni⁴³⁵ și Ștefănești - Stîrcea⁴³⁶. De remarcat că la Ștefănești - Stîrcea au apărut și alte forme ceramice care își au bune analogii în formele ceramicii Cernavoda I⁴³⁷.

3. Ceramica de tip Cucuteni C

a) *Tehnica*. Compoziția lutului din care a fost modelată ceramica Cucuteni C din zona submontană a Moldovei este diferită de a ceramicii din etapa Cucuteni A-B₂ și diferă chiar de la o așezare la alta în cadrul etapelor Cucuteni B₁ și B₂.

În așezarea de la Ghelăiești aparținând etapei Cucuteni B₁, în care elementele etapei Cucuteni A-B₂ sînt încă puternice, ceramica de tip C se deosebește de aceea de la Traian - Dealul Fintinilor⁴³⁸. Pasta are în compoziție adaos de nisip, pietricele, cioburi pisate și grăunțe de calcar, iar cochiliile pisate lipsesc cu desăvîrșire. Arderea a fost ceva mai bună încît vasele au o culoare care variază de la cenușiu gălbuie, la cărămiziu-gălbuie și îndeosebi roșatică. Se întîlnesc și vase modelate în pastă cucuteniană cu un procent redus de nisip în compoziție. Unele vase, probabil sub influența ceramicii pictate, au la exterior și chiar în interior o angobă de culoare albă-gălbuie păstrată parțial datorită porozității ceramicii de tip C.

Aproape aceeași compoziție o are și pasta ceramicii de tip C din așezarea de la Hlăpești. Lutul a fost amestecat cu nisip, mult calcar, cioburi pisate, dar și cu cochilii. Culoarea vaselor cunoaște o gamă variată de la cenușie-neagră, brună-cărămizie, la cărămizie gălbuie și roșatică. Uneori pe acealși vas se întîlnesc nuanțe diferite ca efecte de ardere. De asemenea, în așezarea de la Văleni - Piatra Neamț, unde ceramica C corespunzătoare etapei Cucuteni B₁ apare într-un procent cantitativ ridicat, pasta cuprinde în proporție

⁴³³ S. Morintz, B. Ionescu, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 95 și urm.; V. I. Dupoi, Fl. Preda, *AU-București*, Ist. 26, 1977, p. 6-9; N. Harțușche, *Necropola de la Brăilița. Contribuții la problema eneoliticului final și treceri la epoca bronzului tracic la Dunărea de Jos*, teză de doctorat, București, 1979.

⁴³⁴ A. Nițu, *CI-Iași*, S.N., 8, 1977, p. 153.

⁴³⁵ H. Schmidt, *op.cit.*, p. 45, pl. 24/5.

⁴³⁶ A. Nițu, *op.cit.*, fig. 4/2-5.

⁴³⁷ N. Harțușche, Fl. Anastasiu, *op.cit.*, p. 95; S. Morintz, P. Roman, *Dacia*, 12, 1968, p. 45 și urm.

⁴³⁸ Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 9-10, 1945, p. 37; H. Dumitrescu, *Materiale*, 7, 1961, p. 101. Pentru deosebirile constatate de noi cf. Șt. Cucos, *AMN*, 19, 1982, p. 253-260; idem, *MemAntiq*, 9-11, 1985, p. 63-92. Aceleași deosebiri sînt remarcate și de alți cercetători: cf. A. Dodd-Oprîtescu, *SCIVA*, 32, 1981, p. 513 și urm.

redusă adaosul de cochilii pisate, în schimb are un amestec mare de nisip și cioburi pisate, precum și granule de calcar.

În așezarea de la Mărgineni - Bacău, coresponzătoare etapei Cucuteni B₂, ceramica Cucuteni C are un aspect grosier, cu pereții groși, din pastă amestecată cu nisip zgrunțuros și cioburi pisate, fără cochilii.

Ceramica de tip C de la Calu - Piatra Șoimului⁴³⁹ ca și de la Frumușica⁴⁴⁰, nu poate fi diferențiată în raport cu fazele Cucuteni A-B și B decât numai pe baza analizei comparative a formelor, dar mai ales a ornamentelor, datorită lipsei unei stratigrafii certe. Ceramica de la Calu - Piatra Șoimului se remarcă prin fragmente similare ca pastă, forme și motive decorative cu ceramica de tip C de la Traian⁴⁴¹, fapt confirmat și de materialele provenite din cercetările mai noi⁴⁴². În general, sînt fragmente de vase lucrate în pastă grosieră, aspră, de culoare cenușie-neagră și rar roșiatică, cu amestec de cochilii pisate. Aceeași ceramică, dar în care apar și fragmente cu o ardere mai bună și cu pereții mai subțiri, provine și de la Frumușica, avînd amestec de cochilii pisate în pastă⁴⁴³. Ceramica C de la Podei se caracterizează însă printr-o pastă cu mult amestec de pietricele, nisip cu granulozitate mare și lipsa totală a speciei cu adaos de cochilii pisate⁴⁴⁴, dar cu o ardere mult mai bună, apropiată de a ceramicii pictate. Tot aici apar și produse cu pastă cucuteniană, dar cu forme și decor specifice ceramicii de tip C.

În așezarea de la Gura Văii, contemporană cu aceea de la Podei, ceramica Cucuteni C cunoaște o compoziție diferită, avînd în pastă pietricele și cochilii pisate⁴⁴⁵.

b) *Formele* ceramici Cucuteni C sînt relativ reduse numeric și au o mare varietate la nivelul etapei Cucuteni B₁. Ca dimensiuni formele ceramicii de tip C variază de la vase mari cu pereții groși pînă la cele miniaturale.

1. *Craterile* sînt vase cu gîtul scund, drept sau evazat, umărul proeminent, corpul tronconic și fundul plat relativ îngust (fig. 28/25). Aceste vase sînt cele mai frecvente în cadrul formelor ceramice de tip C și se întîlnesc în toate așezările din zona subcarpatică, atît în etapa Cucuteni B₁, cît și în etapa B₂. O variantă a acestora o constituie vasele cu gîtul scurt, gura dreaptă sau ușor evazată, cu un prag atenuat la baza gîtului, umărul pronunțat și sprijinite pe patru picioare scurte (fig. 28/26). În cercetările mai noi de la Podei s-au întîlnit cratere Cucuteni C care se apropie de forma castroanelor ceramicii „varianta

⁴³⁹ R. Vulpe, *Dacia*, 7-8, 1941, p. 41-42, fig. 27.

⁴⁴⁰ Matasă, *Frumușica*, p. 68-69.

⁴⁴¹ Vl. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 37-38, fig. 18/1-5; H. Dumitrescu, *Materiale*, 3, 1957, p. 12; idem, *Materiale*, 7, 1961, p. 101.

⁴⁴² Șt. Cucuș, *ref.cit.*

⁴⁴³ Matasă, *Frumușica*, p. 68; Șt. Cucuș, *ref.cit.*

⁴⁴⁴ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 45-46.

⁴⁴⁵ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 67.

Monteoru" (fig. 28/18), cu umărul unghiular și gura puternic răsfrântă la exterior. Aceeași formă, dar cu partea inferioară înaltă, a fost documentată la Poduri. Forma cu gura puternic răsfrântă spre exterior își are corespondențe în ceramica de la Sărata Monteoru⁴⁴⁶.

2. *Străchinile* sînt de asemenea forme frecvente și cu diferite variante. Una dintre acestea prezintă strachina tronconică cu gura dreaptă, buza tăiată orizontal și cu o toartă-apucătoare în bandă lată, cu extremitatea ascuțită și aplecată în jos (fig. 28/23). Este prezentă apoi strachina tronconică cu pereții ușor arcuiți și două proeminențe conice dispuse opus pe umăr (fig. 28/23a). O variantă mai rară este strachina bitronconică cu cele două părți, superioară și inferioară, aproape egale și fundul îngust (fig. 28/24).

3. *Capacele* sînt extrem de rare și în aria de care ne ocupăm sînt reprezentate de un singur exemplar, provenit de la Văleni - Piatra Neamț (fig. 28/27; 59/6), cu formă de calotă semisferică și două proeminențe perforate. Deși găsit în mediul Cucuteni B₁, capacul are analogii îndepărtate cu forma celor din așezările tripoliene tîrzii de la Brînzei III și Vihvanticy⁴⁴⁷.

4. *Vasele-borcan*. La Ghelăiești, Văleni - Piatra Neamț și Hlăpești s-au găsit fragmentele unor vase de formă cilindrică, cu pereții ușor arcuiți și gura dreaptă. Nu s-au putut reconstitui prin restaurare, dar unele par să imite forme mai înalte cucuteniene (fig. 28/15), dar circulare și nu prismatice.

5. *Miniaturile* sînt vase foarte rare în repertoriul formelor ceramice de tip C. Prezente în așezarea de la Hlăpești sau la Răucești acestea redau vase cu forma celor mari, îndeosebi a craterelor, iar altele imită paharele cucuteniene, fiind sprijinite pe patru mici picioare (fig. 59/2), cu analogii în așezările tripoliene⁴⁴⁸.

c) *Decorul* ceramicii Cucuteni C cuprinde motive incizate, realizate prin împunsături, imprimate cu șnurul și plastice, unele fiind asociate pe aceeași formă ceramică.

Pe ceramica de la Ghelăiești decorul incizat formează creștături simple pe buza rotunjită sau tăiată drept, striuri neregulate pe partea inferioară a vasului (fig. 60/1) sau pe întreaga suprafață exterioară (fig. 60/8). Cel mai adesea, striurile pectinate acoperă gîtul vaselor sau formează fascicule fie oblice (fig. 61/6), fie verticale (fig. 61/4) separate. Pe unele fragmente sînt benzi liniare incizate, în val simplu (fig. 59/8) sau val asociat cu mici împunsături circulare. Împunsăturile formează un șir de mici alveole sub buză sau un șir de triunghiuri care alternează cu impresiuni semilunare în zona umărului. Pe gura unei străchini (fig. 60/4), un șir de împunsături alveolare alternează cu impresiunile de șnur răsucit aplicate pe buză, dînd acesteia aspectul ondulat.

Decorul imprimat cu șnurul înfășurat este mai frecvent pe buza vaselor (fig. 60/1, 3-5, 8; 61/4, 6) sau formează motive oblice, unghiulare și în

⁴⁴⁶ I. Nestor, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 499 și urm.; idem, *Dacia*, 12, 1968, fig. 3.

⁴⁴⁷ V. I. Markevič, *op. cit.*, fig. 58/30; V. A. Dergačev, *op. cit.*, fig. 28/10.

⁴⁴⁸ T. S. Passek, *MIA*, 10, 1949, fig. 27/5; V. I. Markevič, *op. cit.*, fig. 16/21.

zig-zag din benzi simple sau duble pe umărul celor mai înalte forme ceramice (fig. 61/4, 6). Este prezent apoi motivul „ștanțat” în așa-numitul „șnur fals” care de fapt este realizat cu șnur subțire înfășurat larg.

Decorul în relief este de asemenea variat. Se întâlnesc proeminențe conice simple (fig. 60/2, 4), formînd uneori singurul decor al vasului (fig. 60/2), toarte-apucători izolate, sub forma unor proeminențe conice alungite și virful ușor curbat, avînd aspectul unui cioc (fig. 60/5), precum și butoni aplicați, distanțați sub buză, (fig. 60/8) sau perechi dispuși la baza gîtului și pe umăr⁴⁴⁹.

Pe ceramica de la Hlăpești decorul constă din striuri pectinate vertical pe gîtul vaselor și uneori neregulate (fig. 59/5) sau striuri adînci și distanțate. Buza vaselor, de regulă tăiată drept sau îngroșată datorită imprimării motivelor, este decorată cu creștături largi, motive „ștanțate” cu șnurul înfășurat (fig. 59/5), iar în unele cazuri fără decor. Pe umăr vasele au impresiuni de „șnur fals” așezate oblic sau în benzi grupate în motive unghiulare, asociate cu proeminențe conice⁴⁵⁰.

Gama motivelor decorative este deosebit de variată pe ceramica de tip C de la Văleni - Piatra Neamț. Între elementele decorative sînt prezente creștăturile aplicate pe buza și umărul vasului, împunsături în șiruri orizontale de forme diferite (fig. 61/2-3), impresiuni de „șnur fals”, șiruri de alveole și motive spiraliforme sau în ghirlandă și benzi liniare orizontale incizate pe umăr. Decorul cu șnurul înfășurat apare pe buza vaselor (fig. 60/7; 61/1-3, 5) sau dispus într-o bandă de impresiuni pe gîtul unor vase (fig. 60/7) și în bandă multiliniară oblică pe umăr (fig. 61/1). De asemenea, se întâlnesc motive pectinate pe gît (fig. 61/1-2) și decorul în relief compus din butoni mici aplicați izolat pe umăr (fig. 61/1), sau care leagă motive în ghirlandă. Sînt apoi proeminențe conice (fig. 61/2) și semilunare carenate intercalate motivelor de pe umărul vasului (fig. 61/5) și șiruri orizontale de impresiuni semilunare, incizate parcă cu unghia⁴⁵¹.

Ceramica C de la Costișa - Neamț⁴⁵² prezintă un decor simplu executat cu șnurul înfășurat, dispus pe buză și umăr în așa numitul aspect de „omidă” (fig. 59/4). Tot aici apare decorul cu impresiuni de șnur simplu răsucit dispus pe buză și în două șiruri orizontale pe gîtul și umărul vaselor.

Decorul ceramicii de la Frumușica cuprinde motive pectinate în diverse variante. Sînt striuri neregulate pe întreaga suprafață a unor vase și asociate cu butoni perechi la baza gîtului⁴⁵³, grupe de striuri verticale care delimitează spații libere ca niște metope pe gît (fig. 60/6), striuri verticale neregulate numai pe gît (fig. 61/7) sau pe umăr. Striurile în benzi liniare incizate

⁴⁴⁹ A. Nițu, Șt. Cucuș, D. Monah, *op.cit.*, p. 52.

⁴⁵⁰ Șt. Cucuș, *ref.cit.*; idem, *MemAntiq.* 9-11, 1985, p. 63 și urm.

⁴⁵¹ H. Dumitrescu, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 39 și urm.; Șt. Cucuș, *MemAntiq.* 6-8, 1981, p. 49.

⁴⁵² În colecțiile Muzeului de Istorie Piatra Neamț, săpături inedite Ec. Vulpe și C. Matasă, cf. C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 28.

⁴⁵³ Matasă, *Frumușica*, fig. 27.

formează pe gîtul unor vase ghirlande cu capetele prinse în butoni aplicați sau motive spiraliforme asociate cu protome zoomorfe⁴⁵⁴. Motivele imprimate cu șnurul înfășurat decorează buza vaselor sau formează compoziții unghiulare în zig-zag, asociate cu butoni perechi, pe umăr (fig. 61/7) și motive unghiulare în forma acelor de brad⁴⁵⁵. Pe unele vase, la baza gîtului, se află un șir de mici impresiuni verticale, incizate, iar umărul este decorat cu motivul în zig-zag realizat cu „șnurul fals” (fig. 60/6) și butoni izolați. Nu lipsesc nici împunsăturile sau creștăturile transversale pe buză și triunghiuri în șiruri orizontale pe umăr⁴⁵⁶.

Aceleași motive decorative se regăsesc și pe ceramica Cucuteni C de la Mărgineni - Bacău. Sînt motive din striuri late dispuse pe gîtul vaselor, împunsături triunghiulare pe buză și umăr, incizii arcuite aflate în șir orizontal, motive unghiulare realizate cu „șnurul fals” gros și șnur răsucit, dispuse de asemenea în diverse variante⁴⁵⁷. De asemenea, ceramica Cucuteni C de la Calu - Piatra Șoimului prezintă motive striate, butoni sau creștături largi sub buză și impresiuni cu șnurul înfășurat⁴⁵⁸.

Ceramica de tip C de la Podei, Gura Văii⁴⁵⁹ și din etapa Cucuteni B₂ de la Poduri, prezintă decorul cu impresiuni de șnur înfășurat dispus în benzi oblice pe buza vaselor, striuri verticale pe gît și proeminente izolate (fig. 61/8), butoni grupați pe umăr, șiruri orizontale de mici alveole circulare, benzi oblice de impresiuni cu șnurul înfășurat și protome zoomorfe. Acestea din urmă, preluate de pe ceramica cucuteniană, sînt integrate de regulă sub buza vasului ca pe ceramica de la Frumușica (fig. 61/1), Poduri (fig. 59/7) și Mărgineni. Protomele zoomorfe sînt în general stilizate și apar atît pe ceramica corespunzătoare etapei Cucuteni B₁, ca la Ghelăiești, cît mai ales în etapa B₂ la Frumușica, Podei, Gura Văii și Poduri, la fel ca pe ceramica de tip C din celelalte așezări din Moldova⁴⁶⁰.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, pl. 12.

⁴⁵⁵ *Ibidem*, pl. 68.

⁴⁵⁶ *Ibidem*.

⁴⁵⁷ Șt. Cucos, *ref.cit.*; idem, **MemAntiq**, 9-11, 1985, p. 63 și urm.; A. Dodd-Oprîtescu, *op.cit.*, p. 516, n. 19.

⁴⁵⁸ R. Vulpe, *Dacia*, 7-8, 1941, fig. 27/1-3.

⁴⁵⁹ C. Matasă, **ArhMold**, 2-3, 1964, p. 45-46; A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 67.

⁴⁶⁰ Cf. *supra* n. 454.

VI. PLASTICA

În așezările cercetate, în interiorul locuințelor, în spațiile dintre acestea, precum și în gropi au fost descoperite numeroase statuete antropomorfe și zoomorfe, protome zoomorfe aplicate sau modelate din peretele vasului care formează un decor plastic, vase zoomorfe din lut ars.

Avînd în vedere că plastica antropomorfă și zoomorfă nu se deosebește practic nici tipologic și nici ca tehnică de la o etapă la alta a fazei Cucuteni B, și chiar de plastica fazei Cucuteni A-B⁴⁶¹, vom prezenta într-un tot unitar elementele acesteia din zona submontană a Moldovei.

A. Plastica antropomorfă

Găsită mai mult în stare fragmentară, plastica antropomorfă este reprezentată în general prin statuete feminine și într-un număr redus de cele masculine. În unele așezări, ca la Ghelăiești, Petricani, Răucești, Văleni - Piatra Neamț, Văleni - Botești, Viișoara - Tîrgu Trotuș și Gura Văii, plastica antropomorfă este bine reprezentată, pe cînd în așezările de la Hlăpești, Calu - Piatra Șoimului, Borlești și Poduri este numeric redusă. În toate așezările însă se remarcă prezența a două tipuri principale: 1) statuete în poziție verticală; 2) statuete în poziție șezîndă. Acestea sînt similare cu tipurile statuetelor din celelalte așezări Cucuteni B din Moldova, ca și din celelalte culturi neo-eneolitice din sud-estul Europei⁴⁶². În cadrul celor două tipuri se deosebesc maniere stilistice de modelare: stilizate, schematice, impresioniste și realiste, precum și o diversitate tematică care redă diferite ipostaze ale divinității. Se cuvine să menționăm că, fără îndoială, așa cum au arătat cei mai mulți cercetători, statuetele antropomorfe redau ipostaze ale Marii Zeițe sau Marea Mamă atotcreatoarea vieții, a bunăstării, fiind legate de o gamă variată de practici magico-religioase greu de definit. Așadar, trebuie să precizăm că ne alăturăm fără rezerve cercetătorilor care socotesc ca nefondate de argumente faptele⁴⁶³ încercările de a discerne scene tematice și o mitologie definită⁴⁶⁴ sau

⁴⁶¹ VI. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, p. 211; idem, *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979, p. 84.

⁴⁶² *Ibidem*, p. 72-73, fig. 170-171.

⁴⁶³ *Ibidem*, p. 73.

⁴⁶⁴ B. A. Rybakov, *SA*, 1, 1961, p. 24 și urm. și *SA*, 2, p. 13 și urm.

de a identifica diferite zeități ale unui panteon neo-eneolitic încheșat și ierarhizat în culturile din sud-estul Europei⁴⁶⁵.

În general, plastica antropomorfă manifestă aceeași unitate, ca și ceramica, în factura pastei și liniile modelajului. Lucrate de obicei în pastă caracteristică speciilor ceramice din fiecare așezare, cu o ardere perfectă, figurinele antropomorfe se încadrează canoanelor caracteristice schematismului și geometrismului, în cadrul unei tendințe spre naturalism, a plasticii Cucuteni A-B și B din Moldova⁴⁶⁶.

Având dimensiuni ce variază între 0,040 și 0,245 m, statuetele antropomorfe sînt îngrijit modelate. Au forme zvelte, armonios proporționate și fără steatopigie. Capul se individualizează, fiind discoidal cu o carenă puternic reliefată care indică nasul sau este modelat naturalist cu toate elementele anatomice. Lobii sînt perforați pentru a marca ochii. Bustul este de obicei plat, cu sîinii în general mici, dar uneori amplii, atîrnînd, atunci cînd Marea Zeiță a fost reprezentată în ipostaza de femeie-mamă. Talia este zveltă, șoldurile puțin proeminente și uneori perforate, iar abdomenul ușor convex. Sînt și statuete cu abdomenul proeminent redînd divinitatea purtătoare de viață. Picioarele, la cele mai multe statuete, sînt separate și modelate naturalist. De obicei o linie incizată marchează atît separarea picioarelor unite, cît și sexul.

Pentru o mai bună detaliere a elementelor somatice și decorative socotim necesară exemplificarea celor două tipuri - în poziție verticală și în poziție șezîndă - prin descrierea separată a celor mai reprezentative statuete din așezările cercetate în zona de care ne ocupăm.

1. *Statuete în poziție verticală.* Acest tip poate fi subîmpărțit în subtipuri după dimensiuni, cum au făcut unii cercetători⁴⁶⁷, dar nu considerăm acesta ca fiind un criteriu concludent pentru delinirea unui tip. Socotim că diferențierile de modelare pot subîmpărți tipul statuetelor verticale în trei mari subtipuri: statuete cu picioarele unite terminate în vîrf de con sau labă comună; statuete verticale cu baza în formă de coloană; statuete în poziție verticală cu picioarele separate.

1. 1. *Statuete cu baza în vîrf de con sau labă comună* formează subtipul cel mai frecvent în așezări și prezintă o gamă a dimensiunilor extrem de variată. Se întîlnesc statuete mici, pînă la 0,03 - 0,04 m înălțime, dar și de 0,250 m.

⁴⁶⁵ M. Gimbutas, *The Gods and Goddesses of Old Europe. 7000-3500 B.C.*, Londra, 1974, p. 70 și urm.

⁴⁶⁶ N. Berlescu, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 70 și urm.; H. Schmidt, *op.cit.*, p. 64 și urm., pl. 31/15, 16; 32/1-2; 33/1-2, 9; 34/2, 4; Vl. Dumitrescu, *L'art préhistorique en Roumanie*, București, 1937, p. 15, pl. 9/1, 3; idem, *Arta neolitică în România*, p. 67; idem, *Arta preistorică în România*, p. 207 și urm.; idem, *Arta culturii Cucuteni*, p. 84 și urm.

⁴⁶⁷ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 90.

De la Ghelăiești provin patru statuete din care trei întregi (fig. 62/1-3). Au capul discoidal cu lobii laterali perforați și nasul în formă de carenă, bustul plat cu sinii mici redați prin pastile aplicate, umerii ascuțiți și perforați. Abdomenul are forma ușor convexă, șoldurile sînt puțin reliefate și străbătute de orificii transversale, iar picioarele unite se termină într-o labă comună stilizată. Una dintre ele are capul și extremitatea picioarelor puternic corodate. Decorul, bine conservat pe două exemplare, acoperă întreaga suprafață cu benzi brune-roșii pe un fond alb (fig. 62/2) sau benzi negre pe fondul roșu-brun al pastei (fig. 62/3). Ambele statuete au capul și extremitatea picioarelor acoperite cu culoare neagră-ciocolatie. Această manieră decorativă are analogii cu puținele figurine din plastica neoliticului sud-est european care au capul acoperit cu culoare roșie⁴⁶⁸. A treia statueta păstrată integral (fig. 62/1), este șlefuită și păstrează urme de culoare roșie, la fel ca și aceea fragmentară.

Cele patru statuete descoperite în complexul de cult de la Ghelăiești, unde se aflau în dispoziție cardinală, ne-au determinat, cu un deceniu în urmă, să le legăm atît de reprezentarea unor culte chtoniene cît și uranice⁴⁶⁹. Chiar dacă pentru populațiile neo-eneolitice cultele uraniene nu au fost acceptate de către unii cercetători⁴⁷⁰, socotim că dacă nu în formele sale depline, acestea au existat cel puțin în formă incipientă. Fără a intra aici în detalii, se cuvine totuși să subliniem că o serie întreagă de simboluri, între care crucea gamată de pe butonii capacelor din faza Cucuteni A, motivele cruciforme în cerc, numeroasele dispoziții cardinale, altarele cruciforme etc., pot fi interpretate ca elemente ale unor culte uranice, fie și în formele sale primare. Firește nu vom ști care era ceremonialul acestora și nici diversele scopuri în care erau practicate. Credem însă că o populație cultivatoare de plante și crescătoare de animale, cunoscătoare a metalurgiei cuprului, comparabilă în multe aspecte culturale cu civilizațiile Orientului, nu era limitată strict la culte chtoniene. Nu putem crede că populația cucuteniană nu avea nici o idee asupra binefacerilor soarelui.

Tot de la Ghelăiești provin fragmentele a două statuete feminine, verticale, modelate după canoanele tipice fazei Cucuteni B, cu decorul șters și care prezintă, modelat plastic pe extremitatea picioarelor unite, o încălțăminte de tip "mocasin"⁴⁷¹(fig. 65/4)⁴⁷¹, ca pe un fragment de la Koszyłowce⁴⁷². Încălțăminta este redată cu exactitate, înregistrînd detaliile cu multă scrupulozitate, încît reușește să înfățișeze materialul din care era confecționată, precum și stadiul tehnic de producere a acesteia, dîndu-ne posibilitatea să presupunem o înaltă specializare în realizarea întregii vestimentații.

⁴⁶⁸ O. Höckmann, *Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, I, Hildesheim, 1968, p. 139.

⁴⁶⁹ Șt. Cucoș, *SCIV*, 24, 1973, 2, p. 212.

⁴⁷⁰ S. Marinescu-Bîlcu, *SCIVA*, 25, 1974, p. 167 și urm.

⁴⁷¹ Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, p. 86; Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 3, 1971, p. 65.

⁴⁷² H. Cehak, *Światowit*, 14 (1930/1931), 1933, pl. 14/3.

Din aceeași așezare este și o figurină de dimensiuni mici, din pastă cărămizie-gălbuie, modelată mai grosolan și fără unele mici detalii (fig. 64/1). Statueta a avut o centură din linii fin incizate, iar pe fragmentul altei figurine (fig. 64/5), se află o centură realizată cu șnurul răsucit și dispus în spirală. Sînt apoi statuete (fig. 63/2, 4), cu o linie incizată în jurul taliei, care coboară de pe șolduri unindu-și capetele deasupra genunchilor, ca un fel de brîu legat în față. Alte statuete (fig. 63/1), lipsite de aceste sumare elemente de vestimentație, au nu numai sîinii redați prin pastile aplicate ci și sexul.

În seria statuetelor antropomorfe verticale de la Ghelăiești se află și fragmentul unei figurine duble. Modelat în pastă cărămizie-gălbuie fină, fragmentul prezintă bustul curbat, cu sîinii mici redați prin pastile aplicate, al unei statuete cu o prelungire care a unit-o cu o alta (fig. 63/5), cum sînt cele de la Șipeniț⁴⁷³.

Pe lângă minuțiozitatea modelării, evidentă pînă și la statuetele foarte mici (fig. 65/2), din aceeași așezare provine și partea inferioară a unei statuete care a fost modelată pe peretele unui vas (fig. 65/5). Redată naturalist, cu picioarele alăturate, statueta constituie un *unicum* în plastica cucuteniană din faza B. În general statuetele aplicate pe vase, cunoscute încă din etapa Precucuteni III de la Traian - Dealul Fîntînii⁴⁷⁴ și apoi în faza Cucuteni A la Trușești⁴⁷⁵ au fie o poziție dorsală, fie chincită⁴⁷⁶. În faza Cucuteni B aplicațiile antropomorfe pe vase sînt necunoscute, iar statueta de la Ghelăiești, reprezentată din față, redă o ipostază deosebită a divinității care nu poate fi stabilită.

De la Văleni - Piatra Neamț provin fragmentele unor statuete descoperite în cercetările noastre. Un fragment prezintă bustul plat cu sîinii amplii, reliefați și atîrnînd pe piept (fig. 65/3) sau partea inferioară a unei statuete cu abdomenul bombat, un brîu concav larg care coboară de pe șolduri și ornamentată cu benzi liniare negre pe față și spirale pe fese (fig. 66/5), ca cele de la Traian⁴⁷⁷.

Cîteva statuete fragmentare de la Mărgineni - Bacău, modelate în pastă cafenie=albă, au un decor pictat în benzi liniare negre pe fond alb (fig. 63/3; 64/2-3). Bustul unei statuete are pe spate un decor care indică părul prins cu o podoabă circulară plină (fig. 64/2), iar fragmentul alteia prezintă în față un fel de șorț redat în decorul pictat (fig. 64/3).

Bustul unei statuete de la Răucești (fig. 66/4), are capul discoidal,

⁴⁷³ O. Kandyba, *op.cit.*, p. 152, foto 69. Relativ la interpretarea figurinelor duble cf. V. Dumitrescu, *Antiquity*, 8, 1964, p. 221 și urm.; idem, *Arta preistorică în România*, p. 474; P. Lévêque, *PP*, 9, 1972, p. 174.

⁴⁷⁴ H. Dumitrescu, *SCIV*, 4, 1955, 1-2, p. 57, fig. 12; idem, *SCIV*, 18, 1957, 1-4, p. 60, fig. 1; S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, fig. 90/3.

⁴⁷⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 5, 1954, 1-2, fig. 4/3; idem, *ASU-Iași*, s. 2, 1957, 1-2, p. 11, fig. 7.

⁴⁷⁶ A. Nițu, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 75 și urm.

⁴⁷⁷ H. Dumitrescu, *Materiale*, 7, 1971, p. 95, fig. 4.

nasul carenat și lobii perforați cu câte două mici orificii. Statueta are umerii amplii, brațele modelate, îndoite din umeri și aduse în față, prinse într-un brîu reliefat. Mîinile sînt totuși scurte, neproporționate și modelate stîngaci. Pieptul ușor bombat, cu sîinii puternic reliefați, conici și atîrînd sînt redați naturalist și prezintă ipostaza divinității adulte, de femeie-mamă. Pe spate este redat părul strîns în coadă, modelat în bandă reliefată, legat cu o piesă de podoabă de formă dreptunghiulară cu laturile lungi arcuite. Acest element de podoabă apare și în decorul pictat pe spatele unei figurine de la Podei (fig. 63/8) și este de tradiție precucuteniană. Motivul este întru totul identic cu o piesă de os găsită la Traian - Dealul Viei⁴⁷⁸ și o alta la Putinești⁴⁷⁹. Statueta de la Podei prezintă și un alt element de podoabă pe piept, probabil un pandantiv, redat prin benzi liniare negre pe fond alb.

Statuete în poziție verticală, cu aceleași canoane de modelare și în general cu ornamente în benzi liniare pe fondul pastei sau pe fond alb, provin de la Costișa (fig. 62/4), Ghelăiești (fig. 66/1), Girov (fig. 66/3), Frumușica⁴⁸⁰, Văleni - Botești⁴⁸¹, Gura Văii⁴⁸², Viișoara - Tîrgu Troțuș⁴⁸³ și în general din toate stațiunile zonei submontane, fiind similare cu statuetele Cucuteni B din celelalte zone ale Moldovei⁴⁸⁴.

O temă nouă în sculptura fazei Cucuteni B redă femeia însărcinată, fără îndoială o ipostază a Marii Zeițe, născătoare a vieții. În cadrul subtipului statuetelor verticale terminate în vîrf de con o asemenea temă o redă figurina de la Fintînele - Bacău (fig. 65/6)⁴⁸⁵. Deși modelată mai neglijent, din pastă grosieră, statueta prezintă elementele femeii însărcinate, cu abdomenul proeminent și șoldurile masive.

1. 2. *Statuete cu baza în formă de coloană*. Acest subtip este prezent în ambele etape B₁ și B₂, dar numeric redus față de cel descris mai sus. Statuetele au partea superioară (capul, bustul, brațele) modelate după același canon schematic, iar partea inferioară este masivă, aproape cilindrică, cu baza lată avînd stabilitate. La Hlăpești a fost găsită o asemenea figurină masivă (fig. 64/4), din pastă roșiatică brună, decorată cu benzi liniare negre-ciocolatii abia vizibile. Statueta are partea inferioară terminată în formă de coloană cu baza circulară plată. Fragmentul unei statuete similare provine de la Frumușica (fig. 63/7)⁴⁸⁶. Modelată în pastă fină, roșiatică, cu ardere perfectă, fragmentul

⁴⁷⁸ S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești*, fig. 200/16.

⁴⁷⁹ V. I. Markevič, *AIM-Chișinău*, 1973, p. 62, fig. 3/11.

⁴⁸⁰ C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 28, fig. 5; Matasă, *Frumușica*, pl. 56/409, 410-411, 412, 419.

⁴⁸¹ V. Ursachi, *op.cit.*, fig. 10/1-2,4.

⁴⁸² A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 30, fig. 10/1-2.

⁴⁸³ A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 100 și urm., fig. 6/1-12; 7.

⁴⁸⁴ Cf. *supra* n. 463.

⁴⁸⁵ Inedită în colecțiile Muzeului de Istorie Bacău.

⁴⁸⁶ Matasă, *Frumușica*, pl. 55/406.

reprezintă o cavitate în abdomen, probabil avînd aceeași semnificație cu a figurinelor care redau femeia însărcinată. Statuete cu cavități în abdomen și chiar cu embrion sînt cunoscute în aria tripoliană⁴⁸⁷.

În seria statuetelor cu partea inferioară cilindrică se înscrie și figurina de la Văleni - Piatra Neamț (fig. 64/6). Avînd dimensiuni mijlocii, pastă fină rozie-gălbuie, decorul șters și rupt la partea superioară, statueta are șoldurile ușor reliefate, abdomenul este puțin bombat și prevăzut cu o proeminență perforată orizontal, partea inferioară cilindrică cu bază largă pe care mici creștături indică degetele picioarelor. O statueta similară, cu aceeași bază largă, dar modelată schematic pe un mic cilindru din lut, a fost găsită la Podei. Și tot de aici o altă statueta cu corpul cilindric, lucrată mai îngrijit, are sinii conici masivi și fesele redată printr-o pastilă aplicată⁴⁸⁸.

1. 3. *Statuete verticale cu picioarele separate*. În general acest subtip îl formează statuetele masculine sau un nou tip tematic de figurină care se îndepărtează de modelul din natură, o reprezentare bisexuală, androgină. Canoanele modelării sînt în general aceleași ca și la celelalte statuete, cu excepția picioarelor, care sînt separate și cu redarea plastică a sexului. Două figurine masculine de acest fel, fragmentare, s-au găsit la Hlăpești, iar altele la Mărgineni (fig. 62/6; 63/6), precum și la Petricani și Văleni - Botești⁴⁸⁹. Unele dintre acestea sînt ornamentate cu brîie incizate (fig. 62/6; 63/6) și îndeosebi cu o eșarfă dispusă în diagonală pe piept și spate. O statueta fragmentară de la Urecheni - Neamț (fig. 65/7)⁴⁹⁰, lucrată îngrijit din pastă fină roșiatică-gălbuie, are bustul plat, cu umerii ascuțiți, ornamentat cu o eșarfă dintr-un șir de puncte incizate. Bazinul și picioarele sînt modelate cu minișozitate și naturalețe, un picior fiind rupt. Ornamentul este întregit de un brîu și de un slip punctat în față și prins în spate, redat de asemenea prin puncte incizate. Dintre elementele decorative se pare că eșarfa este un atribut al statuetelor masculine. Pe cele feminine, decorul din linii incizate formează coliere (fig. 65/1) și brîie sau centuri (fig. 63/2, 4; 64/1, 5), de regulă însă redă triunghiul sexual. Decorul cu puncte incizate formează benzi verticale pe piept (fig. 65/1), dar și în acestea în cazuri rare. De cele mai multe ori punctele însoțesc decorul din linii incizate.

2. *Statuete în poziție șezîndă*. Mai puține numeric, statuetele acestui tip, pe baza liniilor modelajului, cuprind în principal două subtipuri; - statuete care prezintă trăsăturile generale comune plasticii stilizate, cu picioarele unite sau separate și terminate în vîrf de con sau labă comună; - statuete modelate realist. Ambele subtipuri sînt însoțite de poziția diferită a brațelor, care indică o gestică, probabil din diversele ipostaze ale Marii Zeițe, a cărei semnificație din păcate încă nu poate fi explicată.

⁴⁸⁷ S. Marinescu-Bîlcu, *Tirpești*, fig. 200/16.

⁴⁸⁸ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 58, fig. 39/4.

⁴⁸⁹ V. Ursachi, *op.cit.*, fig. 10/1-2,4.

⁴⁹⁰ C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 34, fig. 68.

2. 1. Statuete în poziția șezîndă cu trăsături comune plasticii din faza Cucuteni B sînt prezente, în zona de care ne ocupăm, prin cîteva exemplare de la Ghelăiești. Una (fig. 63/7), păstrată aproape integral, are capul discoidal, cu cîte o perforație în lobii laterali, care probabil indică ochii, nasul carenat, bustul plat, curbat și adus în față, picioarele unite și îndoite deasupra genunchiului. Brațele au fost modelate naturalist, din care se păstrează unul fragmentar îndoit din umăr. Nu poate fi precizată poziția brațelor, dar probabil au fost aduse pe piept sau pe pîntece. Picioarele îndoite au extremitatea excesiv îngroșată și se termină în vîrf de con.

O altă statueta, din care se păstrează partea inferioară (fig. 63/9), redă picioarele îndoite de la genunchi, bazinul și o parte din abdomen. Picioarele unite manifestă în liniile de modelare o tendință de realism, de imitare a modelului din natură și se termină într-o labă comună stilizată.

2. 2. Statuetele modelate naturalist constituie un tip mai rar, puțin reprezentat atît în zona subcarpatică, cît și în celelalte regiuni ale Moldovei. Un număr mai mare de exemplare s-a semnalat în așezările tripoliene⁴⁹¹. În aria noastră consemnăm doar trei exemplare fragmentare. Piciorul unei figurine de la Ghelăiești (fig. 63/8), din pastă fină cărămizie, gălbuie, este modelat naturalist, cu multă scrupulozitate în redarea elementelor anatomice. A aparținut probabil unei statuete de dimensiuni mari cu picioarele separate și îndoite de la genunchi. Laba, călcîiul, pulpa, genunchiul sînt redade cu toate elementele de relief constituind o copie fidelă a piciorului uman.

Fragmentele a două statuete modelate naturalist provin din nivelul Cucuteni B₁ de la Răucești. Primul exemplar (fig. 66/2), păstrează partea superioară. Este o statueta de dimensiuni mijlocii, în poziție șezîndă, modelată în pastă fină, roșie-cărămizie, cu volume și detalii naturaliste. Capul oval, rotunjit este proporționat în raport cu restul corpului. Nasul este normal și cu indicarea nărilor prin două mici alveole, ochii sînt redați prin orbite largi, quasicirculare, adîncite. Pomeții feței sînt reliefați, gura redată printr-o creștătură, iar bărbia arcuită și ușor pronunțată. Capul ușor bombat în spate nu prezintă părul, iar urechile sînt mici și cu cîte două creștături transversale, provenite probabil de la micile perforații pentru podoabe. Gîtul scurt și gros are o arcuire normală, pieptul reliefat, iar brațele rupte au fost desfăcute și nu se poate preciza poziția lor, șoldurile sînt armonios modelate. Sîinii, din două pastile mici, aplicate, sînt apropiați și plasați ceva mai sus decît ar fi normal, vrînd să sublinieze, probabil, tocmai caracterul masculin al statuetei. Spatele a fost modelat cu multă minuțiozitate încît redă elementele anatomice. O ușoară canelură subliniază coloana vertebrală. Întreaga înfățișare sugerează forță, vitalitate, armonia liniilor și mișcarea.

⁴⁹¹ T. S. Passek, *MIA*, 10, 1949, fig. 48/2; V. I. Markevič, *Pamiatniki epokhi neolita i eneolita*, în *Arkheologičeskaja karta Moldavskoj SSR*, v. 2, Chișinău, 1973, fig. 16/2; T. G. Movša, *Arkheologija-Kiev*, 11, 1973, p. 3 și urm.

Statueta are analogii cu alte două exemplare din Moldova, din care una inedită⁴⁹² și alta în colecțiile muzeului din Iași, interpretată ca fiind feminină⁴⁹³. Acest tip de statueta, cu corespondențe în aria tripoliană, este de fapt o reprezentare androgină care redă divinitatea primordială, capabilă de autoreproducere.

A doua statueta de la Răucești (fig. 66/6), are capul modelat mai schematic, oarecum triunghiular, rotunjit, cu nasul mic și ascuțit, ochii oblici redați prin creștături, bărbia îngustă și gura crestată ovală. Urechile cu lobii semiovali îngroșați au fost modelate prin strângerea lutului între degete. Corpul este însă modelat cu finețe ca și la statuetele anterior descrise, cu sînii mici dar bine plasați; brațele groase, cu secțiunea rotundă care au avut o poziție depărtată, desfăcute lateral, sînt rupte. Întreaga manieră de redare este însă expresivă, vie, emanînd armonia compoziției.

Cu aceste tipuri de statuete, plastica fazei Cucuteni B abordează noi teme sculpturale care duc la dispariția monotoniei din fazele precedente. Se pare că și canoanele magico-religioase erau mai puțin stricte, ceea ce indică unele transformări de ordin spiritual, care dădeau o mai mare libertate fanteziei creatoare a modelatorilor, dar constituiau probabil și o consecință a unor mutații economico-sociale din care izvorau și pe care le serveau în plan ideologic.

3. *Reprezentările falice* constituie o altă categorie a plasticii antropomorfe, prezentată în ambele etape B₁ și B₂, fiind o tradiție preluată din fazele precente. În zona submontană a Moldovei, în așezările Cucuteni B, reprezentările falice au apărut prin piesele de la Văleni - Piatra Neamț (fig. 67/1-4, 6) și cele de la Podei, asupra cărora ne-am oprit în capitolul referitor la complexe de cult, o piesă miniaturală de la Ghelăiești (fig. 68/5) și prin statuetele masculine sau androgine, descrise mai sus.

Falusurile, ca obiecte de cult, au avut o mare răspîndire. Avînd originea în culturile neolitice ale Orientului Apropiat se regăsesc în Europa de sud-est din neoliticul timpuriu și pînă tîrziu în epoca bronzului. Reprezentările falice au constituit și vor mai constitui obiectul unor dezbateri, studii și ipoteze. Unii cercetători, precum J. Korosek au considerat falusurile ca simboluri ale unei zeități masculine în cadrul cultului fertilității⁴⁹⁴, iar A. Benać le atribuia unui cult legat de sacrificiile de copii din cultura Danilo⁴⁹⁵. Ultima ipoteză nu ni se pare verosimilă și cu atît mai puțin adaptabilă culturii Cucuteni în cadrul căreia nu cunoaștem încă ritualul înmormîntării. Evident că falusurile au constituit atributele masculine care au însoțit Marea Zeiță, dînd caracterul bisexual al procesului creator de viață, al cultului fertilității. Ne alăturăm tezei, acceptate de către cei mai mulți cercetători, că falusurile au reprezentat

⁴⁹² În colecțiile Muzeului județean Suceava.

⁴⁹³ N. Berlescu, *op. cit.*, fig. 15/2; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 97, fig. 67.

⁴⁹⁴ J. Korosek, *op. cit.*, p. 25 și urm.; S. Batović, *Diadora*, 4, 1968, p. 50-51.

⁴⁹⁵ A. Benać, *BRGK*, 42, 1962, p. 76.

simboluri figurative, cu rol secundar, de acolit masculin al divinității feminine atotcreatoarea vieții și naturii. Că falusurile, ca și statuetele antropomorfe au fost întrebuințate într-o serie întreagă de ceremonii cu caracter magico-religios⁴⁹⁶ este fapt neîndoielnic, dar care vor fi fost acelea este greu de spus.

B. Plastica zoomorfa

În cadrul plasticii zoomorfe includem atât statuetele de animale, cât și protomele aplicate sau modelate pe pereții unor vase, precum și vasele zoomorfe. Și avînd în vedere că nici aceasta nu se diferențiază de la o etapă la alta, că manifestă o unitate stilistică și tipologică izvorită din aceleași canoane magico-religioase generale culturii Cucuteni, nu poate fi subîmpărțită pe etapele de evoluție a fazei Cucuteni B.

1. *Statuetele zoomorfe*, deși la fel de numeroase ca și cele antropomorfe, se remarcă printr-o mare monotonie. De asemenea, tematica acestora este mult redusă. Tema bovideelor (fig. 69/4-8) și a ovinelor (fig. 69/9) ocupă aproape cu obsesie sculptura cucuteniană din faza B. Statuetele zoomorfe urmează aceleași **maniere** stilistice de modelare - stilizată și naturalistă - ca întreaga creație a sculpturii din faza Cucuteni B, totuși stilul realist, naturalist, este mai puțin reprezentat. Statuetele de animale sînt în general modelate schematic, uneori destul de grosolan încît recunoasterea speciei reprezentate devine dificilă și în unele cazuri chiar imposibilă. Figurinele zoomorfe redau în general animale domestice, cu deosebire cornute și mai rar animale sălbatice. Cele mai multe statuete de animale au și picioarele separate, sub forma unor cornuri ascuțite (fig. 69/4-6, 9), iar cîteva de la Văleni - Piatra Neamț (fig. 69/8) și Mărgineni - Bacău (fig. 69/7) sau de la Viișoara - Tirgu Trotuș și Gura Văii⁴⁹⁷, au picioarele unite cîte două în față și în spate. De obicei statuetele zoomorfe sînt statice, au capul tratat schematic, ușor triunghiular-rotunjit, cu botul conic, iar la cele mai multe coarnele sînt rupte. Cînd modelarea este mai naturalistă se observă și încercarea de a reda mișcarea animalului prin coarnele aduse înainte, la fel picioarele în față și coada ridicată (fig. 69/5). De la Vermești - Comănești provine un fragment de lîgurină care redă un bovideu tratat naturalist (fig. 71/3). Figurina este lucrată din pastă fină de culoare cărămizie din care s-a păstrat corpul și partea dorsală.

Referitor la rolul statuetelor zoomorfe există astăzi un consens unanim că au avut aceeași întrebuințare cu caracter magico-religios, legată îndeosebi de creșterea animalelor domestice, dar și unele semnificații ca cea a puterii virile înfățișată îndeosebi de reprezentarea taurului.

⁴⁹⁶ VI. Dumitrescu și colab., *op.cit.*, p. 514; S. Batović, *op.cit.*, p. 50 și urm.

⁴⁹⁷ A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 103; A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 36; Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 50-51, fig. 23/9.

2. *Protome zoomorfe*. Pe ceramica fazei Cucuteni B, din ambele etape, sînt prezente protome, fie modelate sub forma unor capete de animale, fie în basorelief, sau chiar statuete zoomorfe aplicate. De la Ghelăiești provine o protomă redată în basorelief pe fragmentul unui vas (fig. 70/2). Modelată printr-un relief mai mult plat, protoma redă capul unui bovideu cu coarnele arcuite. Aceasta are corespondență pînă la identitate cu o alta de pe umărul unui vas de la Podei integrată decorului pictat (fig. 41/7), precum și una de pe fragmentul unui vas de la Mărgineni (fig. 69/3). Acest tip de protome plate, reduse la imaginea capului bovideului, au fost preluate de ceramica Cucuteni C fiind dispuse de regulă la baza gîtului (fig. 59/7; 61/7) sau pe umărul vaselor (fig. 71/4). Avînd aceeași dispoziție, pe umărul vasului, deasupra curbării maxime, pe fragmentul unui vas de la Văleni - Piatra Neamț se află o protomă de taur (fig. 70/1), mică, tratată schematic cu ochii și nările redată prin mici alveole circulare și coarnele cu vîrfurile detașate de peretele vasului.

Două protome masive, una de taur (fig. 70/3) și cealaltă de ovideu (fig. 70/4), găsite la Ghelăiești, sînt lucrate în pastă cenușie-verzuie cu o fețuială cărămizie la suprafață. Ambele redau capul și gîtul animalului, fiind modelate îngrijit, naturalist, cu evidențierea tuturor detaliilor. O altă protomă masivă de aici (fig. 71/5), cu pastă fină, cărămizie-roșiatică, bine arsă, are coarnele rupte, ochii redați prin două alveole circulare, fruntea pronunțată de o carenă, nările marcate prin două mici împunsături și gura printr-o creștătură. În partea ruptă de pe vas se observă un orificiu circular. În aceeași manieră sînt redată două protome, una de bovideu (fig. 71/1) și alta de ovideu (fig. 71/2), de la Podei⁴⁹⁸. Protoma reprezentînd capul unui bovideu cu coarnele rupte are o perforație sub bărbie, iar cealaltă prezintă coarnele reliefate îndoite spre spate și ochii redați cu mici împunsături. O altă protomă de la Podei (fig. 72/1) înfățișează un cap de berbec cu coarnele prinse de vas, similară cu o alta de la Ghelăiești pictată în stil δ^2 ⁴⁹⁹. Protome de acest fel se întîlnesc pe ceramica cucuteniană galițiană⁵⁰⁰ și pe cea gumelnițeană⁵⁰¹.

O raritate pentru ceramica fazei Cucuteni B o constituie protomele cu gîtul lung, în formă de tijă, trase din buza vasului. Singurul exemplar de acest fel provine de la Văleni - Botești din etapa Cucuteni B₁⁵⁰². Protoma este trasă din buza unui pahar cu decor de stil ϵ , sub forma unei tije oblice, ușor arcuită pentru a sublinia gîtul animalului. Acesta are capul, cu urechile mici rotunjite, deosebit de stilizat încît nu se poate preciza specia. Este o protomă care are corespondențe pe ceramica precucuteniană de la Izvoare și pe cea tricromă Cucuteni A de la Hăbășești și Cucuteni⁵⁰³.

⁴⁹⁸ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, fig. 32/8, 11.

⁴⁹⁹ A. Nițu, Șt. Cucos, D. Monah, *op.cit.*, p. 59, fig. 24/1.

⁵⁰⁰ H. Cehak, *op.cit.*, p. 26, pl. 14/5.

⁵⁰¹ A. Nițu, *ArhMold*, 7, 1972, *passim*.

⁵⁰² V. Ursachi, *op.cit.*, fig. 13/5.

⁵⁰³ R. Vulpe, *Izvoare*, p. 109, fig. 81/3; VI. Dumitrescu și colab., *op.cit.*, p. 431, pl. 113/4.

Pe ceramica Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei au fost găsite și protome ornitomorfe. De la Mărgineni - Bacău provine o protomă care reprezintă un cap de gîscă (fig. 69/1) modelat naturalist⁵⁰⁴. Protoma este prinsă pe gura unei străchini cu umărul rotunjit, trasă din buza înclinată spre interior. Redată cu fidelitate, protoma are capul ușor aplatizat, ciocul lat și sprijinit pe un buton. Fragmentul de vas păstrează urme de pictură neagră caracteristică stilului ε din etapa Cucuteni B₂. Protoma de la Mărgineni este unică în repertoriul plasticii zoomorfe cucuteniene. Protome ornitomorfe, dar puternic schematizate încît nu se poate preciza specia redată au fost găsite la Ghelăiești (fig. 69/2), care de asemenea sînt unice pe ceramica cucuteniană.

Nu este locul să ne oprim aici asupra raportului între reprezentările de protome zoomorfe și stadiul creșterii animalelor în faza Cucuteni B. Avînd în vedere însă raritatea protomelor pe ceramica Cucuteni B față de prezența lor mare pe ceramica fazelor anterioare, afirmată și de alți cercetători⁵⁰⁵ ne mărginim să observăm că nici acestea nu vin în sprijinul ipotezei ponderii mai mari a creșterii animalelor în economia fazei respective decît în celelalte faze⁵⁰⁶.

În ceea ce privește semnificația și funcția uzuală a protomelor zoomorfe ne atașăm tezelor referitoare la caracterul lor sacru, magico-religios. Utilizarea lor însă ca toarte este îndoielnică. Protomele au înlocuit proeminențele, dar nu au putut fi întrebuințate ca toarte decît în cazuri rare. Doar statuetele zoomorfe aplicate pe vase, ca aceea de la Podei (fig. 72/2)⁵⁰⁷, care reprezintă o felină în poziție de atac, cu analogii la Valea Lupului și Cucuteni⁵⁰⁸ sau protomele prevăzute cu tijă apucătoare, puteau servi și ca toarte.

3. *Vasele zoomorfe* sînt de asemenea rare în repertoriul ceramicii Cucuteni B din zona subcarpatică. Apar însă în ambele etape, B₁ și B₂. Fragmentul unui vas zoomorf, din pastă fină cărămie, cu decorul șters, a fost găsit în locuința nr. 8 de la Ghelăiești⁵⁰⁹. Se păstrează capul animalului și o parte din vas (fig. 73/1) care, după profilul rotunjit, presupunem că a fost un recipient piriform. Capul animalului reprezintă un taur cu ceafa largă, botul proeminent și gura indicată printr-o creștătură. Partea inferioară a botului este ruptă. Urechile sînt redată plastic prin proeminențe aplatizate lateral, iar ochii printr-o mică adîncitură numai pe una din părți, celălalt nefiind indicat. Coarnele sînt masive, proporționale cu restul reprezentării, din care unul are vîrf rupt, iar al doilea este rupt de la bază. După forma sa, raportînd la

⁵⁰⁴ A. Nițu, *CI-Iași*, S.N., 7, 1976, p. 49 și urm., fig. 1.

⁵⁰⁵ A. Nițu, *ArhMold*, 7, 1972, p. 39.

⁵⁰⁶ I. Nestor, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 208 și urm.

⁵⁰⁷ R. Vulpe, *JPEK*, 12, 1938, p. 58-59, fig. 3, pl. 1.

⁵⁰⁸ M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, p. 168, fig. 6/5; A. Nițu, *op.cit.*, p. 30, fig. 23; idem, *CI-Iași*, 7, 1976, p. 52, fig. 2.

⁵⁰⁹ Șt. Cucoș, *Carpica*, 7, 1975, p. 12, fig. 4.

mărimea fragmentului păstrat, probabil că vasul se sprijinea pe patru picioare masive. Modelarea indică zoomorfizarea vasului piriform și deci se încadrează tipologic în grupa „vaselor cu attribute zoomorfe”⁵¹⁰. Cele mai apropiate analogii se pot stabili cu vasele gumelnițene de la Calomfirești și Sultana și cu vasul fragmentar Cucuteni B₂ de la Gura Văii⁵¹¹. Ultimul dintre acestea (fig. 73/3), redă un vas piriform cu prag, zoomorfizat, reprezentînd un ovideu. Păstrat fragmentar și fără capul animalului, vasul prezintă un decor cu benzi liniare și spirale agățate cu ochi de prindere lenticulari, pictat în stil ε cu negru pe fondul crem al pastei. Motivele decorative sînt adaptate la forma zoomorfă a vasului și subliniază unele detalii morfologice ale animalului.

Fragmentul unui vas zoomorf, Cucuteni B₁, găsit în locuința nr. 2 de la Văleni - Piatra Neamț (fig. 73/2), are recipientul puțin adînc, de formă ovală, sprijinit pe patru picioare masive din care se păstrează cele din față și reprezintă un taur cu coarnele pliate pe gura vasului⁵¹². Acest tip de redare a coarnelor animalului are analogii pe ceramica galițiană⁵¹³ și la Șipeniț⁵¹⁴. Vasul aparține aceleiași serii tipologice ca și cele amintite mai sus.

Vasele zoomorfe ilustrează, din punct de vedere al stilului, o manieră de modelare naturalistă adaptată la forma și funcționalitatea formelor ceramice Cucuteni B.

Interpretarea vaselor zoomorfe și îndeosebi a rolului acestora s-a făcut în mod diferit. Astfel, făcînd analogie între vasul zoomorf de la Kodjadermen, cu vasul Cucuteni A-B de la Traian - Dealul Fîntînii, cu cel gumelnițean de la Sultana, dar și cu semnificația sanctuarelor decorate cu coarne de consacrație de la Çatal Hüyük, A. Radunčeva consideră vasele zoomorfe ca obiecte de cult cu rol de „simbol al puterii conducătorilor” în societatea preistorică⁵¹⁵. Ipoteza nu ni se pare acceptabilă atît timp cît se cunosc adevărate sceptre⁵¹⁶, cît și datorită faptului că asemenea rol îl puteau avea o serie de alte obiecte, precum toporul naviform șlefuit amintit.

O altă ipoteză, a lui G. I. Georgiev, le atribuie rolul de „lămpi”, apropiindu-le de altarele zoomorfizate, aducînd drept argument urmele unor materii, presupuse organice, arse în vasele zoomorfe. Nu toate vasele zoomorfe prezintă aceste urme, iar ipoteza cea mai răspîdită, acceptabilă, la care subscriem,

⁵¹⁰ A. Nițu, *ArhMold*, 7, 1972, p. 21.

⁵¹¹ S. Marinescu-Bîlcu, *SCIV*, 25, 1974, 2, p. 347, fig. 3; I. Andrieșescu, *Dacia*, 1, 1924, p. 80, fig. 2; A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 67, fig. 25/1.

⁵¹² Șt. Cucoș, *Date noi cu privire la faza Cucuteni B din centrul Moldovei*, referat la doctorat, Iași, 1975; idem, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 51, fig. 23/12; 25/2.

⁵¹³ H. Cehak, *op.cit.*, p. 246, pl. 16/5.

⁵¹⁴ O. Kandyba, *op.cit.*, foto 29; T.S. Passek, *La céramique tripolienne*, pl. 7/7-8.

⁵¹⁵ A. Radunčeva, *Ark-Sofia*, 2, 1971, p. 58 și urm., fig. 1.

⁵¹⁶ D. Berciu, *SCIV*, 5, 1954, 3-4, p. 539 și urm.; Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 925 și urm.; M. Brudiu, *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 169 și urm.

este aceea a vaselor de cult în directă legătură cu practicile magico-religioase. Această ipoteză apare ca cea mai apropiată de adevăr și în cazul ei trebuie să întrevădem rolul diversificat al vaselor zoomorfe în funcție de animalul reprezentat. Și în această ordine de idei trebuie să precizăm că în toate fazele culturii Cucuteni sînt prezente și vase zoomorfe reprezentînd animale sălbatice, chiar dacă acestea nu au apărut încă în faza Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei. Credem că fiecare vas zoomorf era probabil destinat unui anumit ritual, era legat de o anumită credință și implicit, folosit numai pentru anumite scopuri sau ofrande⁵¹⁷. Dacă vasele zoomorfe reprezentînd tauri și în general cornute domestice, pot fi puse în legătură cu cultul de influență egeeană al puterii virile sau cu cel al sporirii turmelor de animale, nu același rol îl puteau avea vasele zoomorfe reprezentînd cervidee, urși, viezuri sau alte animale sălbatice. Acestea din urmă sînt, în general, mai rare în raport cu vasele zoomorfe care redau animale domestice, iar acest fapt duce la alte concluzii în legătură cu rolul ritual căruia au fost destinate. Vasele zoomorfe reprezentînd ursul, ca cel de la Șipeniț sau viezurele, ca cel de la Izvoare⁵¹⁸, ca și cele din Orient care redau lei, jaguari, antilope etc., pot fi puse în legătură cu un cult legat de vînătoare care se mai practica sau poate cu un cult totemic, avînd rol protector prin manipularea vasului cu ofrande și imaginea animalului respectiv. Aceste interpretări ar explica posibil și varietatea vaselor zoomorfe, iar folosirea lor ca „simboluri ale puterii” sau „lămpi” nu se justifică. Materia organică arsă în ele poate constitui resturi ale ofrandelor aduse însăși animalului protector sau animalului totem, ceea ce a impus și adaptarea formei animaliere la formele ceramice.

Înainte de a încheia acest capitol găsim necesar să precizăm că, dacă în toate așezările cercetate au apărut suficiente elemente care ilustrează practicarea unor culte magico-religioase, în nici una din ele sau apropierea lor, nu s-au găsit necropole și nici morminte izolate ale populației cucuteniene din faza B. Situația, se știe, este aceeași pentru întreaga arie a culturii Cucuteni. Nu se cunoaște încă ritul de înmormîntare practicat de triburile cucuteniene. În legătură cu această problemă s-au emis diferite supoziții mai ales în temeiul ritului de înhumare documentat pentru culturile vecine. Nu este locul să le repetăm aici, totuși dintre ipotezele enunțate este și aceea a expunerii morților, considerată ca neacceptabilă de unii cercetători⁵¹⁹. Fiecare ipoteză are

⁵¹⁷ Pentru interpretarea ca „lămpi” (opaițe) vezi G. I. Georgiev, *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 77; pentru rolul de cult cf. A. Nițu, *op.cit.*, p. 51; Șt. Cucoș, *Carpica*, 7, 1975, p. 13-14.

⁵¹⁸ Șt. Cucoș, *op.cit.*, p. 7 și urm.; fig. 2; 3.

⁵¹⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *op.cit.*, p. 107; vezi și *supra* n. 522.

argumente plauzibile, dacă avem în vedere și faptul că nu este obligatoriu ca populații vecine și contemporane să aibă același rit de înmormîntare, dar în stadiul actual al cercetărilor este greu de absolutizat una din ele. Pe de altă parte nu trebuie să excludem posibilitatea ca unele statuete antropomorfe să fie puse în legătură și cu un cult al morților⁵²⁰. Decorul, în benzi unghiulare și paralele orizontale, seamănă perfect cu înfășurarea corpului omenesc în fișii de pînză. Procedul este practicat de către unele populații retardate care au ca rit chiar expunerea morților. De asemenea, la unele din acestea se constată că sînt modelate statuete antropomorfe cu prilejul morții unui membru al tribului și sînt păstrate o anumită perioadă, probabil perioada de doliu⁵²¹. Presupunerea unei asemenea practici ar fi o explicație și a faptului că în așezările cucuteniene rar se găsesc statuete întregi, cele mai multe fiind fragmentare și uneori aruncate atît în cuprinsul așezărilor, cît și în gropi.

⁵²⁰ Matasă, *Frumușica*, p. 82. Teză combătută de către Vi. Dumitrescu: cf. Vi. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 421. Ipoteza este susținută însă și de alți cercetători: cf. J. Ozols, *Bonner hefte zur Vorgeschichte*, 17, 1978, p. 99 și urm.

⁵²¹ Cl. Levi-Strauss, *Tropice triste*, București, 1968, p. 181, 237.

VII. OBIECTE DE PODOABĂ ȘI DIVERSE

În cursul săpăturilor, în așezările Cucuteni B din zona submontană a Moldovei, s-au găsit și câteva obiecte de podoabă, elemente de mobilier de cult și alte obiecte de lut ars sau piatră. Precizăm însă că acestea sînt numeric reduse. În cele mai multe așezări nu au apărut nici un fel de obiecte de podoabă sau de miniaturi de mobilier. Lipsa lor poate fi pusă pe seama săpăturilor încă reduse și inegale în cele mai multe din așezările în discuție, dar chiar și în acelea în care s-au efectuat cercetări mai ample, ca la Ghelăiești, Văleni - Piatra Neamț, Mărgineni, Podei și Frumușica, obiecte de podoabă, de mobilier de cult și diverse sînt extrem de puține. De altfel, nici în cultura Precucuteni și nici în celelalte faze cucuteniene nu par să abunde⁵²².

De la Ghelăiești provin câteva mici perle de lut (fig. 68/3), cu dimensiuni pînă la 0,010 m în diametru și perforate. Acestea sînt modelate din pastă fină și au o ardere perfectă, sînt dure și au o culoare roșiatică. Perle asemănătoare, dar cu dimensiuni ceva mai mari, au fost găsite în locuințele Cucuteni B₂ de la Mărgineni - Bacău (fig. 68/2), modelate în pastă fină de aspectul caolinului.

În locuința nr. 23 de la Ghelăiești s-a descoperit o perlă mică de formă cilindrică perforată longitudinal (fig. 68/4), întru totul similară cu mărgelele tubulare de la Hăbășești⁵²³. Tot de la Ghelăiești provin mici cilindri de lut, asemănători mărgelelor tubulare, dar neperforați. Credem că aceste mici piese erau în curs de prelucrare în momentul cînd locuința a fost incendiată și ele au ars odată cu aceasta.

Tot în categoria obiectelor de podoabă reamintim rondelele realizate din fragmente ceramice prin polizare și perforare (fig. 25/2-3, 68/9, 11-12). Rondele de acest fel s-au găsit și în alte așezări cucuteniene din Moldova⁵²⁴ și li s-a atribuit rolul de podoabe. Nu avem nici un argument în acest sens și, cu riscul de a ne repeta, credem că înlocuiau fusaiiolele. Piese de podoabă asemănătoare rondelelor de ceramică au fost găsite la Mărgineni - Bacău (fig. 68/1, 8). Sînt piese modelate îngrijit, din pastă fină cu o fețuială de culoare crem-albă sau rozie. Au formă de disc plat și perforat ușor excentric (fig. 68/1) sau au formă de disc ușor bombat și cu două mici găuri la partea superioară (fig. 68/8). Un disc fragmentar, de lut ars, ornamentat cu linii incizate și linii din

⁵²² S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 105

⁵²³ Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 456, pl. 75/11-13, 17, 21-24.

⁵²⁴ R. Vupe, *op.cit.*, p. 109.

împunsături radiare și circulare, cu o gaură centrală și o perforație marginală ruptă, provine de la Podei⁵²⁵. Discul este de mărimea unei rondele și probabil constituia un element de la un pandantiv. Acesta are analogii parțiale cu pandantivul modelat pe pieptul unei statuete Cucuteni A de la Frumușica⁵²⁶, care redă de asemenea un disc ornamentat cu împunsături, ca și colierul de care este atârnat.

Probabil același scop îl avea și un disc mic de lut, cu o față bombată și alta ușor concavă, descoperit la Ghelăiești (fig. 68/6), dar neterminat. O altă piesă de aici (fig. 68/7) are una din fețe puternic bombată, iar pe cealaltă o mică cavitate circulară.

Din așezarea de la Podei provin două piese deosebite, identice ca formă, dar una modelată în lut și alta în piatră. Prima este de dimensiuni mici, având laturile de 0,052/ 0,047 m, o formă dreptunghiulară cu colțuri reliefate și este prevăzută, pe laturile lungi, cu patru și respectiv cinci găuri⁵²⁷. Piesa de piatră (fig. 17/10) este de asemenea dreptunghiulară, dar cu colțurile rotunjite, de dimensiuni ceva mai mari, de 0,073/0,012 m, și prevăzută cu patru găuri pe o latură și cinci pe alta⁵²⁸. Ambele piese au fost folosite probabil ca pandantive de care se legau diverse benzi, așa cum apare în decorul pictat al unei statuete din aceeași așezare (fig. 63/8).

O serie de alte obiecte de podoabă par să fi existat, îndeosebi coliere și piese pentru prins părul, dar nu s-au păstrat, ele fiind atestate fie în decorul pictat al statuetelor (fig. 63/8; 64/2), fie modelate plastic (fig. 66/4).

Obiectele de mobilier se reduc doar la câteva mici altare, cele mai multe fragmentare și un tron miniatural. De la Ghelăiești provin resturile a trei altare sprijinite pe patru picioare. Două au recipientul oval adâncit, cu picioarele fie drepte fie unite la partea superioară și dispuse înclinat⁵²⁹. Un alt exemplar avea aspectul unei mese mici, cu picioarele masive și pereții recipientului foarte scunzi. Un altar cu forma ovală a fost găsit la Văleni - Piatra Neamț și fragmentul altuia la Mărgineni - Bacău. Un mic altar cu recipientul de formă dreptunghiulară a fost descoperit la Podei (fig. 28/16)⁵³⁰. Realizat în pastă fină de culoare roziu-gălbuie, vasul a avut fundul plat și se sprijinea pe patru picioare, scurte și groase, care formau o bandă plastică la cele patru muchii. Acestea dau aspectul prinderii vasului între patru mici coloane. Având dimensiuni reduse (înălțimea 0,054 m) și pereții scunzi, vasul a fost pictat atât la exterior cât și la interior, dar slabele urme de pictură neagră-ciocolatie ce se mai păstrează nu permit reconstituirea decorului și nici încadrarea stilistică. Aparținând etapei

⁵²⁵ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 60, fig. 33/12.

⁵²⁶ Matasă, *Frumușica*, p. 29.

⁵²⁷ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 61, fig. 40/5, 7.

⁵²⁸ *Ibidem*.

⁵²⁹ Șt. Cucoș, *ref. cit.*; A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *op. cit.*, p. 57.

⁵³⁰ Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 4-5, 1972-1973, p. 68, fig. 4/3.

Cucuteni B₂, altarul se apropie tipologic de altarele egeene⁵³¹ sau de cele de tip Starčevo-Criș⁵³², ceea ce demonstrează o persistență îndelungată a unor forme ceramice și probabil a elementelor de cult cărora le-au fost destinate.

Un tron miniatural, cu patru picioare scurte și două brațe verticale pentru spătar, a fost descoperit în locuința nr. 1 de la Ghelăiești⁵³³. Piesa este lucrată în pastă fină, bine arsă, de culoare cenușie-albicioasă și lipsită de decor. Asemenea piese, sînt rare în așezările fazei Cucuteni B, fiind de tradiție mai veche - precucuteniană - și prezente și în așezările fazei Cucuteni A.

Obiecte diverse. Sînt extrem de rare și între acestea consemnăm un topor cu brațe în cruce, fragmentar, lucrat în lut ars și cu dimensiuni miniaturale, găsit la Mărgineni - Bacău (fig. 24/4). Avînd probabil caracter votiv, acesta este similar cu topoarele miniaturale de lut ars de la Hăbășești⁵³⁴, iar existența lor explică rolul topoarelor de aramă sau a celor de piatră, cu brațe în cruce.

În locuința nr. 8 precum și în locuința nr. 18 de la Ghelăiești s-au descoperit două piese deosebite. Ambele au forma unor tablete circulare-discoidale, lucrate în pastă fină cărămizie-gălbuie, bine arsă și decorate cu motive incizate pe ambele fețe (fig. 68/10, 13). Decorul reprezintă motive identice pe ambele fețe. Au diametrul de 0,057 m și respectiv 0,060 m și grosimea de 0,011 m. Par tablete cu semne, posibil de reprezentare și nu de comunicare și au probabil caracter de cult, dar nu putem preciza rolul acestora. O piesă oarecum similară, cu aceeași formă și decor incizat, a fost găsită la Cucuteni⁵³⁵.

Tot în categoria obiectelor diverse și probabil a celor de podoabă intră și așa-zisul „brici” de aramă de la Podei (fig. 24/5), asupra căruia ne-am oprit în subcapitolul uneltelor de aramă, dar care credem că era un pendentiv.

⁵³¹ G. Glotz, *La civilisation egeene*, Paris, 1923, p. 299, 301-302.

⁵³² Ida Kutzian, *DissPann*, s. 2, 23, 1944, pl. 34/4, 11; 50/3; 61/5; VI. Milojević, în G. Bahrens, J. Werner, *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 115 și urm., pl. 20/12, 15.

⁵³³ A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *op.cit.*, p. 57, fig. 25/2.

⁵³⁴ H. Dumitrescu, în *Hăbășești*, fig. 47.

⁵³⁵ H. Schmidt, *op.cit.*, p. 69, pl. 37/6.

VIII. PERIODIZARE ȘI CRONOLOGIE

A. Etape

În capitolele precedente am prezentat descoperirile și stadiul cercetărilor referitoare la un segment din evoluția culturii Cucuteni în zona subcarpatică a Moldovei, denumit în periodizarea generală - faza Cucuteni B. Clasificarea așezărilor, tipologia uneltelor, a ceramicii și reprezentărilor plastice, s-a făcut prin raportarea și încadrarea în cele două etape din evoluția acestei faze – B₁ și B₂. Înainte de a arăta cum ne-am însușit cele două etape prestabilite pentru faza Cucuteni B și prin ce se definesc în regiunea submontană, se cuvine să menționăm, fie și succint, contribuțiile aduse la periodizarea fazei Cucuteni B în cadrul general al complexului cultural Cucuteni.

Prima periodizare a evoluției culturii Cucuteni, în temeiul unor ample și minuțioase observații stratigrafice, aparține lui H. Schmidt, care a stabilit fazele A și B cu o fază de tranziție A-B⁵³⁶. Făcând o detaliată analiză stilistică și luând în considerație ansamblul reprezentării stilurilor ceramicii pictate în stratigrafia de la Cucuteni, H. Schmidt constată că faza Cucuteni B cuprinde stilurile δ, ε, ζ și ceramica „Cucuteni D” (denumită ulterior de către I. Nestor, „varianta Monteoru”). Savantul german atribuie perioadei de tranziție (A-B), de la faza A la faza B, grupele stilistice α - γ⁵³⁷. Această periodizare a rămas în uz curent, iar noile date ale cercetării au adăugat elementele periodizării interne ale fiecărei faze.

Periodizarea culturii Cucuteni în ansamblu a fost însoțită și de alte propuneri de notare a fazelor, de încercări de racordare la periodizarea așezărilor tripoliene și de adăogarea altor faze. Astfel, D. Berciu a propus înlocuirea siglelor A, A-B și B cu cifre romane - Cucuteni I, II și III, notare susținută și de E. Comșa⁵³⁸.

Raportînd fazele stabilite de H. Schmidt la periodizarea așezărilor tripoliene a lui T. S. Passek (C/I - C/II și γ/I - γ/II)⁵³⁹, I. Nestor a încercat să adauge o fază Cucuteni D, care cuprindea descoperirile de tip Gorodsk și

⁵³⁶ *Ibidem*, p. 6 și urm.; I. Nestor, 22, *BRGK*, 1933, p. 40, n. 131.

⁵³⁷ H. Schmidt, *op.cit.*, p. 75, n. 1.

⁵³⁸ D. Berciu, *Contribuții*, p. 24 și urm.; *idem*, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 124; E. Comșa, *ZfA*, 8, 1974, p. 28 și urm.; *idem*, *MemAntiq.* 6-8, 1981, p. 15.

⁵³⁹ I. Nestor, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 214 și urm.; *idem*, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 247 și urm.

Usatovo, respectiv Horodiștea și Foltești⁵⁴⁰, dar care a rămas în discuție, nefiind acceptată de toți cercetătorii⁵⁴¹.

Pe baza noilor cercetări de la Cucuteni, încă în anul 1960, M. Petrescu-Dîmbovița, coroborînd stratigrafia verticală cu cea orizontală și cu analiza stilistică, distingea o periodizare internă a fazei Cucuteni B în două etape – B₁ și B₂. Prima etapă cu grupele ceramice de stil δ și ε și a doua cu grupele ε și ζ⁵⁴².

Elaborînd schema evolutivă a fazei Cucuteni B, în anul 1963, Vl. Dumitrescu preconiza trei etape – B₁, B₂ și B₃. Ulterior s-a renunțat la etapa B₃ care încorporează numai stilul ζ de la Valea Lupului⁵⁴³ și cei mai mulți cercetători au folosit periodizarea stabilită la Cucuteni⁵⁴⁴.

O ultimă periodizare, realizată recent de către A. Nițu, propune din nou o etapă Cucuteni B₃, bazată pe continuitatea ceramicii din grupa ζ în decorul ceramicii Horodiștea - Gorodsk și care cuprinde descoperirile de tip Horodiștea - Erbiceni I și II⁵⁴⁵. Este în fapt o etapă echivalentă cu faza Cucuteni D propusă de I. Nestor⁵⁴⁶, problemă asupra căreia vom reveni în paginile următoare.

În cadrul fazei Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei, așezările cercetate sînt numeric mai multe decît în celelalte zone, iar descoperirile prezentate de noi oferă date pentru periodizarea evoluției acestei faze. Chiar dacă cele mai multe așezări sînt de tipul cu stratigrafie orizontală, iar cele cu o presupusă stratigrafie verticală pentru faza Cucuteni B, de la Frumușica și Calu - Piatra Șoimului⁵⁴⁷, sînt neclare, raportarea lor la schema stratigrafică și stilistică de la Cucuteni și din celelalte așezări din Moldova prilejuiește atît periodizarea internă, cît și stabilirea sfîrșitului acestei faze în depresiunea submontană.

Contextul ceramic al așezării de la Ghelăiești, grupat în locuințe și gropi, arată clar asocierea grupelor ceramice de stil γ, δ și ε. Existența cantitativă proporțională și conviețuirea acestora în locuințe, situație documentată și în așezările de la Văleni - Botești⁵⁴⁸, Răcăciuni și Poduri - Bacău, constituie începuturile fazei Cucuteni B, corespunzătoare momentului de tranziție de la faza A-B la B. Aceste așezări se interpun între faza Cucuteni A-B₂, fiind probabil parțial contemporane cu aceasta și nivelul B₁ de la Cucuteni, Prigoreni Mic și Drăgușeni - Suceava⁵⁴⁹, care cuprind ceramică de stil δ și ε.

⁵⁴⁰ *Ibidem*.

⁵⁴¹ Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 533 și urm.; Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1063, 2, p. 293 și urm.; idem, *OmPC-Iași*, p. 51-59; R. Vulpe, *Studii*, 8, 1955, p. 140.

⁵⁴² M. Petrescu-Dîmbovița, *RSP*, 20, 1965, p. 157 și urm.; idem, *Cucuteni*, p. 18-19, 29.

⁵⁴³ Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 292.

⁵⁴⁴ Vezi supra n. 542.

⁵⁴⁵ A. Nițu, *CI-Iași*, S.N., 9-10, 1978-1979, p. 93 și urm.

⁵⁴⁶ I. Nestor, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 247 și urm.

⁵⁴⁷ A. Nițu, *op.cit.*, p. 539.

⁵⁴⁸ V. Ursachi, *op.cit.*, p. 130.

⁵⁴⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit.*, p. 18; N. Berlescu, *SCS-Iași*, 6, 1955, 3-4, p. 158 și urm.; Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 3-4, 1933, p. 119.

ceea ce ar constitui un alt moment în evoluția etapei Cucuteni B₁. Ambele momente ilustrează trecerea organică, internă și fără salturi, de la o fază la alta.

Complexul ceramic al așezării de la Văleni - Piatra Neamț, definit prin asocierea grupelor ceramice de stil γ , δ și ϵ , dar în care grupa γ este infimă, sporadică, și se reduce la prezența doar a două vase, unul în locuința nr. 2 și altul (fig. 30/3) în locuința nr. 8, o apropiere de așezările de la Ghelăiești, Văleni - Botești, Răcăciuni și Poduri, dar este ușor evoluată. Grupa ϵ de la Văleni - Piatra Neamț predomină în cadrul complexului ceramic, iar pe lângă aspectele decorative identice cu cele de la Ghelăiești, îndeosebi prin decorul cu benzi umplute cu culoare albă și care comunică cu limitele zonei decorative (fig. 46/3, 6), manifestă elemente proprii, cu spații intermetopice, care se regăsesc în decorul ceramicii de la Mărgineni, Frumușica, Podei și în celelalte zone ale Moldovei la Valea Lupului și Cucuteni în etapa B₂⁵⁵⁰. În acest fel așezarea de la Văleni - Piatra Neamț marchează un alt moment care o plasează între așezările de tipul celei de la Ghelăiești și cele în care se asociază numai grupele δ și ϵ . Aceluiași moment îi corespunde, în sudul zonei subcarpatice, nivelul B₁ de la Viișoara⁵⁵¹.

O altă serie de așezări, ca cele de la Răucești, Pometea - Tîrgu Neamț, Petricani, Hlăpești, Borlești, Valea Șoșii și Prohozești - Poduri prezintă un complex ceramic numai cu grupa ϵ . Apariția izolată a grupei ϵ determină momentul final al etapei Cucuteni B₁. Săpăturile din aceste așezări sînt încă la început. De reținut că în cadrul unor complexe ceramice sînt și elemente de tradiție δ^2 , cu alb secundar, dar într-un raport infim, ca la Răucești și Hlăpești. Dacă cercetările viitoare vor pune în evidență asocierea grupelor δ și ϵ acestea vor putea fi paralelizate cu nivelul B₁ de la Valea Lupului și cu complexul ceramic al așezării de la Drăgușeni - Suceava⁵⁵². În cazul că se va menține grupa ϵ în exclusivitate, aceste așezări se vor putea înscrie la sfîrșitul etapei Cucuteni B₁, cu așezări de tipul celei de la Petreni⁵⁵³. Pînă atunci, însă, consemnăm lipsa așezărilor cu complexe ceramice în care se asociază grupele δ și ϵ ca la Cucuteni.

În zona de care ne ocupăm, o problemă o constituie așezările de la Frumușica și Calu - Piatra Șoimului. Deși săpată integral, așezarea de la Frumușica, așa cum arătăm, are o situație stratigrafică incertă, ceea ce face ca asocierea grupelor ceramice pe nivele să fie neclară. Însuși complexul ceramic de stil ϵ este puțin concludent. Așa cum reiese din descrierea lui, manifestă elemente întîlnite în așezările de la începutul etapei B₁ de la Ghelăiești și Văleni - Piatra Neamț. De asemenea, decorul zoomorf cu siluete umplute cu culoare

⁵⁵⁰ H. Schmidt, *op.cit.*, pl. 12; M. Dinu, **Materiale**, 3, 157, p. 165, fig. 1/3-4; M. Petrescu-Dimbovița, *op.cit.*, fig. 18; 21.

⁵⁵¹ A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 107.

⁵⁵² Pentru reconsiderarea complexelor ceramice de la Valea Lupului cf. A. Nițu, *op.cit.*, p. 125; VI. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 119 și urm.

⁵⁵³ A. Nițu, **ArhMold**, 8, 1975, p. 17 și urm.

neagră, pe baza clasificării lui Anton Nițu⁵⁵⁴, la care subscriem, indică apartenența unei grupe ε de la Frumușica la etapa Cucuteni B₁. Poziția stratigrafică a acestei grupe în cadrul evoluției etapei B₁ nu poate fi precizată. Asocierea grupe ε cu grupele γ și δ ale fazei Cucuteni A-B, sau numai cu δ , nu poate fi stabilită. Pe de altă parte, ceramica ε de aici nu manifestă elemente de tradiție δ și provizoriu atribuim momentul (secvența) B₁ de la Frumușica așezărilor numai cu grupa ε .

Așezarea de la Calu - Piatra Șoimului a fost greșit inclusă în etapa Cucuteni B₁⁵⁵⁵. Pe lângă faptul că grupa ζ este menționată și în săpăturile mai vechi⁵⁵⁶, fiind însă atestată și prin noile cercetări, aici a fost descoperită și ceramică „variantea Monteoru”⁵⁵⁷. În consecință, deși stratigrafia este și aici neclară, un nivel Cucuteni B₂, similar cu cel de la Podei și Gura Văii, este cert.

Complexul ceramic de la Frumușica cuprinde și cele două grupe stilistice, ε și ζ , caracteristice etapei Cucuteni B₂. Grupa ε poate fi determinată prin analogie cu cea de la Podei, Gura Văii, nivelul B₂ de la Viișoara și Mărgineni - Bacău. Pe de altă parte, grupa ζ , reprezentată doar de un singur vas (fig. 33/3), indică atât prezența ei sporadică, la fel ca în nivelul B₂ de la Viișoara - Tîrgu Trotuș unde predomină grupa ε ⁵⁵⁸, cât și identitatea ei cu ceramica ζ de la Trușești, Cucuteni și Valea Lupului prin siluetele zoomorfe conturate cu negru și umplute cu roșu, însoțite de motive semilunare⁵⁵⁹. Spre deosebire de nivelul de la Cucuteni, însă, la Frumușica nu se cunoaște ceramica de tip „variantea Monteoru”. Situația este identică în așezarea de la Mărgineni - Bacău unde complexul ceramic ε de tip Podei și Gura Văii predomină, iar grupa ζ este extrem de redusă. La Mărgineni, însă, decorul zoömorf aparține altei variante B₂ - siluete numai cu contur negru⁵⁶⁰. Așezările de la Frumușica, Viișoara și Mărgineni, prin abundența stilului ε și puținele elemente ζ , marchează momentul de început al etapei Cucuteni B₂. Evident, acestea se pot paraleliza cu complexe ceramice de la Valea Lupului și Trușești⁵⁶¹, în care de asemenea lipsește „variantea Monteoru”, dar o serie de elemente decorative le diferențiază. Benzile serpentiforme, conturate cu negru și umplute cu culoare roșie, din decorul ceramicii de la Valea Lupului și Trușești⁵⁶², nu apar la Frumușica,

⁵⁵⁴ A. Nițu, **CI-Iași**, S.N., 9-10, 1978-1979, p. 95.

⁵⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁵⁶ R. Vulpe, **Dacia**, 7-8, 1941, fig. 24/7.

⁵⁵⁷ Materialul în Muzeul de Istorie Piatra Neamț.

⁵⁵⁸ A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 107.

⁵⁵⁹ Vezi *supra* n. 410-412.

⁵⁶⁰ A. Nițu, **ArhMold**, 8, 1975, p. 32.

⁵⁶¹ M. Petrescu-Dîmbovița, **ASU-Iași**, 1957, 1-2, p. 12-13, fig. 9; idem, **PZ**, 41, 1963, p. 172 și urm.; M. Dinu, **SCIV**, 6, 1955, 3-4, p. 703; idem, **ASU-Iași**, 1955, 1-2, p. 71-73; idem, **Materiale**, 3, 1957, p. 165, fig. 4.

⁵⁶² *Ibidem*.

Viișoara și Mărgineni, ci pe ceramica de la Podei, Gura Văii și Ștefănești - Stîrcea unde este prezentă și ceramica „varianta Monteoru”⁵⁶³. În acest fel credem că așezările de la Valea Lupului și Trușești sînt posterioare celor de la Frumușica, Viișoara și Mărgineni. La aceasta contribuie și raportul cantitativ al ceramicii de stil ζ între cele două grupe de așezări. Complexele ceramice de la Frumușica, Viișoara și Mărgineni au o prezență redusă a ceramicii de stil ζ și corespund nivelului inferior de locuințe din etapa B₂ de la Cucuteni, pe cînd cele de la Valea Lupului și Trușești corespund nivelului superior caracterizat prin proporția crescîndă a grupei ζ ⁵⁶⁴.

Finalul fazei Cucuteni B în zona subcarpatică este marcat de complexele ceramice de la Calu - Piatra Șoimului, Podei, Gura Văii și Poduri nivelul B₂, în care ceramica de stil ϵ și ζ este asociată cu ceramica Cucuteni D de la Cucuteni, denumită apoi „varianta Monteoru”⁵⁶⁵. Și în cadrul acestora se observă o creștere gradată a ceramicii de stil ζ . La Calu - Piatra Șoimului ceramica ζ este în proporție redusă, la fel ca în așezarea de la Poduri, care se află însă în curs de cercetare, și crește cantitativ la Gura Văii și îndeosebi la Podei. În toate aceste așezări ceramica ζ este unitară ca forme și elemente decorative.

Deși așezarea de la Podei a fost încadrată de unii în etapa Cucuteni B₁⁵⁶⁶, grupa ζ de aici este caracteristică zonei subcarpatice de la sfîrșitul etapei Cucuteni B₂, fiind identică cu aceea de la Gura Văii, Poduri și Bălăneasa - Bacău⁵⁶⁷ și cu analogii la Cucuteni și Ștefănești - Stîrcea⁵⁶⁸. Decorul de stil ζ de la Podei, Gura Văii, Poduri și puținele elemente de la Bălăneasa - Bacău, Vermești - Comănești și Calu - Piatra Șoimului prezintă motive umplute cu culoare roșie sau cu bandă liniară mediană roșie, ca și ceramica din celelalte așezări din Moldova. De asemenea, motivele în W de la Podei și în V de la Gura Văii au corespondențe pe ceramica de la Cucuteni⁵⁶⁹. Ceea ce dă caracterul zonal întregii faze Cucuteni B din aria submontană este decorul cu „spirale în S cu diagonale” care lipsește pe ceramica din celelalte regiuni ale Moldovei și care străbate în valea Siretului doar în așezarea de la Aldești - Bacău⁵⁷⁰. În schimb acest decor coboară în zona Subcarpaților de curbură⁵⁷¹.

⁵⁶³ A. Nițu, *CI-Iași*, S.N., 8, 1977, p. 149-150, fig. 4/2-5.

⁵⁶⁴ Cf. *supra* n. 561.

⁵⁶⁵ I. Nestor, E. Zaharia, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 499.

⁵⁶⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, p. 19.

⁵⁶⁷ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 63 și urm. Materialul de la Bălăneasa în Muzeul de Istorie Bacău.

⁵⁶⁸ H. Schmidt, *op.cit.*, pl. 12; 21/13; A. Nițu, *op.cit.*, fig. 7/2, 4; 8/6; idem, *CI-Iași*, 11, 1980, fig. 27/2.

⁵⁶⁹ H. Schmidt, *op.cit.*, pl. 20/5; A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *op.cit.*, p. 67; A. Nițu, *ArhMold*, 8, 1975, p. 33.

⁵⁷⁰ Materialul în Muzeul de Istorie Bacău.

⁵⁷¹ Așezări depistate prin recunoașteri de suprafață de către V. Bobi de la Muzeul din Focșani. Materialele văzute de noi sînt identice cu ceramica de la Podei și Gura Văii.

Relativ la ceramica „varianța Monteoru”, cunoscută inițial la Cucuteni, ea este atestată, în ultimul timp, în mai multe așezări, ca la Podei, Gura Văii, Poduri, Calu - Piatra Șoimului și chiar la Ștefănești - Stîrcea⁵⁷². Această prezență, ca și existența ei în așezări caracterizate prin conviețuirea elementelor Cernavoda I cu cele Cucuteni B₂ de stil ζ, ca la Sărata Monteoru, Rîmnicelu - Brăila și Pietroasele - Buzău⁵⁷³, marchează atât sinteza acestora, cât și finalul culturii Cucuteni.

Sintetizînd cele de mai sus, faza Cucuteni B, din zona subcarapatică a Moldovei, poate fi periodizată în două mari etape – B₁ și B₂, fiecare din ele avînd momente sau „secvențe” de evoluție internă. În acest fel, pentru zona în discuție, se poate construi o schemă evolutivă ce se poate racorda la aceea recent întocmită⁵⁷⁴, cu rezerva că etapa B₃ nu există aici. De asemenea, trebuie să precizăm că analiza fondului ceramic Cucuteni C arată că acesta nu contribuie, prin pastă, forme și motive decorative, la periodizarea etapelor Cucuteni B. Ceramica de tip C prezintă o diferențiere mare de la o așezare la alta în cadrul celeiași etape, iar raportul cantitativ este și el diferit.

Tabloul clasificării fazei Cucuteni B din aria subcarpatică se poate corobora cu cel al așezărilor din Moldova, în limita celor două etape stabilite în stratigrafia verticală de la Cucuteni și a momentelor sau „secvențelor” date de stratigrafia orizontală a asocierii grupelor ceramice.

Etapă	Momente (secvențe)	Așezări	
		Zona subcarpatică	Correspondențe
B ₂	B _{2b} , ε, ζ și var. Monteoru	Podei, Gura Văii, Poduri – nivel B ₂ , Calu-Piatra Șoimului	Cucuteni – nivel B ₂ , Ștefănești-Stîrcea
	B _{2a} , ε, ζ	Frumușica, Mărgineni, Viișoara-Tg. Trotuș	Cucuteni – nivel B ₂ , Valea Lupului, Trușești, Glăvăneștii Vechi
B ₁	B _{1b} , ε, δ (?)	Răucești, Pometea, Petricani, Hlăpești, Borlești, Frumușica	Cucuteni – nivel B ₁ , Valea Lupului – nivel B ₁ , Prigoreni Mici, Drăgușeni-Suceava
	B _{1a} , γ, δ, ε	Ghelăiești, Văleni-Botești, Răcăciuni, Poduri, Văleni-Piatra Neamț, Viișoara-Tg. Trotuș	?

Din tabelul nostru se observă cu claritate că etapa B₁ începe de fapt cu un moment de tranziție de la faza Cucuteni A-B, prezent doar în zona subcarpatică a Moldovei. Aceasta ne determină să considerăm că aici a avut loc dezvoltarea clasică a fazei Cucuteni B de unde a irupt în celelalte zone în care,

⁵⁷² A. Nițu, *CI-Iași*, S.N., 8, 1977, p. 153.

⁵⁷³ Vezi *supra* n. 433.

⁵⁷⁴ A. Nițu, *CI-Iași*, S.N., 9-10, 1978-1979, fig. 1.

intrînd în contact cu elementele culturale stepice, estice și nord-estice, a generat stilul ζ descompus. În legătură cu aceasta este de reținut că zona subcarpatică a fost inclusă și în aria de formare a culturii Cucuteni⁵⁷⁵.

Momentul de început al etapei B₁, cu complexe ceramice de stil γ, δ și ε în asociere, poate fi considerat contemporan cu etapa Cucuteni A-B₂ din celelalte regiuni ale Moldovei, în primul rînd pe baza cantității mai mari a ceramicii de stil γ și δ, tipică pentru etapa Cucuteni A-B₂.

Din periodizarea noastră lipsește etapa Cucuteni B₃ care nu se justifică decît din punctul de vedere al analizei stilistice, al artei în general. Continuitatea decorului de stil ζ, în mare degenerat și contaminat de elementele culturale stepice, constatăată pe ceramica de tip Gorodsk, Horodiștea - Erbiceni I, este o realitate care indică și continuitatea populației cucuteniene, dar într-o nouă etapă istorică, cu noi forme economice. Decorul pictat de stil ζ este o continuitate de ordin spiritual și este de înțeles dacă avem în vedere atît conservatorismul concepțiilor de cult care pot dăinui de-a lungul unor perioade istorice diferite, cît și păstrarea unor tradiții de către populația asimilată la noile forme ale structurii economice și sociale. Acestea din urmă definesc fiecare perioadă istorică, iar cultura Horodiștea - Erbiceni prezintă deosebiri nete, atît economico-sociale, cît și în ansamblul elementelor de civilizație, în care se păstrează încă unele tradiții mai vechi. Nu este cazul să analizăm aici cultura Horodiștea - Erbiceni pentru a face dovada altei perioade istorice, dar dacă nu ar fi așa și nu am accepta că prin finalul fazei Cucuteni B, respectiv cu etapa B₂, ia sfîrșit cultura Cucuteni, formele ei structurale, economice și sociale, nu ar mai fi justificată și necesară perioada de tranziție la epoca bronzului. Mai mult chiar, urmărind numai din punct de vedere stilistic ecurile decorului cucutenian⁵⁷⁶, am putea presupune etape și faze de evoluție pînă tîrziu în epoca bronzului, ceea ce ar fi într-o totală neconcordanță cu evoluția istorică firească.

În legătură cu periodizarea fazei Cucuteni B precizăm că în aria subcarpatică a Moldovei, pînă în prezent, nu au fost identificate așezări de tipul Horodiștea - Erbiceni I și deci presupusa etapă Cucuteni B₃ nu poate exista aici nici chiar ca o continuitate stilistică.

B. Sincronisme

Periodizarea fazei Cucuteni B din zona subcarpatică impune pe lîngă sincronizarea cu etapele și secvențele din celelalte regiuni ale Moldovei, o paralelizare cu evoluția eneoliticului final din celelalte zone și chiar cu începuturile perioadei de tranziție la epoca bronzului. În acest fel, faza Cucuteni

⁵⁷⁵ VI. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 51 și urm.

⁵⁷⁶ A. Nițu, *loc.cit.*; idem, *CI-Iași*, S.N., 11, 1980, p. 167 și urm.

B din aria submontană prezintă o cronologie relativă în ansamblul întregii faze B din Moldova cu raportarea la culturile vecine, ca și unele particularități proprii de sincronisme cu culturile apropiate teritorial.

Pentru zona estică racordarea etapelor Cucuteni B₁ și B₂ la periodizarea așezărilor tripoliene este încă dificilă. Faza Cucuteni B a fost paralelizată în ansamblu cu etapa C/I - γ/I din periodizarea cercetătoarei T. S. Passek⁵⁷⁷. Fără a ieși din cadrul acestei periodizări, A. Nițu, pe baza unei riguroase analize stilistice, a încercat să găsească corespondențele între așezările cucuteniene din etapele B₁ și B₂ în cele tripoliene⁵⁷⁸. Pe această bază se indică un sincronism între așezările Cucuteni B₁, pe cele două secvențe de evoluție, cu așezările Șipeniț, Popudnia, Petreni, Vladimirovka, Kolomiščina II, Staraja - Buda, Suškova și Tripolie⁵⁷⁹ care se aflau grupate în două etape - Tripolie B/II și C/I⁵⁸⁰. Recent, V. I. Markevič a considerat și el că unele așezări, ca cele de tip Petreni, trebuiesc înseriate etapei Tripolie C/I și nu B/II, dar el sincronizează așezările Varvarovka VIII, Krutoborodincy și Čapaeva cu Ghelăiești și Frumușica, iar așezările Petreni, Tomașevka, Staraja - Buda, Popudnia sînt plasate la un orizont ceva mai vechi⁵⁸¹. Situația se repetă pentru etapa Cucuteni B₂. Așezările cu complexe ceramice de stil ε - ζ, ca cele de la Frumușica, Valea Lupului, Trușești, Cucuteni - nivelul I, B₂, sînt paralelizate cu Varvarovka XV și cu Krutoborodincy II, iar cele de la Podei, Gura Văii, Ștefănești - Stîrcea, Cucuteni - nivelul II - III, B₂, cu cele de la Darabani II, Bilce Złote, Koszyłowce, Vasilkova și Kasenovka⁵⁸². Mai de neînțeleas pare sincronizarea așezării de la Podei cu așezările din etapa C/II - γ/II, ca cele de la Brînzani III, Costești IV, Holercani și plasarea la un orizont ceva mai jos a așezării de la Koszyłowce⁵⁸³.

Împărțim o părere mai veche referitoare la amestecul de materiale în așezările tripoliene⁵⁸⁴, în care ceramica pictată apare asociată cu aceea cu decor adîncit, incizat. Din acest motiv sincronizarea strictă a așezărilor cucuteniene cu cele tripoliene, chiar dacă unele aspecte decorative apar simultan, considerăm că în stadiul actual al cercetării, cînd stratigrafia celor două grupe de așezări - cucuteniene și tripoliene - nu poate fi pusă încă într-un acord deplin, rămîne la o paralelizare globală în timp - Cucuteni B = Tripolie C/I - γ/I. La aceasta se adaugă și faptul că așezările tripoliene au intrat mai timpuriu în contact cu elementele stepice de tip Gorodsk și Usatovo ceea ce a determinat pe o parte unele întîrzieri firești în evoluția decorului, iar pe de alta a contribuit la

⁵⁷⁷ VI. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 289, 296, 299.

⁵⁷⁸ A. Nițu, *op.cit.*, p. 163 și urm.

⁵⁷⁹ *Ibidem*.

⁵⁸⁰ T. S. Passek, *MIA*, 10, 1949, p. 109 și urm.

⁵⁸¹ V. I. Markevič, *Pozdnetripol'skie plemena Severnoj Moldavii*, tabelul periodizării.

⁵⁸² *Ibidem*.

⁵⁸³ *Ibidem*.

⁵⁸⁴ VI. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 288-289.

degenerarea lui. Aceste contacte, însă, indică și un sincronism al fazei Cucuteni B din Moldova cu unele etape Gorodsk și Usatovo. Postulat încă cu mult înainte⁵⁸⁵, cercetările din ultimii ani au adăugat noi date la sincronismul parțial între faza Cucuteni B, etapa B₂, și culturile Horodiștea - Erbiceni și Foltești, marcând sfârșitul eneoliticului în zona est-carpatică.

Descoperirea vaselor cu gura lobată la Traian și Calu - Piatra Șoimului și apoi a vaselor cu toarte-pastilate⁵⁸⁶, a permis lui Vl. Dumitrescu să precizeze un sincronism între faza Cucuteni A-B și parțial B cu cultura Bodrogkeresztúr⁵⁸⁷, acceptat și de alți cercetători⁵⁸⁸. Prezența vaselor cu toarte-pastilate în nivelul B₁ de la Văleni - Piatra Neamț și Poduri probează un sincronism între etapa Cucuteni B₁ și orizontul toartelor pastilate din Transilvania. La rîndul lor, topoarele de aramă cu brațe „în cruce” de tip Jászladány, descoperite în așezările Cucuteni B din zona submontană, susțin sincronizarea etapei B₁ cu nivelul II-tîrziu Bodrogkeresztúr. Dacă avem în vedere evoluția îndelungată a orizontului toartelor pastilate - Herculane II-III⁵⁸⁹ și prezența acestora în cadrul culturii Sălcuța, fazele III-IV⁵⁹⁰, în mod firesc etapa Cucuteni B₁ este sincronă cu faza finală Bodrogkeresztúr, orizontul Herculane II, sfârșitul fazei Sălcuța III și evident cu un orizont Gumelnița B₂.

Prin intermediul ceramicii Cucuteni C, ornamentată cu șnurul înfășurat, etapa Cucuteni B₁ prezintă elemente de paralelizare cu culturile stepice. La nivelul etapei Cucuteni B₁ se observă o creștere procentuală a ceramicii de tip C, ca în așezările de la Văleni - Piatra Neamț, Ghelăiești și Hlăpești, precum și o mare diversitate în compoziția pasteii⁵⁹¹. Fenomenul se datora posibil presiunii exercitate asupra grupurilor de tip Srednyi Stog II de la periferia ariei tripoliene de către triburile Gorodsk timpurii. Acest proces la care D. Ja. Telegin adaugă paralelizarea fazei Srednyi Stog II la fazele Tripolie B - C/I⁵⁹², iar Vl. Dumitrescu cu o parte a fazei Cucuteni A-B „și eventual și cu faza B”⁵⁹³, arată un sincronism între etapa Cucuteni B₁, faza Srednyi Stog II, o etapă Gorodsk, precum și o fază a culturii Mihailovka I care evolua spre cultura Usatovo⁵⁹⁴.

⁵⁸⁵ Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 537; Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 295.

⁵⁸⁶ H. Dumitrescu, *Materiale*, 5, 1959, p. 189-201, fig. 7/2; 8; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, fig. 140; idem, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 24 și urm., fig. 1; Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 49, fig. 17/4; 19/3. A se vedea și vasul cu toarte-pastilate din nivelul B₁ de la Poduri (cf. fig. 12/4; 59/3).

⁵⁸⁷ Vl. Dumitrescu, *Apulum*, 7, 1968, p. 42, 44.

⁵⁸⁸ P. Roman, *Dacia*, N.S., 15, 1971, p. 114, 117; idem, *Banatica*, 2, 1973, p. 64, 66; idem, *SCIVA*, 29, 1978, 2, p. 215 și urm.

⁵⁸⁹ *Ibidem*.

⁵⁹⁰ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961 (în continuare D. Berciu, *Contribuții*) p. 316, fig. 143; 144.

⁵⁹¹ Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 9-11, 1985, p. 63 și urm.

⁵⁹² Vl. Dumitrescu, *MemAntiq*, 1981, p. 33, 44, n. 51.

⁵⁹³ *Ibidem*.

⁵⁹⁴ N. Harțuche, *Necropola de la Brăilița. Contribuții la problema eneoliticului final și trecerii la epoca bronzului trac la Dunărea de Jos (teză de doctorat)*, București, 1979.

Referitor la relațiile culturii Cucuteni cu cultura Cernavoda I s-a propus un sincronism global cu faza A-B și B⁵⁹⁵. Periodizînd cultura Cernavoda I în trei faze - Ia, Ib și Ic - N. Harțuche sincronizează faza Ia cu sfîrșitul fazei Cucuteni A și începuturile fazei A-B₁, faza Ib cu etapa Cucuteni A-B₂, iar faza Ic cu faza Cucuteni B⁵⁹⁶. În nici una din cele trei faze ale culturii Cernavoda I nu cunoaștem elemente ceramice din etapa Cucuteni B₁, iar așezările atribuite fazei Cernavoda Ib, de la Cernavoda, Hirșova și Chirnogi⁵⁹⁷, nu se cunosc elemente ceramice Cucuteni A-B. Singurul element de sincronizare este decorul șnurat care apare pe ceramica de tip C din faza A-B₂ și continuă în faza B. Avînd în vedere sincronismul Srednyi Stog II cu etapa Cucuteni B₁ și faptul că, cultura Foltești, reprezentînd o etapă tîrzie a culturii Usatovo⁵⁹⁸, ajunsă pe teritoriul Moldovei și în nord-estul Munteniei găsește aici elementele tîrzii, finale, Cucuteni B₂ și Cernavoda Ic⁵⁹⁹, etapa Cucuteni B₁ este sincronă parțial cu sfîrșitul fazei Cernavoda Ib și începuturile fazei Ic.

În așezările aparținînd culturii Cernavoda I de la Ulmeni, Renie, Rîmnicelu, Monteoru și Pietroasele⁶⁰⁰ s-au găsit vase și fragmente ceramice cucuteniene care, prin factura pastei și îndeosebi a decorului de stil ζ, aparțin etapei Cucuteni B₂. Relațiile între etapa Cucuteni B₂ și Cernavoda Ic sînt mai puternice în zona de contact, din aria subcarpaților de curbura și nord-estul Munteniei, și scad gradat spre sud. La Rîmnicelu proporția ceramicii cucuteniene este de 40%⁶⁰¹. Procente apropiate se mențin în așezările de la Monteoru și Pietroasele. Raporturile Cucuteni B₂ - Cernavodă I au dus la sinteze reciproce. În așezarea de la Rîmnicelu s-au găsit vase cu forme și decor șnurat caracteristice culturii Cernavodă, dar modelate în pastă cucuteniană⁶⁰². În așezările cucuteniene de la Podei, Gura Văii, Poduri și Calu - Piatra Șoimului, procesul de sinteză a determinat apariția ceramicii „varianta Monteoru”, care prin prezența ei la Cucuteni și Ștefănești - Stîrcea⁶⁰³, ilustrează de asemenea, relații mai puternice în zona de contact a celor două culturi, și o scădere gradată spre nordul și estul ariei fazei Cucuteni B. În această fel se asigură o paralelizare

⁵⁹⁵ S. Morintz, P. Roman, *Dacia*, N.S., 13, 1969, p. 67.

⁵⁹⁶ N. Harțuche, *op.cit.*

⁵⁹⁷ *Ibidem*.

⁵⁹⁸ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *SCIV*, 2, 1951, p. 249 și urm.

⁵⁹⁹ N. Harțuche, *op.cit.* S-a propus chiar o fază timpurie Horodiștea-Foltești care ar fi ținut de faza Cucuteni B; cf. D. Berciu, *Contribuții*, p. 145; S. Morintz, P. Roman, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 45 și urm.; idem, *SCIV*, 4, 1968, p. 253 și urm.; N. Harțuche, *op.cit.*; I. Nestor, E. Zaharia, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 21 și urm.; V. Dupoi, Fl. Preda, *AU-București*, Ist., 26, 1977, p. 6 și urm.

⁶⁰⁰ N. Harțuche, *op.cit.*

⁶⁰¹ *Ibidem*. Materialul ceramic l-am putut studia datorită amabilității colegului N. Harțuche.

⁶⁰² H. Schmidt, *op.cit.*, p. 45.

⁶⁰³ A. Nițu, *CI-Iași*, S.N., 8, 1977, p. 149-150, n. 1, fig. 4/2-5.

și contemporaneitate certă între etapa Cucuteni B₂ și faza Cernavodă Ic, precum și faptul că ambele încheie evoluția eneoliticului din această parte.

Sincronismele fazei Cucuteni B cu ariile vecine ridică și problema raportului între aceasta și cultura amforelor sferice. Acest lucru se impune cu atât mai mult dacă avem în vedere sincronismul postulat de H. Dumitrescu între faza Cucuteni B, și chiar A-B, cu cultura paharelor în formă de pîlnie (Trichterbecher)⁶⁰⁴, cît și pentru faptul că în aria de care ne ocupăm lipsesc așezările culturii Horodiștea - Erbiceni I, dar sînt bine reprezentate amforele sferice.

Deși în zona subcarpatică și în general în Moldova nu dispunem de date asupra raportului dintre cultura Cucuteni și cultura Trichterbecher și amforele sferice, zonele învecinate oferă elemente de stratigrafie și „importuri” pentru stabilirea acestuia. În Polonia la Brazesc Kujawski și Kuczyna nivelul amforelor sferice suprapune nivelele de locuire ale culturii Lengyel, deci cultura amforelor sferice este mai recentă⁶⁰⁵. La Klementowice cultura amforelor sferice suprapune înmormîntări și nivele de locuire ale culturii paharelor în formă de pîlnie, iar la Struzyow mormintele amforelor sferice erau suprapuse de un nivel de locuire cu ceramică șnurată, deci cultura amforelor sferice este mai nouă decît a paharelor în formă de pîlnie și mai veche decît ceramica șnurată⁶⁰⁶. Cei mai mulți cercetători sînt unanimi în ce privește contemporaneitatea parțială a culturii amforelor sferice cu cultura Trichterbecher, pe baza unor împrumuturi reciproce, dar în cea mai mare parte cultura amforelor sferice este mai nouă. Situația este similară în zona estică a culturii amforelor sferice. Pe Bugul mijlociu și între Styr și Horyn, grupurile culturii amforelor sferice Chelm Hrubieszow și Dubno Ostrog, succed cultura paharelor în formă de pîlnie⁶⁰⁷.

În contactul cu ceramica șnurată a stepelor estice, Tadeus Sulimirski consideră, teză acceptată și de alți cercetători⁶⁰⁸, că purtătorii culturii amforelor sferice au contribuit la formarea culturii Gorodsk, întrucît ceramica tipică amforelor sferice a fost găsită împreună cu ceramica șnurată de tip Nipru - Desna la Cernyn, iar pe baza datelor stratigrafice de la Dolheștii Mari susține o relație între grupul amforelor sferice din Moldova și o etapă tîrzie a culturii Gorodsk⁶⁰⁹.

În Podolia este documentată o contemporaneitate parțială între cultura amforelor sferice și faza tîrzie Tripolie (C/I), deci Cucuteni B, fiind menționate fragmente ceramice în așezările de la Bilce Złote și Koszyłowce, dar sînt

⁶⁰⁴ H. Dumitrescu, *SCIV*, 6, 1955, 3-5, p. 718.; St. Nosek, *Kultura amfor kulistych w Polsce*, Wrocław-Warsaw-Kraków, 1967, p. 417.

⁶⁰⁵ *Ibidem*, p. 418; T. Wiślański (ed.), *The Neolithic in Poland*, Wrocław-Warsaw-Kraków, 1970, p. 217-218; T. Sulimirski, *Cord Ware and Globular Amphorae North-East of the Carpathians*, Londra, 1968, p. 51-52.

⁶⁰⁶ *Ibidem*.

⁶⁰⁷ *Ibidem*, p. 51.

⁶⁰⁸ *Ibidem*.

⁶⁰⁹ *Ibidem*, p. 52.

invocate și unele motive incizate de pe ceramica de la Kolomiščina I⁶¹⁰, fără ca acestea să fie regăsite și mai spre sud în Moldova.

Eugen Comșa consideră cultura Horodiștea ca fiind o etapă tîrzie a culturii Gorodsk împinsă spre sud, în Moldova, de purtătorii amforelor sferice⁶¹¹. După Dinu Marin, cultura Gorodsk, pătrunsă pe teritoriul Moldovei, respectiv Horodiștea, își continuă existența în mai multe etape: Horodiștea I, Erbiceni I, Horodiștea II - Erbiceni II⁶¹².

Datele stratigrafice de la Dolheștii Mari, unde mormintele culturii amforelor sferice sînt suprapuse de un nivel tîrziu Gorodsk⁶¹³, deci Horodiștea II, ne dau posibilitatea să considerăm cultura amforelor sferice contemporană cu etapa Horodiștea I - Erbiceni I. În acest caz, avînd în vedere sincronismul postulat între etapa Cucuteni B₂, Horodiștea I și Cernvodă I⁶¹⁴, precum și descoperirile de la Bilce Złote și Koszylowce s-ar putea presupune că purtătorii culturii amforelor sferice au pătruns pe teritoriul Moldovei chiar la sfîrșitul etapei Cucuteni B₂, fiind parțial contemporani cu aceasta, iar în înaintarea lor spre sud au transmis elemente decorative culturii Foltești. Pe de altă parte, faptul că mormintele culturii amforelor sferice se grupează la vest de Siret, cu excepția celor din Șcheia, jud. Iași și Băcești - Vaslui, deci cu deosebire pe obcinele Sucevei și în zona subcarpatică a Moldovei, unde pînă în prezent nu s-au semnalat așezări de tip Horodiștea - Erbiceni I, este posibil ca fenomenul să se datoreze tocmai contemporaneității celor două culturi, ambele intrusive, care astfel și-au definit arealul. Din această cauză cultura Horodiștea - Erbiceni I nu a pătruns la vest de Siret, unde spațiul zonei subcarpatice a fost ocupat de purtătorii amforelor sferice. Prezența acestora aici, în număr redus, a dat posibilitatea unei întîrzieri a unor așezări Cucuteni B₂. Este regretabil că nu putem preciza poziția stratigrafică a fragmentului ceramic aparținînd amforelor sferice găsit la Frumușica⁶¹⁵. Totuși, pe baza celor mai de sus, credem că sfîrșitul etapei Cucuteni B₁ a fost sincronă cu cultura Trichterbecher, probabil cu ultima ei fază de evoluție, iar etapa Cucuteni B₂, și îndeosebi ultima sa secvență, cu începuturile pătrunderii culturii amforelor sferice în zona subcarpatică, fenomene care au marcat și începutul perioadei de tranziție la epoca bronzului în această arie.

În ce privește sincronismul cu cultura Foltești, în stadiul actual al cercetărilor, au fost semnalate unele descoperiri de tip Foltești la Vișoara - Tîrgu Trotuș⁶¹⁶, Podei - Tîrgu Ocna⁶¹⁷, Comănești și Poduri - Bacău, urmînd ca

⁶¹⁰ E. Comșa, *ActaArchCarp*, 15, 1975, p. 137 și n. 21.

⁶¹¹ *Ibidem*; M. Dinu, *Dacia*, N.S., 1968, p. 136; idem, *PA*, 10, 1974,

⁶¹² *Ibidem*; idem, *ArchMold*, 1960, p. 55.

⁶¹³ *Ibidem*; Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 537; D. Berciu, *Contribuții*, p. 145.

⁶¹⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Dinu, *Dacia*, N.S., 18, 1974, p. 71.

⁶¹⁵ În Muzeul de Istorie Piatra Neamț, inv. 1650; Șt. Cucoș, *AMN*, 19, 192, p. 253 și urm.

⁶¹⁶ A. Nițu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 96, fig. 11/2.

prezența acestora în așezările etapei Cucuteni B₂ să fie precizată de cercetările viitoare, în sensul dacă sînt asociate cu ceramica cucuteniană sau aparțin unei locuiri Foltești din zonă care trebuie atestată. Nu este exclus, în lumina descoperirilor mai sus menționate, un contact între sfîrșitul etapei Cucuteni B₂, începuturile culturii Foltești și pătrunderea amforelor sferice. Acestea din urmă intrînd în contact cu cultura Foltești și în sudul zonei subcarpatice a Moldovei.

Relativ la sincronismul dintre faza Cucuteni B din zona subcarpatică, și în general din Moldova cu civilizațiile egeo - anatoliene, în stadiul actual al cercetărilor, datele nu sînt destul de sigure pentru a alcătui o schemă acceptabilă. Deși pentru cultura Cernavodă I D. Berciu, S. Morintz, P. Roman și N. Harțuche presupun un impuls sudic⁶¹⁸, chiar în condițiile unor relații strînse între cultura Cernavodă I și faza Cucuteni B, elementele sudice nu pot fi precizate în aria cucuteniană. Importanța stabilirii relațiilor de contemporaneitate ale fazei Cucuteni B, a sfîrșitului eneoliticului în zona est-carpatică, cu lumea egeo-anatoliană apare în continuare pregnantă și va trebui să constituie unul dintre obiectivele cercetărilor viitoare.

Nu este locul să insistăm aici asupra sincronismelor stabilite de H. Schmidt⁶¹⁹, G. Childe⁶²⁰ și alți cercetători. Amintim doar opiniile exprimate mai recent și în mare confirmate de datele stratigrafice și de cele obținute prin datări C₁₄. Datele oferite de cercetările lui J. Deshayes la Dikili Tash au pus în evidență faptul că materialele eneolitice din nivelul 12, de tip Gumelnița, erau suprapuse de nivele cu ceramică aparținînd bronzului vechi și datînd dintr-o etapă anterioară nivelurilor Troia I și Thermi⁶²¹. Aceste observații au fost confirmate de cele de la Sitagroi - Photolivos⁶²², precum și din *tell*-ul de la Ezero (Dipsiska Mogila)⁶²³. În acest fel s-a stabilit că fazele Gumelnița A și B₁ sînt anterioare bronzului troian⁶²⁴. Pe baza acestor date J. Mellaart a reluat rezultatele cercetărilor de la Poliochni și a revizuit data începutului bronzului vechi anatolian. Astfel se propune sincronizarea fazei Poliochni Blue (II) cu cea mai veche fază a bronzului anatolian Pre-Troia I, iar faza Poliochni Green (III), cu Troia I⁶²⁵. În acest fel, începutul bronzului vechi anatolian se plasează către mijlocul mileniului IV î.e.n. Prima fază a bronzului egeean se sincronizează cu Troia I, iar bronzul cretan și cicladic cu bronzul anatolian III⁶²⁶.

⁶¹⁷ C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 46, fig. 30/1, 4, 9.

⁶¹⁸ D. Berciu, *Contribuții*, p. 37; S. Morintz, P. Roman, *Dacia*, N. S. 12, 1968, p. 45 și urm.; N. Harțuche, *loc.cit.*

⁶¹⁹ H. Schmidt, *op.cit.*, p. 95 și urm.

⁶²⁰ G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Londra, 1929.

⁶²¹ J. Deshayes, *ZNM*, 1970, p. 21 și urm.; idem, *Archaeology*, 24, 1972, 3, p. 198 și urm.

⁶²² E. Neustupny, *SlovArch*, 1968, p. 19 și urm.

⁶²³ S. Morintz, P. Roman, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 128; Vl. Dumitrescu, *ACIE*, 2, Atena, 1972; M. Petrescu-Dîmbovița, *ACIE*, 2, Atena, 1972, p. 103.

⁶²⁴ *Ibidem*.

⁶²⁵ Vl. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 7 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit.*, p. 101 și urm.

⁶²⁶ *Ibidem*.

În acest cadru, ceea ce ne interesează aici este plasarea unui sincronism indirect a fazei Cucuteni B cu zona egeo-anatoliană. Avînd în vedere că la Ezero cultura Gumelnița (Karanovo VI) este anterioară aspectului Mihalić, considerat ca un punct înaintat al bronzului anatolian de tip Troia I, care supraviețuște și în Troia II⁶²⁷, sincronismul Gumelnița A₁, A₂ și B₁ cu Troia I și II nu mai poate fi susținut⁶²⁸. În schimb, raportul de contemporaneitate între Gumelnița B₂ și Ezero, precum și sincronismul Cernavoda I - Gumelnița B₂ - Sălcuța IV, indică un sincronism al acestora și faza Cucuteni B cu începuturile bronzului Troia I⁶²⁹. După S. Morintz și P. Roman, primele elemente Troia I ajung la nord de Dunăre în momentul de formare a culturii Cernavodă III și după ce culturile Gumelnița și Cucuteni își încetaseră existența, afirmînd sincronismul Cernavodă I - Gumelnița B, și Cucuteni B am spune noi, cu Troia I⁶³⁰.

Trebuie să recunoaștem însă că în momentul actual cunoștințele noastre asupra relațiilor cronologice dintre cultura Cucuteni în general și lumea egeo-anatoliană sînt insuficiente și nesigure. Un cuvînt hotărîtor în această problemă credem că va fi adus de acumularea datelor C₁₄.

C. Cronologia absolută

Pentru faza Cucuteni B din zona subcarpatică nu avem nici o dată C₁₄. De astfel pentru întreaga arie Cucuteni B din Moldova nu se dispune decît de o singură dată C₁₄ de la Valea Lupului, atribuită etapei Cucuteni B₂⁶³¹. Coroborarea acesteia cu datele obținute pentru culturile vecine sincrone oferă posibilitatea să se schițeze un cadru de cronologie absolută și pentru faza Cucuteni B din aria submontană.

Analiza făcută pe o probă de grîu carbonizat din așezarea de la Valea Lupului indică data de 2980±80 î.e.n. iar analiza unei probe din așezarea Čapaeva, din etapa Tripolie C/I, a dat cifra de 2920±100 î.e.n. Ambele date plasează sfîrșitul culturii Cucuteni faza B, respectiv Tripolie C/I în jurul anului 3000 î.e.n.⁶³².

Ultimele date referitoare la o fază anterioară etapei Cucuteni B₂ sînt acelea pentru etapa Cucuteni A₃ care indică: 3360±80 î.e.n. pentru așezarea de la Hăbășești, 3395±100 pentru Leca-Ungureni și 3405±100 pentru Drăgușeni - Botoșani⁶³³. Deci, în intervalul de timp cuprins între 3250 și 3000, aplicînd corecțiile ±, ar trebui să plasăm sfîrșitul fazei Cucuteni A și întreaga evoluție a

⁶²⁷ S. Morintz, P. Roman, *op.cit.*, p. 126-128.

⁶²⁸ Vl. Dumitrescu, *loc.cit.*; M. Petrescu-Dîmbovița, *loc.cit.*

⁶²⁹ S. Morintz, P. Roman, *op.cit.*, p. 126 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit.*, p. 104.

⁶³⁰ *Ibidem*.

⁶³¹ Vl. Dumitrescu, *Apulum*, 12, 1974, p. 32; idem, *PA*, 10, 1974, p. 102.

⁶³² *Ibidem*, p. 104; idem, *Apulum*, 12, 1974, p. 31.

⁶³³ *Ibidem*, p. 32; idem, *PA*, 10, 1974, p. 102.

fazelor Cucuteni A-B și B. Dacă avem în vedere etapele de evoluție și multitudinea secvențelor fiecărei faze, această încadrare devine imposibilă. În consecință, data de la Valea Lupului, așa cum opina Vl. Dumitrescu și alți cercetători, este prea timpurie pentru a marca sfârșitul culturii Cucuteni - faza B⁶³⁴. Înșușindu-ne această părere, credem că ar trebui să se revadă însăși contextul probei analizate. Inițial, așezarea de la Valea Lupului a fost atribuită numai etapei B₂⁶³⁵. Reconsiderarea complexelor ceramice de la Valea Lupului arată existența a două nivele – B₁ și B₂⁶³⁶. Nu este exclus ca data C₁₄ să aparțină nivelului B₁, ceea ce ar fi mai plauzibil și în concordanță cu sincronismele propuse. De altfel și așezarea de la Čapaeva este paralelizată cu așezări B, ca cea de la Ghelăiești⁶³⁷. Pe de altă parte s-a acceptat, și noi am subscris mai sus, un sincronism între etapa Cucuteni B₁ și cultura Bodrogkeresztúr, iar aceasta se paralelizează cu cultura Balaton din Ungaria. Datele C₁₄ pentru cultura Balaton, 2940±80 și 2830±80, comunicate de către E. Comșa⁶³⁸, sînt apropiate cu cele de la Valea Lupului și Čapaeva și, avînd în vedere sincronismele amintite, pot fi reținute pentru datarea etapei Cucuteni B₁.

Pentru cultura Cernavodă I, deși datele sînt incerte, se reține data de 2600±100⁶³⁹. Contemporaneitatea certă între faza Cernavodă Ic și etapa Cucuteni B₂ arată că data poate fi luată în considerație și că faza Cucuteni B₂ nu a putut sfîrși la 2900, ci în jurul datei de 2600 î.e.n.. În sprijinul acestei datări a sfîrșitului culturii Cucuteni dispunem și de alte date. În Polonia, de la Zarebowo, provine data de 2675±40 î.e.n. atribuită culturii amforelor sferice. Pe baza acesteia se susține o contemporaneitate parțială a culturii Trichterbecher, din faza tîrzie Wiorek, cu cultura amforelor sferice⁶⁴⁰. Luînd în considerație sincronismul între cultura Trichterbecher și faza Cucuteni B, apropiindu-se de aceea obținută pentru cultura Cernavodă I, dar și ca un argument al sincronismului parțial între sfîrșitul culturii Cucuteni din aria subcarpatică și cultura amforelor sferice⁶⁴¹, data poate fi reținută.

Cronologia absolută a pus și problema hiatusului dintre limita de jos a datării cu C₁₄ pentru cultura Cucuteni și limita superioară a culturii Usatovo⁶⁴². Datele 2450±100 î.e.n. și 2350±65 î.e.n. pentru sfîrșitul etapei Tripolie C/II de la Majaki⁶⁴³ sînt prea depărtate de aceea de la Valea Lupului și Čapaeva. Chiar

⁶³⁴ *Ibidem*; D. Monah, **SCIVA**, 29, 1978, 1, p. 34-35.

⁶³⁵ M. Dinu, **ASU-Iași**, 1-2, 1955, p. 65 și urm.; idem, **SCIV**, 6, 1955, 3-4, p. 701 și urm.; idem, **Materiale**, 3, 1957, p. 161 și urm.

⁶³⁶ A. Nițu, **CI-Iași**, S.N., 9-10, 1978-1979, p. 125.

⁶³⁷ V. I. Markevič, *op.cit.*, tabelul „periodizare și sincronisme”.

⁶³⁸ N. Harțuche, *op.cit.*, informație E. Comșa.

⁶³⁹ Vl. Dumitrescu, **Apulum**, 12, 1974, p. 33.

⁶⁴⁰ T. Wiślański, *op.cit.*, p. 216.

⁶⁴¹ Șt. Cuciș, **AMN**, 19, 1982, p. 253 și urm.

⁶⁴² Vezi *supra* n. 632.

⁶⁴³ Vl. Dumitrescu, **PA**, 10, 1974, p. 102.

aplicînd procente de toleranță \pm se păstrează un hiatus între Cucuteni B₂ și Usatovo, în schimb se apropie mai mult de data rezultată pentru Cernavodă I și de aceea propusă pentru finalul culturii Cucuteni.

La cele de mai sus adăugăm faptul că R. Katinčarov a datat începuturile bronzului timpuriu de la Ezero (nivelul XIII) la 2750 î.e.n.⁶⁴⁴. Avînd în vedere că acesta este post Cernavodă I - Cucuteni B - Gumelnița B₂ - Sălcuța IV și se sincronizează cu Cernavodă III și în general cu începuturile perioadei de tranziție de la nordul Dunării, aplicarea posibilă a unei toleranțe de \pm indică sfîrșitul eneoliticului în jurul datei de 2600 î.e.n., dată pentru care optăm și noi.

Formularea unor concluzii definitive pentru sfîrșitul fazei Cucuteni B, și chiar pentru începuturile sale, deoarece nu se dispune de date C₁₄ pentru faza Cucuteni A-B, presupune obținerea unui număr mai mare de date C₁₄ care vor confirma sau nu sincronismele propuse. Această sarcină revine cercetărilor viitoare și presupune coroborarea acestei metode de datare absolută cu alte metode ca aceea a termoluminiscentei și a arheomagnetismului.

⁶⁴⁴ R. V. Katinčarov, *ActaArchCarp*, 15, 1975, p. 90 și urm.

IX. CONSIDERAȚII GENERALE

Descrierea descoperirilor din regiunea submontană a Moldovei determină desprinderea unor concluzii asupra așezărilor, a vieții materiale și spirituale, a stadiului economic și social al comunităților Cucuteni B. Toate acestea au drept scop diagnosticarea istorică a sfârșitului eneoliticului din aria amintită. Desigur, încercarea noastră nu are pretenția să lămurească toate problemele procesului complex de încheiere a acestei perioade. Formularea unor ipoteze și concluzii ce se impun au menirea să aducă o contribuție la cunoașterea și interpretarea istorică a descoperirilor referitoare la finalul eneoliticului est-carpatic.

A. Așezările

Comunitățile din faza Cucuteni B, înșiruite de-a lungul râurilor și pîraielor care străbat ulucurile depresionare, au cunoscut așezări pe înălțimi, uneori inaccesibile, alteori pe locuri cu pante ușoare și chiar pe locuri joase, toate stabilite însă ca urmare a unor multipli factori îndeosebi de ordin economic. Cele mai numeroase așezări au fost situate pe forme de relief cu altitudine medie. Acestea au corespuns pe deplin nevoilor comunităților cucuteniene din faza B, avînd condiții atît de apărare, cît mai ales pentru cultivarea plantelor și creșterea animalelor. De asemenea, unele din așezări erau situate în apropierea slatinelor și masivelor de sare, ca cele de la Răucești, Pometea - Tîrgu Neamț, Podei, Vișoara - Tîrgu Trotuș, Gura Văii, Poduri și Valea Șoșii - Bacău, legate posibil de însăși exploatarea sării, la fel ca așezarea de la Solca - Suceava⁶⁴⁵.

Amplasarea așezărilor de-a lungul ulucurilor depresionare, în apropierea râurilor și afluenților acestora, ce au constituit căi de comunicație, ușurau legăturile și schimburile între comunități. La rîndul lor solurile, pădurile, materiile prime și îndeosebi cele de natură litică, contribuiau la obținerea de către comunitățile cucuteniene a tot ce le era necesar vieții.

Dacă la Cucuteni se constată că locuirea din faza B „urcă” pe Cetățuia⁶⁴⁶, în zona de care ne ocupăm, așezările de la Văleni - Piatra Neamț, Petricani, Gura Văii, etc., „coboară” pe terasele inferioare din preajma apelor.

⁶⁴⁵ Exploatarea sării este atestată încă pentru cultura Criș: cf. N. Ursulescu, *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 310-311.

⁶⁴⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, p. 16-17.

situație întâlnită și în celelalte zone ale Moldovei la Glăvăneștii Vechi⁶⁴⁷ și Trușești, așezarea din vale⁶⁴⁸. Cauzele stabilirii comunităților cucuteniene pe locuri joase sînt încă dificile de sesizat, deși așezări similare se întîlnesc în fazele anterioare și în cultura Precucuteni⁶⁴⁹. În faza Cucuteni B este posibil să fi avut loc o nouă explozie demografică, dovedită de extinderea așezărilor și defaectarea șanțurilor de apărare mai vechi. În acest caz este posibil ca odată cu creșterea numerică a populației să fi avut loc și un fenomen de roire, de desprindere a unor grupe mai tinere care au alcătuit o altă așezare, dar în apropierea celei vechi. O altă cauză o poate constitui mutarea întregii colectivități de pe locurile înalte în urma incendierii așezării. Condițiile naturale i-au determinat pe locuitorii așezării distruse de incendiu pe deal să nu părăsească zona și să se așeze în vecinătate. Ori cum ar fi, nu credem în incendierea intenționată a așezărilor după un anumit număr de ani și părăsirea lor⁶⁵⁰, cum a susținut V. I. Markevič, problemă asupra căreia vom reveni mai jos.

Este posibil apoi ca cele trei categorii de așezări să fi fost contemporane și vecine într-o micro-zonă, să fi existat legături între ele, iar cele situate pe locuri joase, lipsite de apărare, să fi fost satelite ale celor înalte, bine apărate și care constituiau și locuri de refugiu. Numai săparea simultană și integrală a unor astfel de așezări vecine, din aceeași etapă de evoluție, precum și analiza interdisciplinară a acestora, ceea ce se încearcă acum în cadrul cercetărilor de la Poduri-Bacău, va duce la elucidarea problemei.

Pe bună dreptate Vl. Dumitrescu arăta că cele mai multe așezări ocupau locurile celor din fazele precedente și din fazele culturii Precucuteni⁶⁵¹. Locuirea îndelungată însă, în diferite faze și etape, pe același loc a avut și unele consecințe negative. Exploatarea îndelungată, cu unelte relativ primitive, uneori secole în șir, a acelorasi terenuri a dus la secătuirea solurilor. Comunitățile din faza Cucuteni B moșteniseră aproape un mileniu de folosire a solurilor în precesul de cultivare a plantelor. În aceste condiții productivitatea scădea. Aceasta a fost cauza principală a locuirii comunităților Cucuteni B pentru o scurtă durată pe un loc și mutarea deasă a așezărilor. Așa se explică și faptul că cele mai multe locuiri din faza Cucuteni B aparțin unor așezări cu un singur strat de cultură, ca la Ghelăiești, Văleni - Piatra Neamț, Hlăpești, Girov, Borlești, Mărgineni, Viișoara - Tîrgu Trotuș etc. și uneori destul de subțiri.

⁶⁴⁷ I. Nestor și colab., *SCIV*, 1, 1950, 1, p. 28.

⁶⁴⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 4, 1953, 1-2, p. 22, 38.

⁶⁴⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *op.cit.*, p. 18.

⁶⁵⁰ V. I. Markevič, *op.cit.*, p. 139.

⁶⁵¹ Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 300.

Deși construcțiile comunităților complexului cultural Cucuteni au făcut obiectul unor discuții și chiar a unor reconstituiri, pentru faza Tripolie C/I - Cucuteni B⁶⁵² și pentru etapele Precucuteni și Cucuteni A⁶⁵³, sistemul tehnic continuă să suscite interes.

S-au emis diferite opinii cu privire la construcția locuințelor și arderea acestora. Unii au susținut construcția pe piloți⁶⁵⁴, sau arderea intenționată a pereților⁶⁵⁵. Judicios analizate și combătute de către Vl. Dumitrescu ne scutește de alte comentarii⁶⁵⁶. Ne vom opri și noi însă asupra sistemului tehnic de construcție al locuințelor cucuteniene în ansamblu și a celor din faza Cucuteni B îndeosebi.

Din datele și observațiile deținute din săpăturile noastre și în general din zona submontană, coroborate cu cele obținute în celelalte așezări ale culturii Cucuteni, denotă că au existat cel puțin două sisteme tehnice de construcție ale locuințelor. Unul cu „furci” sau montanți înfipti în sol și altul cu montanți pe tălpi de lemn. Între acestea există mici diferențieri de la o așezare la alta și chiar de la o locuință la alta în aceeași așezare. Deosebiri mai esențiale și sisteme tehnice diferite apar mai degrabă nu prin lipsa sau prezența platformelor pe birne despicate, cât mai ales în alcătuirea pereților.

Sistemul cu „furci” este documentat de gropile acestora găsite în așezarea culturii Petrești de la Păuca⁶⁵⁷, la Ghigoești în nivelul Precucuteni II⁶⁵⁸ și în așezarea Cucuteni B de pe Dealul Bărcuț - Dobreni⁶⁵⁹, precum și în nivelurile Precucuteni II și III, Cucuteni A₂ și B de la Poduri. Deși puține, în raport cu numărul locuințelor cercetate, gropile „furcilor” constituie o dovadă incontestabilă a folosirii acestui sistem.

„Furcile” se plantau în sol la distanțe aproximativ egale. Acestea constau din birne rotunde, cu diametru de 0,15 - 0,20 m sau birne groase despicate, care fixau locuința la sol și elementele de rezistență ale acestora. Se montau apoi grinzi orizontale care formau împreună cu montanții cadrul necesar împletirii nuielilor în diferite maniere. Bine documentată este tehnica în care împletirea nuielilor se făcea pe orizontală⁶⁶⁰. După datele din săpături, împletirea se făcea și combinat pentru a mări aderența lutului pe scheletul

⁶⁵² T. S. Passek, *MIA*, 10, 1949, fig. 37b; V. I. Markevič, *op.cit.*, fig. 19; 46.

⁶⁵³ S. Marinescu-Bîlcu, *Țirpești*, fig. 13; 14.

⁶⁵⁴ I. Paul, *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 3 și urm.

⁶⁵⁵ I. T. Dragomir, *SCIV*, 13, 1962, 2, p. 393 și urm.

⁶⁵⁶ Vl. Dumitrescu, *AMN*, 5, 1968, p. 389 și urm.

⁶⁵⁷ I. Paul, *op.cit.*, p. 16.

⁶⁵⁸ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 33.

⁶⁵⁹ Matasă, *Frumușica*, p. 21.

⁶⁶⁰ S. Marinescu-Bîlcu, *Țirpești*, fig. 13; 14.

lemnos. Pe împletitura de nuiiele se aplica un strat de lut care era apoi fețuit și ornamentat fie prin pictură, ca la Frumușica și Tirpești⁶⁶¹, fie cu motive plastice ca la Frumușica, Trușești și Ariușd⁶⁶².

Locuințele cu pereții din împletituri de nuiiele sînt cele mai numeroase în zona submontană. Pereții acestora erau relativ subțiri, stratul de lut aplicat peste nuiiele rar depășea 0,05 m și apare în săpătură sub forma unei mase de chirpic subțire și puțin consistent. S-au găsit și locuințe cu pereții ceva mai groși, alcătuiți în altă manieră, dar în general construcțiile sînt mai puțin rezistente decît în fazele anterioare. La unele locuințe pereții erau construiți din blăni orizontale peste care se aplica stratul de lut. Acești pereți, în săpături, au aparența unor resturi de platforme distruse care suprapun alte platforme și inventarul locuințelor. Astfel de cazuri s-au întîlnit la Hăbășești, Traian⁶⁶³ și în locuința nr. 9 de la Ghelăiești. În ceea ce privește aria tripoliană, posibil de la asemenea pereți s-a susținut și existența unor locuințe cu două nivele - parter și etaj⁶⁶⁴, pe care în zona noastră nu le constatăm.

În unele cazuri, ca la Glăvăneștii Vechi, peste blăni s-au aplicat nuiiele⁶⁶⁵. Sînt apoi cazuri cînd la aceeași locuință unii pereți au fost alcătuiți din blăni sau scînduri fețuite, iar pereții de pe latura îngustă numai din nuiiele, procedeu constatat și în locuința nr. 54 de la Trușești⁶⁶⁶. Placarea pereților cu nuiiele și chiar cu șipci rectangulare în secțiune⁶⁶⁷, procedeu întîlnit și astăzi în zona submontană, avea drept scop fixare lutuiei. Unele locuințe au avut o lutuială numai la exterior, iar în interior numai fața blănurilor sau a scîndurilor.

Același procedeu de construcție a pereților era folosit și în sistemul tehnic de ridicare a locuințelor pe tălpi de lemn așezate pe sol sau pe marginea platformei. Presupuse de către H. Schmidt urmele tălpilor de lemn au fost găsite la Hăbășești⁶⁶⁸, Traian⁶⁶⁹, Trușești⁶⁷⁰ și în locuința nr. 1 de la Hlăpești în săpăturile noastre. Argumentate de către Vl. Dumitrescu nu considerăm necesar să insistăm asupra lor⁶⁷¹.

Sistemul cu tălpi de lemn pe sol ni se pare foarte apropiat de cel folosit la casele vechi din Maramureș, nordul și zona subcarpatică a

⁶⁶¹ Matasă, *Frumușica*, p. 35, pl. 3/2a. Cf. și *supra* n. 655.

⁶⁶² Matasă, *Frumușica*, p. 35, pl. 3/3-3a; M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *SCIV*, 1954, p. 9; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, p. 473, fig. 483.

⁶⁶³ Vl. Dumitrescu și colab., *op.cit.*, p. 179; H. Dumitrescu și Vl. Dumitrescu, *Materiale*, 1970, p. 40.

⁶⁶⁴ V. I. Markevič, *op.cit.*, fig. 19; 46.

⁶⁶⁵ I. Nestor și colab., *SCIV*, 2, 1951, p. 61.

⁶⁶⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, A. Florescu, *Materiale*, 6, 1959, p. 150-151.

⁶⁶⁷ I. Nestor și colab., *SCIV*, 3, 1952, p. 63.

⁶⁶⁸ Vl. Dumitrescu și colab., *op.cit.*, p. 187.

⁶⁶⁹ H. Dumitrescu și Vl. Dumitrescu, *Materiale*, 6, 1959, p. 168.

⁶⁷⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *ASU-Iași*, 3, 1957, 1-2, p. 4.

⁶⁷¹ Vl. Dumitrescu, *AMN*, 5, 1968, p. 394.

Moldovei⁶⁷². Faptul însă că în locuința de la Hlăpești am găsit urmele unor birne late, finisate și încheiate în unghi de 90°, că în locuința la de la Trușești se semnalează șipci cu secțiunea rectangulară, că tot aici, în locuințele nr. 52 și 54 s-au găsit impresiuni de scinduri fetuite și montanți ciopliți⁶⁷³, iar la Hăbășești unele fragmente de chirpic prezentau impresiunile unor lemne prelucrate în unghiuri drepte și prismatice⁶⁷⁴, arată că tâmplăria locuințelor era bine prelucrată și încheiată. Tălpile, grinzile și blănille erau probabil încheiate prin îmbucare și nu este exclusă chiar fixarea unora din ele, sau a grinzilor și căpriorilor acoperișului, cu ajutorul unor „cuie” de lemn. Se perfora osul, piatra și credem că mai ușor se perfora lemnul. Numai cu o astfel de tâmplărie s-ar putea explica și s-ar accepta ipoteza locuințelor cu două nivele în sprijinul căreia se invocă și unele modele miniaturale⁶⁷⁵.

De altfel, analiza modului de construcție al locuințelor neo-eneolitice a pornit, în cele mai multe cazuri, de la modelele miniaturale⁶⁷⁶. Chiar dacă unele din acestea redau detalii de construcție, credem că nu sînt definitive. Modelele miniaturale nu repetă locuințele obișnuite, uzuale. Ele sînt mai degrabă imagini ale locuințelor - sanctuare, așa cum și mai tîrziu în Orientul Antic au apărut reprezentări ale templelor⁶⁷⁷. Lăcașul destinat „divinității”, practicilor de cult, avea oricum o înfățișare deosebită de aceea a locuințelor obișnuite. De aceea credem că alături de modelele miniaturale și imaginea „locuinței pe piloni”, pictată pe un fragment ceramic de la Turdaș, aparținînd culturii Petrești⁶⁷⁸, este reprezentarea unui sanctuar. Pentru aceasta pledează și complexul ritual cu capete de bovidee găsit de noi la Poduri (fig. 12/8), care, probabil, era protejat de un acoperiș similar susținut pe pari. La rîndul lui, modelul de la Popudnia⁶⁷⁹, nu poate fi interpretat drept o locuință pe piloni. El este în realitate un altar sprijinit pe patru picioare în care se reprezintă interiorul unei locuințe, probabil cu un scop legat de practicile magico-religioase.

Modelele miniaturale, a căror caracter de cult a fost deja subliniat⁶⁸⁰, reprezintă locuința sacră. Între acestea și locuințele uzuale sînt deosebiri izvorite și din schematismul inherent modelării miniaturale, ca și de înfățișare.

Acoperișul adăuga, pe lîngă stuf și paie, o altă cantitate de lemn locuinței. Acesta avea probabil la partea superioară, în zona ferită de vînturi, un

⁶⁷² I. D. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 26.

⁶⁷³ Vezi *supra* n. 664.

⁶⁷⁴ Vi. Dumitrescu și colab., *op. cit.*, fig. 4/11; 5/2-4.

⁶⁷⁵ V. I. Markevič, *op. cit.*, p. 37, fig. 46.

⁶⁷⁶ T. S. Passek, *MIA*, 10, 1949, p. 121; S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 33; O. Trogmayer, *Acta Antiqua Arch.*, 10, 1966, p. 11-26.

⁶⁷⁷ M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase. I. De la epoca de piatră la misterele din Eleusis*, București, 1981, p. 49.

⁶⁷⁸ I. Paul, *op. cit.*, p. 19, fig. 6/2.

⁶⁷⁹ T. S. Passek, *MIA*, 10, 1949, p. 126.

⁶⁸⁰ *Ibidem*.

gol pentru evacuarea fumului de la focul vetrei, așa cum se mai practică și azi în unele zone și chiar în aceea de care ne ocupăm⁶⁸¹. Presupunem aceasta avînd în vedere că acele ferestre mici și rotunde⁶⁸², precum și intrarea, erau, probabil, acoperite în sezonul rece. De altfel problema ne dă teme să credem că locuințele nu au avut tavan, la fel ca locuințele vechi din Maramureș⁶⁸³, dar dacă au avut, acesta era obligatoriu din grinzi orizontale alăturate, ceea ce mărea cantitatea de lemn. Acoperișul era susținut probabil de stâlpi centrali. La cele fără platforme, acești stâlpi se sprijineau posibil pe tălpi de lemn care împiedicau adîncirea lor în sol sub greutatea acoperișului.

Pornind de la modele de locuințe S. Marinescu-Bîlcu a presupus chiar că și acoperișul era lutuit⁶⁸⁴. În clima rece și umedă în care a evoluat așezarea de la Tîrpești⁶⁸⁵, la nivelul fazei Cucuteni A, lutuiala de pe acoperiș ar fi fost ușor spălată. Pe de altă parte, dacă acoperișul ar fi fost lutuit, ceea ce i-ar fi mărit greutatea, arderea locuințelor în timpul incendiilor ar fi fost lentă și nu ar fi dus la starea chirpicului așa cum o găsim. Credem că, în timpul incendiului, acoperișul se prăbușea primul, întîrînd focul din interior, iar crăpăturile lutului din pereți ușura pătrunderea și circulația aerului, ceea ce a dus la arderea lutului la culoarea roșie-cărămizie uniformă și uneori la vitrifierea acestuia. De altfel, în multe locuințe, ca la Răucești și Podei, între chirpicul pereților prăbușiți și podine am găsit cenușă, cărbune de lemn și nuiiele carbonizate, căzute probabil de la acoperiș.

În funcție de sistemul tehnic folosit, locuințele erau mai mult sau mai puțin rezistente. Din cele 60 locuințe Cucuteni B, din care 46 din etapa B₁ și 14 din etapa B₂ prezentate în capitolele precedente, majoritatea au fost construite pe tălpi de lemn, cu pereții din nuiiele și în puține cazuri, locuința nr. 9 de la Ghelăiești și nr. 1 de la Hlăpești, din blăni. Construite direct pe sol, unele din ele aveau o podină de lutuială care nu a fost arsă intenționat. Locuințele din zona subcarpatică avînd dimensiuni mici, între circa 35 - 40 m², puține din ele ar fi putut fi compartimentate. Aspectul lor general arată că erau mai puțin rezistente decît acelea din fazele precedente. Faptul se datora posibil aceluiași fenomen care a impus locuirea de scurtă durată și desele mutări ale așezării. Este poate și cauza pentru care în zona subcarpatică nu se cunosc decît locuințe construite direct pe sol, fără platforme și care cereau un efort mai mic în ridicarea lor. De altfel, sistemul pare să fi căpătat extindere pe o mare arie a fazei Cucuteni B. Sistemul a fost întîlnit și la Glăvăneștii Vechi⁶⁸⁶, Drăgușeni - Suceava⁶⁸⁷ și Trușești⁶⁸⁸, sau în

⁶⁸¹ I. D. Ștefănescu, *op.cit.*, p. 26.

⁶⁸² M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *SCIV*, 6, 1955, 1-2, p. 167.

⁶⁸³ I. D. Ștefănescu, *loc.cit.*

⁶⁸⁴ S. Marinescu-Bîlcu, *op.cit.*, p. 33.

⁶⁸⁵ S. Marinescu-Bîlcu, M. Cărciumaru, A. Muraru, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 7 și urm.

⁶⁸⁶ I. Nestor și colab., *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 61-62.

⁶⁸⁷ Vi. Dumitrescu, *Dacia*, 3-4, 1933, p. 119 și urm.

⁶⁸⁸ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *SCIV*, 5, 1954, 1-2, p. 16.

aria tripoliană la Darabani⁶⁸⁹, Staraja Buda⁶⁹⁰ etc. Totuși, în unele zone se mențin locuințe cu platforme, ca la Valea Lupului⁶⁹¹ sau la Cucuteni unde pe Cetățuia pe lângă platforme de lut se întâlnesc altele cu podină din dale de piatră⁶⁹².

Dispunerea locuințelor, în planul așezării, arată preocupări pentru sistematizare. Aceasta își avea posibil cauzele, nu numai în intenția de a da așezării un caracter întărit⁶⁹³, ci în însăși organizarea gentilică a comunității, așa cum se constată la unele populații retardate⁶⁹⁴, sau poate în unele concepții magico-religioase în care cercul și elipsa aveau un anumit rol.

Relativ la dispariția locuințelor prin incendii credem că era firească avînd în vedere existența vetrelor deschise din interiorul acestora. Împărțîșim apoi ideea rivalităților tribale, izvorîte probabil din nivelul economic diferit al comunităților, ceea ce a constituit încă o cauză a dispariției locuințelor prin incendii violente, alături de cele accidentale. Nu putem crede că locuitorii așezărilor din faza Cucuteni B își incendiau locuințele în scopul părăsirii lor. Dacă ar fi fost așa nu ar fi abandonat cantități de cereale, uneori destul de mari, ca la Poduri - Bacău, sau o serie întreagă de unelte și complexe de cult. Ar fi fost toate adunate, ferite de incendiu și luate de locuitori. Dar problema a fost amplu argumentată de către Vl. Dumitrescu și ne scutește de alte discuții⁶⁹⁵.

B. Dezvoltarea economică și socială

1. *Cultivarea plantelor* a constituit baza economiei comunităților Cucuteni B. Reconstituirea acestui proces este dificilă și nu se poate realiza decît pe baza datelor furnizate de studierea uneltelor, a resturilor și amprentelor vegetale.

Pentru faza Cucuteni B din zona subcarpatică, ca și din celelalte zone ale Moldovei, nu se cunosc prea multe resturi vegetale, cu excepția grîului carbonizat de la Valea Lupului. Remarcăm, apoi, că nu au fost făcute analize polinice pentru nici o așezare Cucuteni B, iar pe de altă parte, o serie de resturi vegetale, precum simburii de fructe găsiți la Văleni - Piatra Neamț⁶⁹⁶, nu au fost determinate.

Cultivarea unor plante de către comunitățile anterioare celor din faza Cucuteni B, sau vecine și înrudite, ne îndreptățesc să presupunem că și acestea le foloseau. Însăși solurile brun-roșcate de pădure, din zona subcarpatică, mai bogate în humus, azot și fosfor erau accesibile cultivării plantelor⁶⁹⁷. De

⁶⁸⁹ C. Ambrojevici, *Dacia*, 3-4, 1933, p. 25 și urm.; T. S. Passek, *MIA*, 10, 1949, p. 113.

⁶⁹⁰ *Ibidem*, p. 127.

⁶⁹¹ M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, p. 164.

⁶⁹² M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, p. 18, 21.

⁶⁹³ T. S. Passek, *op.cit.*, p. 139.

⁶⁹⁴ Cl. Levi-Strauss, *op.cit.*, p. 226-227, 251-252.

⁶⁹⁵ Vl. Dumitrescu, *AMN*, 5, 1968, p. 389 și urm.

⁶⁹⁶ H. Dumitrescu, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 23.

⁶⁹⁷ *Monografia geografică a României*, I, București, 1960, p. 486 și urm.

asemenea, presupunem că peisajul vegetal din zonă, deși dominat de păduri⁶⁹⁸, căpătase totuși o serie de transformări antropice prin activitatea grupelor umane neo-eneolitice anterioare și oferea terenuri pentru cultivarea plantelor, la care posibil comunitățile Cucuteni B au adăugat altele, prin noi defrișări, dar credem că într-o proporție foarte redusă.

Numeroasele topoare de piatră, brăzdarele de corn de cerb, alături de alte unelte dovedesc o intensă activitate de cultivare a plantelor. De altfel, dacă am lua în considerație numai rișnițele și frecătoarele și tot am avea imaginea dimensiunilor acestei activități. Rișnițele sînt nu numai numeroase, dar și de dimensiuni mari, ceea ce arată că se „măcina” o apreciabilă cantitate de cereale, care nu putea fi obținută decît pe calea cultivării. Aceasta ilustrează însă și faptul că populația era destul de numeroasă.

Alte dovezi ale cultivării plantelor, asupra cărora s-a insistat în lucrările referitoare la cultura Cucuteni în general și la unele faze îndeosebi⁶⁹⁹, fiind prezente și în așezările fazei Cucuteni B, ne scutește de a le reaminti.

Cerealicultura cuprindea, fără îndoială, specii cunoscute încă din culturile și fazele precedente. De asemenea, pentru așezările din faza Cucuteni B speciile de grâu - *Triticum compactum* și *Triticum vulgare* descoperite la Valea Lupului⁷⁰⁰, sînt completate de descoperirile din așezările tripoliene tîrzii⁷⁰¹. Putem presupune deci cultivarea diferitelor specii de grâu, dar și a altor cereale și plante. Cîteva boabe descoperite în sfîrșimăturile unor ornamente de la Frumușica par să ateste cultivarea ovăzului (*Avena sativa* L.) în faza Cucuteni A, documentat și în așezarea tripoliană de la Brănești⁷⁰². Afirmată de către E. Comșa⁷⁰³, presupunem cultivarea acestuia și în faza Cucuteni B. De asemenea, pentru neoliticul din Europa se atestă cultivarea meiului, necunoscut în Asia⁷⁰⁴ și menționat pentru Europa de sud-est⁷⁰⁵, prezent la Izvoare în faza Cucuteni A și recent descoperit în nivelul Precucuteni III de la Poduri⁷⁰⁶. Presupunem apoi că s-a cultivat secara, documentată în nivelul Cucuteni A-B de la Carasa Miclăușeni⁷⁰⁷, foarte adecvată climei din zona subcarpatică.

⁶⁹⁸ V. Neamțu, *op.cit.*, p. 30.

⁶⁹⁹ Matasă, **Frumușica**, p. 25, 35, 37; R. Vulpe, **Izvoare**, p. 263; VI. Dumitrescu și colab., *op.cit.*, p. 505 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, **Cucuteni**, *passim*; D. Berciu, **Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre**, p. 129.

⁷⁰⁰ M. Dinu, **SCIV**, 6, 1955, 3-4, p. 701.

⁷⁰¹ T. S. Passek, *op.cit.*, p. 145 și urm.; V.I. Markevič, *op.cit.*, p. 136 și urm.

⁷⁰² Z. V. Janouchevitch, V. I. Markevitch, **Éspecies des plantes cultivées des stations primitives au Sud-ouest de l'URSS**, Belgrad, 1971, p. 4-7.

⁷⁰³ E. Comșa, **TN**, 1973, p. 245.

⁷⁰⁴ S. Piggott, **Ancient Europe from the beginnings of Agriculture to Classical Antiquity**, Edinburgh, 1967, p. 35-40.

⁷⁰⁵ Z. V. Janouchevitch, V. I. Markevitch, *op.cit.*, p. 4 și urm.

⁷⁰⁶ M. Cărciumaru, F. Monah, *op.cit.*, p. 643 și urm.

⁷⁰⁷ D. Tudor și colab., **SCIV**, 4, 1953, 1-2, p. 422.

Cultivarea plantelor nu s-a redus numai la cerealicultură. S-au cultivat plante tehnice între care cînepa (*Canabis sativa*), descoperită într-un vas Cucuteni B la Frumușica⁷⁰⁸, cunoscută și în cultura Gumelnița la Teiu⁷⁰⁹, precum și în așezările tripoliene⁷¹⁰. Nu este exclus ca și inul să fi fost cunoscut, dar nu avem dovezi.

Un loc important pare să-l fi ocupat grădinăritul și pomicultura. În așezările tripoliene au fost atestate unele plante legumicole, precum mazărea⁷¹¹, iar la Ruseștii Noi, în nivelul Tripolie A, s-au identificat două specii de arbori cultivați: caisul (*Armeniaca vulgaris*) și corcodușul (*Prunus cerasifera*)⁷¹². Este deosebit de important faptul că în mileniile IV - III î.e.n. erau cultivați arbori fructiferi care își au originea în Orientul Apropiat. De asemenea, surprinzătoare pare cultivarea a două specii de viță-de-vie: *Vitis vinifera* și o formă ameliorată de *Vitis sylvestris*⁷¹³. De remarcat însă că vița-de-vie se găsea și se găsește încă în stare sălbatică în sud-estul Europei.

În ce privește sistemul de „agricultură”, deși nu dispunem de date care să certifice cîmpurile, nu este exclus să se fi folosit metoda cu două cîmpuri, din care unul cultivat, iar celălalt lăsat în țelină. Acest sistem de rotație a cîmpurilor, presupus și pentru neoliticul din Grecia⁷¹⁴, ca și pentru comunitățile tripoliene tîrzii⁷¹⁵, ar explica sedentarismul, stabilitatea așezărilor și succesiunea lor pe aceleași locuri, felul construcțiilor. Această metodă la care se adaugă selecționarea semînelor, documentată încă pentru etapa Precucuteni III, așa cum s-a constatat la Poduri⁷¹⁶, arată de ce comunitățile neo-eneolitice au putut practica cultivarea plantelor pe aproximativ aceleași cîmpuri o perioadă de timp de aproape un mileniu.

Folosirea unor unelte aratorii de către comunitățile cucuteniene nu mai poate fi pusă la îndoială. Cu peste un sfert de veac în urmă, H. Dumitrescu și Vl. Dumitrescu au presupus că triburile cucuteniene foloseau un plug primitiv de lemn, de tipul unei crăcane și subliniau că fără existența acestei unelte nu pot fi explicate progresele economice ale acestora⁷¹⁷.

Pe baza pieselor de piatră (fig. 18/6) și de corn de cerb (fig. 20/1-3, 5-8), de care dispunem, am încercat unele reconstituiri ale uneltelor aratorii (fig.

⁷⁰⁸ Matasă, *Frumușica*, p. 28.

⁷⁰⁹ D. Berciu, *op.cit.*, p. 115.

⁷¹⁰ Z. V. Janouchévitch, V. I. Markevitch, *op.cit.*, p. 5-7, 13. Vița de vie a fost identificată și în cultura Gumelnița; informație M. Cărciumaru.

⁷¹¹ *Ibidem*.

⁷¹² *Ibidem*.

⁷¹³ *Ibidem*.

⁷¹⁴ Ch. Zervos, *op.cit.*, p. 74.

⁷¹⁵ V. I. Markevič, *op.cit.*, p. 138.

⁷¹⁶ M. Cărcimaru, F. Monah, *op.cit.*, p. 645 și urm.; Culturile pure sînt atestate și pentru așezările tripoliene: cf. V. I. Markevič, *op.cit.*, p. 139.

⁷¹⁷ Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 272, 505.

26/1). Acestea fac parte din seria aratrului fără plaz, unelte mai adecvate terenurilor păturoase și întelenite din zona submontană. Nu excludem și folosirea aratrului cu plaz (talpă) așa cum a confirmat V. Neamțu pentru așezarea Cucuteni B de la Valea Lupului⁷¹⁸. Tipul cel mai folosit a fost probabil aratrul fără plaz, cu brăzdarul simetric, din corn de cerb sau piatră, de care se leagă grindeul și un mîner sau două pentru menținerea în brazdă și a direcției. Acest tip de aratru, preluat din zona Dunării de Jos și folosit în epoca bronzului în vestul Europei⁷¹⁹, s-a întrebuițat pînă tîrziu în epoca noastră⁷²⁰. Fără îndoială, uneltele aratorii erau tractate de animale.

Alte unelte folosite în practica cultivării plantelor erau săpăliga de corn de cerb și plantatorul, dar îndeosebi în grădinărit.

O unealtă mai puțin folosită de către comunitățile cucuteniene pare să fi fost seceră. Prezența secerilor încă în cultura Criș⁷²¹, cît și în culturile ulterioare, ne dă temei să credem că erau folosite și în cultura Cucuteni. Pentru aceasta presupunem folosirea a două tipuri de seceri: un tip simplu cu lame de silex rectilinii, mari, încastrate oblic și făcînd un unghi deschis cu mînerul de lemn, iar al doilea tip - secerile compuse din mai multe lame de silex, fără a fi microlite, montate liniar în rame de lemn. Ambele tipuri sînt similare cu cele descoperite în sudul Franței și în nordul Italiei⁷²². Folosirea secerilor dădea posibilitatea recoltării nu numai a cerealelor, dar și a unor ierburi, a stufului și trestiei.

Referitor la treieratul cerealelor s-a presupus că acesta se făcea prin baterea spicelor cu ciocane de corn⁷²³, dar posibil că se foloseau și unelte de lemn care din păcate nu s-au păstrat.

Cerealele erau rîșnite de femei, așa cum apare imaginea în modelul Popudnia⁷²⁴. Rîșnitul se practica în fiecare locuință, dar nu excludem ca și în faza Cucuteni B să fi existat locuințe amenajate pentru această operațiune. O astfel de „moară” dotată cu mai multe rîșnițe și vase mari de depozitare a fost descoperită în așezarea gumelnițeană de la Medgidia, iar o alta, în care se aflau și adevărate silozuri, a fost cercetată în nivelul Precucuteni III de la Poduri⁷²⁵.

Se poate admite că activitatea de cultivare a plantelor atinsese un nivel comparabil cu cel din Orientul Apropiat. Dar, avînd în vedere rarele resturi cerealiere descoperite în așezările Cucuteni B, faptul că triburile din această

⁷¹⁸ V. Neamțu, *op.cit.*, p. 47 și urm.

⁷¹⁹ K. -R. Schultz-Klinken, *op.cit.*, p. 21 și urm.

⁷²⁰ N. A. Demčenko, *MAIE-Mold*, 1964, p. 37, fig. 1/1, 4; Vl. Dumitrescu, T. Bănățeanu, *op.cit.*, fig. 3/1, 3, 5.

⁷²¹ D. Berciu, *op.cit.*, pl. 1/1a-b.

⁷²² J. Courtin, J. Erroux, *op.cit.*, fig. 1/1, 4.

⁷²³ Ch. Zervos, *op.cit.*, p. 74.

⁷²⁴ M. Himner, *op.cit.*, p. 26 și urm.; T.S. Passek, *op.cit.*, p. 126.

⁷²⁵ N. Harțușche comunicare la sesiunea Muzeului Brukenthal - Sibiu. D. Popovici și Gh. Dumitroaia comunicare la a XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui 1982.

fază moșteniseră procedee cunoscute și care nu evoluaseră de aproape un mileniu, iar aplicarea lor pe aceleași cîmpuri determina, credem, o productivitate scăzută, a contribuit la secătuirea solurilor și a generat un întreg lanț de factori cu largi implicații în procesul de încheiere a culturii Cucuteni.

2. *Creșterea animalelor domestice* a constituit o altă ramură de bază a economiei triburilor cucuteniene din faza B. Cercetările arheologice au scos la iveală oase de animale domestice în fiecare așezare, dar, din păcate, în puține cazuri au fost determinate. De aceea, din zona de care ne ocupăm, nu dispunem de prea multe date paleontologice. Chiar și în celelalte regiuni ale Moldovei, paleofauna din așezările Cucuteni B nu s-a bucurat de atenție ca aceea din fazele anterioare. Totuși, pe baza determinărilor unor mici loturi de la Ghelăiești și a celor de la Valea Lupului și Cucuteni, precum și a datelor referitoare la fauna așezărilor tripoliene⁷²⁶, se poate afirma că în perioada Cucuteni B continuă creșterea animalelor domestice. S-a afirmat chiar că în faza Cucuteni B creșterea animalelor a căpătat o pondere mai mare decît în celelalte faze⁷²⁷. Pe baza unor judicioase observații s-a arătat de către Vl. Dumitrescu, teză la care subscriem, că nu a existat o dezvoltare mai mare a creșterii animalelor în detrimentul cultivării plantelor⁷²⁸.

Din observațiile noastre în săpăturile de la Ghelăiești, Văleni - Piatra Neamț, Hlăpești, Girov, Borlești, Calu - Piatra Șoimului, Poduri și Podei, ca și din informațiile culese asupra descoperirilor de la Mărgineni - Bacău, Văleni - Botești și Mihoveni - Suceava⁷²⁹, cît și din datele publicate pentru stațiunile Valea Lupului și Cucuteni⁷³⁰, cantitatea de oase de animale nu atinge și nu depășește, în nivelele Cucuteni B, pe aceea din nivelele fazelor Cucuteni A și A-B. În plus, o simplă comparare a datelor din așezările cucuteniene sprijină observațiile noastre. În nivelul Cucuteni A de la Tîrpești, animalele domestice întrunesc 74,38%, la Trușești 44,74%, iar la Cucuteni, în nivelul A₃, 75,8% pentru campania din 1961, ca pentru cercetările din anul următor să întrunească 77,44%⁷³¹.

Pentru faza Cucuteni A-B de la Traian, numai pentru săpăturile din anul 1960 - 1961, se menționează 61,28%, iar la Cucuteni pentru aceeași fază, 81,28%⁷³².

Tot în stațiunea eponimă, pentru etapa Cucuteni B₁ animalele domestice totalizează 71,34%, iar pentru nivelul B₂ 71,90%. În așezarea de la

⁷²⁶ V. I. Markevič, *op.cit.*, p. 140-141.

⁷²⁷ I. Nestor, **SCIV**, 1, 1950, 2, p. 208 și urm.

⁷²⁸ Cf. *supra* n. 538.

⁷²⁹ Informații de la D. Monah pentru săpăturile de la Mărgineni-Bacău, V. Ursachi pentru cele de la Văleni-Botești și N. Ursulescu pentru cele de la Mihoveni-Suceava.

⁷³⁰ S. Haimovici, **ArhMold**, 4, 1969, p. 318; idem, **ASU-Iași**, s.2, șt. nat., 8/2, 1962; O. Necrasov, M. Știrbu, *op.cit.*, p. 1307.

⁷³¹ S. Haimovici, **ArhMold**, 4, 1969, p. 318.

⁷³² O. Necrasov, S. Haimovici, **Materiale**, 8, 1962, p. 261 și urm.

Valea Lupului procentul se ridică la 74,23, iar în așezarea Cucuteni B₁ de la Ghelăiești, numai pentru locuințele nr. 23 și 24, un procent de 85,69. Deci, în general sînt proporții aproape egale pentru toate fazele cucuteniene.

Dacă luăm în discuție fie și numai datele de la Cucuteni putem afirma că nu se remarcă o importanță sporită a creșterii animalelor în faza B, ci chiar o diminuare a acesteia. Astfel, numai boul domestic întrunește pe Cetățuia 58,59% în faza A, 77,69% în faza A-B și doar 44,88% în etapa B₁ și 51,89% în etapa B₂. La fel și ovicaprinele care se ridică în faza A la 12,74%, în faza A-B scad la 2,33%, iar în faza B întrunesc 16,17% în etapa B₁ și doar 11,35% în etapa B₂⁷³³.

Din datele paleontologice reținem că principalele animale domestice erau boul, ovicaprinele, porcinele și ciinele. Bovinele erau crescute pentru carne și lapte, dar principala lor utilizare pare să fi fost pentru tracțiune. Deși în zona subcarpatică nu avem dovezi sub forma unor reprezentări, pe baza celorlalte date se poate presupune folosirea bovinelor la tracțiune. E. Comșa consideră că pe o tăbliță de la Tărtăria apare un cultivator care folosea un aratru tras de boi⁷³⁴. Din așezările tripoliene, datate în etapa C/I = Cucuteni B, provine o figurină zoomorfă reprezentînd doi boi cu jug⁷³⁵, precum și reprezentarea unei perechi de boi care trag cu fruntea un grindei sau o oiște⁷³⁶. De asemenea, tracțiunea animală a fost susținută și pentru cultura Vădastra⁷³⁷.

Dacă folosirea cornutelor mari pentru tracțiune nu mai lasă astăzi nici o îndoială, datele arheologice și paleontologice nu dau posibilitatea să se afirme același lucru cu privire la creșterea și folosirea calului în neo-eneolitic.

V. I. Markevič, în temeiul cercetărilor lui V. I. Bibicova, V. V. Gromova și mai ales ale lui V. I. Tolkin, susține existența calului domestic pentru așezările tripoliene tîrzii aducînd ca argument și descoperirea unor psalii de os la Ruseștii Noi, Lenkovcy, Sabatinovka și Hăbășești⁷³⁸. V. I. Danilenko amintește și el de psalii de os la Hăbășești⁷³⁹, dar nici din monografia așezării⁷⁴⁰ și nici într-o altă așezare cucuteniană nu cunoaștem psalii de os. Calul este puțin reprezentat în așezările Cucuteni B: 4,44% la Ghelăiești, 6,62% în etapa B₁ și 4,33% în etapa B₂ la Cucuteni, fără a ști dacă era domesticit. Chiar dacă în cultura Vinča a fost folosit onagrul anatolian (*Equus hemionus anatoliensis*) asupra căruia autorul studiului își pune problema dispariției lui la nivelul aceleiași culturi⁷⁴¹, nu se poate preciza în ce măsură calul era sau nu domesticit.

⁷³³ S. Haimovici, *op.cit.*, p. 318.

⁷³⁴ E. Comșa, *TN*, 1973, p. 248, fig. 1.

⁷³⁵ *Ibidem*.

⁷³⁶ V. I. Markevič, *op.cit.*, p. 141, fig. 97/6.

⁷³⁷ V. Gheție, C. Mateescu, *Actes du VIII-e Cong. Int. des Sciences Pré- et Protohistoriques*, 2, Belgrad, 1973.

⁷³⁸ V. I. Markevič, *op.cit.*, p. 140.

⁷³⁹ V. N. Danilenko, *Eneolit Ukrainy*, Kiev, 1974, p. 72.

⁷⁴⁰ VI. Dumitrescu și colab., *loc.cit.*

⁷⁴¹ N. Vlassa, *AMN*, 1978, p. 74.

Imaginile de cai apărute pe fragmentul ceramic de la Frumușica (fig. 34/4), indică mai degrabă exemplare sălbatice, în libertate, decât animale domestice. Totuși, contactul triburilor Cucuteni B cu populațiile de stepă și mai ales în finalul eneoliticului cu comunitățile Cernavoda I, Horodiștea - Erbiceni I, ale culturii amforelor sferice și chiar ale culturii Foltești, nu exclude în totalitate posibilitatea folosirii calului domestic. Rămîne o sarcină a cercetărilor viitoare să dea un răspuns la aceste probleme deosebit de importante.

3. *Vînătoreea* avea un rol secundar în economia comunităților cucuteniene, sursele de hrană fiind asigurate prin cultivarea plantelor și creșterea animalelor domestice.

Cadrul natural al triburilor Cucuteni B din zona submontană, descoperirile osteologice ne arată că vînătoreea a constituit totuși o ocupație. Un argument în acest sens este și procentul de 14,25 reprezentînd animalele sălbatice în determinările pentru așezarea de la Ghelăiești. De asemenea, redarea unei scene de vînătoare în decorul pictat pe un fragment ceramic din așezarea tripoliană Brînzei III⁷⁴², constituie o altă dovadă. Datele de la Ghelăiești, ca și acelea de la Cucuteni și Valea Lupului, confirmă concluziile că în faza Cucuteni B vînătoreea a cunoscut o scădere în raport cu fazele anterioare⁷⁴³.

Din determinările paleofaunistice se constată că se vîna: cerbul (*Cervus elaphus*), căpriorul (*Capreolus capreolus*), mistrețul (*Sus scrofa ferus*), bourul (*Bos primigenius*), vulpea și ursul (*Ursus arctos*). Ultimele animale erau vîinate probabil mai mult pentru blănuri și mai puțin pentru carne.

Privitor la metodele de vînătoare, pe lângă folosirea unor arme ca: arcul, sulița și ghioaga, s-au utilizat probabil diferite capcane. Un „tivist” găsit la Izvoare⁷⁴⁴ și un altul în așezarea ariușdeană de la Bod⁷⁴⁵, atestă folosirea capcanelor în fazele precedente și le putem presupune și pentru faza Cucuteni B. Se practicau chiar metode mai vechi pentru apropierea de vînat, mascarea în chip de animal, așa cum apare în scena de pe fragmentul - tripolian amintit.

4. *Pescuitul*. Apele din zona subcarpatică a Moldovei au oferit comunităților cucuteniene o bogată ihtiofaună. Deși în așezările fazei Cucuteni B nu s-au găsit oase de pește și nici cîrlige de undiță și harpune de os, credem că pescuitul se practica mai mult cu ajutorul plaselor cu greutatea din lut ars, așa cum sînt indicii la Trușești⁷⁴⁶. Pescuitul este confirmat și de numeroasele greutatea prezente în așezări, dar care, așa cum am arătat, puteau fi folosite și în alte scopuri. Posibil că pescuitul s-a făcut și cu ajutorul unor coșuri și lese din nuiele, procedeu folosit pînă tîrziu pe apele repezi ce vin din munte.

⁷⁴² V. I. Markevič, *op.cit.*, p. 146, fig. 98.

⁷⁴³ E. Comșa, *Vînătoreea în cursul epocii neolitice pe teritoriul Moldovei*, comunicare la sesiunea Muzeului de Istorie Piatra Neamț, 17 decembrie 1981.

⁷⁴⁴ R. Vulpe, *op.cit.*, p. 257, fig. 264.

⁷⁴⁵ E. Comșa, *op.cit.*

⁷⁴⁶ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *SCIV*, 5, 1954, 1-2, fig. 8.

5. *Culesul* era o altă ocupație adiacentă cultivării plantelor și creșterii animalelor. Menționat și pentru așezările tripoliene⁷⁴⁷, culesul contribuia la întregirea și diversificarea hranei. Se practica culesul melcilor și scoicilor, dar îndeosebi a plantelor și fructelor de pădure. Un argument în favoarea culesului sînt scoicile și cochiliile de melci descoperite în gropile menajere de la Ghelăiești, Hlăpești, Mărgineni, Poduri, Podei, etc.

Pentru comunitățile Cucuteni B din zona subcarpatică putem presupune chiar o activitate intensă a culesului fructelor de pădure, unele fiind folosite poate și ca furaje pentru animale în sezonul rece, așa cum se susține și pentru comunitățile tripoliene.

6. *Meșteșugurile* cunosc o gamă largă impusă de necesitatea realizării uneltelor, a construcțiilor, utilajului casnic, îmbrăcăminții etc. Analizînd resturile materiale și unelte provenite din descoperiri se pot consemna: meșteșugul prelucrării pietrei, a lemnului, osului, cornului, a produselor animaliere (blăni, piei, lînă) și a plantelor tehnice, meșteșugul ceramicii și metalurgia cuprului. Toate acestea sînt atestate în așezările Cucuteni B din zona subcarpatică, ca și în celelalte regiuni ale Moldovei. Nu se cunosc însă ateliere specializate. Lipsa acestora și prezența în fiecare așezare a așchiilor de prelucrare a unor materii prime, precum și a unor produse, mai ales topoare de piatră și unelte de os și corn în curs de cioplire, perforare și reperforare, determină concluzia, unanim acceptată, că meșteșugurile aveau un caracter casnic. Datele arheologice certifică faptul că meșteșugurile nu ajunseseră încă în stadiul de specializare încît acestea să producă pentru comunitățile dintr-o zonă mai largă⁷⁴⁸.

Pentru așezările tripoliene se susține existența unor ateliere specializate, cum ar fi cele de olărie⁷⁴⁹, iar E. Comșa înclină să considere ceramica pictată drept produs de „import”, în sensul unor centre de olărie specializate pentru un grup mai mare de așezări⁷⁵⁰. Nu avem dovezi în acest sens, iar diferențele de modelare și de redare a aceleiași forme și decor din așezări contemporane dintr-o micro-zonă, precum și marea cantitate de ceramică, nu confirmă încă centre specializate.

Specializarea meșteșugurilor credem că a existat ca un fenomen restrîns în fiecare comunitate. Unii membrii ai comunității realizau, numai pentru aceasta, unelte de piatră, alții obiecte ceramice, de os, corn sau de aramă. Exista apoi o specializare pe sexe: femeile se ocupau cu torsul, țesutul, poate olăritul, iar bărbații cu celelalte meșteșuguri în general, întreaga comunitate fiind părtașă la realizarea bunurilor. Un „atelier” ca cel găsit de noi la Văleni - Piatra Neamț aparține acestei specializări interne, în cadrul fiecărei comunități.

⁷⁴⁷ V. I. Markevič, *op.cit.*, p. 148.

⁷⁴⁸ H. Dumitrescu, în *Hăbășești*, p. 247.

⁷⁴⁹ V. I. Markevič, *op.cit.*, p. 129.

⁷⁵⁰ E. Comșa, *SCIV*, 1974, p. 28 și urm.

O specializare propriu-zisă, largă, a meșteșugurilor ar fi presupus o diviziune a muncii în sensul separării acestora de cultivatori ceea ce nu reiese din descoperirile arheologice.

Deci meșteșugurile continuă să fie strâns legate de nevoile economice imediate ale comunității. Faptul că în unele așezări s-au găsit mai multe unelte dintr-o anumită categorie, decât în altele, se explică nu prin lipsa unor „importuri” de produse meșteșugărești, ci prin suprafețele mai mici sau mai mari săpate și în mod deosebit prin nivelul economic al fiecărei comunități dat de gradul de cultivare a plantelor și de creșterea animalelor. Diferențierile economice de la o așezare la alta, sesizate și de alți cercetători⁷⁵¹, sînt în raport direct cu capacitatea membrilor fiecărei comunități de a-și asigura cele necesare subzistenței. De asemenea, cum rezultă din cercetările arheologice, schimburile intertribale se reduceau mai mult la materia primă inexistentă în zonă. Produsele finite făceau mai rar obiectul relațiilor de schimb. Între acestea posibil că ponderea o dețineau obiectele de aramă. Reducerea schimburilor este documentată și de faptul că, în multe așezări Cucuteni B din zona submontană, silixel a fost înlocuit cu alte roci.

Meșteșugurile și mai ales uneltele relevă însemnate cunoștințe primitiv-științifice obținute pe cale empirică, experimentală, transmisă din generație în generație. Numai așa se explică măiestria de a da forma dorită obiectelor de piatră, os, lemn și ceramică. Dar aceste cunoștințe nu au evoluat pe întreg parcursul neo-eneoliticului. De aceea uneltele și meșteșugurile din faza Cucuteni B nu atestă un progres tehnic față de acelea din fazele precedente. În general tehnica producerii uneltelor și a tuturor bunurilor a rămas într-un stadiu de imobilism, de continuă reiterare. Acest fapt a avut consecințe negative în dezvoltarea generală a economiei, a contribuit la nivelul static și nu evolutiv al cultivării plantelor și creșterii animalelor. Este unul din factorii care se adaugă la fenomenul de secătuire a solurilor, la slabele schimburi intertribale și implicit una din cauzele finalului eneoliticului ca perioadă.

6. Organizarea socială. Stabilirea stadiului organizării sociale așa cum au arătat și alți cercetători⁷⁵², nu poate fi făcut în funcție de reprezentările plastice feminine sau masculine. Înfățișarea plastică a „divinității” ține de caracterul conservator al concepțiilor de cult și poate dăinui într-o formă sau alta chiar dacă societatea a trecut de la un anumit stadiu economic și chiar într-o altă etapă istorică. Reprezentările masculine apar timpuriu, ca o completare a Marii Zeițe, iar cele feminine se mențin și în perioadele posterioare eneoliticului.

Avînd în vedere economia triburilor Cucuteni B credem că se aflau în stadiul organizării patriarhale. Analiza descoperirilor arată că toate elementele converg spre a ilustra rolul și importanța bărbatului în viața economică a

⁷⁵¹ J. Neustupny, *AO*, 18, 1950, p. 144.

⁷⁵² Vi. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 421.

comunității. Cultivarea plantelor și creșterea animalelor, la care se adaugă o serie de meșteșuguri, între care prelucrarea pietrei, a lemnului, construcțiile etc., indică rolul de prim ordin al bărbatului în gospodărie, și deci, și în organizarea socială.

C. Viața spirituală

Era dominată de culte cu veche tradiție, avînd ca element central cultul fertilității și poate o reprezentare a acestuia în iconografia și simbolismul motivelor decorative ale ceramicii⁷⁵³, presupuse dar greu de descifrat. Oricum, continuitatea decorului spiralic, bogăția plasticii antropomorfe, în general feminine și a celei zoomorfe, în care reprezentările de cornute abundă, relevă unitatea stilistică și ideologică a artei și vieții spirituale a comunităților din faza B cu a celor din fazele anterioare cucuteniene.

Statuetele feminine continuă să înfățișeze Marea Zeiță sub diferite aspecte: femeie tînără, adultă, mamă dînd naștere vieții, etc. La rîndul ei, plastica zoomorfă, prin reprezentarea taurului și a berbecului, prin numeroasele bucranii, amintește încă de plastica Orientului Apropiat.

În faza Cucuteni B remarcăm o mare diversitate a plasticii, o libertate de expresie în modelare și chiar unele elemente noi în raport cu fazele precedente. Marea Zeiță - Mamă apare și acum ca aceea care zămislește și dă naștere singură vieții, dar nu totdeauna prin parthenogeneză, ci și prin ipostaza de androgin, însumînd ambele caractere - feminine și masculine. Apar apoi statuete mai apropiate de modelele reale, dar cu o gestică care nu se află în fazele Cucuteni A și A-B, ci oarecum în plastica culturii Precucuteni⁷⁵⁴. Acestea ilustrează poate reînvierea unor străvechi culte din nevoia sporirii fertilității pămîntului secătuit, la care se adaugă, fără îndoială și începuturile unor culte cu caracter uranic.

Din cele de mai sus rezultă că ne-am străduit să subliniem, cu dovezi, unele cauze care au determinat sfîrșitul culturii Cucuteni odată cu etapa B₂. Factorii hotărîtori în acest proces de sfîrșit a eneoliticului sînt de ordin economic. Cu riscul de a ne repeta, subliniem că locuirile frecvente pe același loc, practicarea cultivării plantelor cu unelte și tehnici care nu evoluaseră încă din cultura Precucuteni, întreruperea legăturilor de schimb și poate unele transformări de ordin ecologic, asupra cărora din păcate nu dispunem de date, au dus la sfîrșitul culturii Cucuteni. Deci, factorii interni sînt responsabili de sfîrșitul eneoliticului și nu cei externi, în speță pătrunderea populațiilor de stepă.

⁷⁵³ J. Boehlau, **PZ**, 19, 1928, p. 45 și urm.; V. A. Rybakov, **SA**, 1965, 1-2, p. 24 și urm.; B. Soudský, I. Pavlů, **Památki Archeologické**, 57, 1966, p. 91 și urm.; VI. Dumitrescu, **ED**, 6, 1926-1927, p. 257 și urm.; Șt. Cucos, **Carpica**, 10, 1978, p. 70-71.

⁷⁵⁴ S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 89 și urm.

Aceștia au mărit cel mult gravitatea situației interne, dar nu au distrus nici populația și nici sistemul vechi economic. Dimpotrivă, au adus elemente noi de ordin economic, îndeosebi în domeniul creșterii animalelor, și au preluat unele din cele eneolitice, realizând o economie mixtă în care rolul dominant îl avea creșterea animalelor.

Având posibil aceeași organizare socială sau cel puțin cu unele elemente comune, comunitățile eneolitice au aderat la noile forme economice, ceea ce a permis o simbioză de cultură și etnică care explică și continuitatea elementelor cucuteniene în cadrul culturilor de la începutul perioadei de tranziție. Fenomenul nu a avut loc însă simultan pe întreaga arie a fazei Cucuteni B, ci posibil mai timpuriu între Siret și Prut, după cum este ilustrat în cultura Horodiștea I - Erbiceni I și ceva mai târziu în zona de care ne ocupăm.

Procesul de simbioză a culturii Cucuteni cu elementele stepice s-a manifestat îndeosebi prin prezența ceramicii de tip C, care nu a putut produce modificări structurale, dar a deschis calea viitoarei sinteze.

În zona subcarpatică a Moldovei, așa cum a reieșit și din capitolul referitor la relațiile comunităților Cucuteni B cu populațiile vecine se relevă și un alt aspect. Legăturile efective ale comunităților cucuteniene de aici, în faza B, au fost se pare mult restrinse. Închise de bariera muntoasă la vest, care nu era de netrecut, dar în sud-estul Transilvaniei aveau loc ample transformări ilustrate de apariția orizontului Herculan II⁷⁵⁵. Schimbările cu această zonă nu au fost întrerupte, dar totuși erau destul de slabe. La est avea loc procesul de înaintare a culturii Horodiștea, iar în sud cultura Cernavoda I întrerupsese legăturile încă din faza Cucuteni A-B. Abia în ultima parte a etapei Cucuteni B₂ legăturile comunităților din zona subcarpatică vor fi reluate și orientate spre sud. Deci pe o mare perioadă, acestea au fost puse în imposibilitatea de a beneficia de impulsul sudic. În nord, cultura Trichterbecher își încheia și ea existența și se exercita presiunea purtătorilor culturii amforelor sferice. În acest fel comunitățile Cucuteni B din zona subcarpatică au evoluat efectiv numai pe calea internă ceea ce a determinat ca factorii amintiți să le imprime o notă de involuție.

⁷⁵⁵ P. Roman, *Dacia*, N.S., 15, 1971, p. 31 și urm.; idem, *Banatica*, 2, p. 62 și urm.; idem, *SCIV*, 29, 1978, 2, p. 218 și urm.

REPERTORIUL AȘEZĂRILOR CUCUTENI B DIN ZONA SUBCARPATICĂ A MOLDOVEI

1. **ALMAȘ**, com Gîrcina, jud. Neamț.

În apropierea satului, pe Dealul Hîrciului, se află o așezare Cucuteni B. A fost depistată printr-un sondaj de informare efectuat de către C. Matasă. S-au recoltat fragmente ceramice cu decor pictat de stil ε.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 33; idem, *Frumușica*, p. 4; V. Tufescu, *BSRG*, 59, 1940, p. 354; N. Cojocaru, *ALPR*, 1933-1934, p. 110.

2. **BĂLĂNEASA**, com. Livezi, jud. Bacău.

În vatra satului, pe terasa inferioară a râului Tazlăul Mare, la vest de șoseaua spre Onești, a fost cercetată printr-un sondaj o așezare cu un nivel de locuire din etapa Cucuteni B₂, similar cu cel de la Podei - Tg. Ocna. S-a recoltat ceramică pictată de stil ε și ζ.

Sondaj efectuat de către C. Buzdugan în anul 1970.

3. **BĂLUȘEȘTI**, com Girov, jud. Neamț.

Pe Dealul Staniștea, în apropierea satului, a fost identificată o așezare din care s-au cules resturi ceramice de stil ε și fragmente corodate, ceea ce împiedică atribuirea acestora, cu certitudine, etapei B₁ sau B₂. Totuși, formele ceramice, între care unele de tradiție Cucuteni A-B, ne duc la presupunerea că așezarea aparține etapei Cucuteni B₁.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; H. Dumitrescu, fișă RA-Moldova, dosar jud. Neamț.

4. **BĂLĂNEȘTI**, com. Bîrgăuani, jud. Neamț.

Pe dealul din marginea de vest a satului, cu o altitudine joasă, în livada C.A.P., spre Hîrtop, se află o așezare întinsă din care s-au cules fragmente ceramice Cucuteni A-B și B.

Cercetare de teren – Șt. Cucuș, 1970.

5. **BISTRIȚA**, com. Viișoara, jud. Neamț.

La vest de mănăstirea Bistrița, la circa 1 km, pe Dealul Dumbrăvița, pe terasa superioară a râului Bistrița, s-au cules fragmente ceramice de stil ε. Tot de aici, dintr-o descoperire întâmplătoare, provine și un topor de aramă de tip Jászladány. Așezarea a fost menționată fără localizare toponimică și de către C. Matasă și V. Tufescu.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, harta nr. 80; V. Tufescu, *BSRG*, 59, 1940, p. 354; D. Berciu, *RevArh*, 5, 1942, 1, p. 48; D. Monah, *MemAntiq*, 1, 1969, p. 299.

6. **BODEȘTII DE JOS**, com. Bodești, jud. Neamț.

La 2 km de sat, pe malul stîng al râului Cracău, se află cunoscuta așezare Cetățuia, supranumită Frumușica. Așezarea se află pe un fragment din terasa mijlocie a râului Cracău, avansată ca un pînten care domină zona numită Bahna Cetățuiei.

Platoul superior, cu o altitudine de 245 m și o suprafață de 4553 m², este mai înalt în partea de nord-vest dînd imaginea a două platforme terasate. Așezarea este protejată de pante abrupte în partea dinspre Cracău, iar la nord și sud de două ravene adînci în formă de pîlnie. Spre est, așezarea se leagă de un întins platou. Stațiunea a fost descoperită în anul 1928 de către Constantin Matasă, care a efectuat aici și un mic sondaj, iar în anul 1930 a fost vizitată de Ion Andrieșescu. Între 1939-1942 sînt efectuate săpături sistematice care au indicat două nivele de locuire Cucuteni B, precum și nivele din fazele Cucuteni A-B și A. Neprecizarea contextului ceramic al fiecărei locuințe nu dă posibilitatea separării nivelelor de locuire din aceeași fază. În săpătură au fost descoperite și cîteva piese de aramă și au fost efectuate determinări arheobotanice și arheozoologice.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 31; idem, *Frumușica*, București, 1946.

7. **BORLEȘTI**, com. Borlești, jud. Neamț.

Așezarea este situată pe Dealul Mare, în locul numit Capul Dealului, căruia localnicii îi mai spun și La Verdeș. Locul are aspectul unui pînten cu pante abrupte, inabordabile, la nord, est și sud, cu un platou larg ce coboară în pantă ușoară de la est spre vest. Situat la vest de sat, pîntenul este scăldat la poale, în partea de nord, de pîrîul Nechit, iar la est de pîrîul Podului. În anul 1976 am degajat aici o locuință cu un inventar ceramic Cucuteni B₁, dar extrem de sărăcăcios.

Sondaj Șt. Cucos – 1976.

8. **BORLEȘTI**, com. Borlești, jud. Neamț.

În vatra satului, pe Dealul Cucului, în curtea bisericii și în imediata vecinătate, s-au cules de la suprafață fragmente ceramice pictate în stil ε, fragmente corodate și bucăți de chirpic care indică o așezare Cucuteni B, posibil din etapa B₁.

Cercetări de suprafață – Șt. Cucos, 1977.

9. **BORLEȘTI**, com. Borlești, jud. Neamț.

În punctul Dealul Cățîn, la circa 300 m sud-est de sat, pe terasa inferioară a pîrîului Nechit, se află o așezare din care s-au cules fragmente ceramice și un vas pictat în stil ε. Sondajul efectuat de noi aici, în anul 1977, a pus în evidență resturi sporadice ale unei așezări din etapa Cucuteni B₁.

Bibl.: Cercetări de teren M. Zamosteanu; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 360; Gh. Dumitroaia, *MemAntiq.* 6-8, 1981, p. 384.

10. **BORNIȘ**, com. Dragomirești, jud. Neamț.

În marginea de nord-vest a satului, pe terasa înaltă a pîrîului Valea Mare, la limita punctului Milești I, pe ogorul și lîngă casa locuitorului N. Chirișescu, s-au găsit fragmente ceramice Cucuteni A-B și B. Bucățile mari de chirpic și fragmentele ceramice scoase de tractor ilustrează prezența unui strat consistent, iar urmele de pictură și formele ceramice permit încadrarea așezării în etapa Cucuteni B₁.

Recunoașteri de suprafață – Șt. Cucos și R. Popovici, 1978.

11. **BORȘENI**, com. Războieni, jud. Neamț.

Pe Dealul Ghețau se află o așezare Cucuteni B. În anul 1938 a fost întreprins aici un sondaj de către C. Matasă care precizează că este un singur strat cu un singur nivel de locuire. Este o așezare înaltă, cu pante abrupte, dar total distrusă de lucrările agricole și de erodarea dealului. Din materialele răvășite au fost recoltate resturi ceramice cu pictură de stil ε, fragmente de vase Cucuteni C și o figurină zoomorfă.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 33, fig. 66; 67; V. Tufescu, *BSRG*, 50, 1940, p. 354.

12. **CĂCIULEȘTI**, com. Girov, jud. Neamț.

În punctul Dealul Murgucești, pe terasa medie a râului Cracău, a fost cercetată de către C. Matasă, printr-un sondaj de informare, o așezare cu materiale ceramice Cucuteni B. Locuirea pare sporadică și materialul este în cea mai mare parte corodat. Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 31; idem, *BCMI*, 1940, 103, p. 38; idem, *Frumușica*, p. 5.

13. **CĂCIULEȘTI**, com. Girov, jud. Neamț.

Pe terasa înaltă a râului Cracău, pe malul stîng, în punctul numit Dealul Breaza, a fost identificată o așezare Cucuteni B. Materialul ceramic este în general corodat și păstrează slabe urme de pictură. Bibl.: C. Matasă, *Frumușica*, p. 5.

14. **COSTIȘA**, com. Costișa, jud. Neamț.

Pe terasa superioară a Bistriței, în punctul Dealul Urlatului, aflat la circa 2 km est de satul Costișa, se află o așezare cucuteniană cu mai multe nivele de locuire. Sondajele efectuate aici în anii 1937 și 1945 de către Radu Vulpe și C. Matasă au pus în evidență nivele de locuire Precucuteni III, Cucuteni A, A-B și B. Ultimul nivel de locuire indică o așezare extinsă din etapa B₁. Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 29; VI. Dumitrescu, fișă RA-Moldova, jud. Neamț.

15. **COSTIȘA**, com. Costișa, jud. Neamț.

În vatra satului, pe Dealul Moienii (Dealul Bisericii), a fost cercetată o așezare cu nivele de locuire Precucuteni II, Cucuteni A₂, A-B și B. Sondajele au fost efectuate de către C. Matasă și Radu Vulpe în anul 1937 și de Ecaterina Vulpe și C. Matasă în anii 1938 și 1945. Din nivelul de locuire Cucuteni B provin materiale ceramice de stil δ și ε, precum și de stil ε și ζ. De aici provine și o frumoasă statueta antropomorfă. Deși așezarea este distrusă de lucrările agricole și pomicole, neputîndu-se stabili stratigrafic poziția nivelurilor de locuire, presupunem aici existența a două nivele corespunzătoare etapelor Cucuteni B₁ și B₂. Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 29-30, fig. 51-52.

16. **DOBRENI**, com. Dobreni, jud. Neamț.

Pe Dealul Mătăhuia, aflat în marginea de sud a satului, în anul 1924 a fost descoperită o așezare de către învățătorul Spiridon Artene. Acesta a donat un lot de ceramică Muzeului de Antichități din Iași. În anul 1936 a fost practicat aici un sondaj de către VI. Dumitrescu și C. Matasă, identificîndu-se un nivel de locuire Cucuteni A-B și un altul din faza Cucuteni B. Așezarea este distrusă în mare parte de tranșee militare, de lucrările agricole și de o puternică eroziune. Și în prezent, prin prăbușiri periodice se dislocă resturi ale unor locuințe cucuteniene și se recoltează materiale ceramice, unele de piatră și os, păstrate în colecția școlii din localitate. Dintr-o astfel de prăbușire a resturilor unei locuințe Cucuteni B s-au recoltat fragmente ceramice de stil δ și ε și un brăzdar de piatră (fig. 18/6). Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 31-32, fig. 59-60; N. Cojocaru, *ALPR*, 1934-1935, p. 40; VI. Dumitrescu, *ED*, 1926-1927, p. 260.

17. **DOBRENI**, com. Dobreni, jud. Neamț.

În punctul Dealul Bărcuț, pe terasa înaltă a pîrîului Almaș, la nord de sat, a fost depistată o așezare cu un nivel de locuire Cucuteni B. A fost degajată o locuință cu un context ceramic similar cu cel de la Frumușica. Este singura așezare din zona subcarpatică unde săpăturile au reușit să pună în evidență urmele parilor de la construcția locuinței.

Bibl.: C. Matasă, *Frumușica*, p. 5, fig. 2 - hartă.

18. **DOCHIA**, com. Girov, jud. Neamț.

Pe terasa inferioară a Cracăului, în punctul Călimani, menționat și în răspunsurile învățătorilor la *Chestionarul* lui Al. Odobescu, a fost identificată o bogată așezare din faza Cucuteni B. Pe lângă sondajul de informare practicat aici de către C. Matasă, în anul 1942 a efectuat o recunoaștere de suprafață și Hortensia Dumitrescu.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 35; idem, *BCMI*, 1940, 103, p. 38; Idem, *Raport de activitate*, *CMI*, nr. int. 21 007/1939; H. Dumitrescu, fișa RA-Moldova.

19. **DRAGOMIREȘTI**, com. Dragomirești, jud. Neamț.

În punctul Cheșchet, deal înalt din piemontul masivului subcarpatic Corni, a fost depistată o așezare Cucuteni B. Corodarea materialului ceramic nu permite precizarea etapei de evoluție, dar grupa stilistică ε poate fi identificată.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; Șt. Cucos, *Războieni - Valea Albă și împrejurimile*, Bacău, 1977, p. 37.

20. **FÎNTÎNELE**, com. Hemeiș, jud. Bacău.

Așezarea este situată în vatra satului, pe un bot de deal, în locul numit Livada Curții, lângă biserică. Cu prilejul cercetărilor, într-o așezare și o necropolă din secolele XVI-XVIII, în săpătură a apărut un strat distinct cu materiale ceramice, atribuite fazei A-B. Analiza materialelor ne-a dat posibilitatea de a încadra așezarea în etapa Cucuteni B₁.

Săpături Al. Artimon, 1973-1974.

21. **GIROV**, com. Girov, jud. Neamț.

Situată pe terasa inferioară a râului Cracău, pe partea stîngă, pe locul numit Mănioaia, fost Locul școlii, așezarea a fost descoperită de către C. Matasă și investigată prin mici sondaje. Cercetările reluate de noi în anul 1972 au precizat existența unui nivel de locuire Precucuteni II, un altul din etapa finală a fazei Cucuteni A, în care, sub masa de chirpic a unei locuințe, s-au găsit resturi din scheletele a trei copii și a unei femei, un nivel de locuire din faza Cucuteni A-B și un nivel subțire, distinct, dar în mare parte distrus de lucrările agricole, din etapa Cucuteni B₁.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; idem, *BCMI*, 103, p. 42; Șt. Cucos, *MemAntiq*, 4-5, 1972-1973, p. 302.

22. **GHELĂIEȘTI**, com. Bîrgăuani, jud. Neamț.

Așezarea se află pe Dealul Nedeia, la 2 km nord-est de sat, în regiunea de înșeuare subcarpatică denumită Curmătura Girov-Bozieni. Dealul Nedeia coboară în pantă lină de la sud la nord, cu un platou larg. Cu o altitudine joasă, dealul se termină cu un pînten numit Coadă Piscului. Dealul este apărat de pante abrupte, dar accesibile la vest, la nord și sud-est. În partea de nord pîntenul înaintează într-o zonă mlăștinoasă numită Bahna Vlădicenilor. Cercetările noastre s-au desfășurat, în anii 1969-1972, 1975 și 1982, în punctul Coadă Piscului. Au fost degajate 26 de

locuințe dintre care 19 din etapa Cucuteni B₁. Așezarea cuprinde, în stratigrafie orizontală, un nivel de locuire Precucuteni III, un nivel Cucuteni A₂, unul Cucuteni B₁, un nivel din epoca bronzului, cultura Costișa, precum, și un nivel medieval târziu. Bibl.: A. Nițu, Șt. Cucuș, D. Monah, **MemAntiq**, 3, 1971, p. 11 și urm.; Șt. Cucuș, **MemAntiq**, 2, 1970, p. 101 și urm.; idem, **MemAntiq**, 3, 1971, p. 65 și urm.; idem, **Carpica**, 5, 1972, p. 91 și urm.; idem, **SCIV**, 245, 1973, 2, p. 207 și urm.

23. **GHINDĂOANI**, com. Bălțătești, jud. Neamț.

În vatra satului, pe Dealul Brașovanului, s-au găsit resturile unei așezări din care s-au cules fragmente ceramice de stil ε, statuete fragmentare și unelte de silex și piatră. O parte din materialele recoltate se află în colecția școlii din localitate.

Bibl.: C. Matasă, **BCMI**, 1938, fasc. 97, p. 36; idem, **BCMI**, 1940, 103, p. 38; V. Tufescu, **BSRG**, 59, 1940, p. 354; H. Dumitrescu, fișă RA-Moldova, jud. Neamț.

24. **GURA VĂII**, Onești, jud. Bacău.

În punctul Siliște, pe terasa inferioară a râului Trotuș, la circa 1,5 km de centru satului Gura Văii, în partea de est, a fost cercetată o așezare cucuteniană. Este o așezare joasă, cunoscută prin cercetări de suprafață din anul 1962. Primele săpături au fost efectuate aici de către Al. Vulpe și C. Buzdugan, iar în anii 1969-1970 au fost reluate de A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici. Între celelalte resturi din perioade diferite a fost cercetată și o locuință cucuteniană cu un context ceramic de stil ε, ζ și „variantea Monteoru” care documentează un nivel de locuire din etapa Cucuteni B₂.

Bibl.: A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, **Carpica**, 4, 1971, p. 31-80.

25. **GOȘMANI**, com. Români, jud. Neamț.

Într-un punct neprecizat de pe teritoriul satului a fost descoperită o așezare Cucuteni B.

Bibl.: C. Matasă, **BCMI**, 1938, fasc. 97, p. 36; idem, **BCMI**, 1940, 103, p. 38.

26. **LUIZI CĂLUGĂRA**, com. Luizi Călugăra, jud. Bacău.

Așezarea se află în vatra satului, pe o prelungire a culmii subcarpatice Pietricica. În mare parte a fost distrusă de lucrările pentru amenajarea șoselei Bacău-Onești. Resturile ceramice culese și aflate în colecțiile Muzeului de Istorie din Bacău aparțin stilului ε.

Bibl.: M. Florescu, V. Căpitanu, **ArhMold**, 6, 1969, p. 223.

27. **HLĂPEȘTI**, com. Dragomirești, jud. Neamț.

Așezarea se află în punctul Dejgătoarea, pe Dealul Dactei, din periferia culmii subcarpatice Corni, la 1 km sud-est de satul Hlăpești. Stațiunea ne-a fost semnalată de către C. Secară de la școala din localitate, iar în anii 1974 și 1976 am efectuat aici un sondaj. Cele două locuințe, dintre care una cercetată integral, ca și capetele altor trei construcții, au dat un complex ceramic de stil ε, cu tradiții de stil δ, ceea ce permite încadrarea locuirii de aici în etapa B₁.

Bibl.: Șt. Cucuș, **Războieni - Valea Albă și împrejurimile**, p. 37.

28. **HLĂPEȘTI**, com. Dragomirești, jud. Neamț.

În apropierea Dealului Dactei, pe șesul deschis, la confluența pârului Dactei cu pârul Văduț, în punctul numit în lungul vîntului, s-au găsit resturile unei așezări cu ceramică pictată Cucuteni A-B și B.

Cercetări de suprafață – Șt. Cucuș, 1974.

29. HLĂPEȘTI, com. Dragomirești, jud. Neamț.

Pe Dealul Târnița, între Hlăpești și Dragomirești, pe un platou înalt apărat de pante aproape verticale, a fost identificată o așezare de către C. Matasă. Locuirea este sporadică, materialul aproape complet corodat, ceea ce nu dă posibilitate încadrării în una dintre etapele fazei Cucuteni B.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; Șt. Cucos, *Războieni - Valea Albă și împrejurimile*, p. 37.

30. MĂRGINENI, com. Mărgineni, jud. Neamț.

În apropierea satului, pe locul numit Dealul lui Tănase, în apropiere de Movila Lucașului, a fost cercetată o așezare Cucuteni B, prin câteva mici sondaje. Nu se poate preciza etapa.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 32; V. Tufescu, *BSRG*, 59, 1940, p. 354.

31. MĂRGINENI, com. Mărgineni, jud. Bacău.

Așezarea se află pe un pînten avansat din culmea subcarpatică Pietricica, în Depresiunea Trebeșului, la confluența pîrului Cîrligata cu Trebeșul, pe locul numit Cetățuia. Stațiunea este cunoscută din anul 1958 cînd, în urma unei alunecări de teren, s-a efectuat o taluzare de către Emil Moscalu și s-au recoltat mai multe vase cucuteniene. În anii 1964-1966 și 1970, datorită alunecărilor de teren, s-a prăbușit mai mult de o treime din așezare.

Săpăturile desfășurate aici, între anii 1973-1978, au dus la cercetarea integrală a ceea ce a mai rămas din stațiune. Cu acest prilej au fost cercetate și trei locuințe din etapa Cucuteni B₂.

Bibl.: D. Monah, *SCIVA*, 29, 1978, 1, p. 33-41; idem, *Carpica*, 10, 1978, p. 45-54; idem, *Materiale-Oradea*, 1979, p. 79.

32. MASTACĂN, com. Borlești, jud. Neamț.

Pe Dealul Gruiului, menționat și în răspunsurile învățătorilor la *Chestionarul* lui Al. Odobescu, a fost identificată o așezare cu un nivel de locuire Cucuteni B. Dealul Gruiului se află între piraiele Mestecăneasa și Bîrnova. În anul 1937 a fost efectuat aici un sondaj de către R. Vulpe și C. Matasă.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; D. Berciu, *RevArh*, 5, 1942, 1, p. 48.

33. MASTACĂN, com. Borlești, jud. Neamț.

În punctul Runcul din Deal, loc cunoscut și sub numele de Dealul Runcu, a fost descoperită o așezare cu un nivel de locuire Cucuteni B.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; D. Popescu, *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 475, nr. 31.

34. NEGREȘTI, com. Dobreni, jud. Neamț.

În locul numit Cetățuia, în apropierea satului, s-a descoperit o așezare din care s-au cules fragmente ceramice Cucuteni B de stil ε.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 33.

35. NEGREȘTI, com. Dobreni, jud. Neamț.

În punctul Dolhești, pe terasa pîrului Horaița, pe un pînten de deal aflat la vest de grădina C.A.P. Negrești, apărat de pante înclinate, se află o așezare Cucuteni B din care s-au cules fragmente ceramice de stil ε.

Cercetare de teren – Șt. Cucos, 1977.

36. **NEGULEȘTI**, com. Piatra Șoimului, jud. Neamț.
Pe teritoriul satului s-a semnalat o așezare cu materiale ceramice Cucuteni B.
Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 32, hartă nr. 13.
37. **ONEȘTI**, jud. Bacău.
Așezarea se află în partea de nord-est a cartierului Slobozia, pe terasa râului Tazlău. A fost descoperită cu prilejul săpăturilor efectuate în necropola hallstattiană de aici. Din stratul cucutenian s-au recoltat unelte de silex și de ceramică pictată în stil ε. Pentru moment, pînă la efectuarea unor săpături sistematice, încadrăm așezarea în etapa Cucuteni B₁.
Bibl.: I. Șandru, *ASU-Iași*, 2, t. 7, 1961, p. 224; C. Buzdugan, *Carpica*, I, 1968, p. 103; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 368.
38. **ONEȘTI**, jud. Bacău.
În marginea cartierului Malu, pe terasa din partea dreaptă a pîrîului Cașin, în punctul La Cetățuia, s-a identificat o așezare din care s-au recoltat resturi ceramice și cîteva vîrfuri de săgeți de formă triunghiulară. Materialul este slab conservat. Probabil este o așezare din etapa Cucuteni B₂.
Bibl.: R. Bogdan, *BCMI*, 1931, p. 116; I. Șandru, *ASU-Iași*, 2, t. 7, 1961, 1, tabel și pl. 1, fig. 1; C. Buzdugan, *Carpica*, I, 1968, p. 103; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 368.
39. **PETRICANI**, com. Petricani, jud. Neamț.
Semnalată de către C. Matasă, așezarea este situată pe malul stîng al râului Topolița, pe șesul deschis, în vecinătatea școlii generale nr. 1 din Petricani, pe locul numit Rîpa lui Răvaru. Primele sondaje efectuate aici de R. Vulpe și C. Matasă au pus în evidență un nivel de locuire Cucuteni B. Săpăturile reluate de noi în anii 1973-1974 au dus la degajarea unor complexe de locuire de la începuturile fazei Cucuteni A și a unor resturi din etapa Cucuteni B₁.
Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 34; V. Tufescu, *BSRG*, 59, 1940, p. 354; Șt. Cucuș, *MemAntiq*, 4-5, 1976, p. 302-303.
40. **PIATRA ȘOIMULUI (Calu)**, com. Piatra Șoimului, jud. Neamț.
Așezarea de pe Horodiștea-Calui, menționată prima dată de Gh. Asachi, apoi în răspunsurile învățătorilor la *Chestionarul* lui Al. Odobescu, a fost redescoperită în anul 1929 de către C. Matasă, cercetată prin săpături sistematice de R. Vulpe în anii 1935 și 1940, apoi de către noi în colaborare cu S. Marinescu-Bîlcu și V. Mihăilescu-Bîrlița, în anii 1973-1975.
Așezarea are forma unui mamelon alungit, cu un platou de dimensiuni reduse, care formează pîntenul final al dealului Horodiștea și este numit local Capul Dealului. Este o așezare de înălțime, flancată de pante abrupte care coboară în albia râului Bistrița și a pîrîului Calu. Nivelele de locuire sînt răvășite de amenajările geto-dacice. Totuși contextul ceramic de stil ε, ζ și „variantea Monteoru”, documentează o locuire din etapa Cucuteni B₂.
Bibl.: Gh. Asachi, *Calendar pentru poporul românesc*, Iași, 1947; C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 39; R. Vulpe, *Dacia*, 7-8, 1941, p. 13-67; Șt. Cucuș, *MemAntiq*, 4-5, 1976, p. 303.
41. **PIATRA ȘOIMULUI (Calu)**, com. Piatra Șoimului, jud. Neamț.
La 9 km nord de stațiunea Horodiștea, pe pîrîul Calu, în depresiunea intramontană, s-a găsit un topor de aramă cu brațele în cruce de tip Tg. Ocna. Piesa provine,

probabil, din așezarea Cucuteni B identificată de noi în punctul Pe Gorgan, situat deasupra zonei unde a fost găsit toporul. Aflată la o altitudine de peste 600 m așezarea aparține, prin resturile ceramice de stil ϵ și ζ , etapei Cucuteni B₂. Cercetări de teren – Șt. Cucoș, 1972.

42. PODURI, com. Poduri, jud. Bacău.

Așezarea este situată pe terasa de 32 m a Tazlăului Sărat, pe partea dreaptă a râului, pe locul numit Dealul Ghindaru, la circa 100 m spre vest de biserica de lemn din Rusăiești, sat înglobat la Poduri. Stațiunea, localizată în punctul între piraie, are aspectul unui bot de deal cu pante abrupte la nord și est, cu o pantă mai lină spre sud și o deschidere largă pe terasa râului la vest. Săpăturile începute aici de către Dan Monah în anul 1979, și continuate în colaborare cu noi, D. N. Popovici și Gh. Dumitroaia, au dus la identificarea, în stratigrafie verticală, a mai multe nivele de locuire precucuteniene și cucuteniene. Locuirea Cucuteni B cuprinde două nivele corespunzătoare etapelor B₁ și B₂.

Bibl.: D. Monah, S. Antonescu, Al. Bujor, *Materiale-Tulcea*, 14, 1980, p. 79 și urm.; D. Monah, Șt. Cucoș, D. Popovici, S. Antonescu, *Cercetări Arheologice*, 5, 1982, p. 9-22.

43. POLOBOC, com. Reditu, jud. Neamț.

La nord de sat, în punctul Dealul Viei, au fost culese resturi ceramice pictate care indică o așezare Cucuteni B.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; H. Dumitrescu, fișa *RA-Moldova*, dosar jud. Neamț.

44. PROHOZEȘTI, com. Poduri, jud. Bacău.

În punctul Siliște, pe terasa înaltă și cu pante abrupte a Tazlăului Sărat, la aproximativ 2 km în aval de așezarea de pe Dealul Ghindaru, în vecinătatea unei slatine, se află o așezare Cucuteni B cu materialul ceramic foarte slab conservat. Așezarea pare să fi fost închisă pe latura de sud, care se leagă de un platou întins, cu un șanț de apărare. Un sondaj executat aici de D. Popovici și G. Trohani a precizat un nivel de locuire din etapa Cucuteni B₁.

Bibl.: D. Monah și colab., *Materiale-Tulcea*, 14, 1980, p. 99; D. N. Popovici, G. Trohani, *Cercetări Arheologice*, 7, 1984, p. 65 și urm.

45. RĂCĂCIUNI, com. Răcăciuni, jud. Bacău.

Pe un pînten, aflat la periferia piemontului subcarpatic, în partea de est a Culmii Pietricică, la limita de contact cu culoarul Siretului, pe Dealul Vrăbiei, a fost identificată o așezare de către Al. Vulpe și cercetată apoi de către Ersilia Tudor. Cercetările, prilejuite de săpăturile în necropola din epoca bronzului de aici, au dus și la degajarea unei locuințe și a unei gropi Cucuteni B₁, cu un context ceramic de stil γ , δ și ϵ , similar cu cel de la Ghelăiești. Materialele, între care un interesant vas cu reprezentări zoomorfe pictate cu negru pe fondul pastei, se află în colecțiile Institutului de Arheologie București.

Bibl.: R. Vulpe, *SCIV*, 2, 1952, 3, p. 212; Al. Vulpe, *ArhMold*, 1, 1959, p. 70; D. Popescu, *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 473; idem, *Dacia*, N.S., 13, 1969, p. 509; E. Tudor, *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 283.

46. RĂDENI, com. Păstrăveni, jud. Neamț.

La nord-est de sat, spre Țibucani, în punctul Dealul Comorii, a fost identificată o așezare Cucuteni B. Materialele provenite de aici și aflate în colecțiile școlii din

localitate confirmă aşezarea descoperită de C. Matasă, iar prin ceramica de stil δ şi ϵ aparţine etapei Cucuteni B₁.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; V. Tufescu, *BSRG*, 59, 1940, p. 354; Şt. Cucuş, *Războieni - Valea Albă şi împrejurimile*, p. 34.

47. **RĂDENI**, com. Păstrăveni, jud. Neamţ.

Cu prilejul unei cercetări de suprafaţă pe locul descoperirii unui tezaur de vase de aur tracic, în punctul numit Capul Dealului, la nord-vest de satul Rădeni, s-a verificat o aşezare eneolitică. Fragmentele ceramice de stil ϵ indică o locuire din etapa Cucuteni B₁.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; Şt. Cucuş, *Războieni - Valea Albă şi împrejurimile*, Bacău, 1977, p. 34.

48. **RĂDENI**, com. Păstrăveni, jud. Neamţ.

O altă aşezare semnalată de C. Matasă se află în punctul Islaz. Este o aşezare de terasă joasă, dar care nu poate fi încadrată cert în una din etapele fazei Cucuteni B deoarece materialele culese de la suprafaţă sînt corodate şi păstrează urme slabe de pictură.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; Şt. Cucuş, *Războieni - Valea Albă şi împrejurimile*, p. 34.

49. **RĂUCEŞTI**, com. Răuceşti, jud. Neamţ.

Cercetările efectuate în anii 1978-1979, în punctul Munteni, au dus la degajarea a cinci locuinţe din faza Cucuteni A₂ şi la cercetarea unor complexe din fazele A-B şi B. Aşezarea se află pe un pînten din prelungirea estică a culmii subcarpatice Pleşu, cu o altitudine de 410 m, cu pante înclinate la nord, est şi sud. O mare parte din aşezare este ocupată de locuinţele sătenilor din Răuceştii de Jos. Spre zona de vest terenul indică existenţa posibilă a două şanţuri de apărare. Aşezarea se află în apropierea unor puternice izvoare care alimentează lacul Rogina, iar la nord panta abruptă coboară în Pîriul Popii, afluent al pîriului Sărata. Prin ceramica de stil δ şi ϵ nivelul de locuire Cucuteni B aparţine etapei B₁.

Săpături inedite – Şt. Cucuş şi Gh. Dumitroaia.

50. **RĂZBOIENI**, com. Războieni, jud. Neamţ.

În raza satului, pe locul numit Cetăţuia, au fost depistate urmele unei aşezări Cucuteni B, cu un singur nivel de locuire. Materialul slab conservat a permis identificarea unor fragmente de stil ϵ .

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; Şt. Cucuş, *Războieni - Valea Albă şi împrejurimile*, p. 36.

51. **RĂZBOIENI**, com. Războieni, jud. Neamţ.

Pe un loc înalt din apropierea satului, în Poiana Mare, punctul La Păr, se află o aşezare Cucuteni B.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; V. Tufescu, *BSRG*, 59, 1940, p. 354.

52. **RUSENI**, com. Borleşti, jud. Neamţ.

La vest de sat, pe un pînten de deal de dimensiuni mici şi cu altitudine joasă, în vecinătatea locului numit La Stînci, se află o aşezare cu nivele de locuire Cucuteni A şi B. Se pare, după materialele găsite la suprafaţă, că locuirea Cucuteni B a fost mai intensă şi se încadrează în etapa B₁.

Cercetări de teren – Şt. Cucuş, 1976.

53. **SILIȘTEA**, com. Români, jud. Neamț.
În punctul Poiana Mare, de pe teritoriul satului, se semnalează o așezare Cucuteni B.
Bibl.: C. Matasă, **BCMI**, 1938, fasc. 97, p. 36.
54. **SOCI**, com. Ștefan cel Mare, jud. Neamț
În vatra satului, pe un loc jos, se află o așezare Cucuteni B. Fragmentele ceramice de stil ε arată că locuirea aparține etapei Cucuteni B₁.
Bibl.: C. Matasă, **BCMI**, 1938, fasc. 97, p. 36.
55. **TÎRGU NEAMȚ**, jud. Neamț.
Pe Dealul Pometea, un pînten din culmea subcarpatică Pleșu ce domină orașul, a fost cercetată prin sondaje, în anul 1937, o așezare cu un nivel de locuire Cucuteni B și un nivel medieval târziu. Un alt sondaj, practicat aici de către I. Untaru în anul 1973, a adus un nou material care, prin formele ceramice și cîteva fragmente pictate de stil ε, indică o locuire de la începuturile fazei Cucuteni B. Marea majoritate a ceramicii este însă corodată. Stratul Cucuteni B este foarte subțire.
Bibl.: C. Matasă, **BCMI**, 1938, fasc. 97, p. 34; Șt. Cucuș, **MemAntiq**, 4-5, 1976, p. 303.
56. **TÎRGU NEAMȚ**, jud. Neamț.
Pe culmea Pleșu, în punctul Dealul Gol, în apropierea monumentului eroilor, la altitudine mare, a fost identificată o așezare Cucuteni B.
Bibl.: R. Vulpe, **Carnet de cercetări**, 1938; H. Dumitrescu, fișă RA-Moldova, dosar jud. Neamț.
57. **TÎRGU OCNA**, jud. Bacău.
Cunoscuta așezare de pe Podei, cu o suprafață de circa 2 ha, ocupă platoul înalt al unui pînten care se detașează din terasa superioară a râului Troțuș. Înconjurată de văi adînci, așezarea are o singură cale de acces care o leagă printr-o șa îngustă de celelalte forme de relief. Cunoscută încă din anul 1927, cînd a efectuat aici un mic sondaj Marton Roska, a fost cercetată prin săpături sistematice în anii 1933, 1939-1943, 1956 de C. Matasă, de către noi în colaborare cu D. Monah în 1973 și de D. Monah și S. Antonescu în anii 1977-1978. Prin ceramica de stil ε, ζ și „variantele Monteoru” aparține etapei Cucuteni B₁.
Bibl.: M. Roska, **AE**, 1928, p. 15; C. Matasă, **BCMI**, 1938, fasc. 97, p. 38; idem, **ArhMold**, 2-3, 1964, p. 11 și urm.; Șt. Cucuș, **MemAntiq**, 4-5, 1976, p. 68; D. Monah, S. Antonescu, **Materiale-Oradea**, 13, 1979, p. 97.
58. **TÎRPEȘTI**, com. Petricani, jud. Neamț.
În cunoscuta așezare de pe locul numit Rîpa lui Bodai a fost găsită o vatră exterioară și cîteva vase Cucuteni B pictate în stil ε. Aceasta nu documentează un nivel de locuire, ci doar un popas al unei comunități restrînsă din etapa Cucuteni B.
Bibl.: S. Marinescu-Bîlcu, **Tîrpești**, p. 62.
59. **TURTUREȘTI**, com. Girov, jud. Neamț.
În vatra satului, pe Dealul Bisericii, a fost descoperită și cercetată printr-un sondaj o așezare Cucuteni B din care s-au cules doar fragmente ceramice pictate în stil ε.
Bibl.: C. Matasă, **BCMI**, 1938, fasc. 97, p. 36; idem, **BCMI**, 1940, 103, p. 42.
60. **TUTA**, com. Tîrgu Troțuș, jud. Bacău.
Pe terasa râului Troțuș, în vatra satului, s-au descoperit urmele unei așezări cu

ceramică de stil ε și ζ , similară cu aceea de la Podei-Tg. Ocna, deci din etapa Cucuteni B₂.

Cercetare de teren – Dan Monah, 1977.

61. ȚIBUCANII DE SUS, com. Țibucani, jud. Neamț.

Pe locul numit Cetățuia Băluțeni, un pînten înalt, situat la marginea de nord-vest a satului, s-a identificat o așezare cucuteniană. Materialele ceramice adunate în colecția școlii din localitate aparțin stilului ε din etapa Cucuteni B₁.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; Șt. Cucoș, *Războieni - Valea Albă și împrejurimile*, p. 34.

62. ȚIBUCANII DE SUS, com. Țibucani, jud. Neamț.

Tot în partea de nord-vest a satului, în vecinătatea așezării amintite, pe locul numit Poiana din Deal se află o altă așezare cu mai multe nivele de locuire între care și un nivel Cucuteni B₁.

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; N. Cojocaru, *ALPR*, 1934, p. 109; V. Tufescu, *BSRG*, 59, 1940, p. 354; Șt. Cucoș, *Războieni - Valea Albă și împrejurimile*, Bacău, 1977, p. 34.

63. ȚIBUCANII DE JOS, com. Țibucani, jud. Neamț.

Pe un pînten aflat în vecinătatea satului, în partea de sud-vest, pe locul numit Dealul Strîmbi, a fost descoperită o așezare cucuteniană. Materialele ceramice culese de la suprafață aparțin stilului ε .

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36; idem, *Raport CMI*, 1938; B. Mitrea, fișă RA-Moldova, dosar jud. Neamț.

64. URECHENI, com. Urecheni, jud. Neamț.

O așezare Cucuteni B se află pe terasa râului Topolița, în punctul Rupturi. Este o așezare joasă, distrusă și, în cea mai mare parte, alunecată în albia râului. C. Matasă a recuperat de aici doar o statueta (fig. 66/7) și câteva fragmente ceramice de stil ε .

Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 34, fig. 68-69; V. Tufescu, *BSRG*, 59, 1940, p. 354.

65. VAD, com. Dragomirești, jud. Neamț.

La sud-vest de sat, pe malul drept al pîrului Vad, la periferia culmii subcarpatice Corni, pe un teren jos, cu o altitudine relativă de 5-7 m, se află o așezare din care s-au cules fragmente ceramice Cucuteni A, A-B și B, precum și de tip Cucuteni C ornamentate cu șnur înfășurat. Nivelul de locuire Cucuteni B aparține etapei B₁.

Cercetare de teren – Șt. Cucoș, 1978.

66. VALEA ȘOȘII, com. Poduri, jud. Bacău.

Pe un platou, în marginea pădurii, a fost descoperită o așezare Cucuteni B. Identificată de către Dan Monah, așezarea a fost cercetată prin săpături sistematice de D. N. Popovici. Este o așezare săracă și pare să fi fost sezonieră. Materialele ceramice indică un nivel din etapa Cucuteni B₁. În timpul săpăturilor a fost descoperit și un topor de aramă.

Bibl.: D. Popovici, Al. Bujor, *Cercetări Arheologice*, 7, 1984, p. 45 și urm.

- 67. VĂLENI-PIATRA NEAMȚ**, jud. Neamț.
Descoperită inițial de către Gh. Asachi, așezarea se află în punctul Cetățuia, situat la 3 km sud-est de Piatra Neamț, în depresiunea Bistriței, pe locul școlii generale din anexa Văleni. Frântura de terasă de 5-7 m a devenit, la un moment neprecizat, o adevărată insulă. Este o așezare joasă cu mai multe nivele de locuire între care și unul Cucuteni B₁.
Bibl.: Gh. Asachi, *Calendar pentru poporul românesc*, Iași, 1947, p. 51; C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 24-25; H. Dumitrescu, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 19 și urm.; Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 6-8, 1981, p. 37 și urm.
- 68. VIIȘOARA**, com. Viișoara, jud. Neamț.
Pe terasa din stînga rîului Bistrița, în punctul Podul Bisericanilor, s-au găsit resturi ceramice Cucuteni B. Așezarea a fost semnalată de către P. Hălăucescu. Fragmentele ceramice aparțin stilului ε.
Bibl.: N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 370.
- 69. VIIȘOARA**, com. Tîrgu Trotuș, jud. Bacău.
Așezarea se află pe înălțimea Mastacăn, la nord-vest de satul Viișoara, pe un pînten din terasa rîului Trotuș. Săpăturile efectuate aici au degajat patru locuințe și 13 gropi dintr-un strat cu două nivele de locuire corespunzătoare celor două etape Cucuteni B - B₁ și B₂.
Bibl.: C. Buzdugan, *Carpica*, 1, 1968, p. 106; A. Nițu, C. Buzdugan, *Carpica*, 4, 1971, p. 95 și urm.
- 70. VIIȘOARA**, com. Ștefan cel Mare, jud. Bacău.
În partea de vest a satului, pe locul numit Piscul Corbului, s-au descoperit resturile unei așezări din care s-au cules fragmente ceramice pictate de stil ε și ζ, precum și un vas din categoria ceramică „varianta Monteoru”.
Bibl.: C. Buzdugan, *Carpica*, 1, 1968, p. 103.
- 71. VÎNĂTORI NEAMȚ**, com. Vînători Neamț, jud. Neamț.
O așezare Cucuteni B a fost semnalată pe Dealul Osoiului, aflat la vest de sat.
Bibl.: C. Matasă, *BCMI*, 1938, fasc. 97, p. 36.
- 72. VERMEȘTI**, oraș Comănești, jud. Bacău.
Așezarea se află pe dealul Cetățuia, situat în marginea de nord a satului Vermești. Este o așezare de înălțime, cu poziție dominantă în depresiunea intramontană Comănești, avînd o altitudine de 400 m. Cercetările noastre, ca și cele ulterioare au pus în evidență un nivel de locuire Criș, un altul Cucuteni A₂ și un nivel Cucuteni B₂ cu ceramică de stil ε și ζ.
Bibl.: C. Moisil, *BCMI*, 3, 1910, p. 173; Șt. Cucoș, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 481 și urm.; D. Monah, *Carpica*, 6, 1976, p. 7 și urm.
- 73. VĂLENI**, com. Botești, jud. Neamț.
Așezarea se află în punctul Humărie, în partea de nord a satului Văleni, la limita de contact între zona subcarpatică a Moldovei și culoarul Siretului. Contextul ceramic de stil γ, δ și ε indică un nivel de locuire din etapa Cucuteni B₁ identic cu cel de la Ghelăiești. Situată pe o înălțime, așezarea este apărută de rîpi adînci. Au fost cercetate trei locuințe.
Bibl.: V. Ursachi, *Carpica*, 1, 1968, p. 125-130, fig. 9; 11; 13; 14.

ANEXE

Anexa nr. 1

(Adrian Muraru, Ștefan Cucuș)

STRUCTURA PETROGRAFICĂ A MATERIALULUI LITIC

Tabelul 1 — Stațiunea Ghelăiești - Nedeia

Roca	Nr. piese	%	Tip petrogenetic
Silex	223	63,35	roci sedimentare 98,01 %
Silicolit	60	17,05	
Gresie	61	17,33	
Microconglomerat	1	0,28	roci magmatice 1,42 %
Sienit	5	1,42	
Cuartit	1	0,28	roci metamorfice 0,56 %
Amfibolit	1	0,28	
Total	352	99,99	

Tabelul 2 — Stațiunea Văleni – Piatra Neamț

Roca	Nr. piese	%	Tip petrogenetic
Silex	55	36,91	roci sedimentare 97,98 %
Silicolit	23	15,44	
Gresie	67	44,96	
Microconglomerat	1	0,67	roci magmatice 1,34 %
Andezit	1	0,67	
Sienit	1	0,67	roci metamorfice 0,67 %
Amfibolit	1	0,28	
Total	149	99,99	

Tabelul 3 — Stațiunea Hlăpești – Dealul Dactei

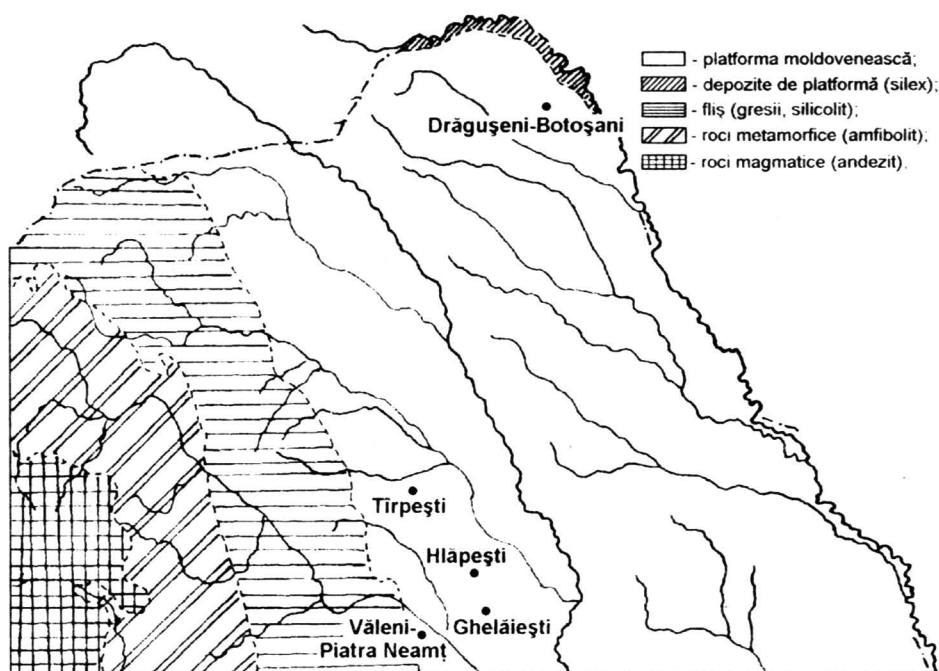
Roca	Nr. piese	%	Tip petrogenetic
Silex	14	56	roci sedimentare 76 %
Silicolit	1	1,69	
Opal	6	24	
Total	25	100	roci magmatice 24 %

Tabelul 4 — Stațiunea Podei – Tirgu Ocna

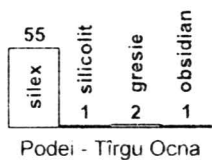
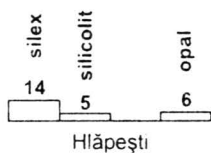
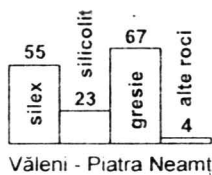
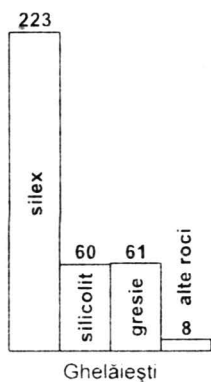
Roca	Nr. piese	%	Tip petrogenetic
Silex	55	93,22	roci sedimentare 98,30 %
Silicolit	1	1,69	
Gresie	2	3,38	
Obsidiană	1	1,69	roci magmatice 1,69 %
Total	59	99,99	

Tabelul 5 — Raportul silex / silicolit

Stațiunea	silex / silicolit
Ghelăiești	3,7
Văleni – Piatra Neamț	2,4
Hlăpești	2,8
Podei – Tirgu Ocna	55 ??
Tirpești	0,55
Drăgușeni	54,22

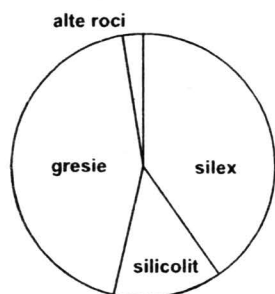
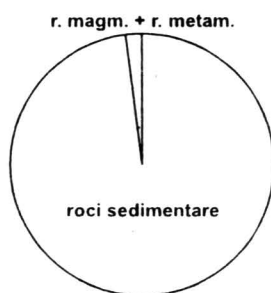
Schița resurselor de material litic

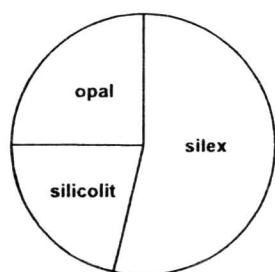
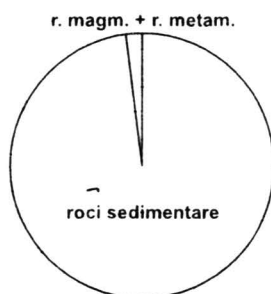
Situația materialului litic pe stațiuni

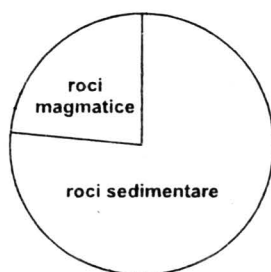
Ghelăiești

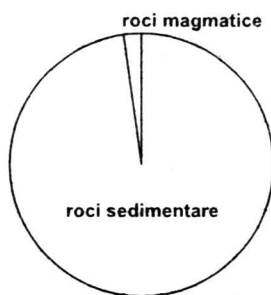
Văleni-Piatra Neamț

Hlăpești

Podei - Tîrgu Ocna

Diagrame reprezentând structura petrografică (stînga) și petrogenetică (dreapta).

Anexa nr. 2

(Paula Chiribută)

ANALIZA FIZICĂ ȘI TEHNOLOGICĂ A CERAMICII DE LA GHELĂIEȘTI**Tabelul I**

Nr. probă	Complex	Etapă, stil	Materia primă	Tehnologie		
				Preparare	Uscare	Ardere
1	Ghel. L1	B ₁ -ε	fină cu oxizi de fier; slab nisipoasă	omogenă, degresant cioburi 2-3 %	lentă, corectă	neuniformă; rezistentă după ardere
2	Ghel. L2	B ₁ -ε	fină, nisipoasă	omogenă, degresant cioburi 2 %	lentă	insuficientă, rezistență medie
3	Ghel. L3	B ₁ -ε	fină, cu mică și cuarț	neglijentă	lentă	secundar, cu centri de vitrifiere
4	Ghel. L8	B ₁ -δ	fină, puțin nisipoasă	îngrijită	lentă	secundară
5	Ghel. L9	B ₁ -δ	fină, puțin nisipoasă	îngrijită; striuri de la modelare, pe interior	lentă	uniformă, oxidantă, cu rezistență bună
6	Ghel. L14	B ₁ -γ	fină, slab nisipoasă	omogenă, granulație fină	lentă	uniformă, rezistentă
7	Ghel. L16	B ₁ -tip C	mărnoasă, cu calcar 7 %	neglijentă, degresant cioburi 20 %	lentă	neuniformă, insuficientă
8	Ghel. L12	B ₁ -tip C	slab mărnoasă (CaCO ₃ =3 %)	neglijentă, degresant cioburi 12 %	corectă	neuniformă
9	Ghel. L14	B ₁ -ε	fină, slab nisipoasă	omogenă, modelată îngrijit	lentă	uniformă, rezistentă
10	Ghel. L3	B ₁ -ε	fină, slab nisipoasă	îngrijită, degresant cioburi 20 %	lentă	neuniformă, slabă circulație a gazelor în cuptor
11	Ghel. L9	B ₁ -ε	fină, nisipoasă	omogenă, modelare îngrijită	lentă	uniformă, oxidantă
12	Ghel. L14	B ₁ -ε	fină, nisipoasă	omogenă, degresant cioburi 0,5 %	lentă	uniformă, oxidantă
13	Ghel. L16	B ₁ -ε	fină, nisipoasă	omogenă, modelare îngrijită	lentă	uniformă, oxidantă
14	Ghel. L3	B ₁ -tip C	nisipoasă	neglijentă, degresant cioburi 25 %	lentă	uniformă, oxidantă
15	Ghel. L3	B ₁ -tip C	nisipoasă	neglijentă, degresant cioburi 25 %	lentă	secundară, neuniformă
16	Ghel. L16	B ₁ -ε	fină, slab nisipoasă	omogenă, îngrijită	lentă	secundară

Tabelul I (continuare)

17	Ghel. L14	B _{1-ε}	fină, slab nisipoasă	omogenă, îngrijită	lentă	uniformă, temperatură corespunzătoare
18	Ghel. L1	B _{1-ε}	fină, nisipoasă	omogenă, îngrijită	lentă	uniformă, miezul insuficient ars
19	Ghel. L16	B _{1-γ}	fină	îngrijită, degresant cioburi 1-2 %	lentă	uniformă, cu o bună fluentă a gazelor
20	Ghel. L1	B _{1-γ}	fină	omogenă, cu granulație fină, îngrijită	lentă	uniformă, cu o bună fluentă a gazelor

Tabelul II

Nr. probă	Temp. de ardere (°C)	Sunet	Culoare	Textură	Aspectul spărturii	Capacit. de absorbție gravimetrică
1	900 - 920	clar	roz, angobă crem	omogenă, puțin poroasă	compact, concoidal	13 %
2	850	clar	roz, angobă crem	neomogenă, poroasă	concoidal	21,1 %
3	930 - 940	clar	șters	neomogenă	neregulat, cu cavități	17,4 %
4	930 - 940	clar	roz, angobă crem	omogenă	compact, regulat	11 %
5	880 - 900	clar	roz, angobă crem	omogenă, poroasă	compact, regulat	15,3 %
6	830 - 850	clar	roz, angobă crem	neomogenă, poroasă	neregulat	19,5 %
7	780 - 800	înfundat	cărămizie	grosieră (componenți texturali de 3-4 mm)	colțuros	24,8 %
8	800	clar	cărămizie	grosieră, poroasă	neregulat, cu cavități de 6 mm diametru	14 %
9	900 - 920	clar	roz, angobă crem	fină, stratificată	concoidal	15,6 %
10	850 - 880	clar	șters	neomogenă, poroasă	neregulat, colțuros	17,1 %
11	900	clar	urme de decor	omogenă, fină	concoidal	20,3 %
12	900	clar	urme de decor	omogenă, poroasă	plan	17,6 %
13	900	clar	urme de decor	stratificată	plan	17,1 %
14	950	clar	cărămizie	neomogenă, grosieră	neregulat, colțuros	18 %
15	950	clar	cărămizie	neomogenă, poroasă	neregulat, colțuros	17,7 %
16	950	clar	urme de decor	omogenă, poroasă	plan	18,5 %
17	880 - 900	clar	roz, angobă crem	fină, poroasă	concoidal	17,5 %
18	900 - 920	clar	șters	grosieră, poroasă	neregulat, colțuros	18,3 %
19	900	clar	șters	neomogenă, poroasă	neregulat, cu cavități	16,5 %
20	900	clar	roz, angobă crem	fină, poroasă	plan	14,1 %

Anexa nr. 3
(Olga Necrasov)

EXPERTIZĂ ASUPRA PIESELOR OSOASE (ARȘICE) DESCOPERITE ÎN STAȚIUNEA CUCUTENI B₁ DE LA GHELAIEȘTI

Numărul pieselor osoase se ridică la 497 astragale, repartizate astfel: porc (*Sus scrofa domesticus*) 8, ovicaprine (capra + oaia) 489.

1. Astragalele aparținând porcului domestic se repartizează astfel: drepte 3, stîngi 5.

Unul din astragalele drepte este înjumătățit, fiind rupt sub trohlea superioară, iar unul din astragalele stîngi a fost supus șlefuirii, mai puternic pe fața laterală și mai slab pe fața mediană. Un alt astragal stîng aparține unui individ tînăr. Apreciind după dimensiunile pieselor și morfologia lor, aceste 8 piese au putut să fi aparținut la 7 indivizi diferiți.

2. Astragalele aparținând ovicaprinelor (capra și oaia).

Diferențierea astragalului de capră de acela aparținând oaii (forme foarte apropiate din punctul de vedere taxonomic) poate fi realizată în cazuri excepționale, morfologia și dimensiunile acestui os nereprezentînd aici caracteristici diferențiale precise și permanente. Utilizîndu-se totuși unele date comparative, precum și date din literatura de specialitate (Vera Gromova, Boessneck, Müller și Teichert), se poate conchide, mai mult sau mai puțin sigur, asupra prezenței cîtorva astragale de capră. Majoritatea lor mare aparține însă indiscutabil la oaie.

Repartiția astragalelor aparținînd ovicaprinelor este următoarea (făcînd abstracție de 4 piese complet stricate): astragale din dreapta 230, astragale din stînga 253.

Din cele 489 astragale de ovicaprine, în afară de cele 4 piese complet stricate, alte 91 sînt și ele mai mult sau mai puțin stricate. Deteriorarea unora dintre ele pare a fi provocată de o descărnare operată rapid și neabil, în timp ce deteriorarea altora pare că se datorează frecării cu alte obiecte.

Multe astragale au fost șlefuite, în special pe fața medială (care prezintă un relief osos natural mai slab), astfel încît aici acest relief al osului a dispărut, fața respectivă devenind absolut netedă. Mai rar și fața laterală (cu un relief osos natural mai pronunțat decît cea mediană) a fost supusă și ea acțiunii de șlefuire.

Problema care se poate pune în legătură cu aceasta este a cauzei acestei șlefuiri. A fost ea realizată pentru piesa ea însăși (pentru un scop care rămîne să fie stabilit), sau aspectul șlefuit provine din faptul că osul însuși a servit la șlefuirea vreunui alt obiect?

Unele astragale prezintă, incizii, mai mult sau mai puțin regulate, făcute fie pe conturul feței laterale, fie a celei mediane.

Două astragale (unul drept și altul stîng, dar aparținînd la doi indivizi diferiți) prezintă cîte o perforație în partea superioară a șanțului trohleei proximale, făcută intenționat, cu un perforator. Un astragal poartă urme de foc.

Variabilitatea dimensională a acestor piese este relativ mare, atestînd că ele au putut proveni de la exemplare de talii variate și atît de la femele, cît și de la masculi. Nouă astragale au aparținut la indivizi foarte tineri (miei sau iezi).

Numărul de indivizi reprezentați prin aceste astragale ar fi putut să fie minim de 253 și maxim de 489. Stabilirea mai precisă a acestui număr este imposibilă, dat fiind că deteriorarea unor astragale și șlefuirea altora din ele împiedică sortarea acestor oase după perechi.

Anexa nr. 4

(Sergiu Haimovici)

**DETERMINAREA RESTURILOR DE FAUNĂ
DESCOPERITE ÎN SĂPĂTURILE DIN 1982
ÎN STAȚIUNEA NEOLITICĂ GHELĂIEȘTI - „NEDEIA”**

Tabelul 1 — Frecvența resturilor scheletice pe specii

Specia	Număr de fragmente
<i>Bos taurus</i>	695
<i>Bos primigenius</i>	23
<i>Sus scrofa domesticus</i>	53
<i>Sus scrofa ferus</i>	13
<i>Ovis</i>	7
<i>Ovicaprinae</i>	52
<i>Capra</i>	2
<i>Cervus elaphus</i>	87
<i>Capreolus capreolus</i>	4
<i>Canis familiaris</i>	2
<i>Equus caballus</i>	1
<i>Ursus arctos</i>	1
<i>Vulpes vulpes</i>	1
<i>Helix</i>	4
Total	950

Tabelul 2 — Frecvența resturilor scheletice, pe specii, găsite în locuințele nr. 23-24

Specia	Locuința nr. 23		Locuința nr. 24	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	185	48,81	59	36,42
<i>Bos primigenius</i>	1	0,26	1	0,62
<i>Sus scrofa ferus</i>	1	0,26	1	0,62
<i>Sus scrofa domesticus</i>	8	2,12	5	3,09
<i>Capreolus capreolus</i>	1	0,26	1	0,62
<i>Cervus elaphus</i>	23	6,07	12	7,41
<i>Ovicaprinae</i>	6	1,59	5	3,09
<i>Equus caballus</i>	1	0,26	2	1,23
Nedeterminate	153	40,37	76	46,90
Total	379	100,00	162	100,00

Tabelul 3 — Frecvența pe specii în fragmente a mamiferelor domestice

Specia	Numărul de fragmente	%
<i>Bos taurus</i>	695	86,69
<i>Ovicaprinae</i>	61	7,52
<i>Sus scrofa domesticus</i>	53	6,53
<i>Canis familiaris</i>	2	0,26
Total	811	100,00

Tabelul 4 — Frecvența pe specii în fragmente a mamiferelor sălbatice

Specia	Numărul de fragmente	%
<i>Cervus elaphus</i>	87	64,44
<i>Capreolus capreolus</i>	4	2,97
<i>Sus scrofa ferus</i>	13	9,63
<i>Bos primigenius</i>	23	17,04
<i>Equus caballus</i>	6	4,44
<i>Vulpes vulpes</i>	1	0,74
<i>Ursus arctos</i>	1	0,74
Total	135	100,00

Tabelul 5 — Raportul între mamifere domestice și sălbatice socotit pe fragmente pe totalul materialului

Mamifere	nr. abs.	%
domestice	811	85,75
sălbatice	135	14,25
Total	946	100,00

Anexa nr. 5

(după S. Junghans, E. Sangmaister, M. Schröder)

ANALIZA CANTITATIVĂ A PIESELOR DE ARAMĂ

Obiectul și stațiunea	Conținutul %												
	Cu	Sn	Pb	Zn	As	Sb	Ag	Au	Bi	Ni	Co	Fe	Mg
Lamă pumnal – Frumușica	B	Ur.	0	0	0	0	0,43	0	0	Ur.	0	0	0
Lamă pumnal – Podei	B	0	0,094	0	2,7	Ur.	0,014	0	0,007	0,01	0	0	0
Lamă pumnal – Viișoara-Tîrgu Trotuș	B	0	0	0	0	0	0,03	0	0	0,05	0	0	0
Topor tip Jászládány — Bistrița-Neamț	B	0	0	0	0	0	Ur.	0	0	0	0	0	0
Topor tip Tg. Ocna — Calu-Piatra Șoimului	B	0	0	0	0	0	Ur.	0	0	0	0	0	0
Topor tip Tg. Ocna — Podei	B	0	0	0	0,8	0	Ur.	0	0	0,01	0	0	0
Topor tip Tg. Ocna — Podei	B	0	0	0	1,05	0	0,01	0	0	0	0	0	0
Topor tip Tg. Ocna — Podei	B	0	0	0	1	0	0,01	0	Ur.	0	0	0	0
Topor plat — Viișoara-Tîrgu Trotuș	B	0	Ur.	0	1,55	0	0,02	0	Ur.	Ur.	0	0	0
Împungător — Podei-Tg. Ocna	B	0	0	0	1,22	0	0,01	0	0	Ur.	0	Ur.	0
Cosor — Podei-Tg. Ocna	B	0,02	0,037	0	1,85	0	0,01	0	0	Ur.	0	Ur.	0

LA PHASE CUCUTENI B DANS LA ZONE SUBCARPATIQUE DE LA MOLDAVIE

R é s u m é

INTRODUCTION

L'ouvrage présente l'état des recherches concernant l'évolution de la phase Cucuteni B et la fin de l'énéolithique dans la zone subcarpatique de la Moldavie. On a choisi ce territoire parce que les aspects de la phase Cucuteni B d'ici sont restés inaltérés durant tout son développement. Dans cette aire on peut observer tous les moments d'évolution de la phase Cucuteni B et tous les éléments nécessaires pour établir les concordances avec les cultures énéolithiques voisines et avec celles des débuts de la période de transition à l'âge du Bronze. Tenant compte du caractère monographique de l'ouvrage et du fait que, sauf les recherches plus anciennes de Frumușica, de Văleni-Piatra Neamț et de Podei-Tg. Ocna, les découvertes provenant de 20 habitats sont inédites, on a considéré nécessaire de décrire les habitats, les fouilles, la stratigraphie et tout le matériel. À partir de ces données, qui ont été raccordées continuellement aux résultats des recherches d'autres régions de la Moldavie et de l'aire tripolienne, on présente un tableau de l'évolution, de la périodisation et de la chronologie de la phase Cucuteni B. Nos conclusions ont été mises en relation avec la problématique de l'énéolithique final de l'Est de Carpathes.

I. MILIEU GÉOGRAPHIQUE

La région subcarpatique, située entre la Vallée de Moldova au Nord et la Vallée du Trotuș au Sud, est flanquée à l'Ouest par les Carpathes Orientales et à l'Est par les cimes Subcarpatiques dont les piémonts réalisent le contact avec le Plateau de la Moldavie et avec le couloir du Siret. Dans cette unité géographique il y a trois dépressions: 1) dépression de Neamț; 2) dépression Cracău-Bistrița et 3) dépression Tazlău-Cășin. Après une description de celles-ci, où l'on remarque le fait que le paysage physico-géographique présente un relief accidenté, à grande variété de sols, aux dépôts salins et lythiques, à un régime pluviométrique et à un climat spécifique, on analyse les conditions favorables pour les habitats de la phase Cucuteni B. Les données pédologiques de la zone, corroborées avec les profils stratigraphiques indiquent le fait que l'épaisseur du profil du sol jusqu'aux dépôts loessoïdes

dépasse rarement 1,5 m de profondeur et que, en général dans l'aire subcarpatique, il a une texture aux pourcentages granulométriques égaux dont le contenu a plus de 30% argile. Dans les prés des rivières et sur les terrasses inférieures, à 0,40 - 0,60 m de profondeur, il y a des sols alluvionnaires à un pourcentage plus élevé de humus, et sur les terrasses plus hautes il y a des sols podzoliques à texture argilo-sableuse. Les données concernant les sols et les restes de flore et de faune des habitats énéolithiques montrent que les habitants de la phase Cucuteni B vivaient dans un climat similaire à celui d'aujourd'hui, peut-être un peu plus humide et plus froid. La zone subcarpatique a offert des sources riches de matières premières nécessaires à la réalisation des outils et des constructions, un réseau hydrographique important et des lieux défendus naturellement, favorables à l'établissement des communautés énéolithiques de la phase Cucuteni B.

II. L'HISTORIQUE DES RECHERCHES

Les premiers habitats préhistoriques de la Moldavie furent mentionnés par Gh. Asachi. Dans la première moitié du XIXe s., celui-ci donnait des renseignements sur les habitats de la Vallée de Bistrița: Horodiștea-Calui, Izvoare, Cetățuia et Bolovoia-Văleni, Piatra Neamț. Les réponses des instituteurs à un questionnaire archéologique („Cestionariu”), initié par Al. Odobescu en 1871 indiquaient des lieux qui se sont avérés être aussi des habitats préhistoriques. Une longue période s'est écoulée sans autres découvertes. Seulement en 1910 C. Moisil mentionnait l'habitat de Cetățuia-Vermești, Comănești et en 1913 V. Pârvan indiquait l'habitat de Gura Văii-Onești. La prospection archéologique de la zone submontagneuse et les premières tentatives de définir les stations préhistoriques d'ici ont été faites par C. Matasă, encouragé par I. Andrieșescu, sous la direction de R. Vulpe. Ec. Vulpe, Vl. Dumitrescu et Hortensia Dumitrescu. À partir de 1923 on a fait de nombreux sondages et des recherches de surface. À cette occasion on mentionne aussi les premiers habitats Cucuteni B de la région. En 1927, Marton Roska fait les premières fouilles à Podei-Tg. Ocna, fouilles reprises par C. Matasă sous la direction de R. Vulpe. Celles-ci, à côté de celles de Horodiștea-Calui (sous la direction de R. Vulpe), à côté des recherches de Văleni-Piatra Neamț (sous la direction de H. Dumitrescu) et de Frumușica, offrent les premières données sur la phase Cucuteni B de cette aire. D'autres recherches comme celles de Mătăhuia-Dobreni (Vl. Dumitrescu) et de Costișa (R. Vulpe, Ec. Vulpe et C. Matasă) restent inédites. Dans les décennies suivantes, les recherches de cette zone continuent par les efforts de R. Vulpe, Vl. Dumitrescu, H. Dumitrescu, A. C. Florescu, A. Nițu, C. Matasă, S. Marinescu-Bîlcu. Il s'agit des recherches

d'ampleur, comme sur tout le territoire de la Roumanie. Mais il faut souligner que, excepté les fouilles de Podei-Tg. Ocna de la zone Subcarpatique de la Moldavie et de celles de Glăvănești Vechi et de Valea Lupului du Plateau Moldave, les recherches sur la culture de Cucuteni ont apporté des données nouvelles et ont amélioré la périodisation, la datation et les concordances surtout pour les phases Cucuteni A et A-B. Les données dont on disposait détenues pour la phase Cucuteni B furent plus réduites, on n'a exploré plus largement aucun habitat et la plupart des aspects de l'évolution de cette phase restent controversés et peu connus. Dans le territoire Subcarpatique on a essayé de couvrir ce vide de recherche par nos recherches et par l'activité des autres chercheurs. Les nouvelles données livrées par les recherches de Vermești-Comănești, de Ghelâiești, de Girov, de Gura Văii-Onești, de Viișoara-Tg. Trotuș, de Petricani, de Hlăpești, de Podei-Tg. Ocna, de Mărgineni-Bacău, de Văleni-Piatra Neamț, de Borlești, de Calu-Piatra Șoimului, de Văleni-Botești, de Răcăciuni, de Răucești, de Bălăneasa-Bacău, de Poduri, de Valea Șoșii, de Prohozești, de Pometea-Tg. Neamț etc., ainsi que l'identification d'autres habitats par des recherches de surface et la corroboration avec les résultats des recherches de toute l'aire offrent la possibilité de quelques jugements d'ordre archéologique et historique concernant l'évolution de l'énéolithique final de la zone Subcarpatique et les liaisons de celle-ci avec les cultures voisines.

III. HABITATS

A. Catégories et stratigraphie. À partir de l'analyse des facteurs, qui ont déterminé l'établissement des habitats sur certaines formes de relief à différentes altitudes, on présente les catégories d'habitats, les fouilles et leur stratigraphie. Parmi les facteurs qui ont conditionné le choix des lieux pour les habitats, on souligne - dans le cadre du relief naturel varié et de celui anthropique hérité ou en cours de transformation par les groupes humains de la phase Cucuteni B - les sols favorables à la culture de plantes, le réseau hydrographique, la proximité des sources de matières premières, les conditions de défense et les liaisons accessibles le long des vallées plus ou moins étendues. En fonction de ces facteurs, les habitats se classifient dans les catégories suivantes: 1) habitats situés sur des formes de relief à grande altitude, sur les cimes Subcarpatiques ou sur les prolongements montagneux; 2) habitats sur des lieux à moyenne altitude, sur des terrasses et sur des prolongements de terrasses aux pentes inclinées; 3) habitats sur des lieux bas, sur des terrasses inférieures, sur des îles de rivières ou à la proximité des prés.

Sur 73 habitats Cucuteni B connus dans l'aire submontagneuse, 27

occupent des positions hautes a pentes inabordables et 34 se trouvent sur des terrasses à altitude moyenne, ayant des conditions bonnes de défense. Seulement 12 habitats sont situés sur des lieux bas, quelquefois sur des îles comme à Văleni-Piatra Neamț ou en champ, comme à Petricani, Hlăpești et Gura Văii, ayant à proximité des lieux de refuge. On a exemplifié les catégories d'habitats par les stations où l'on a fait des fouilles. Pour chaque habitat on a donné la description physico-géographique, on a souligné les causes qui ont imposé le choix du lieu, le caractère stable ou saisonnier, et la présentation des fouilles a mis en évidence les complexes d'habitation, la grandeur et la stratigraphie de la station. Même dans les cas où il y a d'autres niveaux d'habitation, comme à Ghelăiești, à Hlăpești, à Gura Văii, à Girov, à Petricani, à Poduri, à Răucești, etc., le niveau Cucuteni B se trouve en rapport de stratigraphie horizontale avec les niveaux Cucuteni A et A-B. On remarque puis le fait que l'habitat Cucuteni B de cette zone manque de succession stratigraphique en liaison avec les niveaux d'habitat de la période de transition à l'âge du Bronze.

B. Habitations. On a décrit les habitations explorées dans les habitats de Mărgineni-Bacău, de Podei-Tg. Ocna, de Viișoara-Tg. Trotuș, de Ghelăiești, de Hlăpești, de Petricani, de Răcăciuni, de Poduri, de Borlești, de Văleni-Piatra Neamț, de Dobreni-Dealul Bărcuț, de Văleni-Botești, de Prohozești-Bacău, de Valea Șoșii, etc. On présente les détails de construction, les dimensions et l'emplacement des habitations dans le cadre des habitats. On remarque le fait qu'il s'agit des maisons sans plates-formes de poutres et qu'on n'a pas trouvé des éléments de compartimentage et des constructions-annexes. Excepté les demeures des habitats de Borlești et de Valea Șoșii, qui ont un caractère saisonnier, dans les autres habitats les habitations sont très proches l'une de l'autre, sont stables et disposées de la même manière que les habitats de la phase antérieure. On présente puis les foyers et les fours, leur mode de construction et leur disposition dans les habitations. Pour chaque habitation on a décrit les aménagements intérieurs et le mobilier qui offrent les critères d'inclusion des habitats dans les étapes Cucuteni B₁ et B₂.

C. Complexes de culte. Dans les habitats Cucuteni B de la zone Subcarpatique de la Moldavie on a exploré 8 complexes de culte. Il s'agit aussi des complexes de culte des habitations - sanctuaires de Ghelăiești et de Poduri que de ceux mis au jour dans d'autres habitations et à l'intérieur des habitats. On remarque les complexes de culte destinés au „rite de fondation”, les complexes aux statuettes et autres aux astragales d'animaux, comme a Ghelăiești, le complexe phallique de Văleni-Piatra Neamț, un autre à l'autel cruciforme et au creuset et l'autre au foyer et aux têtes de bovins découvert à Poduri-Bacău. Les

complexes de culte ont été mis en relation avec la culture des plantes et l'élevage, et celui à l'autel cruciforme et au créuset avec la métallurgie du cuivre. L'autel cruciforme de Poduri, daté au début de l'étape Cucuteni B₁, est plus ancien que ceux de Vladimirovka et de Ștefănești-Botoșani.

D. Fosses. A l'intérieur des habitats, entre les habitations et sous celles-ci, on a exploré 56 fosses. Celles-ci ne sont pas trop grandes, présentent des formes variées et atteignent rarement 2 m de profondeur. Il s'agit de fosses ménagères dont le contenu, par les restes céramiques, présente un contexte similaire au mobilier des habitations de chaque habitat dans le cadre des étapes Cucuteni B₁ et B₂. Excepté la fosse située sous l'habitation no. 1 de Ghelăiești, utilisée pour un „rituel de fondation”, on n'a pas trouvé des fosses destinées aux pratiques de culte.

E. Fortifications. Dans la zone où l'on a fait des recherches on n'a pas étudié les habitats Cucuteni B de la Moldavie, et excepté celui éponyme, on n'a pas mis en évidence des fossés de défense. Il semble que dans la phase Cucuteni B, et surtout dans l'étape B₂, il s'agit d'une diminution de l'importance des fortifications et même on renonce à celles-ci. On constate même la désaffectation des fossés et l'extension de l'habitat au-déla de ceux-ci, phénomène observé aussi pour le niveau B₂ à Cucuteni. Comme beaucoup d'habitats de l'aire submontagneuse avaient une seule voie d'accès, facile à défendre, les fossés étaient inutiles. La section de telles voies à Podei-Tg. Ocna et à Mărgineni-Bacău n'ont pas indiqué la présence des fossés de défense.

IV. OUTILS ET ARMES

A. Matières premières. L'analyse des découvertes et les déterminations géologiques et pétrographiques, présentées en annexes, nous montrent que les matières premières, utilisées pour la production des outils et des armes, étaient procurées surtout de la proximité des habitats, excepté le silex, l'obsidienne et le cuivre. Dans les habitats Cucuteni B de la zone Subcarpatique on a observé 12 espèces pétrographiques qui forment 7 groupes: le silex, le silicolite, les grès, les microconglomérats, le syénite, le quartz et l'amphibolite. Selon leur nature pétrographique, les roches sont sédimentaires, magmatiques et métamorphiques. Le rapport de l'utilisation des différentes catégories de roches présente des valeurs restreintes d'un habitat à l'autre. Le pourcentage de l'utilisation de chaque roche a été déterminé par les nécessités économiques de chaque communauté, par les distances jusqu'aux sources d'approvisionnement et par la possibilité des liaisons d'échange. En fonction de ces nécessités on constate l'utilisation plus large des roches locales qui ont

substitué le silex. On observe une utilisation plus fréquente du silicolite. Les autres matières premières, le bois, l'os et l'argile, étaient absolument locales. Mais le cuivre pénétrait aussi sous la forme des produits finis que comme matière première travaillée sur place. Le creuset de Poduri indique le travail local des pièces petites qui nécessitaient probablement des formes simples en terre.

B. Types. On a présenté les types d'outils selon les catégories et les matières premières: silex, pierre, os, bois de cerf, terre cuite et cuivre. Les outils des habitats de la phase Cucuteni B ne diffèrent pas typologiquement de ceux des phases Cucuteni A et A-B. On ne remarque des différences ou un pourcentage plus grand de certains outils ni d'une étape à l'autre. On constate seulement que certains types d'outils sont plus nombreux dans le cadre d'une catégorie: les lames et les racloirs sont majoritaires dans l'ensemble de l'outillage lithique, les perçoirs dans le cadre des outils en os, les haches-marteaux parmi les outils en os, etc. Pour chaque type d'outils on a donné les pourcentages par habitats; ou a souligné la nécessité de reconsidérer quelques outils en bois de cerf, comme les serfouettes et les socs, à partir des critères techniques et de fonction, et on a présenté par types l'utilisation possible des outils. Parmi les outils en terre cuite, sauf les types de poids et de fusaïoles, on a décrit les tables pour modeler la céramique et le système technique „rotatif” de celles-ci. En ce qui concerne les outils en cuivre, on a souligné le fait que la moitié du total des pièces connues dans l'aire tout entière de la phase Cucuteni B de Moldavie a été mise au jour dans la zone Subcarpatique, ce qui indique une activité métallurgique intense, illustrée aussi par la diversité typologique des découvertes: perçoirs, lames de poignard, haches à tranchant opposé, haches de type Jászladány et de type Tg. Ocna, herminettes, un canif, etc. Aucune catégorie et aucun type n'indique une croissance de l'importance d'une branche économique au détriment de l'autre. Les armes sont rares, étant représentées par des pointes de flèches en silex et par des poignards en cuivre. En général, les armes sont difficilement à différencier des outils. Beaucoup de pièces en silex, en pierre, en os, en bois et en cuivre ont pu être utilisées aussi comme armes ou comme parties composantes des armes.

V. CÉRAMIQUE

Pour donner une image claire sur la continuité de la phase Cucuteni B, d'une part à partir de l'étape Cucuteni A-B₂, et d'autre part jusqu'aux cultures du début de la période de transition à l'âge du Bronze, ainsi que pour établir l'encadrement des habitats, on a analysé le fond céramique de ceux-ci durant les étapes B₁ et B₂. L'étude de la technique des catégories et des

espèces céramiques a concerné les analyses de laboratoire, les systèmes de modelage et les particularités de la cuisson. Pour chaque étape, B₁ et B₂, on a décrit les espèces céramiques non peintes et peintes et on a établi leur importance. Si la céramique non-peinte, avec ses deux espèces - grossière et fine - est semblable à celle des phases antérieures, la catégorie de la céramique peinte connaît deux espèces à fréquence différente d'une étape à l'autre. L'espèce céramique de couleur rougeâtre prédomine dans l'étape Cucuteni B₁, et celle à la pâte marron-blanche est dominante dans l'étape B₂. En ce qui concerne le modelage, il s'est fait dans les deux étapes sur des „tables rotatives”, et aussi de rouleaux en argile superposés, mais rarement. Les formes de vases ont été présentées par catégories céramiques et dans le cadre de chaque étape. La notation a utilisé des chiffres pour les formes de base et les mêmes chiffres accompagnées de sigles alphabétiques pour les variantes de chaque forme. La liste de formes céramiques est unitaire, mais elle comprend aussi les habitats principaux des étapes B₁ et B₂, ce qui offre la possibilité d'observer la fréquence des formes à l'intérieur de ceux-ci. Pour la céramique non-peinte on a montré que le nombre réduit des formes et l'ornementation unitaire, mais pauvre, durant toute la phase Cucuteni B, et similaire sous tous les aspects avec la céramique usuelle des phases antérieures, ne peut pas offrir des critères de différenciation chronologique et de périodisation des phases et des sous-phases d'évolution. Seulement la céramique peinte, par l'affiliation à l'une ou à tous les deux groupes stylistiques, ε et ζ, ainsi que l'association avec les éléments stylistiques de la phase Cucuteni A-B, γ et δ, ou avec ceux étrangers au milieu, en l'espèce la céramique C, Cernavoda I, la céramique aux anses dites « à pastilles » et Cucuteni D („variante Monteoru”), déterminent l'encadrement des habitats dans une étape ou l'autre. Voilà pourquoi on a procédé à l'analyse stylistique de la céramique de chaque habitat dans le cadre des étapes B₁ et B₂ ce qui nous a permis d'observer, dans l'ensemble de l'unité de chaque groupe stylistique, les différences d'un habitat à l'autre. Illustrées aussi dans le tableau comparatif des formes et des motifs décoratifs, ces différences ne confirment pas les hypothèses concernant l'existence des centres spécialisés pour la production de céramique peinte pour les habitats d'une certaine zone. L'analyse stylistique indique le fait que dans l'étape B₁ le groupe ε fut créé sur la base des groupes γ et δ de l'étape Cucuteni A-B₂ et même celui-ci vécut une période ensemble avec tous les deux ou seulement avec le groupe δ. Grâce à la continuité stylistique, le groupe ε présente le décor peint seulement au noir ou au noir et aux bandes liniaires rouges, soit directement sur le vernis de la pâte, soit sur un fond blanc, ainsi que le décor au noir et au blanc sur le fond du vase. Ces variantes décoratives correspondent à la définition du groupe ε donnée par H. Schmidt, ainsi qu'à celle „binaire” de A. Nițu, étant présentés

aussi dans le décor spiralé d'aspect libre que dans celui métopique des deux étapes Cucuteni B, sans avoir une valeur chronologique. La céramique peinte de l'étape Cucuteni B₂ présente une gamme large d'éléments décoratifs propres et de motifs qui lui confèrent un caractère zonal, mais traités d'une manière différente d'un habitat à l'autre. Le décor se développe sur la tectonique du vase en registres, sous double aspect - libre et métopique - conservant le caractère prédominant spiraliq. Le groupe ε de l'étape B₂ présente aussi des éléments hérités que des éléments nouveaux, comme le décor en métopes superposées. Le groupe ζ présente surtout le décor en bandes médianes rouges et moins en bandes au rouge. Aussi, le décor zoomorphe peint est représenté à l'étape B₁ par des silhouettes noires et par des silhouettes ayant le contour en noir liniaire ou remplies au rouge et à contour noir.

Dans une section à part, on a étudié les autres catégories céramiques: la céramique Cucuteni C, la céramique à anses dites aux « pastillées », trouvée dans les habitats de l'étape Cucuteni B₁ à Văleni-Piatra Neamț et à Poduri-Bacău et la céramique Cucuteni D (variante Monteoru) trouvée dans les habitats de l'étape Cucuteni B₂ à Podei-Tg. Ocna, à Gura Văii-Onești, à Poduri-Bacău et à Calu-Piatra Șoimului. En ce qui concerne ces catégories, on a souligné le caractère étranger de la céramique aux anses dites „à pastilles”, pénétrée par le contact entre les communautés Cucuteni B de la zone subcarpatique et les communautés Bodrogkeresztúr tardives de la Transylvanie, ainsi que l'origine de la céramique „variante Monteoru” comme une synthèse entre les éléments Cucuteni B est ceux Cernavoda I. Pour ce qui est de la céramique Cucuteni C on a souligné les différences concernant la pâte, les formes et le décor d'un habitat à l'autre dans le cadre de chaque étape Cucuteni B. On a présenté la céramique de chaque habitat exploré, la variation quantitative et les éléments provenant du fond de la céramique peinte Cucuteni B.

VI. PLASTIQUE

Ayant en vue le fait que la plastique anthropomorphe et zoomorphe ne se différencie pas typologiquement et techniquement d'une étape à l'autre de la phase Cucuteni B, nous l'avons décrit d'une manière unitaire. On a présenté les statuettes anthropomorphes et les représentations phalliques, les statuettes zoomorphes, les protomés appliqués ou modelés du parois du vase et les vases zoomorphes. Pour détailler mieux les éléments somatiques et décoratifs, on a décrit la plastique anthropomorphe dans le cadre des types et des sous-types des habitats de la zone submontagneuse. On a défini deux types: 1. statuettes en position debout et 2. statuettes en position assise. Le premier type présente trois sous-types: statuettes verticales aux pieds unis,

terminés en sommet de con ou en patte commune, statuettes à base en forme de colonne et statuettes verticales aux pieds séparés. Pour le second type, on a établi, à partir des lignes du modelage, deux sous-types: statuettes en position assise, aux pieds séparés, aux traits communs avec celles verticales et statuettes en position assise modelées d'une manière réaliste. Les deux sous-types présentent des positions diverses des bras qui indiquent une gestualité, à être mise en relation avec les hypostases diverses de la *Magna Mater*, ayant une signification difficile à expliquer. À partir de la diversité typologique, on a souligné le fait que la plastique de la phase Cucuteni B se remarque par de nouveaux thèmes sculpturaux qui rompent la monotonie thématique des phases antérieures. Il semble que les canons aussi étaient moins stricts, ce qui indique quelques transformations d'ordre spirituel qui offraient une liberté plus grande à la phantasie créatrice des modeleurs. Il s'agissait, probablement, d'une conséquence des mutations économiques et sociales d'où celles-ci provenaient et qu'elles leur servaient sur le plan idéologique. Quant au rôle de la plastique anthropomorphe, nous sommes d'avis, à côté d'autres chercheurs, que celle-ci représente des hypostases de la *Magna Mater*, la toute puissante créatrice de la vie, étant liée à une gamme variée de pratiques magico-religieuses difficiles à définir et non à une mythologie définie ou à un panthéon énéolithique cohérent et hiérarchisé. En ce qui concerne les représentations phalliques, on a montré leur origine et le fait qu'elles ont constitué des symboles figuratifs masculins qui ont accompagné la divinité féminine au cadre du culte de la fertilité. On a décrit puis les statuettes, les protomés et les vases zoomorphes qui représentent surtout des bovins et des ovins. En soulignant leur caractère sacré, on a montré que le rapport entre ces représentations plastiques et l'état de l'élevage n'indique pas un développement plus grand de l'occupation du berger dans la phase Cucuteni B par rapport aux autres phases. Les représentations zoomorphes sont en général moins fréquentes que celles des phases antérieures. Les vases zoomorphes sont rares et illustrent une manière naturaliste de modelage adaptée à la forme et à la fonction des formes céramiques, ayant un rôle culturel lié, possiblement, à l'animal représenté même. À la fin de ce chapitre, on a présenté la problématique du rite funéraire qui, comme pour les autres phases, continue à être inconnu, chaque hypothèse ayant des arguments plausibles, mais pas péremptoires.

VII. OBJETS DE PARURE ET OBJETS DIVERS

Dans ce chapitre on a décrit les objets de parure en terre cuite et en pierre (perles de divers types, rondelles de céramique, pendentifs en pierre et en terre cuite, etc.), autels petits et mobilier en miniature, tablettes discoïdales

ornementées sur les deux faces, dont le rôle ne peut pas être encore précisé. haches en miniature en terre cuite. En général, ces catégories d'objets sont extrêmement rares par rapport aux découvertes des phases antérieures. Une série d'autres objets de parure semblent avoir existé, surtout des colliers, des pendentifs et des pièces de coiffure, mais ceux-ci ne se sont pas conservés. Ils sont attestés seulement par le décor peint et modelé des statuettes anthropomorphes. On a souligné puis le caractère cultuel de certains objets, comme les autels petits, les trônes en miniature, les haches en miniature en terre cuite, etc.

VIII. PÉRIODISATION ET CHRONOLOGIE

A. Étapes. Après avoir passé en revue les contributions apportées par les autres chercheurs à la périodisation de la phase Cucuteni B dans le cadre général du complexe culturel Cucuteni, on a montré de quelle manière on a défini les étapes et les moments d'évolution de celui-ci dans la zone Subcarpatique de la Moldavie. On a eu en vue le rapport existant entre les découvertes, présentées dans les chapitres précédents, et le schéma stratigraphique et stylistique de Cucuteni et des autres habitats de la Moldavie. Dans ce but on a raccordé les groupes céramiques à la stratigraphie de chaque habitat. Ainsi, on a relevé le fait que dans les habitats de Ghelâiești, de Văleni-Botești et de Poduri-Bacău, le niveau B₁, les complexes céramiques groupés en habitations et en fosses montrent clairement l'association en proportions égales des groupes de style γ et δ avec le groupe ε. Ceux-ci marquent les débuts de la phase Cucuteni B et correspondent au moment de transition de la phase Cucuteni A-B à l'étape Cucuteni B₁. Au même moment, mais évolué par la diminution quantitative des groupes γ et δ et par la prédominance de la céramique de style ε, correspondent les complexes céramiques des habitats de Văleni-Piatra Neamț et de Viișoara-Tg. Trotuș, le niveau B₁, qui illustrent la fin du premier moment de l'évolution de l'étape Cucuteni B₁. D'autres habitats, comme ceux de Răucești, de Pometea-Tg. Neamț, de Petricani, de Hlăpești-Dealul Dactei, de Borlești, un niveau possible de Frumușica, etc., par la céramique de style ε associée avec les éléments de tradition δ₂, correspondent à un autre moment, le dernier, de l'évolution de l'étape Cucuteni B₁. Les habitats de Mărgineni-Bacău, de Frumușica et de Viișoara-Tg. Trotuș, le niveau B₂, par le fond céramique de style ε et les éléments rares de style ζ illustrent le premier moment de développement de l'étape Cucuteni B₂. La fin de cette étape est marquée par les complexes céramiques des habitats de Podei-Tg. Ocna, de Gura Văii-Onești, de Poduri-Bacău, le niveau B₂, de Calu-Piatra Șoimului, etc. ou les groupes ε et ζ sont associés à la céramique „variante Munteoru”. Dans l'étape

Cucuteni B₁ on observe une augmentation graduelle de la céramique de style ε . processus qui se répète pour le style ζ dans l'étape B₂. Le tableau de la classification de la phase Cucuteni B dans les deux grandes étapes. B₁ et B₂, chacune avec ses moments internes d'évolution, peut être corroboré avec les autres habitats de Moldavie.

Étapes	Moments	Habitats	
		Zone Subcarpatique	Correspondances
B ₂	B _{2b} , ε et ζ (var. Monteoru)	Podet, Gura Văii, Poduri - B ₂ , Calu-Piatra Șoimului	Cucuteni - B ₂ , Ștefănești-Stircea
	B _{2a} , ε et ζ	Frumușica, Mărgineni, Viișoara - Tg. Trotuș - B ₂	Cucuteni - B ₂ , Valea Lupului, Trușești, Glăvăneștii Vechi
B ₁	B _{1b} , ε et δ (?)	Răucești, Pometea, Petricani, Hlăpești, Borlești, Frumușica - B ₁	Cucuteni - B ₁ , Valea Lupului - B ₁ , Prigoreni Mici, Drăgușeni-Suceava
	B _{1a} , γ , δ , ε	Ghelăiești, Văleni-Botești, Răcăciuni, Poduri, Văleni-Piatra Neamț, Viișoara-Tg. Trotuș - B ₁	?

Le moment de début de l'étape B₁, présent seulement dans la zone Subcarpatique, peut être considéré contemporain à la fin de l'étape Cucuteni A-B₂ des autres régions de la Moldavie. Dans notre périodisation manque l'étape B₃ qui ne se justifie que du point de vue de l'analyse stylistique. La continuité du décor peint de style ζ , en grande partie dégénéré et contaminé par les éléments culturels steppiques, observé sur la céramique de type Gorodsk et de Horodiștea-Erbiceni I, est une réalité qui indique la continuité de la population Cucuténienne, mais dans une période historique nouvelle, définie par des formes nouvelles d'économie et de vie sociale. Le décor de style ζ représente une continuité d'ordre spirituel si l'on tient compte aussi du caractère conservatif des conceptions de culte, qui persistent le long des périodes historiques différentes, que de la conservation de quelques traditions par la population assimilée aux formes nouvelles de la structure économique et sociale. Ces dernières définissent chaque période historique. La culture de Horodiștea-Erbiceni I présente des différences nettes, économiques et sociales, et ne peut pas être considérée comme une étape de l'énéolithique final. On a précisé puis le fait que dans la zone Subcarpatique de la Moldavie on n'a pas identifié jusqu'à présent d'habitats de type Horodiștea-Erbiceni I et donc la supposée étape B₃ ne peut exister ici ni même comme une continuité stylistique.

B. Synchronismes. On a établi des parallèles entre la phase Cucuteni B de l'aire submontagneuse et l'évolution de l'énéolithique des autres zones et

même avec les débuts de la période de transition à l'âge du Bronze. Le raccordement des étapes Cucuteni B₁ et B₂ à la périodisation des habitats de l'aire Tripolie est encore difficile. Après avoir passé en revue les tentatives des autres chercheurs, on a abouti à la conclusion que, à l'état actuel des recherches, quand la stratigraphie et la stylistique des complexes des deux grands groupes d'habitats - de l'aire Cucuteni et de l'aire Tripolie - ne peuvent pas être mises dans un accord parfait, il faut se contenter avec une parallèle globale Cucuteni B = Tripolie C/ I - γ/I. À cela il faut ajouter aussi le fait que les habitats Tripolie sont entrés plus avant en contact avec les éléments steppiques de type Gorodsk et Usatovo, ce qui a déterminé certains retards naturels de l'évolution du décor et a contribué à sa dégénérescence. VI. Dumitrescu a établi des synchronismes entre les phases Cucuteni A-B et B avec la culture Bodrogkeresztúr et nous avons vérifié ces rapports à base de la céramique aux anses dites „à pastilles” découverte dans les habitats de Văleni-Piatra Neamț et de Poduri-Bacău. On a précisé que l'étape Cucuteni B₁ est parallèle à l'étape Bodrogkeresztúr II, à l'horizon Herculane II - Sălcuța IV - Gumelnița B₂. Par l'intermédiaire de la céramique Cucuteni C, l'étape Cucuteni B₁ a été synchronisée avec la phase Srednyj Stog II, avec les débuts de la culture de Gorodsk et, probablement, avec une phase de la culture de Mikhailovka qui évoluait vers la culture de Usatovo. À partir du fait que dans aucune des phases de la culture Cernavoda I on ne connaît des éléments céramiques de l'étape Cucuteni B₁, et comme, d'une part, dans aucune des phases de la culture Cernavoda I on ne connaît des éléments céramiques de l'étape Cucuteni B₁ et dans les habitats de Cernavoda, de Hirșova et de Chirnogi, attribué à la phase Cernavoda I_b, on ne connaît pas d'éléments Cucuteni A-B, et comme, d'autre part, dans les habitats Cernavoda I_c il y a des importations Cucuteni B₂, l'étape Cucuteni B₁ a été synchronisée avec la fin de la phase Cernavoda I_b et les débuts de la phase I_c. À partir des éléments céramiques cucuténiens, de style ζ, des habitats de type Cernavoda de Rîmnicelu, de Sărata Monteoru et de Pietroasele ainsi que de la céramique „variante Monteoru” (Cucuteni D) trouvée dans les habitats cucuténiens de Podei-Tg. Ocna, de Gura Văii-Onești, de Poduri-Bacău, le niveau B₂, et de Calu-Piatra Șoimului, l'étape Cucuteni B₂ a été parallélisée avec la phase Cernavoda I_c, toutes les deux marquant la fin de l'énéolithique. Tenant compte des synchronismes existant entre la culture de Cucuteni et la culture Trichterbecher, postulés par H. Dumitrescu, ainsi que des relations de la culture Trichterbecher avec la culture des amphores sphériques, d'une part, et de cette dernière et l'étape Tripolie C/I tardive et d'éléments de stratigraphie des zones avoisinantes d'autre part, on a synchronisé l'étape Cucuteni B₁ avec la dernière phase de la culture Trichterbecher, et l'étape B₂ avec la culture Horodiștea-Erbiceni I des autres régions de la Moldavie et avec les débuts de la pénétration de la culture des amphores sphériques dans la zone Subcarpatique. L'étape

Cucuteni B₂ marque aussi les débuts de la période de transition à l'âge du Bronze dans l'aire submontagneuse. La présence de quelques éléments céramiques de type Foltești dans les habitats de l'étape Cucuteni B₂ du sud de la zone Subcarpatique nous a fait supposer un contact entre la fin de la phase Cucuteni B et les débuts de la culture de Foltești au sud de la Moldavie. En ce qui concerne le synchronisme de la phase Cucuteni avec la civilisation égéο-anatolienne, les données dont on dispose actuellement ne sont pas suffisantes pour dresser un schéma acceptable. Mais tenant compte des recherches de Dikili Tash et d'Ezero, ainsi que du synchronisme entre la culture Cernavoda I - Gumelnița B₂ et la Troie I, postulé par S. Morintz et P. Roman, on peut rapporter à ce synchronisme aussi la phase Cucuteni B dans son ensemble.

C. Chronologie absolue. Pour la phase Cucuteni B de la zone Subcarpatique on ne dispose d'aucune date C¹⁴. D'ailleurs, pour l'aire tout entière de la phase Cucuteni B de la Moldavie on dispose seulement de la date obtenue pour l'habitat de Valea Lupului (2980 +/- 60 av.n.è.), attribuée à l'étape Cucuteni B₂. Pour l'étape Tripolie C/I on dispose d'une date de Čapaevka (2920 +/- 100 av.n.è.). Les deux dates placent la fin de la culture de Cucuteni env. 3000 av.n.è.. Les dernières dates concernant une phase antérieure à l'étape Cucuteni B₂ sont celles obtenues pour la phase Cucuteni A: 3390 +/- 80 av.n.è. et 3395 +/- 100 av.n.è. pour l'habitat de Leca-Ungureni et 3405 +/- 100 av.n.è. pour l'habitat de Drăgușeni-Botoșani. En appliquant les corrections plus/ moins, il faudrait placer la fin de la phase Cucuteni A et toute l'évolution des phases A-B et B entre 3250 et 3000 av.n.è., ce qui serait impossible. Par conséquent, comme Vl. Dumitrescu et d'autres chercheurs ont affirmé, la date de 3000 est trop ancienne pour la fin de la phase Cucuteni B. Il n'est pas exclu que la date C¹⁴ de Valea Lupului appartienne au niveau B₁, ce qui serait plus plausible et en concordance avec les synchronismes proposés pour cette étape. Le synchronisme Cucuteni B₁ - Bodrogkeresztúr apporte d'autres dates toujours à l'appui de cette hypothèse. La culture de Bodrogkeresztúr est parallélisée avec la culture de Balaton dont les dates C¹⁴ (2940 +/- 80 av.n.è. et 2830 +/- 80 av.n.è.) sont proches de celles de Valea Lupului et de Čapaevka. D'autre part, pour la culture Cernavoda I on a retenu la date de 2600 +/- 100 av.n.è. La contemporanéité certe entre la phase Cernavoda Ic et l'étape Cucuteni B₂ indique le fait que la phase Cucuteni B n'a pas pu avoir sa fin à 2900 av.n.è., mais env. à 2600 av.n.è. À l'appui de cette date de fin de l'énéolithique vient aussi la date de 2675 +/- 40 av.n.è. de Zarebowo-Pologne, attribuée à la culture des amphores sphériques et sur cette base on soutient la contemporanéité partielle de la culture Trichterbecher, de la phase tardive Wiorek, avec la culture des amphores sphériques. Tenant compte du synchronisme Cucuteni B - Trichterbecher et de la proximité de la date de celle obtenue pour Cernavoda I, la

date de 2600 av.n.è. peut être acceptée aussi pour la fin de la culture de Cucuteni. D'autre part, les débuts du Bronze ancien d'Ezero ont été datés à 2750 av.n.è. Ayant en vue que cette date est postérieure à Cernavoda I - Gumelnița B₂ - Sălcuța IV et qu'elle se synchronise avec les débuts de la période de transition du nord du Danube et appliquant la tolérance plus-minus, la fin de l'énéolithique peut être datée autour de 2600 av.n.è. Dans ce but, on a annexé à l'ouvrage un tableau des synchronismes et de la datation absolue des étapes Cucuteni B.

IX. CONSIDÉRATIONS FINALES

A. Habitats. Les communautés de la phase Cucuteni B, situées le long des vallées n'ont pas manifesté une prédilection pour les habitats hauts ou bas. Aussi, si dans d'autres zones de la Moldavie l'habitat de la phase B „monte” sur des formes de relief plus hautes, dans l'aire submontagneuse il „descend” aussi sur les terrasses moyennes et sur les lieux bas. Les causes de l'établissement sur des lieux bas sont encore difficilement à définir. Mais tous les habitats ont pris naissance comme suite des facteurs multiples, surtout d'ordre économique. La plupart des habitats occupent les places des habitats antérieurs. L'habitat de longue durée, durant des phases et des étapes différentes, sur la même place a eu aussi des conséquences négatives sur l'évolution des communautés de la phase Cucuteni B qui changent leur place plus fréquemment que celles des phases antérieures. L'exploitation de longue durée des mêmes terrains a mené à l'épuisement du sol et a déterminé un habitat d'une plus courte durée sur la même place. C'est ce qui explique aussi le fait que la plupart des stations Cucuteni B appartiennent aux habitats à une seule couche de dépôts de la phase finale de la culture: Ghelăiești, Văleni-Piatra Neamț, Girov, Petricani, Hlăpești, Borlești, Mărgineni, Viișoara-Tg. Trotuș, Gura Văii-Onești, etc. Ainsi, on a mis en relief le début d'un phénomène d'instabilité des habitats, de changement de place, à la recherche de terrains nouveaux favorables à la culture des plantes. En ce qui concerne les constructions faites par les communautés de la phase Cucuteni B, à partir des données des découvertes de la zone submontagneuse, corroborées avec les données obtenues dans d'autres habitats de la culture de Cucuteni, on a montré qu'il y avait au moins deux systèmes techniques de construction d'habitations. Un système avait les pieux fichés dans le sol et l'autre avait les pieux sur des patins. Entre ceux-ci il y avait de petites différences d'un habitat à l'autre et même d'une maison à l'autre dans le cadre du même habitat. Des différences plus grandes et des systèmes techniques différents apparaissent surtout en ce qui concerne les parois. On a insisté sur le système de construction. On a montré que l'analyse de celui-ci a été fondée pour la plupart des cas sur les modèles en miniatures, mais ceux-ci ne sont pas définitoires. Les modèles en miniature ne répètent pas les maisons ordinaires.

Ceux-ci sont plutôt des images des habitations-sanctuaires. Les constructions destinées à la divinité, aux pratiques cultuelles avaient de toute façon des caractéristiques distinctes par rapport aux maisons ordinaires. En fonction du système technique utilisé, les demeures étaient plus ou moins résistantes. Sur les 60 habitations Cucuteni B, dont 46 de l'étape B₁ et 14 de l'étape B₂, présentées dans notre ouvrage, la plupart ont été construites sur des patins en bois, ayant les parois faites de verges (type haie) ou, quelquefois, de mandriers. Construites directement sur le sol, dont quelques-unes au plancher en argile qui n'a pas été cuit initialement, les maisons de la zone Subcarpatique ont eu des dimensions petites, n'ont pas eu des compartiments et, en général, ont été moins résistantes par rapport aux celles de la phase antérieure. Ce fait est du, probablement, au même phénomène qui a imposé l'habitat de courte durée et les changements fréquents des habitats. La disposition organisée des habitations à l'intérieur des habitats montre des préoccupations de systématisation dont les causes sont à chercher, probablement, non seulement dans l'intention de conférer à ceux-ci un caractère fortifié, mais aussi dans l'organisation sociale des communautés ou dans les conceptions de culte qui imposaient un certain ordre du monde. Relatif à la disparition des demeures par incendies, on a rejeté l'hypothèse que, après une certaine période, les habitants incendiaient leurs propres maisons avant de quitter l'habitat. Nous sommes d'accord avec les hypothèses qui parlent d'incendies accidentaux ou d'incendies provoqués par les rivalités intercommunautaires qui trouvaient leur source dans les différenciations économiques entre habitats.

B. Développement économique et sociale. On a commencé par souligner que la base économique des communautés Cucuteni B a continué être la culture des plantes. Bien qu'on ne dispose pas de beaucoup de restes végétaux (dont quelques-uns ne sont pas déterminés) provenant de la phase Cucuteni B de la zone Subcarpatique, la culture des plantes par les cultures archéologiques antérieures ou contemporaines, voisines et apparentées nous autorisent à supposer que celle-ci a été utilisée aussi par les communautés de la dernière phase de cette culture. Après avoir passé en revue les témoignages concernant la culture des plantes, on a fait une analyse de la céréaliculture, de la culture des plantes techniques, du jardinage et de l'arboriculture. On s'est penché aussi sur le système de culture des plantes; nous sommes d'accord avec les hypothèses concernant la rotation des cultures. On a souligné aussi la pratique de sélectionner les semences, l'utilisation des plantes originaires du Proche Orient ainsi que les outils et les procédés techniques du labourage. A partir des reconstitutions à l'aide des pièces en pierre et en bois dont on dispose, on a analysé l'utilisation des outils à labourer tractés par les animaux et on a abouti à la conclusion de l'utilisation plus fréquente de l'araire sans patin, plus adéquat

aux terrains boisés et friches de la zone submontagneuse. On a souligné puis le rôle des autres outils dans la culture des plantes qui dans cette zone avait atteint un niveau comparable à celui du Proche Orient. Mais, tenant compte des restes céréaliers rares, du fait que les tribus de la phase Cucuteni B avaient hérité des procédés anciens qui n'avaient pas évolué depuis presque un millénaire, de leur utilisation sur les mêmes champs, on a considéré que tous ces phénomènes ont joué un certain rôle dans le processus d'achèvement de la culture de Cucuteni. On a montré puis qu'une autre branche de base de l'économie des communautés cucuténiennes de la phase B était l'élevage. À partir des pourcentages ostéologiques comparés avec ceux obtenus pour les habitats des autres phases, on a montré que dans la phase Cucuteni B l'élevage n'a pas connu un rôle plus important par rapport aux périodes antérieures et on a maintenu le rapport entre l'élevage et l'agriculture. On a présenté les espèces d'animaux domestiques des habitats de la phase Cucuteni B, ainsi que leur mode d'utilisation possible. Si l'on dispose des preuves concernant l'élevage des bovins et leur utilisation à la traction, les données archéologiques et paléontologiques n'offrent pas de possibilité d'affirmer des choses pareilles en ce qui concerne le cheval domestique. Celui-ci est peu représenté par les restes ostéologiques dans les habitats de la phase Cucuteni B et on ne dispose pas de preuves s'il avait été apprivoisé ou non. Pourtant, le contact des tribus Cucuteni B avec les populations steppiques, surtout à la fin de l'énéolithique, n'exclut pas totalement l'utilisation du cheval domestique. On a présenté aussi les branches économiques à caractère secondaire: la chasse, la pêche et la cueillette. Durant la phase Cucuteni B, on a enregistré une diminution de la chasse par rapport aux phases antérieures. On a présenté le gibier et les méthodes de chasse. On a souligné aussi le fait que les eaux de la zone Subcarpatique ont offert une ichtyofaune riche et on a présenté les procédés techniques de la pêche. Quant à la cueillette, on a montré que la zone submontagneuse offrait des escargots et des coquilles, mais surtout des fruits de forêt et les restes de ceux-ci trouvés à l'intérieur des habitats nous déterminent à supposer que la cueillette était une occupation fréquente. Nous avons insisté puis sur les métiers. On a montré que ceux-ci ont connu une large gamme imposée par la nécessité de réaliser des outils, des constructions, de l'outillage domestique, des vêtements, etc. On a souligné qu'on peut identifier le travail de la pierre, du bois, de l'os, du bois de cerf, des produits animaliers (fourrures, peaux, laine, etc.) et des plantes techniques, la poterie et la métallurgie du cuivre. On a exprimé certaines opinions concernant la spécialisation des artisans, en montrant le caractère restreint de la spécialisation à l'intérieur de chaque communauté. Cette affirmation est soutenue par l'absence des ateliers qui produisent pour une zone plus large et par le fait que les métiers continuaient à être liés aux besoins

domestiques immédiats. On a mis en évidence l'existence d'une activité réduite d'échange et les conséquences de celle-ci sur l'évolution de l'énéolithique. Les connaissances techniques n'ont pas évolué d'une façon linéaire durant tout l'énéolithique. Voilà pourquoi les outils et les métiers de la phase Cucuteni B n'attestent pas de progrès technique par rapport aux phases précédentes. En général, la technique de production des outils et de tous les biens a resté dans un état d'immobilisme, d'une répétition continue. Ce fait a contribué au niveau statique, non-évolutif de la culture des plantes et de l'élevage. Il s'agit d'un facteur essentiel qui, ajouté au phénomène d'épuisement du sol, aux échanges intertribales réduites, a contribué à la fin de l'énéolithique en tant que période.

Sur le plan de l'organisation sociale, on a montré, ayant en vue l'économie des tribus Cucuteni B, que tous les éléments indiquent une forme patriarcale. Au sujet de la vie spirituelle, on a montré qu'elle était dominée par des cultes de vieille tradition, ayant comme élément central le culte de la fertilité et, peut-être, une représentation de celui-ci dans l'iconographie et le symbolisme des motifs décoratifs de la céramique relèvent l'unité stylistique et idéologique de l'art et de la spiritualité des communautés de la phase B avec celles des phases antérieures de la culture de Cucuteni. On a remarqué que les phénomènes qui se manifestaient dans la vie économique ont mené à la ressuscitation des cultes très anciens, peut-être à cause du besoin d'augmenter la fertilité des terrains, ont mené à une diversification plus grande de la plastique et de la liberté d'expression: *Magna Dea - Mater* apparaît maintenant aussi comme celle qui engendre la vie, pas toujours par parthogénèse, mais aussi par l'hypostase d'androgyné. L'analyse des découvertes a relevé que les facteurs déterminant la fin de l'énéolithique et surtout de la culture de Cucuteni dans l'aire submontagneuse ont été d'ordre économique interne. Les facteurs extérieurs, en espèce la pénétration des populations steppiques, ont agrandi la gravité de la situation interne, mais n'ont détruit ni la population, ni le vieux système économique. Par contre, celles-ci ont apporté des éléments nouveaux d'ordre économique, surtout dans le domaine de l'élevage, ont repris quelques éléments énéolithiques, réalisant une économie mixte où l'élevage avait le rôle dominant. Ayant, possiblement, des éléments communs d'organisation sociale, les communautés énéolithiques ont adhéré graduellement aux formes économiques nouvelles, ce qui a permis une symbiose culturelle et ethnique qui explique d'ailleurs la continuité des éléments cucuténiens dans le cadre des cultures du début de la période de transition à l'âge du Bronze. Ce phénomène n'a pas eu lieu sur toute l'aire de la phase Cucuteni B, mais, possiblement, premièrement entre Siret et Prut (culture de Horodiștea I - Erbiceni I) et un peu plus tard dans la zone Subcarpatique. Le processus de symbiose s'est manifesté surtout par la présence de la céramique de type C qui, ne pouvant pas produire des modifications structurales, a ouvert la voie de la prochaine synthèse. Dans

la zone Subcarpatique de la Moldavie, comme il a résulté de la présentation des relations des tribus Cucuteni B avec les populations voisines, on relève un autre aspect aussi. Les liaisons des communautés cucuténiennes d'ici avec d'autres zones ont été beaucoup plus restreintes. Au Sud-Est de la Transylvanie se passaient des transformations amples provoquées par l'apparition de l'horizon Herculane II. Les échanges des communautés Cucuteni B de l'aire submontagneuse de la Moldavie avec cette zone n'ont pas été interrompus, mais ils étaient assez faibles, étant empêchés peut-être par la barrière montagneuse. À l'Est avait lieu le processus d'avancement de la culture Horodiștea, et au Sud la culture Cernavoda I avait interrompu les liaisons déjà dès la phase Cucuteni A-B. Seulement dans la dernière partie de l'étape Cucuteni B₂ les liaisons entre les communautés de la zone Subcarpatique seront reprises et orientées vers le Sud par l'intermédiaire de la phase Cernavoda Ic. Donc, une longue période, celles-ci ont été dans l'impossibilité de bénéficier de l'impulse du Sud. Au Nord, la culture Trichterbecher arrivait à sa fin et les communautés de la culture des amphores sphériques exerçaient leur pression. Donc, les communautés Cucuteni B de la zone Subcarpatique ont évolué seulement sur la voie interne, ce qui a fait que les facteurs mentionnés leur impriment une note d'involution.

Traduction de Marius Alexianu

LÉGENDES DES FIGURES

- Fig. 1** La zone subcarpatique de la Moldavie et la diffusion des habitats Cucuteni B.
- Fig. 2** Plans d'habitats: 1, Ghelăiești-Nedeia; 2, "Cetățuia" Văleni-Piatra Neamț.
- Fig. 3** Plans d'habitats: 1, Calu-Piatra Șoimului (d'après R. Vulpe); 2, Podei-Tg. Ocna (d'après C. Matasă).
- Fig. 4** Habitats Cucuteni B: 1, Ghelăiești-Nedeia; 2, Dealul Dactei-Hlăpești; 3, "Cetățuia" Mărgineni-Bacău; 4, Dealul Ghindaru-Poduri.
- Fig. 5** Plans des fouilles de l'habitat Ghelăiești-Nedeia.
- Fig. 6** Profils de Ghelăiești-Nedeia: 1, fossé I; 2, fossé III; 3, fossé VI.
- Fig. 7** Plans et profils de Podei-Tg. Ocna (fouilles de 1973): 1-2, plan et profil du fossé II et III.
- Fig. 8** Plans de fouilles: a, "Cetățuia" Văleni-Piatra Neamț (1974-1977); b, "Cetățuia" Mărgineni-Bacău (d'après Dan Monah).
- Fig. 9** Profils de fossés et de fosses: 1, Mărgineni-Bacău, habitation 4; 2-5, Văleni-Piatra Neamț (2, fossé V; 3, fossé I; 4, fosse no. 9; 5, fosse no. 11).
- Fig. 10** Plans de fouilles et profils: 1-2, Dealul Mare-Borlești; 3-4, Vișoara-Tg. Trotuș (d'après A. Nițu et C. Buzdugan).
- Fig. 11** Plan et profil de l'habitat Dealul Dactei-Hlăpești: 1, fossé I; 2, fossé II; 3, profil du fossé I: a) habitations; b) sol végétal; c) couche Cucuteni; d) sol archéologiquement stérile; e) foyer; f) fosses Cucuteni B; g) torchis.
- Fig. 12** Habitats et complexes *in situ* Cucuteni B: 1-2, "Cetățuia" Văleni-Piatra Neamț, habitation no. 2; 3, 5, Ghelăiești-Nedeia (3, habitation no. 6; 5, habitation no. 8); 4, 6, 8, Poduri (4, 6, habitation no. 14; 8, sanctuaire aux têtes de bovins, fossé III); 7, "Cetățuia" Mărgineni-Bacău (habitation no. 4).
- Fig. 13** Outils en silex (1-15) et en grès (16-17): 1-2, 4-6, 11, 15-17, Văleni-Piatra Neamț (1, 16-17, habitation 2; 2, 4, habitation 6; 5, SII; 6, habitation 1; 11, fosse 2; 13, 15, habitation 1); 3, 7-10, 12, 14, Ghelăiești (3, 7, habitation 8; 8, SII; 9, habitation 9; 10, 12, fosse 8; 14, habitation 13).
- Fig. 14** Lames (1-4), racloirs (5-13, 18-19), burins (14-15) et pointes de flèches (16-17, 20-22) en silex: 1, 3-5, 7, 9-18, 20-22, Ghelăiești (1, habitation 8; 3-4, 12, 15, habitation 7; 2, 5, 7, 11, 13, SIV; 9, 16, SII; 10, 14, 18, habitation 11; 17, 22, SI; 20, SIII); 6, 8, 19, Văleni-Piatra Neamț.
- Fig. 15** Outils en silex (1-4, 6-10) et en grès (5): 1-2, 7-8, Hlăpești (1-2, SI; 7-8, habitation 1); 3, 5, Văleni-Piatra Neamț (3, habitation 6; 5, habitation 2); 4, 6, 10, Ghelăiești (4, SII; 6, 10, SIV); 9, Pometea-Tg. Neamț.
- Fig. 16** Racloirs et noyaux en silex: 1, Ghelăiești, habitation 9; 2-4, Văleni-Piatra Neamț, habitation 1.
- Fig. 17** Percuteurs en silex (1-2) et en silicolithe (3-4, 11), noyen en silex (5), pièce frotteuse en silicolithe (6-8), polisseur en silicolithe (9), plaque en pierre (10) et moulin à bras (12): 1-3, 5, 7, 9, Ghelăiești; 4, 6, 8, 11, Văleni-Piatra Neamț; 10, 12, Podei.
- Fig. 18** Haches et soc en pierre: 1-4, Ghelăiești (1-2, habitation 14; 3, habitation 6; 4, habitation 3); 6, Mătăhuia-Dobreni.
- Fig. 19** Ciseaux et haches en pierre: 1-2, 4, 7, 9, Ghelăiești (1, 4-7, SI; 2, SII; 9, S I); 3, Hlăpești, habitation 1; 5-6, 8, 10, Văleni Piatra Neamț (5, 8, 10, SI; 6, S II).

- Fig. 20** Outils en bois de cerf: 1, 6, Văleni-Piatra Neamț, SI; 2-4, 6, Ghelăiești; 5, Podei; 7, Frumușica.
- Fig. 21** Outils en bois de cerf et en os: 1, 3-5, 7, 9, 12-13, Ghelăiești; 2, Calu-Piatra-Șoimului; 6, Podei; 8, 10-11, Hlăpești; 14, Mărginehi.
- Fig. 22** Outils en os (1-13) et en bois de cerf (14): 1, 9, Mărgineni; 2-3, 5, 7-8, 10, 12-14, Ghelăiești; 4, Hlăpești; 6, Frumușica; 11, Podei-Tg. Ocna.
- Fig. 23** Poignards (1-2, 4), perçoir (3) et ciseau (5) en cuivre: 1, Frumușica; 2, 5, Viișoara-Tg. Trotuș (fosses nos. 8 et 4); 3-4, Podei.
- Fig. 24** Haches à tranchants opposés en cuivre (1-3, 6-8) et en terre cuite (4) et petite serpe en cuivre (5): 1, Bistrița-Neamț, Sărata-Piatra Neamț; 3, Calu-Piatra Șoimului; 4, Mărgineni; 5-8, Podei-Tg. Ocna.
- Fig. 25** Fragment architectonique (1), rondelle en céramique (2) et poids en terre cuite (3-5): 1, 2-4, Ghelăiești; 5, Podei.
- Fig. 26** Reconstitution des outils à labourer aux socs en bois de cerf (1, 3) et des systèmes à modeler les vases sur des dispositifs rotatifs (2, 4-5).
- Fig. 27** Fragment de table rotative à modeler la céramique (1), poids en terre cuite (2-3), fragments céramiques aux empreintes de tissu (4-5), métiers à tisser aux poids expérimentés par I. Săvescu (6-7): 1, 3, Ghelăiești (habitation 9; 3, habitation 8); 2, Hlăpești, habitation 1; 4, Frumușica; 5, Ghelăiești.
- Fig. 28** Formes céramiques: verres ou coupes (1, 1a, 1b, 1c, 1d); petites amphores (2, 2a, 2b); amphores et vases bitronconiques (3, 3a, 3b, 3c, 3d, 3e, 3f, 3g); vases piriformes (4, 4a, 4b); convercles (5, 5a, 5b, 5c, 5d, 5e, 6, 6a, 6b); cratères ou vases à l'épaule proéminent (7, 7a, 7b, 7c, 7d, 7e, 7f), écuelles (8, 8a, 8b); soupières (9, 10); coupes à pied (11, 11a, 11b, 11c); vase "binocle" (12); vases doubles (13, 13a); louche (14); vases prismatiques (15, 16, 17); formes céramiques variante Monteoru (18, 19, 19a); formes de la céramique d'usage commun, non-peintes (20, 20a, 20b, 20c, 20d, 21, 21a, 22); formes céramiques de type Cucuteni C (23, 23a, 24, 25, 26, 27).
- Fig. 29** Décor de la céramique Cucuteni A-B des habitations Cucuteni B₁: 1-8, 10-13, Ghelăiești-Nedeia; 9, Poduri-Bacău, habitation 14.
- Fig. 30** Céramique Cucuteni A-B et B des habitations: Ghelăiești-Nedeia (1-2, 4-8); Văleni-Piatra Neamț (3, 10) et Poduri (9, 11).
- Fig. 31** Décor des verres Cucuteni B₁ (1-6, 8-9) et B₂ (7): 1-5, 9, Ghelăiești (1-3, habitation 5; 4, habitation 1; 5, fosse no. 12; 9, habitation 3); 6, Văleni-Botești; 7, Mărgineni-Bacău; 8, Frumușica.
- Fig. 32** Décor des verres Cucuteni B₁ (2-10) et B₂ (1): 1-2, 4, Frumușica; 3, 5-10, Văleni-Piatra Neamț (3, 5, habitation 2; 6, SI; 7, 9, habitation 1; 8, habitation 4; 10, habitation 8).
- Fig. 33** Décor des verres Cucuteni B₁ (4-5) et B₂ (1-2, 5): 1, 3, Frumușica; 2, Mărgineni-Bacău; 4-5, Tirpești (d'après S. Marinescu-Bîlcu); 6, Gura Văii (d'après A. Nițu, C. Buzdugan et C. Eminovici).
- Fig. 34** Décor zoomorphe Cucuteni B₁ sur verres: 1-2, Ghelăiești (1, habitation 3; 2, habitation 8); 3, Văleni-Piatra Neamț (d'après H. Dumitrescu); 4, Frumușica (d'après C. Matasă).
- Fig. 35** Décor des verres Cucuteni B₁ (3, 6-8) et B₂ (1-2, 4-5): 1, 6, Frumușica; 2, Viișoara-Tg. Trotuș; 3, 7-8, Ghelăiești (3, 7, habitation 3; 8, habitation 12); 4, Gura Văii, habitation 2; 5, Podei-Tg. Ocna (d'après C. Matasă).
- Fig. 36** Décor des verres Cucuteni B₂ (1-3), louche B₁ (4) et fragment de vase bitronconique (5): 1-3, Poduri, SIII; 4, Văleni-Piatra Neamț, habitation 2; 5, Frumușica (d'après C. Matasă).

- Fig. 37** Décor des vases bitronconiques Cucuteni B₁ (1) et B₂ (2-3): 1, Frumușica; 2-3, Mărgineni-Bacău, habitation 1.
- Fig. 38** Décor des vases bitronconiques Cucuteni B₂ de Podei-Tg. Ocna (d'après C. Matasă).
- Fig. 39** Décor des vases bitronconiques Cucuteni B₁ (1-3) et B₂ (4): 1-2, Ghelăiești, habitation 1; 3, Văleni-Piatra Neamț, habitation 8; 4, Poduri.
- Fig. 40** Décor des amphores de Ghelăiești (Cucuteni B₁).
- Fig. 41** Décor des cratères Cucuteni B₁ (1, 4) et B₂ (2-3, 5-8): 1, Văleni-Piatra Neamț; 2-3, Mărgineni; 4, Ghelăiești; 5-8, Podei.
- Fig. 42** Vases bitronconiques Cucuteni B₂: 1, Podei-Tg. Ocna (d'après C. Matasă); 2, Vișoara-Tg. Trotuș, habitation 3.
- Fig. 43** Vases piriformes Cucuteni B₁ (1-3) et B₂ (4): 1, Văleni-Piatra Neamț, habitation 1; 2-3, Ghelăiești (2, habitation 5; 3, habitation 1); 4, Podei-Tg. Ocna, habitation 3.
- Fig. 44** Petites amphores (2, 5-6) et vases bitronconiques (4) Cucuteni B₁; vase piriforme B₂ (7); 1, 7, Podei; 2, Văleni-Piatra Neamț, habitation 1; 3, Frumușica; 4-6, Ghelăiești (4-5, habitation 1; 6, habitation 6); 8, Gura Văii, fosse 10.
- Fig. 45** Vases piriformes Cucuteni B₁ (1-3) et B₂ (4): 1, Văleni-Piatra Neamț, habitation 1; 2-3, Ghelăiești (2, habitation 5; 3, habitation 1); 4, Podei-Tg. Ocna, habitation 3.
- Fig. 46** Décor des amphores B₁ (1-6, 9) et B₂ (7-8, 10-11): 1, 3, 5, 9, Văleni-Piatra Neamț; 2, 4, 6, Ghelăiești; 7, Poduri; 8, 10-11, Podei-Tg. Ocna.
- Fig. 47** Vase à l'épaule proéminent Cucuteni B₂ de Podei-Tg. Ocna: 1-7, d'après C. Matasă.
- Fig. 48** Vase à l'épaule proéminent Cucuteni B₂: 1-8, 10, Podei-Tg. Ocna (1-8, d'après C. Matasă); 10, habitation 3; 9, Gura Văii, SV, d'après A. Nițu, C. Buzdugan et C. Eminovici.
- Fig. 49** Couvercles Cucuteni B₁ (1, 3) et B₂ (2, 5) et coupes à pied B₂ (4, 6-7): 1, 3, Văleni-Piatra Neamț (1, habitation 8; 3, habitation 1); 2, 5-7, Podei (5-7, d'après C. Matasă); 4, Mărgineni-Bacău.
- Fig. 50** Décor des couvercles Cucuteni B₁ (1-2) et B₂ (3-5): 1, Ghelăiești, habitation 3; 2, Văleni-Piatra Neamț, habitation 8; 3, Mărgineni, habitation 4; 4-5, Frumușica (d'après C. Matasă).
- Fig. 51** Décor des couvercles Cucuteni B₁ (1, 4) et B₂ (2-3): 1, Văleni-Piatra Neamț, habitation 2; 2, Mărgineni, habitation 4; 3, Costișa-Neamț; 4, Ghelăiești, habitation 5.
- Fig. 52** Coupes à pied de Podei-Tg. Ocna: 1, d'après C. Matasă; 2-4, habitation 3/1973.
- Fig. 53** Cratères Cucuteni B₁ (1, 3), écuelles B₁ (2, 4-7, 9) et B₂ (8, 10) et coupe à pied B₁ (11): 1, 5, 9, Văleni-Piatra Neamț (1, habitation 6; 5, 9, d'après H. Dumitrescu); 2-4, 6-7, Ghelăiești (2, 4, 6, SI; 7, habitation 1); 8, 10, Mărgineni; 11, Poduri, habitation 14.
- Fig. 54** Décor des écuelles Cucuteni B₁ (3) et B₂ (1-2, 4-6): 1-2, 5, Podei-Tg. Ocna; 3, Frumușica (d'après C. Matasă); 4, Vermești-Comănești; 6, Mărgineni, habitation 1.
- Fig. 55** Décor des écuelles B₁ (1-3) et B₂ (4-12): 1, Ghelăiești, habitation 14; 2-3, 6, 9, 11, Frumușica (d'après C. Matasă); 4, 7, Gura Văii (4, habitation 2; 7, SIII); 5, 8, 10, 12, Podei (d'après C. Matasă).
- Fig. 56** Écuelles (1-2, 7) et soupières (3-6), B₁ (1-2) et B₂ (3-7): 1, Văleni-Piatra Neamț;

2, Tîrpești (d'après S. Marinescu-Bîlcu); 3, 6, Podei-Tg. Ocna; 4, Frumușica (d'après C. Matasă); 5, Calu-Piatra Șoimului (d'après R. Vulpe); 7, Mărgineni-Bacău.

- Fig. 57** Écuellen (1-2) et soupières (3-6): 1, Ghelăiești, habitation 2; 2, 5-6, Podei (d'après C. Matasă); 3-4, Mărgineni-Bacău.
- Fig. 58** Décor des écuellen B₁ (3-4) et B₂ (1-2, 5-7): 1-3, 5-6, Poduri-Bacău; 4, Răucești; 7, Costișa.
- Fig. 59** Céramique aux anses dites "à pastilles" (1, 3) et céramique de type C (2, 4-8): 1, 6, Văleni-Piatra Neamț, habitation 2; 2, Răucești; 3, 7, Poduri-Bacău, habitation 14; 4, Costișa; 5, Hlăpești, habitation 1; 8, Ghelăiești-Nedeia.
- Fig. 60** Céramique Cucuteni C: 1-3, 8, Ghelăiești-Nedeia (1, habitation 8; 2-3, 8, habitation 3; 4-5, habitation 14); 6, Frumușica; 7, Văleni-Piatra Neamț, habitation 1.
- Fig. 61** Céramique Cucuteni C: 1-3, 5, Văleni-Piatra Neamț (d'après H. Dumitrescu); 4, 6, Ghelăiești, habitation 1; 7, Frumușica (d'après C. Matasă); 8, Podei-Tg. Ocna (d'après C. Matasă).
- Fig. 62** Statuettes anthropomorphes: 1-3, 7-9, Ghelăiești (1-3, habitation 5; 7-9, SI); 4, Costișa; 5, Frumușica; 6, Mărgineni-Bacău.
- Fig. 63** Statuettes anthropomorphes: 1-2, 4-5, Ghelăiești (1, 4, habitation 2; 2, habitation 1; 5, habitation 3); 3, 6, Mărgineni-Bacău; 7, Frumușica; 8, Podei, SII/1973.
- Fig. 64** Statuettes anthropomorphes: 1, 5, Ghelăiești (1, habitation 14; 5, habitation 9); 2-3, Mărgineni-Bacău; 4, Hlăpești, fosse 3; 6, Văleni-Piatra Neamț, habitation 6.
- Fig. 65** Statuettes anthropomorphes: 1, Frumușica; 2, 4-5, Ghelăiești, habitation 11; 4, habitation 1; 5, Habitation 19); 3, Văleni-Piatra Neamț, habitation 1; 6, Fîntînele-Bacău; 7, Urecheni-Neamț.
- Fig. 66** Statuettes anthropomorphes: 1, Ghelăiești, habitation 24; 2, 4, 6, Răucești; 3, Girov; 5, Văleni-Piatra Neamț.
- Fig. 67** *Phalloi* (1-4, 6), pièces en terre cuite (5) et creuset (7): 1-6, Văleni-Piatra Neamț (1-4, 6, habitation 2; 5, habitation 6); Poduri-Bacău, habitation 14.
- Fig. 68** Objets de parure et pièces diverses en terre cuite: 1-2, 8, Mărgineni-Bacău; 3-7, 8-13, Ghelăiești-Nedeia.
- Fig. 69** Protomés et statuettes zoomorphes: 1, 3-4, 7, Mărgineni-Bacău; 2, 6, 9, Ghelăiești; 5, Hlăpești; 8, Văleni-Piatra Neamț.
- Fig. 70** Protomés zoomorphes. 1, Văleni-Piatra Neamț, 2-4, Ghelăiești-Nedeia.
- Fig. 71** Protomés (1-2, 4-5) et statuette zoomorphe (3): 1-2, Podei-Tg. Ocna; 3, Vermești-Comănești; 4, Poduri-Bacău; 5, Ghelăiești.
- Fig. 72** Protomé et statuette zoomorphe appliquée de Podei-Tg. Ocna (1, d'après C. Matasă; 2, d'après R. Vulpe).
- Fig. 73** Vases zoomorphes: 1, Ghelăiești; 2, Văleni-Piatra Neamț; 3, Gura Văii (d'après A. Nițu).

BIBLIOGRAFIE

- Ambrojevici C. — *L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest*, **Dacia**, 3-4, (1927-1932), 1933.
- Andrieșescu I. — *Les fouilles de Sultana*, **Dacia**, 1, 1924.
- Asachi Gh. — **Calendar pentru poporul românesc pe anul 1847**, Iași, 1847.
- Batović S. — *Problema kulta phallosa u Danilskoj kulturi*, **Diadora**, 4, 1968, Zadar.
- Benać A. — *Studien zur Stein- und Kupferzeit im Nordwestlichen Balkan*, **BRGK**, 42, 1962.
- Berciu D. — *Die kreuzschneidige Kupferäxt von Cimișlia, Bezirk Tighina (Bessarabien)*, **WPZ**, 30, 1943.
- Berciu D. — **Contribuții la problemele neoliticului din România, în lumina noilor cercetări**, București, 1961.
- Berciu D. — **Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre**, București, 1966.
- Berlescu N. — *Așezările cucuteniene de la Războieni și Prigoreni Mici (Tirgu Frumos, regiunea Iași)*, **SCS-Iași**, 6, 1955, 3-4.
- Berlescu N. — *Plastica cucuteniană din vechile colecții ale Muzeului de istorie a Moldovei*, **ArhMold**, 2-3, 1964.
- Boehlau J. — *Die Spirale in der Bandkeramik*, **PZ**, 19, 1928.
- Bogaevsky B. L. — **Les instruments de production et les animaux domestiques de Tripolie**, Leningrad, 1937.
- Bogdan R. — *Urme preistorice în Valea Troțușului*, **BCMI**, 24, fasc. 69, 1931.
- Bojoi I., Ichim I. — **Județul Neamț**, București, 1974.
- Brînduș C., Ichim I. — *Asupra unor depozite lacustre din bazinul Trebeșului*, **LS- „Stejarul”**, 1972-1973.
- Brudiu M. — *Despre două sceptre de piatră descoperite în sud-estul Moldovei*, **SCIVA**, 26, 1975, 2.
- Buzdugan C. — *Descoperiri arheologice în depresiunea Onești, Carpica*, 1, 1968.
- Carnegio-Castiglione O. — **I Reniforme della Lagozza**, Torino, 1961.
- Cârciumaru M. — *Determinări polinice în straturi arheologice privind cultivarea plantelor de către omul primitiv*, **TN**, 1973.
- Cârciumaru M., Monah F. — *Raport preliminar privind semințele carbonizate de la Poduri-Dealul Ghindaru, județul Bacău*, **MemAntiq**, 9-11, 1985.
- Cehak H. — *Plastyka eneolityczney kultury ceramiki małowanej w Polsce*, **Światowit**, 14, 1930/31.
- Childe G. — **The Danube in Prehistory**, Londra, 1929.
- Chiribută P. — *Observații preliminare asupra tehnologiei*

Chirica V., Tănăsachi M.

Cojocaru N.

Comșa E.

Comșa E.

Comșa E.

Comșa E.

Corvin-Papiu V.

Courtin J., Erroux J.,

Crîșmaru A.

Cucos Șt.

Cucos Șt.

Cucos Șt.

Cucos Șt.

Cucos Șt.

Cucos Șt.

Cucos Șt.

Cucos Șt.

Cucos Șt.

Cucos Șt.

Cucos Șt.

Cucos Șt.

prelucrării ceramicii din faza Cucuteni B₁ de la Ghelăiești-Nedeia, județul Neamț, **MemAntiq**, 9-11, 1985.

— **Un brăzdar de plug din corn de cerb descoperit la Dolhasca (jud. Suceava), Suceava**, 4, 1977.

— **Perspectivile arheologiei preistorice în județul Neamț**, **ALPR**, 1933-1934.

— **Date despre unelte de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României (istoricul problemei, tipuri-funcționalitate)**, **SCIV**, 23, 1972, 2.

— **Cultivarea plantelor în cursul epocii neolitice pe teritoriul României**, **TN**, 1973.

— **Caracteristicile și însemnătatea cuptoarelor de ars oale din Cucuteni-Ariuşd**, **SCIVA**, 27, 1976, 1.

— **Betrachtungen über den Pflanzenanbau Während der Jungsteinzeit auf dem Gebiet Rumäniens, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte**, I, S, 111-127, Berlin, 1981.

— **Petrografia rocilor sedimentare**, București, 1960.

— **Aperçu sur l'agriculture préhistorique dans le Sud-Est de la France**, **BSPF**, 71/1, 1974.

— **Contribuții la cunoașterea neoliticului din împrejurimile Săvenilor (jud. Botoșani)**, **SCIV**, 21, 1970, 2.

— **Reprezentări antropomorfe în decorul pictat cucutenian de la Ghelăiești, jud. Neamț**, **MemAntiq**, 2, 1970.

— **O așezare neolitică în bazinul Troțușului**, **MemAntiq**, 2, 1970.

— **Reprezentări de încălțăminte în plastica cucuteniană de la Ghelăiești, jud. Neamț**, **MemAntiq**, 3, 1971.

— **Săpăturile arheologice din județul Neamț**, **MemAntiq**, 3, 1971.

— **Noi reprezentări antropomorfe pictate pe ceramica cucuteniană**, **Carpica**, 5, 1972.

— **Un complex ritual cucutenian descoperit la Ghelăiești (jud. Neamț)**, **SCIV**, 24, 1973, 2.

— **Ceramică neolitică din Muzeul Arheologic Piatra Neamț**, **BMA**, I, Piatra Neamț, 1973.

— **Vase neo-eneolitice cu tub și semnificația lor**, **SCIVA**, 25, 1974, 1.

— **Date noi cu privire la faza Cucuteni B din centrul Moldovei**, referat la doctorat, Iași, 1975.

— **Două vase zoomorfe eneolitice**, **Carpica**, 7, 1975.

— **Vase prismatice neo-eneolitice**, **MemAntiq**, 4-5, 1976.

— **Săpăturile arheologice din județul Neamț (III)**, **MemAntiq**, 4-5, 1976.

— **Mărturii din „arhiva” milenară, în Războieni** -

- Valea Albă și împrejurimile. Monografie istorică, economică și social-culturală**, Bacău, 1977.
- Cucoș Șt. — *Decorul spiralic al ceramicii Cucuteni B, Carpica*, 10, 1978.
- Cucoș Șt. — *Săpăturile de la Văleni-Piatra Neamț (1974-1975), MemAntiq*, 6-8, 1981.
- Cucoș Șt. — *Contribuții la cunoașterea începuturilor perioadei de tranziție la epoca bronzului, AMN*, 17, 1982.
- Cucoș Șt. — *Ceramica de „tip C” din aria culturii Cucuteni, MemAntiq*, 9-11, 1985.
- Cucoș Șt., Muraru A. — *Studiu tipologic și petrografic al uneltelor litice din câteva așezări Cucuteni B, MemAntiq*, 9-11, 1985.
- Danilenko V. N. — *Eneolit Ukrainy*, Kiev, 1974.
- David M. — *Relieful regiunii subcarpatice din districtele Neamț și Bacău, BSGR*, t. 50, 1931.
- Demčenko N. A. — *Zemledelčeskie orudija kak material dlja izučeniia etnogeneza i etničeskoj istorii Moldavskogo naroda, MIAE-Chișinău*, 1964.
- Dergačev V. A. — *Pamiatniki pozdnego Tripol'ja*, Chișinău, 1980.
- Deshayes J. — *Dikili Tash, ZNM*, 1970.
- Deshayes J. — *Dikili Tash and the Origin of the Troadic Culture, Archaeology*, 25/3, 1972.
- Dicționarul geografic al județului Neamț*, sub coordonarea lui C. Martiniuc (ms.).
- Dinu M. — *Descoperirile de la Valea Lupului, Iași, ASU-Iași, S.N., Șt. soc.*, 1-2, 1955.
- Dinu M. — *Cercetările arheologice de la Valea Lupului, SCIV*, 6, 1955, 3-4.
- Dinu M. — *Șantierul arheologic Valea Lupului, Materiale*, 3, 1957.
- Dinu M. — *Contribuții la problema amforelor sferice pe teritoriul Moldovei, ArhMold*, 1, 1961.
- Donisă I. — *Geomorfologia văii Bistriței*, București, 1968.
- Dragomir I. T. — *Unele considerații cu privire la modul de construcție al locuințelor din așezările Cucuteni-Tripolie, SCIV*, 13, 1962, 2.
- Dumitrescu H. — *Cercetări arheologice la Văleni (jud. Neamț), SCIV*, 1, 1950, 2.
- Dumitrescu H., Dumitrescu Vi., Matasă C., Mateescu C. — *Șantierul Traian, SCIV*, 3, 1952.
- Dumitrescu H., Mateescu C., Dragomir I. — *Șantierul Traian, SCIV*, 4, 1953, 1-2.
- Dumitrescu H. — *Afinități între cultura „Trichterbecher” și cultura „Cucuteni-Tripolie”, SCIV*, 6, 1955, 3-4.
- Dumitrescu H. — *Șantierul arheologic Traian, Materiale*, 5, 1959.
- Dumitrescu H. — *Șantierul arheologic Traian, Materiale*, 7, 1961.
- Dumitrescu H., Dumitrescu Vi. — *Șantierul arheologic Traian, Materiale*, 9, 1970.
- Dumitrescu Vi. — *La cronologia della ceramica dipinta dell'Europa Orientale, ED*, 4, 1926-1927.
- Dumitrescu Vi. — *Une nouvelle station à céramique peinte dans le nord-ouest de la Moldavie, Dacia*, 3-4, 1933.
- Dumitrescu Vi. — *La station préhistorique de Traian (Dép. de Neamț). Fouilles des années 1936, 1938 et 1940, Dacia*, 9-10, 1945.

- Dumitrescu VI., Dumitrescu H., Petrescu-Dîmbovița M., Gostar N. — **Hăbășești. Monografie arheologică**, București, 1954.
- Dumitrescu VI. — **Complexul cultural Cucuteni**, în **Istoria României**, vol. 1, București, 1960.
- Dumitrescu VI. — **Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie**, **SCIV**, 14, 1 și 2, 1963.
- Dumitrescu VI. — **Considerații asupra fazei finale a culturii Cucuteni-Tripolie**, **OmCP-Iași**, București, 1965.
- Dumitrescu VI., Bănățeanu T. — **À propos d'un soc de charrue primitive, en bois de cerf, découvert dans la station néolithique de Căscioarele**, **Dacia**, N.S., 9, 1965.
- Dumitrescu VI. — **L'art néolithique en Roumanie**, București, 1968.
- Dumitrescu VI. — **Arta neolitică în România**, București, 1968.
- Dumitrescu VI. — **Cu privire la platformele de lut ars ale locuințelor unor culturi neolitice**, **AMN**, 5, 1968.
- Dumitrescu VI. — **Considerații cu privire la poziția cronologică a culturii Cucuteni în raport cu culturile vecine**, **Apulum**, 7, 1968.
- Dumitrescu VI. — **Quelques aspects des synchronismes des cultures néo-énéolithique et de la période de transition à l'âge du bronze dans l'Europe sud-orientale et le monde égéo-anatoliennes**, **ACIE**, 2, Atena, 1972.
- Dumitrescu VI. — **Cronologia absolută a eneoliticului românesc în lumina datelor C¹⁴**, **Apulum**, 12, 1974.
- Dumitrescu VI. — **La cronologia dell'eneolitico Romano alla luce degli esami C¹⁴**, **PA**, 10, 1974.
- Dumitrescu VI. — **Arta preistorică în România**, București, 1974.
- Dumitrescu VI. — **Arta culturii Cucuteni**, București, 1979.
- Dumitrescu VI. — **Însemnări în legătură cu unele sincronisme**, **MemAntiq**, 6-8, 1981.
- Ellis L. — **Analysis of Cucuteni-Tripolye and Kurgan pottery and the implications for ceramic technology**, **Journal of Indo-European Studies**, 8 (1-2), 1980.
- Ellis L. — **The Cucuteni-Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origins of Complex Society**, **BAR-IS** 217, Oxford, 1984.
- Eliade M. — **Istoria credințelor și ideilor religioase. I. De la epoca de piatră la misterele din Eleusis**, București, 1981.
- Florescu A. C. — **Șantierul arheologic Trușești**, **Materiale**, 5, 1959.
- Florescu A. C. — **Observații asupra sistemului de fortificare al așezărilor cucuteniene din Moldova**, **ArhMold**, 4, 1966.
- Florescu M., Căpitanu V. — **Cercetări arheologice de suprafață în județul Bacău**, **ArhMold**, 6, 1969.
- Garașanin M. — **La chronologie préhistorique du sud-est européen**, **ACIE**, Atena, 1972.
- Georgiev G. I. — **Kulturgruppen der Jungstein und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien**

- Gheție B., Mateescu C. — (Sübulgarien). *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961.
- Gimbutas M. — *The Gods and Goddesses of Old Europe 7000-3500 B.C.*, Londra, 1974.
- Glötz G. — *La civilisation égéene*, Paris, 1923.
- Haimovici S. — *L'étude de la faune néolithique de Truşeşti, ASU-Iaşi*, sec. II, Şt. Nat., A. Biologie, 6/2, 1960.
- Haimovici S. — *Stravniteknoe izučenie faunističeskaja ostatkov epoch neolita o bronzy naidennyh v poselenii u Valea Lupului, ASU-Iaşi*, sec. II, Şt. Nat., A. Biologie, 8/2, 1962.
- Haimovici S. — *Studiul preliminar al resturilor de faună descoperite în săpăturile din 1961 în staţiunea neolitică de la Cucuteni-Băiceni, ArhMold*, 6, 1969.
- Hartuche N. — *Necropola de la Brăiliţa. Contribuţii la problema eneoliticului final şi trecerii la epoca bronzului tracic la Dunărea de Jos*, teză de doctorat, Bucureşti, 1979.
- Hartuche N., Anastasiu Fl. — *Catalogul selectiv al colecţiei de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976.
- Himner M. — *Etude sur la civilisation prémycénienne dans le bassin de la Mer Noire, d'après des fouilles personnelles, Światowit*, 14, 1930-1931.
- Höckmann O. — *Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, I-II, Hildesheim, 1968.
- Janouchevitch Z.V., Markevitch V.I. — *Espèces de plantes cultivées des stations primitives au Sud-Ouest de l'URSS*, Belgrad, 1971.
- Kalicz N. — *Dieux d'argile. L'âge de pierre et de cuivre en Hongrie*, Budapest, 1970.
- Kandyba O. — *Schipenitz. Kunst und Geräte eines Neolithischen Dorfes*, Viena-Leipzig, 1937.
- Katinčarov R. — *Traits caractéristique de la civilisation de l'âge du bronze ancien et moyen en Bulgarie, ActaArchCarpat*, 15, 1975.
- Korosek J. — *Danilo in danilska kultura*, Ljubljana, 1964.
- Kutzian I. — *A Körös kultura*, vol. I-II, *DissPann.*, s. 2, 23, 1944, 1947.
- Levi-Strauss C. — *Tropice triste*, Bucureşti, 1968.
- Lévêque P. — *Formes et structures méditerranéennes dans la genèse de la religion grecque, PP*, 9, 1972.
- Lupu N. N., Văcăraşu I., Brînduş C. — *Judeţul Bacău*, Bucureşti, 1972.
- Lupaşcu Gh., Rusu C. — *Solurile luncii râului Bistriţa între Piatra Neamţ şi Bacău, LS-„Stejarul”*, 1973.

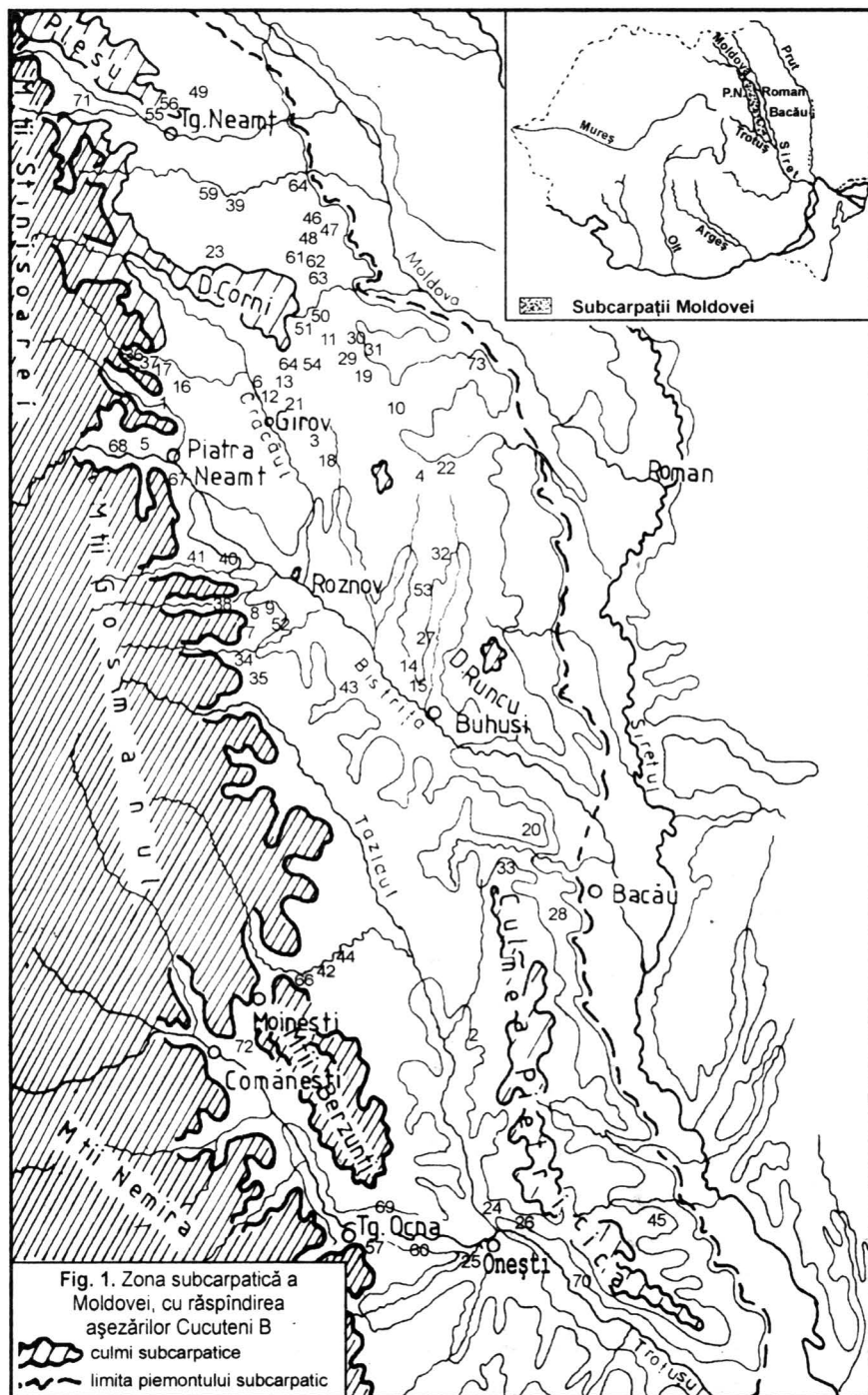
- Lupașcu Gh., Rusu C.
- Lupașcu Gh., Rusu C.,
- Marinescu-Bîlcu S.
- Marinescu-Bîlcu S.
- Marinescu-Bîlcu S.
- Marinescu Fl.
- Markevič V. I.
- Markevič V. I.
- Martiniuc C., Chirica V., Nițu A.
- Matasă C.
- Matasă C.
- Matasă C.
- Matasă C.
- Moisil C.
- Monah D.
- Monah D.
- Monah D.
- Monah D.
- Monah D.
- Monah D., Antonescu S.
- Monah D., Antonescu S., Bujor A.
- *Influența reliefului asupra însușirilor fizice, hidrofizice și regimul umidității solurilor cernoziomice în zona colinară estică a depresiunii Cracău-Bistrița (Văleni-Girov), LS-„Stejarul”, 1975.*
- *Aspecte pedogeografice în zona șesului aluvial al Cracăului – sectorul extracarpatic. LS-„Stejarul”, 1975.*
- *Cultura Precucuteni pe teritoriul României, București, 1974.*
- *„Dansul ritual” în reprezentările plastice neoneolitice din Moldova, SCIV, 25, 1974, 2.*
- *Țirpești. From Prehistory to History in Eastern Romania, BAR-IS 107, Oxford, 1981.*
- *Așezări fortificate din România, StCom-Sibiu, 14, 1969.*
- *Pamiatniki epokhi neolita i eneolita, în Arkheologičeskaja karta Moldavskoj SSR, v. 2, Chișinău, 1973.*
- *Pozdnetripol'skie plemena Severnoj Moldavii, Chișinău, 1981.*
- *Poziția geomorfologică și cultural-cronologică a așezării Cucuteni A de la Iași-Splaiul Bahluiului, SCIVA, 28, 1977, 2.*
- *Călăuza județului Neamț, București, 1929.*
- *Cercetări din preistoria județului Neamț, BCMI, fasc. 97, 1938.*
- *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord, Roumanie, București, 1946.*
- *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tîrgu Ocna-Podei, ArhMold, 2-3, 1964.*
- *Privire asupra antichităților preistorice ale României, BCMI, 3, 1910.*
- *Un topor de tip Jászladány descoperit la Bistrița (jud. Neamț), MemAntiq, 1, 1969.*
- *Metalurgia aramei în vremea culturii Cucuteni, referat la doctorat, Iași, 1975.*
- *Sondajul de salvare din așezarea neo-eneolitică de la Vermești-Comănești (I), Carpica, 1976.*
- *Datarea prin C¹⁴ a etapei Cucuteni A₂, SCIVA, 20, 1978, 1.*
- *Raport preliminar de cercetare arheologică la Mărgineni-Cetățuia, Materiale-Oradea, 13, 1979.*
- *O importantă descoperire arheologică, Arta, 7-8, 1982.*
- *Raport preliminar de cercetare arheologică la Podei-Tg. Ocna, Materiale-Oradea, 13, 1979.*
- *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din comuna Poduri, jud. Bacău, Materiale-Tulcea, 14, 1980.*

- Monah D., Cucoș Șt. — *Date asupra agriculturii cucuteniene din Moldova, Cercetări agronomice în Moldova*, 1, 1980.
- Monah D., Cucoș Șt., Popovici D., Antonescu S. — *Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău, Cercetări Arheologice*, 5, 1982.
- Morintz S. — *Tipurile de așezări și sisteme de fortificații și de împrejurire în cultura Gumelnița, SCIV*, 13, 1962, 2.
- Morintz S., Roman P. — *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangszeit zum Bronzezeit im Raum der Niederdonau, Dacia, N.S.*, 12, 1968.
- Morintz S., Ionescu B. — *Cercetări arheologice în împrejurimile orașului Oltenița (1958-1967), SCIV*, 19, 1969, 1.
- Morintz S., Roman P. — *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos, SCIV*, 19, 1968, 4.
- Morintz S., Roman P. — *Über die Chronologie der Übergangszeit vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien, Dacia, N.S.*, 13, 1969.
- Morintz S., Roman P. — *Cu privire la cronologia perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în România, SCIV*, 21, 1970, 4.
- Movșa T. G. — *Gončarnye centry pozdnego Tripol'ja, SA*, 3, 1971.
- Movșa T. G. — *Novye dannye ob antropomorfnoj realističeskoj plastike Tripol'ja, Arkh-Kiev*, 11, 1973.
- Neamțu V. — *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusque'au XVIII-e siècle, București*, 1975.
- Necrasov O., Știrbu M., Iacob M. — *Răspîndirea unor mamifere sălbatice la începutul holocenului (neolitic) pe teritoriul României, ASU-lași*, s. II, fasc. 2, 1967.
- Necrasov O., Haimovici S. — *Studiul resturilor de faună neolitică deshumate la șantierul arheologic Traian, Materiale*, 9, 1970.
- Necrasov O., Știrbu M. — *L'élevage et la chase chez les tribus de la culture de la céramique peinte Cucuteni-Ariuşd, Actes du VII-e Congrès Inter. des Sciences Pre- et Protohistorique*, 2, Praga, 1971.
- Necrasov O. — *Nouvelles données sur la pratique de la térépanation chez les populations préhistorique et protohistorique de Roumanie, MAGW*, 1977.
- Nestor I. — *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22, *BRGK*, 1932.
- Nestor I. — *Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R., SCIV*, 1, 1950, 2.
- Nestor I., Alexandrescu Al., Nițu A., Petrescu-Dîmbovița M., Szekely Z., Zaharia-Petrescu E. — *Șantierul Valea Jijiei, SCIV*, 3, 1952.
- Nestor I. — *Asupra începuturilor metalurgiei aramei și bronzului în R.P.R., SRPIR*, 1, 1954.
- Nestor I., Zaharia E. — *Șantierul arheologic Sărata Monteoru, SCIV*, 6, 1955, 3-4.
- Nestor I. — *Cu privire la periodizarea etapelor târzii ale neoliticului din R.P.R., SCIV*, 10, 1959, 2.

- Nestor I., Zaharia E. — *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, **Dacia**, N.S., 12, 1968.
- Neustupný E. — *Absolute chronology of the Neolithic and Aeneolithic periods in central and south-eastern Europe*, **SlovArch**, 14, 1968.
- Neustupný J. — *Fortifications appartenant a la civilisation danubienne néolithique*, **AO**, 18, 1950, 4.
- Nicolăescu-Plopșor C. S., Dumitrescu Vl., Gostar N. — *Raport asupra activității șantierului arheologic Rast-Dolj*, **SCIV**, 2, 1951, 1.
- Nițu A. — *Ceramica Cucuteni B de la Miorcani (Botoșani)*, **MemAntiq**, 1, 1969.
- Nițu A. — *Reprezentări feminine dorsale pe ceramica neo-eneolitică carpato-balcanică*, **MemAntiq**, 2, 1970.
- Nițu A. — *Reprezentări zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, **ArhMold**, 7, 1972.
- Nițu A. — *Decorul zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie*, **ArhMold**, 8, 1975.
- Nițu A. — *Teme plastice omitomorfe și zoomorfe pe ceramica cucuteniană din Moldova*, **CI-Iași**, S.N., 7, 1976.
- Nițu A. — *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie și Gorodsk-Usatovo (Horodiștea-Foltești)*, **CI-Iași**, S.N., 8, 1977.
- Nițu A. — *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii Cucuteni*, **CI-Iași**, S.N., 9-10, 1978-1979.
- Nițu A. — *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii Cucuteni*, **CI-Iași**, S.N., 11, 1980.
- Nițu A., Cucos Șt., Monah D. — *Ghelăiești (Piatra Neamț). I. Săpăturile din 1969 în așezarea cucuteniană „Nedeia”*, **MemAntiq**, 3, 1971.
- Nițu A., Buzdugan C., Eminovici C. — *Descoperirile arheologice de la Gura Văii (Municipiul Gh. Gheorghiu-Dej)*, **Carpica**, 4, 1971.
- Nițu A., Buzdugan C. — *Așezarea cucuteniană de la Vișoara (Tg. Ocna)*, **Carpica**, 4, 1971.
- Nosek St. — *Kultura amfor kulistych w Polsce*, Wrocław: Warsaw-Kraków, 1967.
- Oprîtescu-Dodd A. — *Ceramica ornamentată cu șnurul din aria culturilor Cucuteni și Cernavoda I*, **SCIVA**, 32, 1981, 4.
- Ozols J. — *Zur dentung einiger neolithischer Statuetten, Bonner hefte zur Vorgeschichte*, 17, 1978.
- Passek T. S. — *La céramique tripolienne*, Moscova-Leningrad, 1935.
- Passek T. S. — *Tripil'ska kul'tura*, Kiev, 1941.
- Passek T. S. — *Periodizacija tripol'skikh poselenii*, **MIA**, 10, 1949.
- Paul I. — *În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platformă din așezările culturilor Petrești și Cucuteni-Tripolie*, **SCIV**, 18, 1967, 1.
- Păunescu Al. — *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970.

- Pârvan V. — *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, **Anal. Acad. Rom.**, **Memoriile secțiunii de istorie**, s. 2, t. 36, București, 1914.
- Petrescu-Dîmbovița M. — *Săpăturile de la Trușești*, **SCIV**, 3, 1952.
- Petrescu-Dîmbovița M. — *Les principaux resultats des fouilles de Trușești (Moldavie septentrionale)*, **ASU-Iași**, S.N., Șt. soc., sec. 2, t. 3, fasc. 1-2, 1957.
- Petrescu-Dîmbovița M. — *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Trușești (Moldau)*, **PZ**, 51, 1963.
- Petrescu-Dîmbovița M. — *Evolution de la civilisation de Cucuteni à la lumière des nouvelles fouilles de Cucuteni-Băiceni*, **RSP**, 22/1, 1965.
- Petrescu-Dîmbovița M. — **Cucuteni**, București, 1966.
- Petrescu-Dîmbovița M. — *Quelques problèmes de synchronisation de la civilisation de Cucuteni à la lumière de récentes recherches*, **ACIE**, 2, Atena, 1972.
- Petrescu-Dîmbovița M., Mateescu C., Casan I. — *Săpăturile arheologice de la Foltești (raionul Tg. Bujor, reg. Galați)*, **SCIV**, 2, 1951, 1.
- Petrescu-Dîmbovița M., Rădulescu M. — *Șantierul Trușești*, **SCIV**, 4, 1953, 1-2.
- Petrescu-Dîmbovița M., Nițu A., Zaharia N., Zaharia Em., Florescu A., Dinu M. — *Șantierul arheologic Trușești*, **SCIV**, 6, 1955, 1-2.
- Petrescu-Dîmbovița M., Florescu A.C. — *Săpăturile arheologice de la Trușești*, **Materiale**, 6, 1959.
- Petrescu-Dîmbovița M., Florescu A.C., Florescu M. — *Șantierul arheologic Trușești*, **Materiale**, 8, 1962.
- Petrescu-Dîmbovița M., Dinu M. — *Nouvelles fouilles archéologiques à Foltești (départ. de Galați)*, **Dacia**, N.S., 18, 1974.
- Piggott S. — **Ancient Europe from the beginnings of Agriculture to Classical Antiquity**, Edinburgh, 1967.
- Rădulescu D. — **Petrografia rocilor sedimentare**, București, 1970.
- Răspunsurile învățătorilor la Chestionarul lui Al. Odobescu (ms.), Biblioteca Academiei Române, București.
- Roman P. — *Strukturänderungen das Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum*, **Dacia**, N.S., 15, 1971.
- Roman P. — *Modificări structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carpato-danubiană*, **Banatica**, 2, 1973.
- Roman P. — *Modificări în tabelul sincronismelor privind eneoliticul târziu*, **SCIVA**, 29, 1978, 2.
- Roska M. — *Die stratigraphische Lage der Doppelbeile mit gekreuzten Schneiden aus Rotkupfer in Siebenbürgen*, **AE**, 42, 1928.
- Rybakov B. A. — *Kosmogonija i mifologija zemledel'čev eneolita*, **SA**, 1 și 2, 1969.
- Ryndina N. V. — **Drevnejšee metallobratyvujuščee proizvodstvo Vostočnoj Evropy**, Moscova, 1971.
- Săvescu I., Cucoș Șt. — **Războiul de țesut cu greutăți**, (ms.).
- Schmidt H. — **Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien**, Berlin-Leipzig, 1932.
- Schultz-Klinken K. -R. — *Ackerbausysteme des Saalfurchen- und*

- Săatbettaues in urgeschichtlicher und geschichtlicher Zeit sowie ihr Einfluss auf die Bodenentwicklung, *Die Kunde*, N.F., 26/27, 1975-1976.
- Sîrcu I.
Sulimirski T. — *Geografia fizică a R.S.R.*, București, 1971.
- Ștefănescu I. D.
Tringham R. — *Cord Ware and Globular Amphorae North East of the Carpathians*, Londra, 1968.
- Trogmayer O. — *Arta veche a Maramureșului*, București, 1968.
- Tudor D., Vulpe R., Vulpe Ec., Berlescu N. — *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe 6000-3000 B.C.*, Londra, 1971.
- Tudor E. — Ein neolithisches Hausmodellfragment von Roszke, *Acta Antiqua et Archaeologica*, 10, 1966, Szeged.
- Tufescu V. — *Șantierul Corlăteni*, **SCIV**, 4, 1953, 1-2.
- Ursachi V. — Un mormînt de la începutul epocii bronzului descoperit la Răcăciuni (jud. Bacău), **SCIV**, 24, 1973, 3.
- Ursulescu N. — *Subcarpații și depresiunile marginale ale Transilvaniei*, București, 1966.
- Vlassa N. — Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman (în zona râurilor Siret și Moldova), *Carpica*, 1, 1968.
- Vlassa N. — Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava), **SCIVA**, 28, 1977, 3.
- Vulpe Al. — Asupra unor probleme ale neoliticului final și ale începutului epocii bronzului în Transilvania, **OmCD**, Cluj, 1974.
- Vulpe Al. — Problema existenței ecvidelor domestice în cadrul culturii Vinča-Turdaș, **AMN**, 15, 1978.
- Vulpe Al. — Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele în „cruce”, **SCIV**, 15, 1964, 4.
- Vulpe Al. — Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean, **SCIV**, 24, 1973, 2.
- Vulpe Al. — *Die Äxte und Beile in Rumänien*, II, P.B.F., München, 1975.
- Vulpe R. — Les fouilles de Calu, *Dacia*, 7-8, 1941.
- Vulpe R. — Figurine theriomorphe de la civilisation Cucuteni B, **JPEK**, 12, 1938.
- Vulpe R. — *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957.
- Wiślański T. — *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Varșovia, 1966.
- Wiślański T., (ed.) — *The Neolithic in Poland*, Wrocław-Warsaw-Kraków, 1970.
- Zaharia N., Petrescu-Dîmbovița M., Zaharia Em. — *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.
- Zervos Ch. — *Naissance de la civilisation en Grèce*, I-II, Paris, 1962.

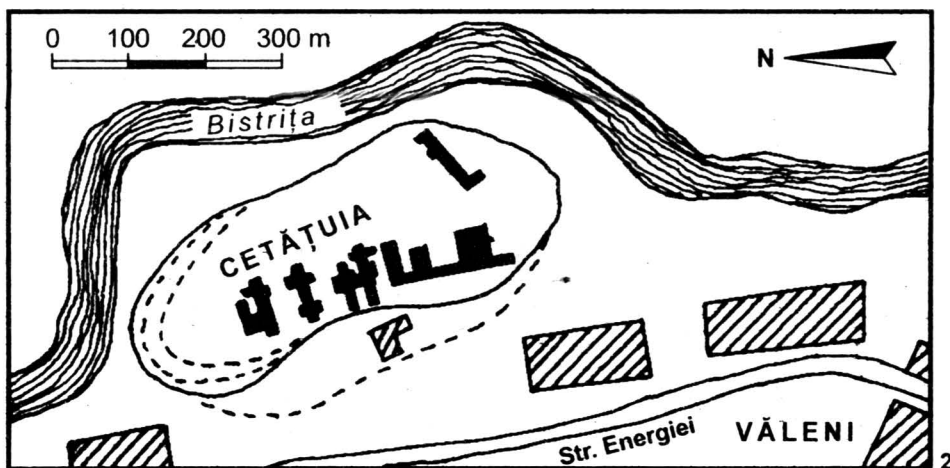
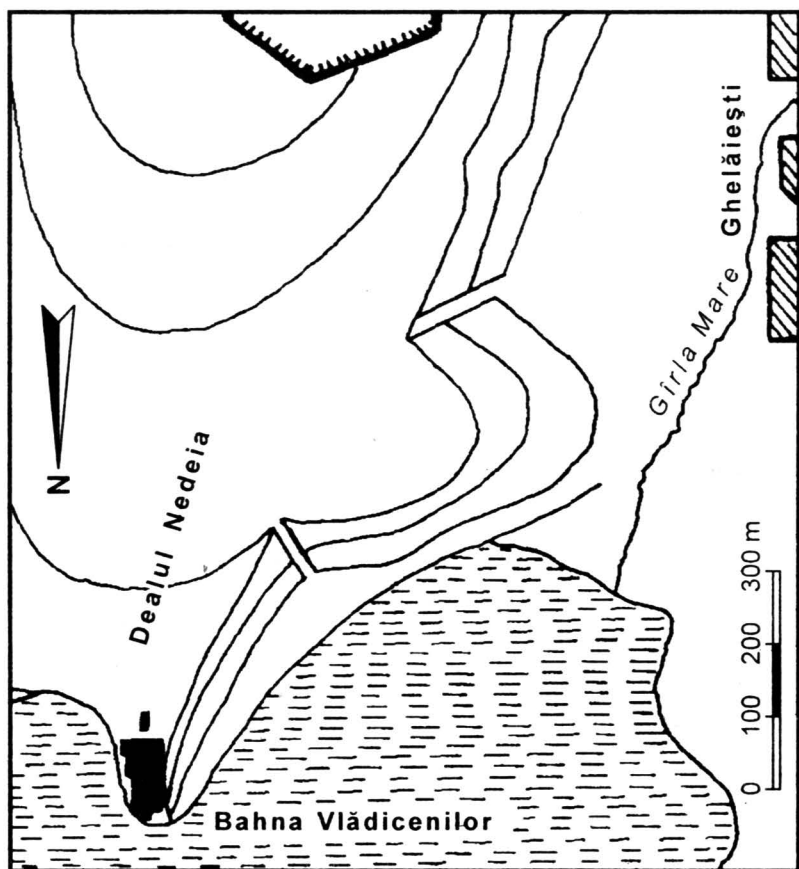
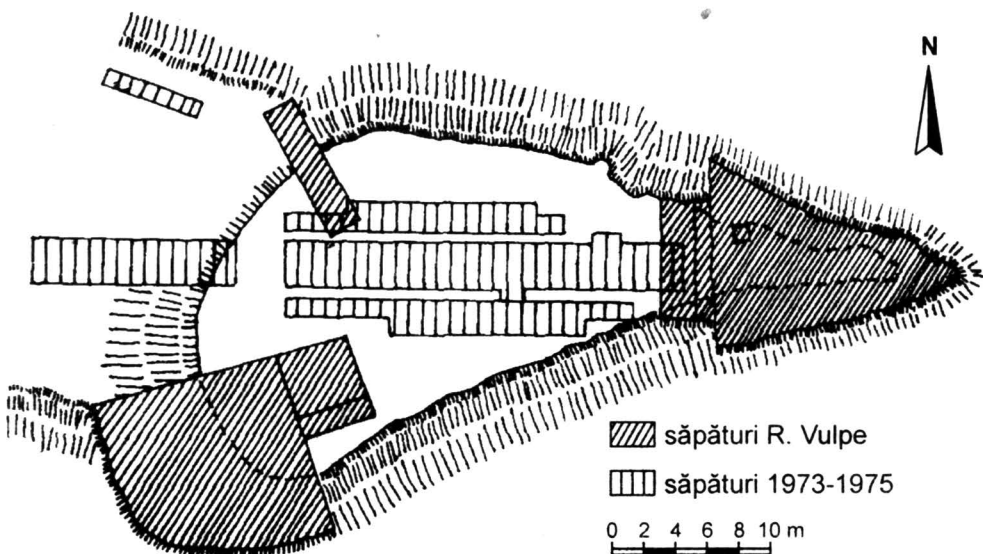
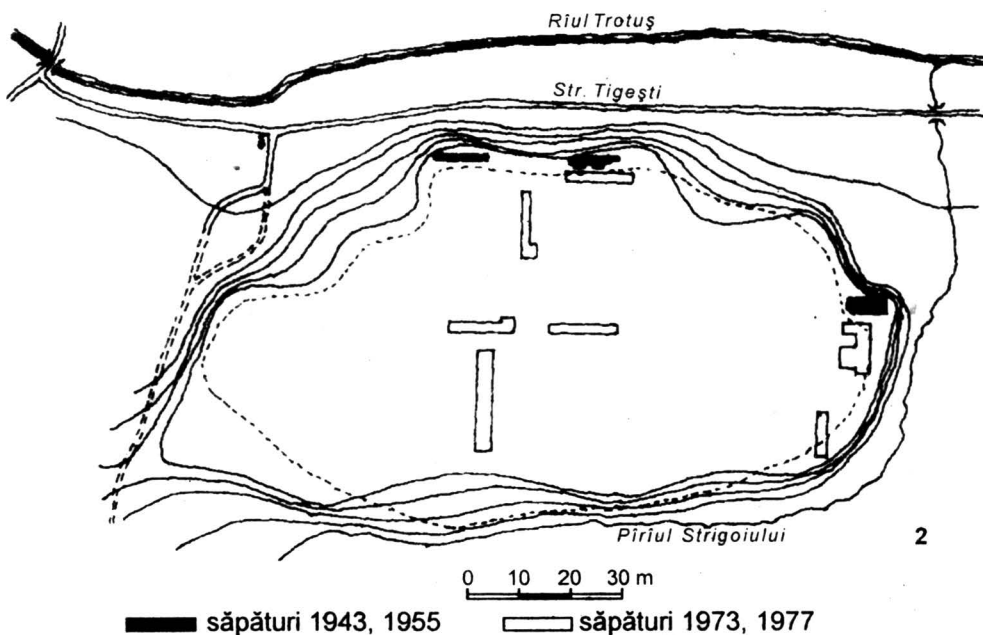

Fig. 2. Planuri de așezări: 1 — Ghelăiești-Nedeia; 2 — Cetățuia Văleni-Piatra Neamț.

1

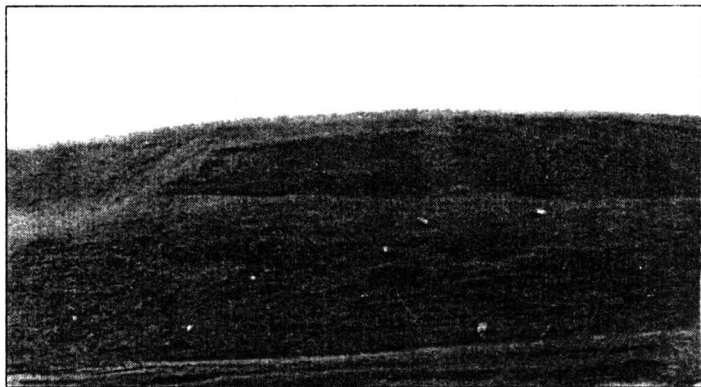

2

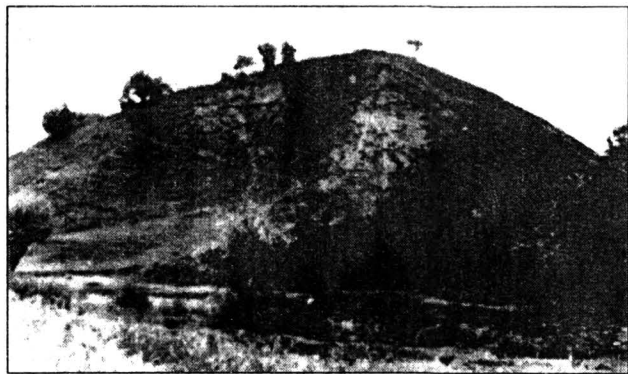
Fig. 3. Planuri de așezări: 1 — Calu-Piatra Șoimului; 2 — Podei-Tg. Ocna.

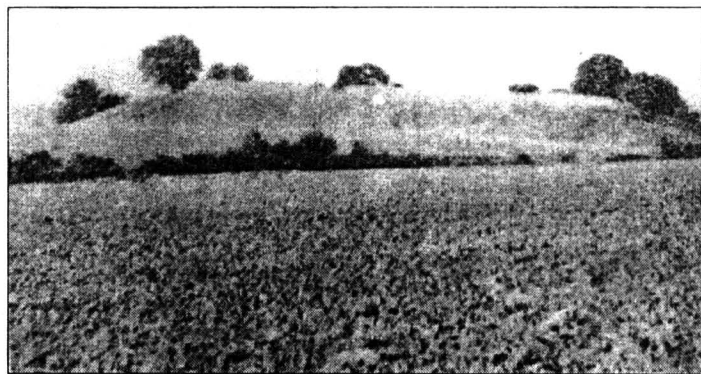
1

2

3

4

Fig. 4. Așezări Cucuteni B: 1 — Ghelâieși-Nedeia; 2 — Dealul Dăței-Hlăpești; 3 — Cetățuia Mărgineni-Bacău; 4 — Dealul Ghindaru-Poduri.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://muzeu-rieamt.ro>

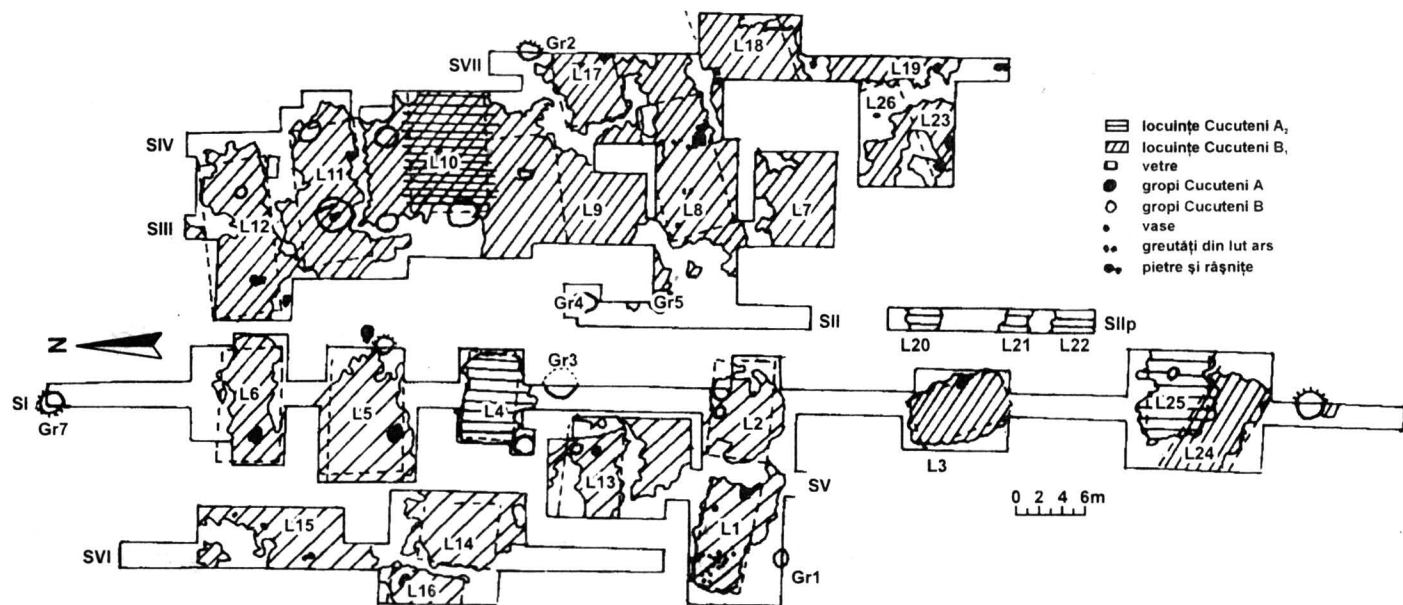

Fig. 5. Planul săpăturilor din așezarea Ghelăiești-Nedeia.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://muzeu-neamt.ro>

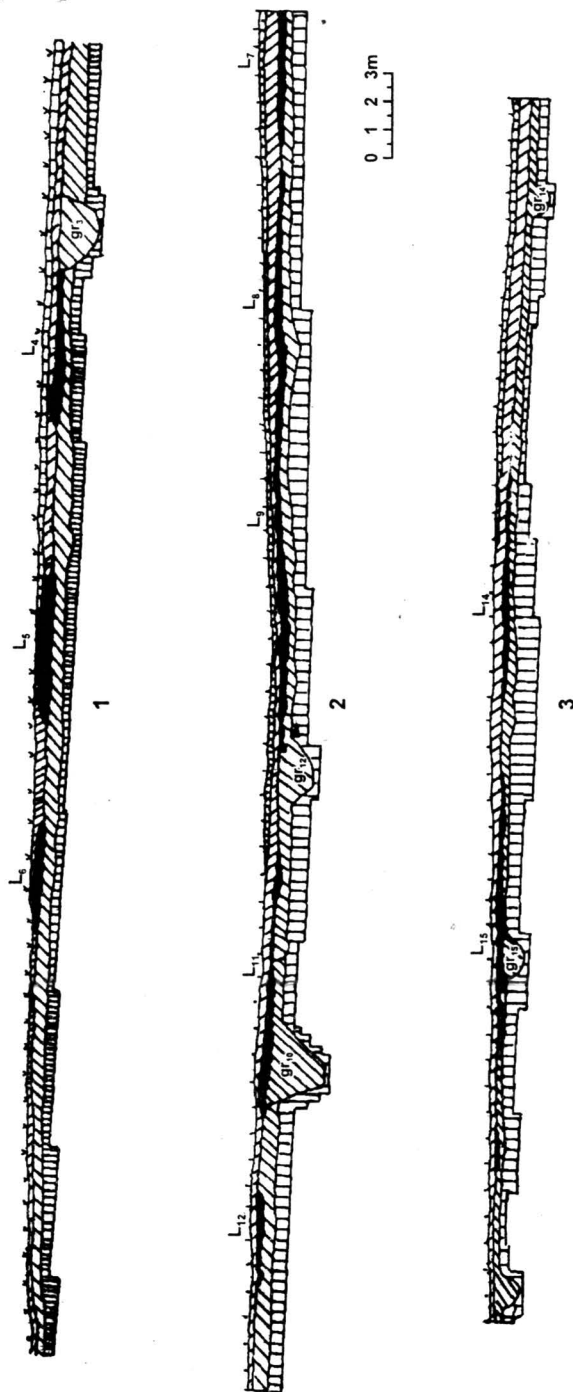

Fig. 6. Profile de la Ghelăiești-Nedeia: 1 — șanțul I; 2 — șanțul III; 3 — șanțul VI.

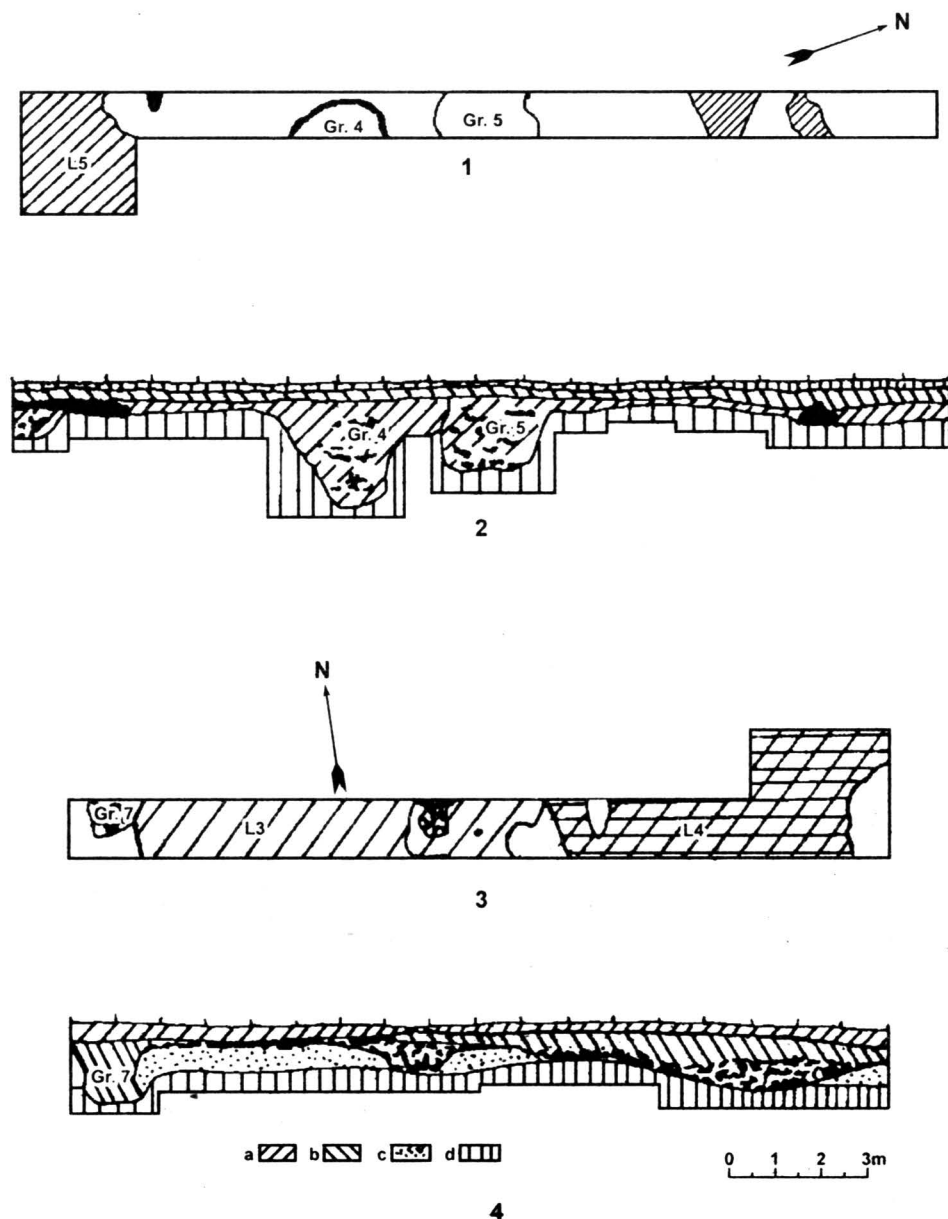

Fig. 7. Planuri și profile de la Podei-Tg. Ocna (săpături 1973): 1-2 — planul și profilul șanțului II; 3-4 — planul și profilul șanțului III. a) sol vegetal; b) strat La Tene; c) strat Cucuteni B2; d) pământ galben.

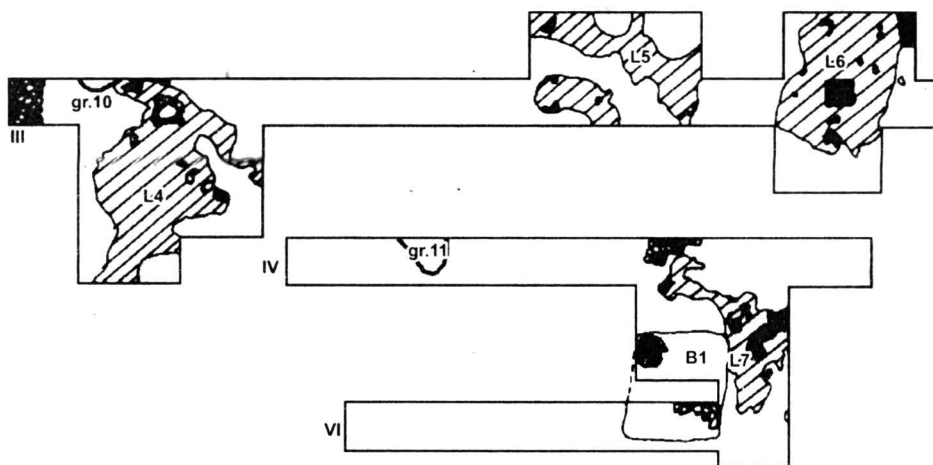
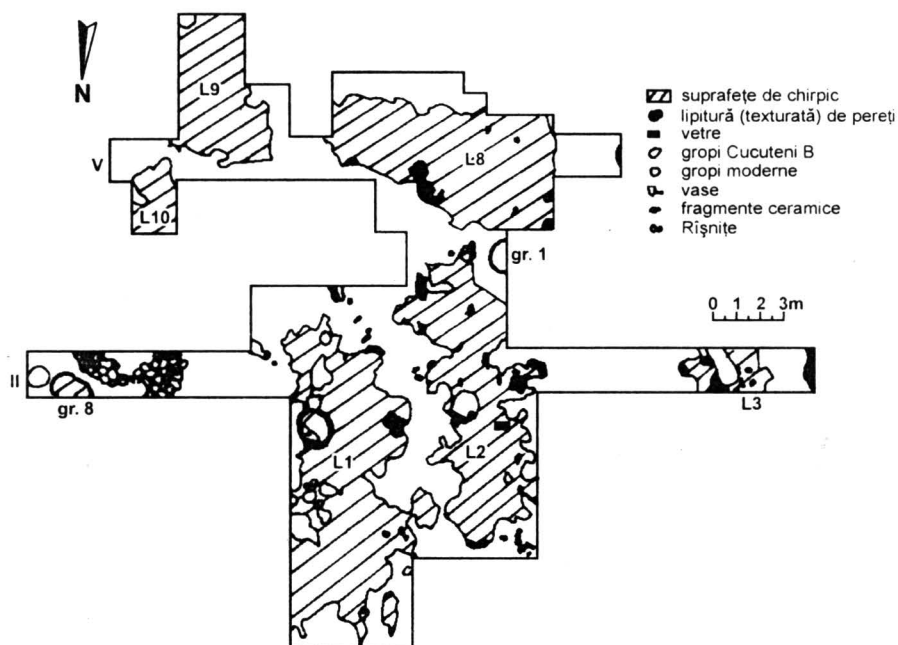

Fig. 8a. Planul săpăturilor de la Văleni-Piatra Neamț (1974-1977).

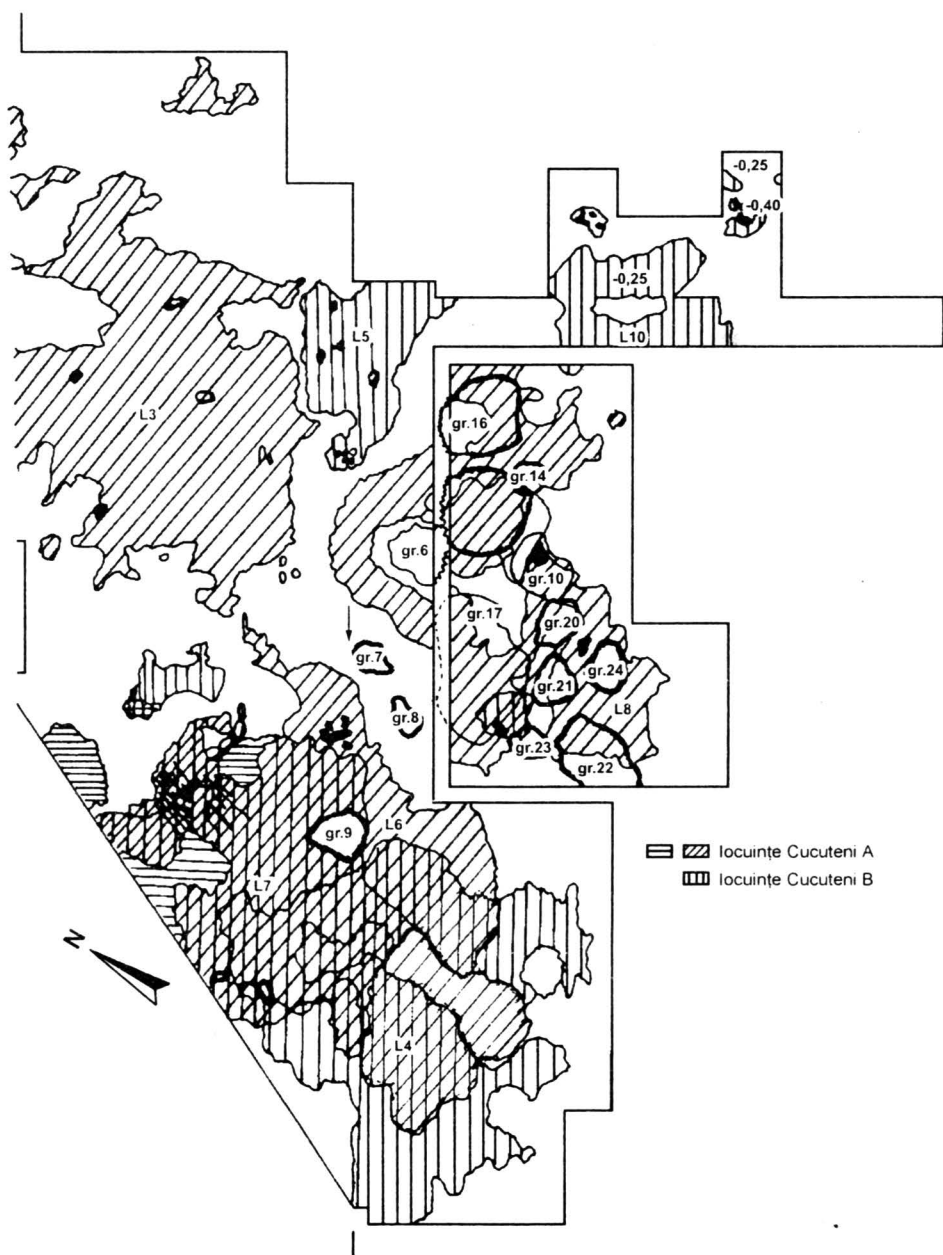

Fig. 8b. Planul săpăturilor de la Mărgineni-Bacău (după D. Monah).

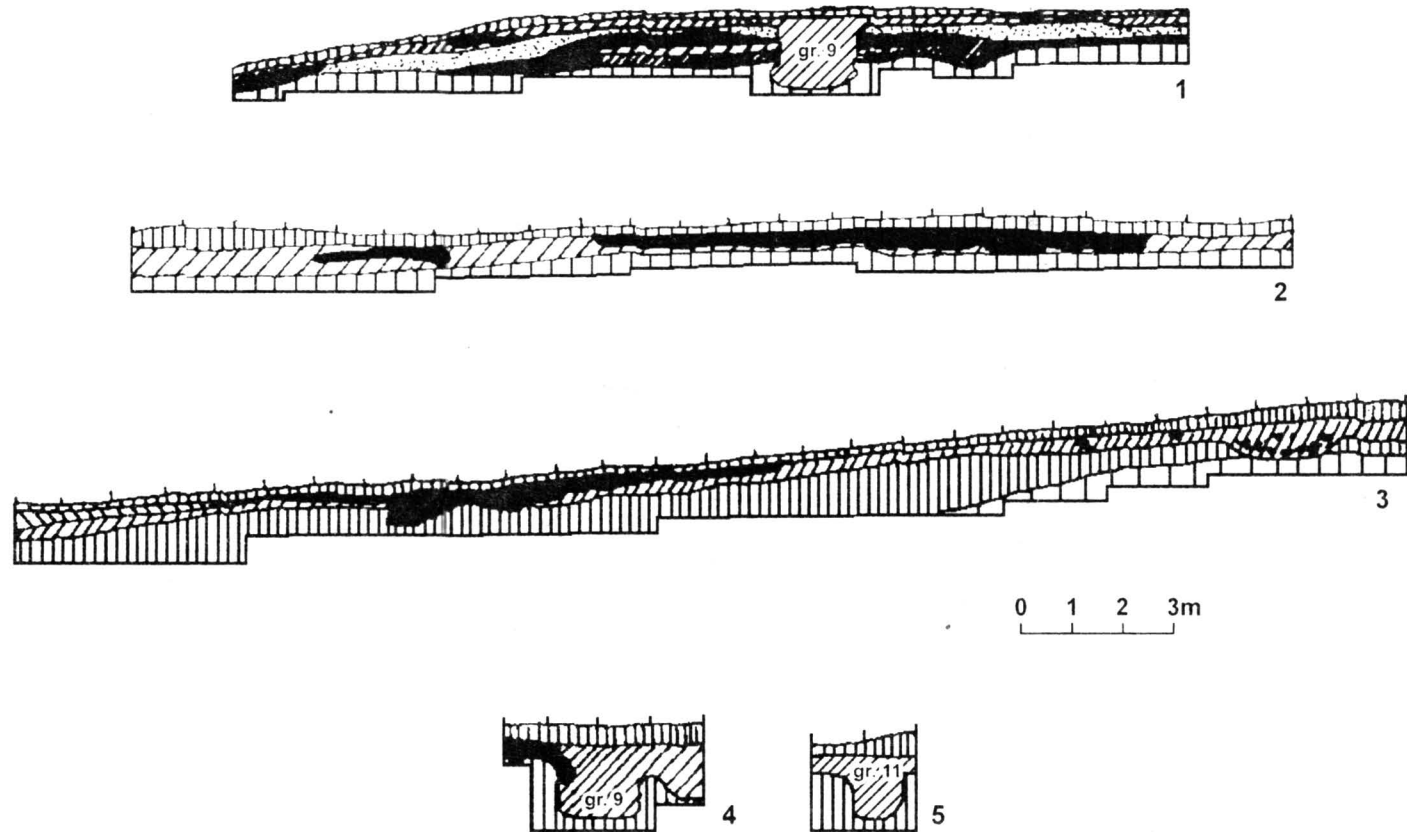

Fig. 9. Profile de șanțuri și gropi: 1 — Mărgineni-Bacău. <https://biblioteca-digitala.ro>. <https://muzeu-panath.ro> (2), V. 3, șanțul I, 4, groapa nr. 9; 5, groapa nr. 11)

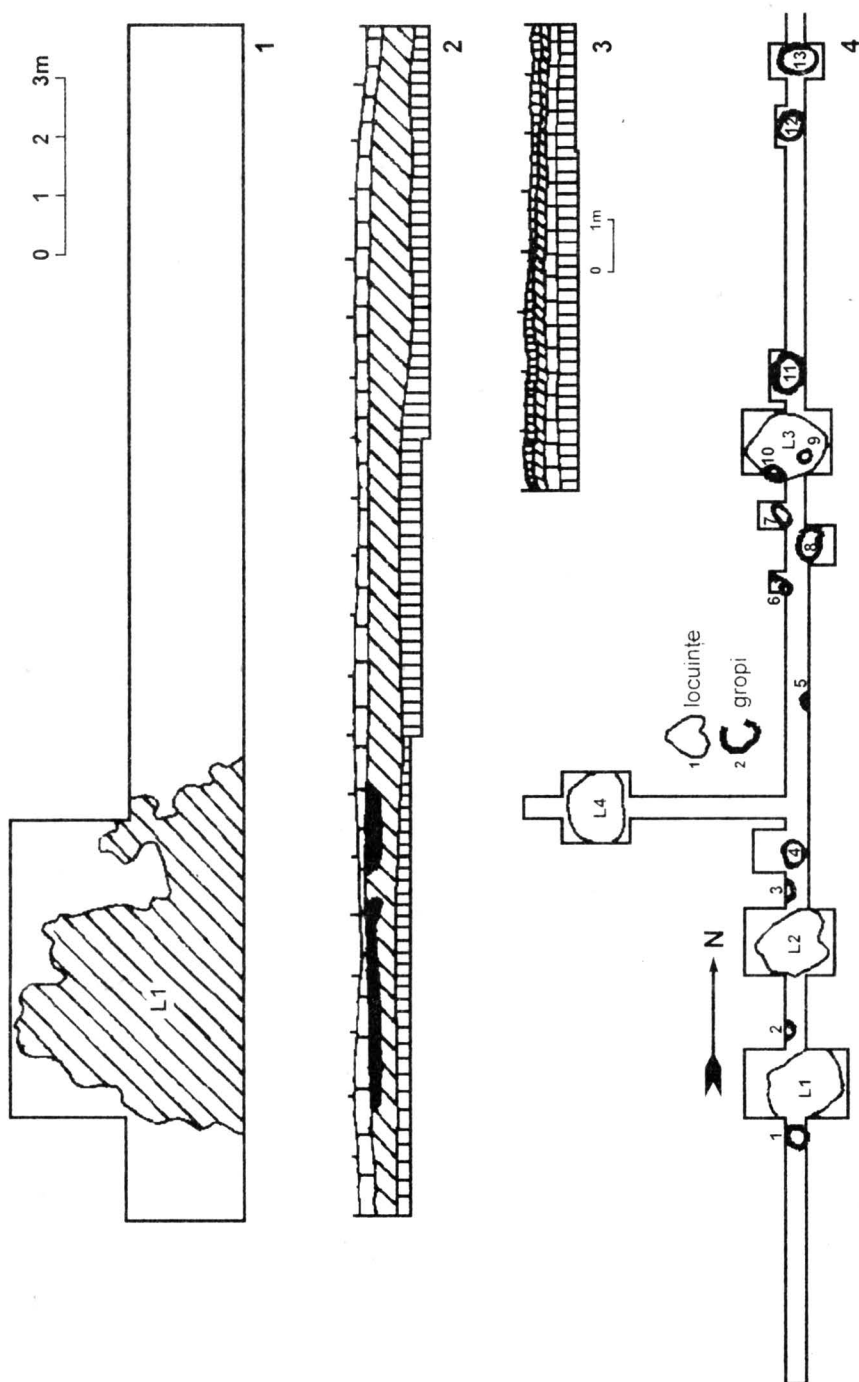
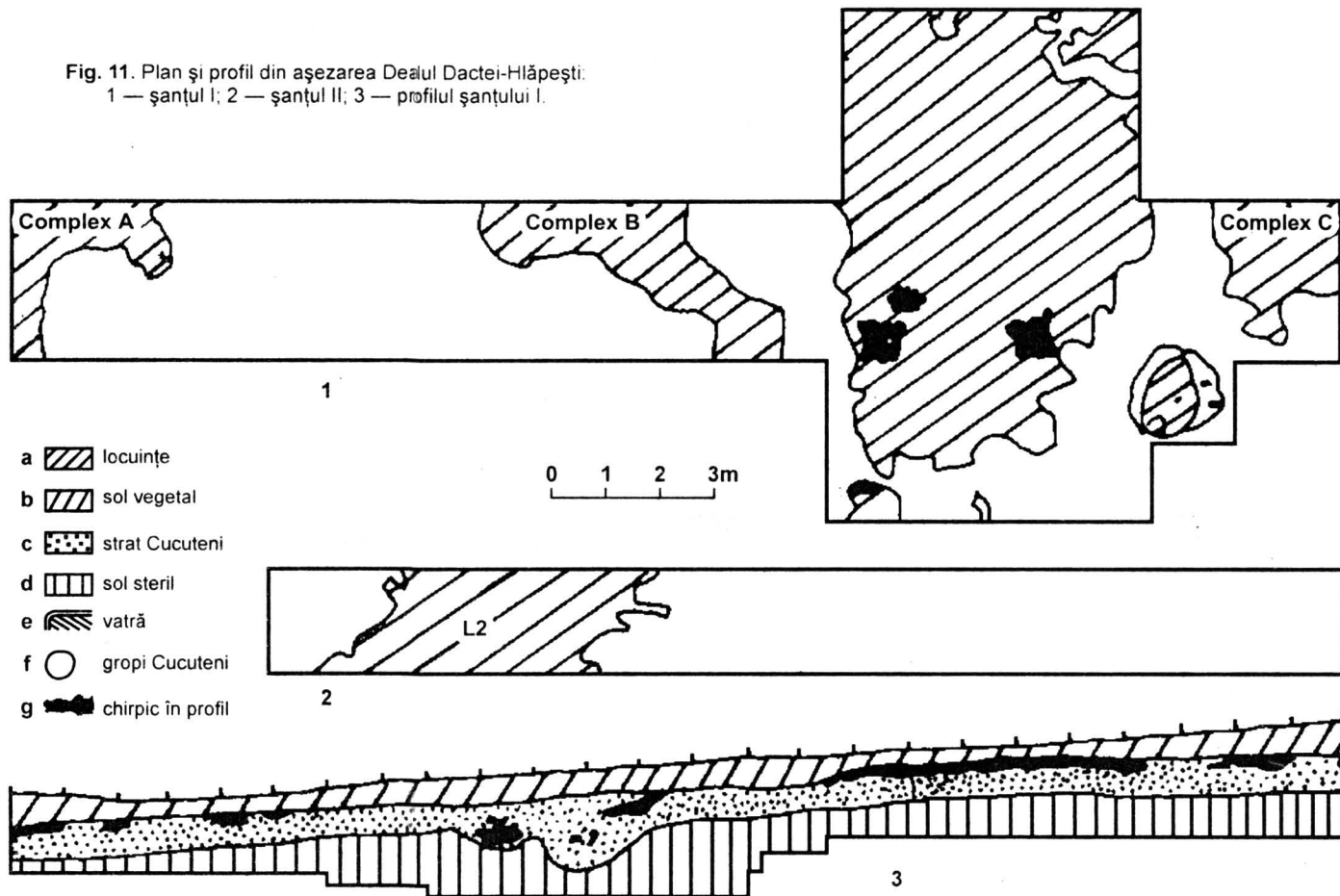

Fig. 10. Planuri de săpături și profile 1-2 — Dealul Mare-Borlești, 3-4 — Vișoara-Tg Trotuş (după A. Nitu și C. Buzdugan).

Fig. 11. Plan și profil din așezarea Dealul Dăței-Hlăpești.

1 — șanțul I; 2 — șanțul II; 3 — profilul șanțului I.

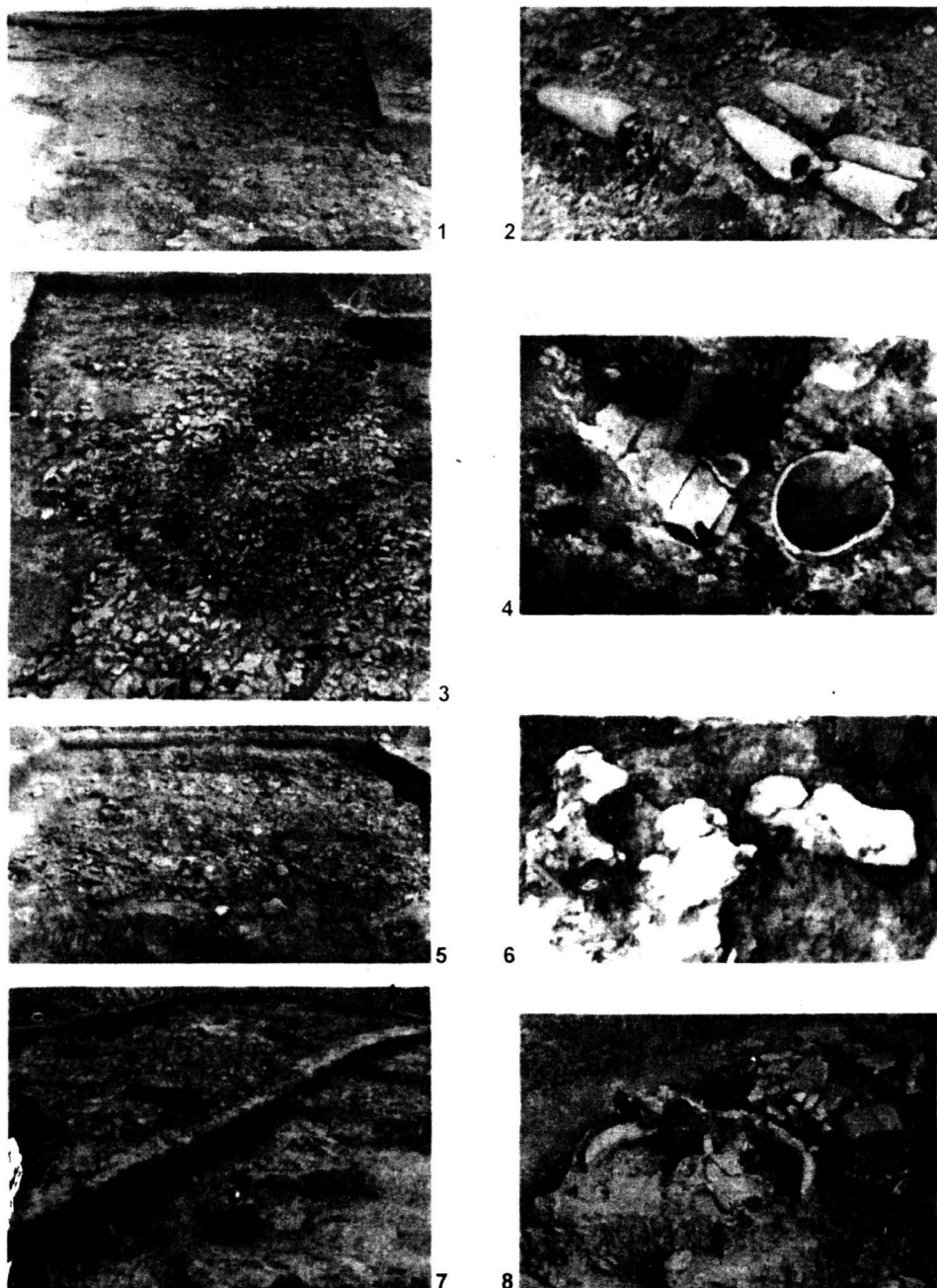

Fig. 12. Locuințe și complexe *in situ* Cucuteni B: 1-2 — Cetățuia, Văleni-Piatra Neamț (L2); 3, 5 — Ghelăiești-Nedeia (3, L6; 5, L8); 4, 6, 8 — Poduri (4, 6, L14; 8, sanctuar cu capete de bovide, șanțul III); 7 — Cetățuia, Mărgineni-Bacău (L4).

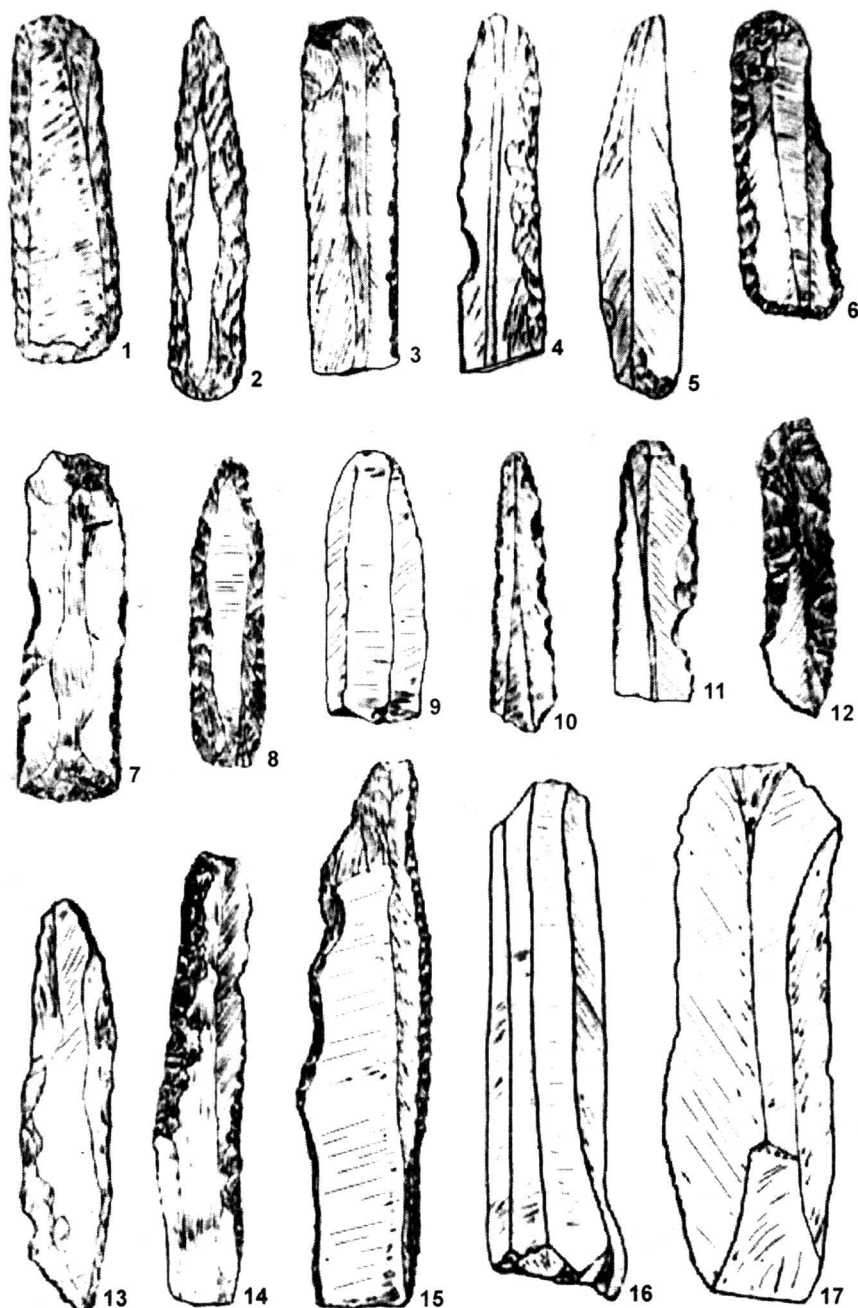

Fig. 13. Uneelte de silex (1-15) și gresie (16-17): 1-2, 4-6, 11, 15-17 — Văleni-Piatra Neamț (1, 16-17, L2; 2, 4, L6; 5, SII; 6, L1; 11, gr. 2; 13, 15, L1); 3, 7-10, 12, 14 — Ghelăiești (3, 7, L8; 8, SII; 9, L9; 10, 12, gr. 8; 14, L13).

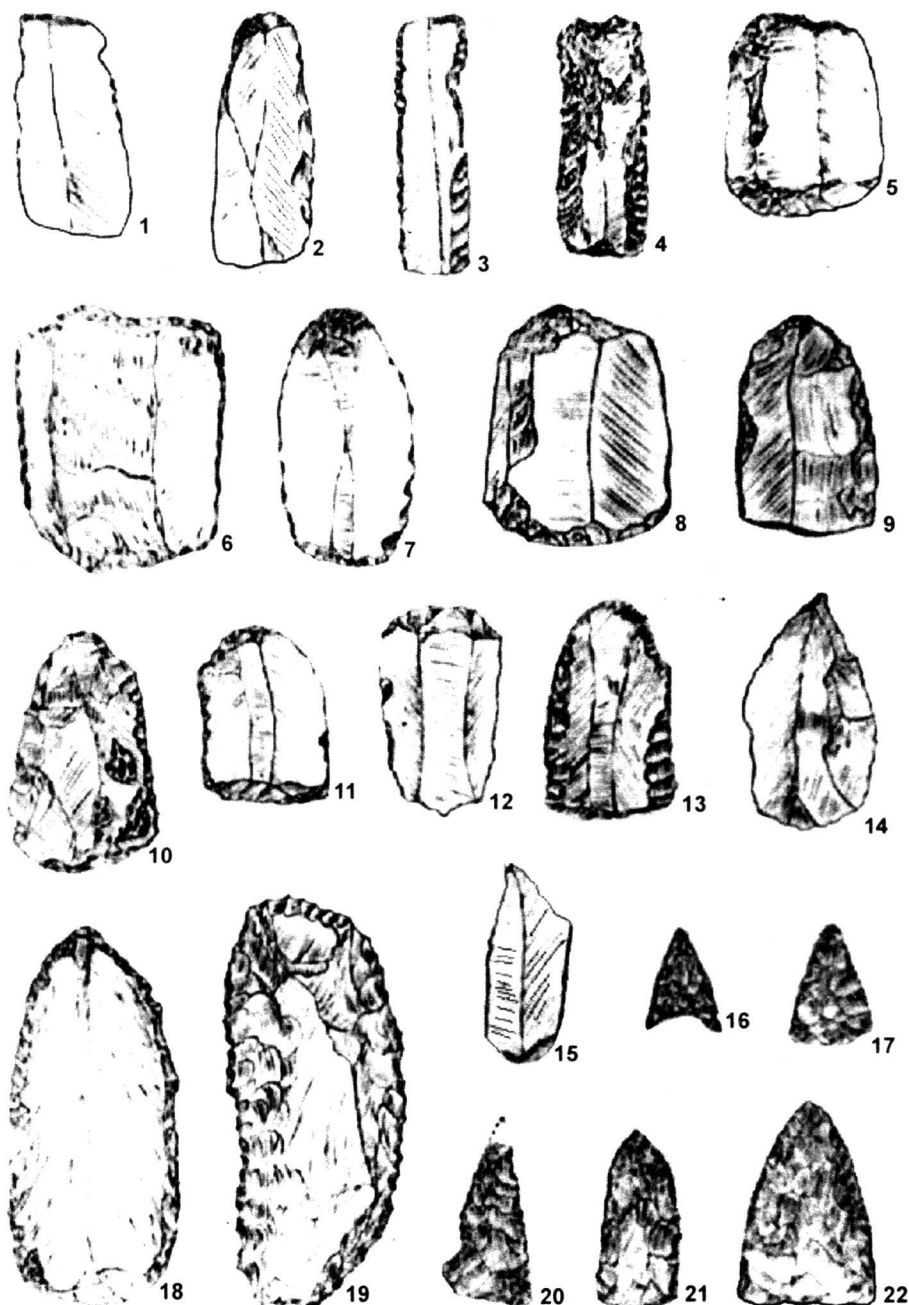

Fig. 14. Lame (1-4), răzuitoare (5-13, 18-19), burine (14-15) și vârfuri de săgeți (16-17, 20-22) din silex: 1, 3-5, 7, 9-18, 20-22 — Ghelăiești (1, L8; 3-4, 12, 15, L7; 2, 5, 7, 11, 13, SIV; 9, 16, SII; 10, 14, 18, L11; 17, 22, SI; 20, SIII); 6, 8, 19 — Văleni-Piatra Neamț.

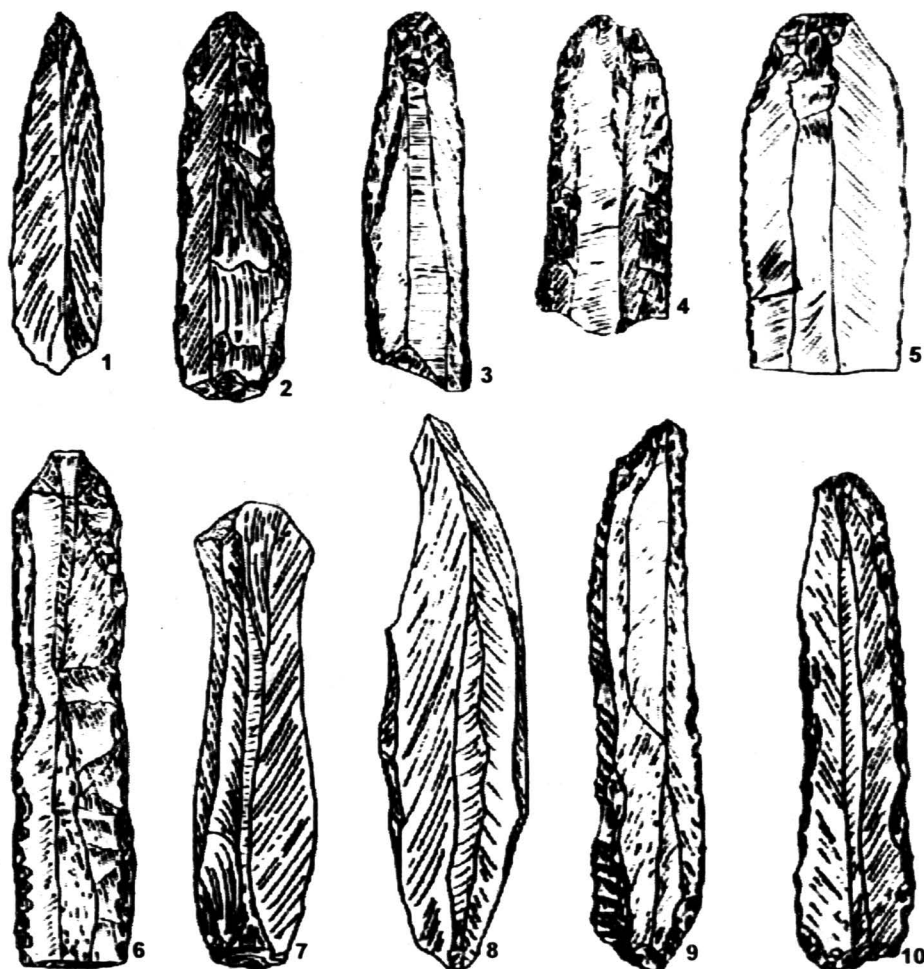

Fig. 15. Unelte de silex (1-4, 6-10) și gresie (5): 1-2, 7-8 — Hlăpești (1-2, SI; 7-8, L1); 3, 5 — Văleni-Piatra Neamț (3, L6; 5, L2); 4, 6, 10 — Ghelăiești (4, SII; 6, 10, SIV); 9 — Pometea-Tg. Neamț

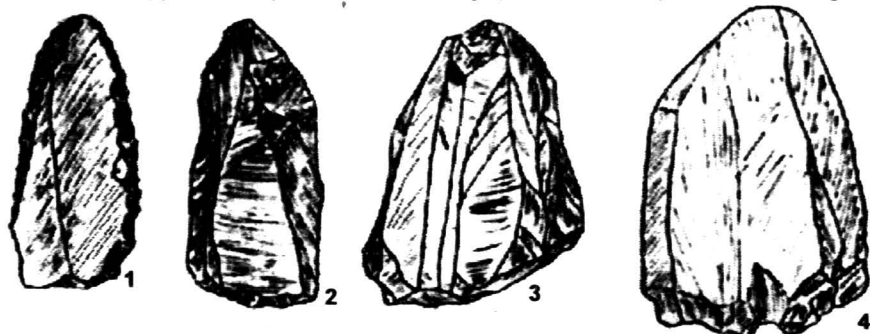

Fig. 16. Răzuitoare și nuclee de silex: 1 — Ghelăiești (L9); 2-4 — Văleni-Piatra Neamț (L1).

Fig. 17. Percutoare de silex (1-2) și de silicolit (3-4, 11), nucleu de silex (5), frecătoare de silicolit (6-8), șlefuitor de silicolit (9), placă de piatră (10) și rășniță (12): 1-3, 5, 7, 9 — Ghelăiești; 4, 6, 8, 11 — Văleni-Piatra Neamț; 10, 12 — Podei.

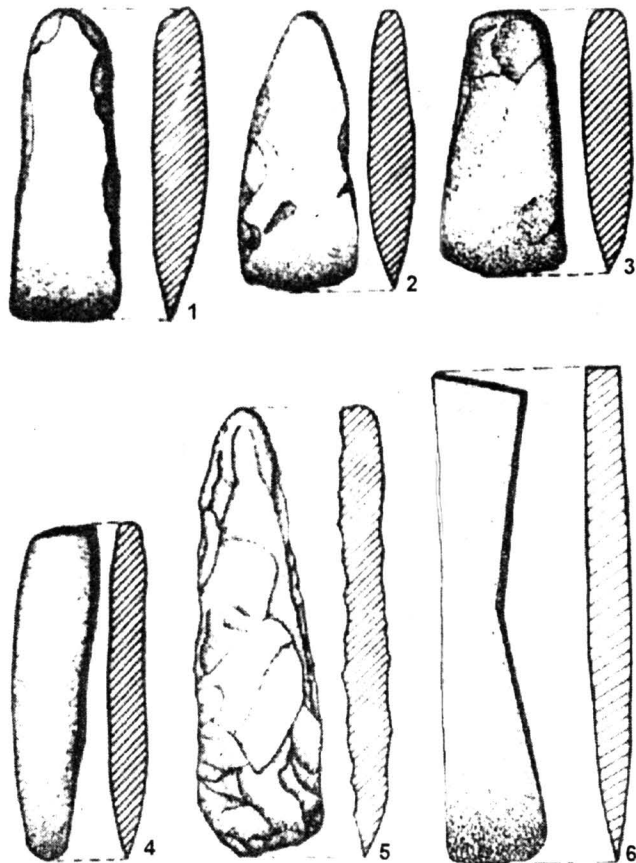

Fig. 18. Topoare și brăzdar de piatră 1-4 — Ghelăiești
(1-2, L14 3, L6, 4, L3); 6 — Mătăhucia-Dobreni

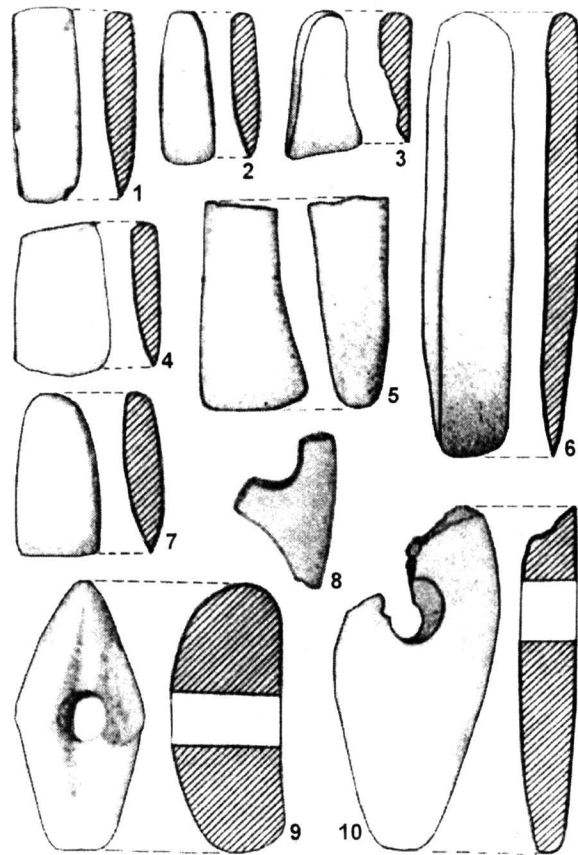

Fig. 19. Dălți și topoare de piatră 1-2, 4, 7, 9 — Ghelăiești
(1, 4-7, SI; 2, SII; 9, SI). 3 — Hlăpești (L1);
5-6, 8, 10 — Văleni-Piatra Neamț (5, 8, 10, SI, 6, SII).

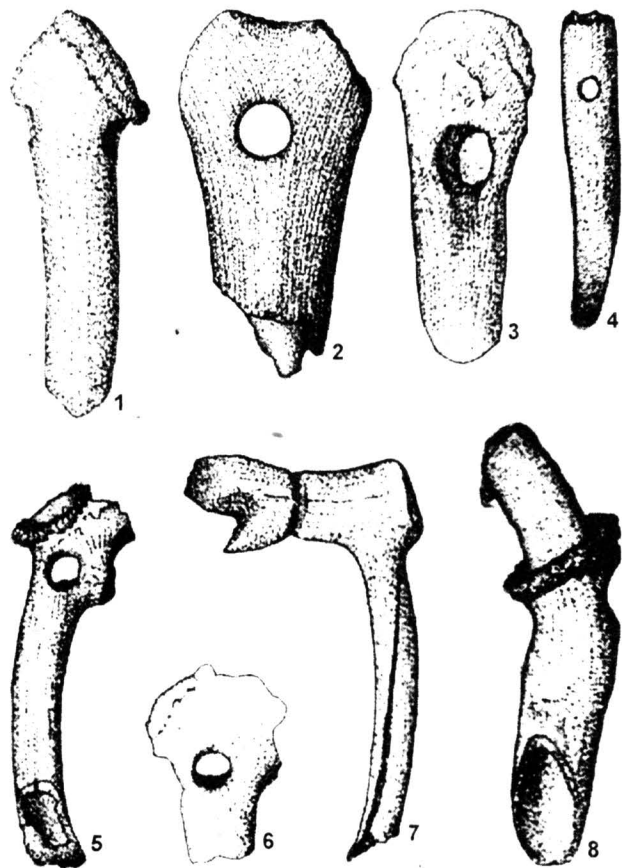

Fig. 20. Unelte de corn de cerb. 1, 6 — Văleni-Piatra Neamț (SI);
2-4, 6 — Ghelăiești; 5 — Podei; 7 — Frumușica.

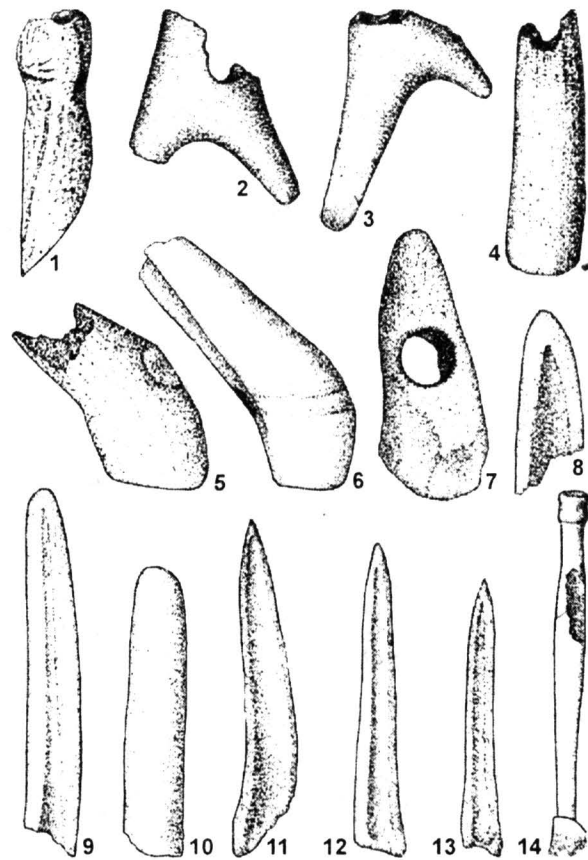

Fig. 21. Unelte de corn și os. 1, 3-5, 7, 9, 12-13 — Ghelăiești;
2 — Calu-Piatra Șoimului; 6 — Podei; 8, 10-11 — Hlăpești;
14 — Mărgineni.

Fig. 22. Unelte de os (1-13) și corn (14): 1, 9 — Mărgineni; 2-3, 5, 7-8, 10, 12-14 — Ghelăiești; 4 — Hlăpești; 6, Frumușica; 11 — Podei-Tg. Ocna.

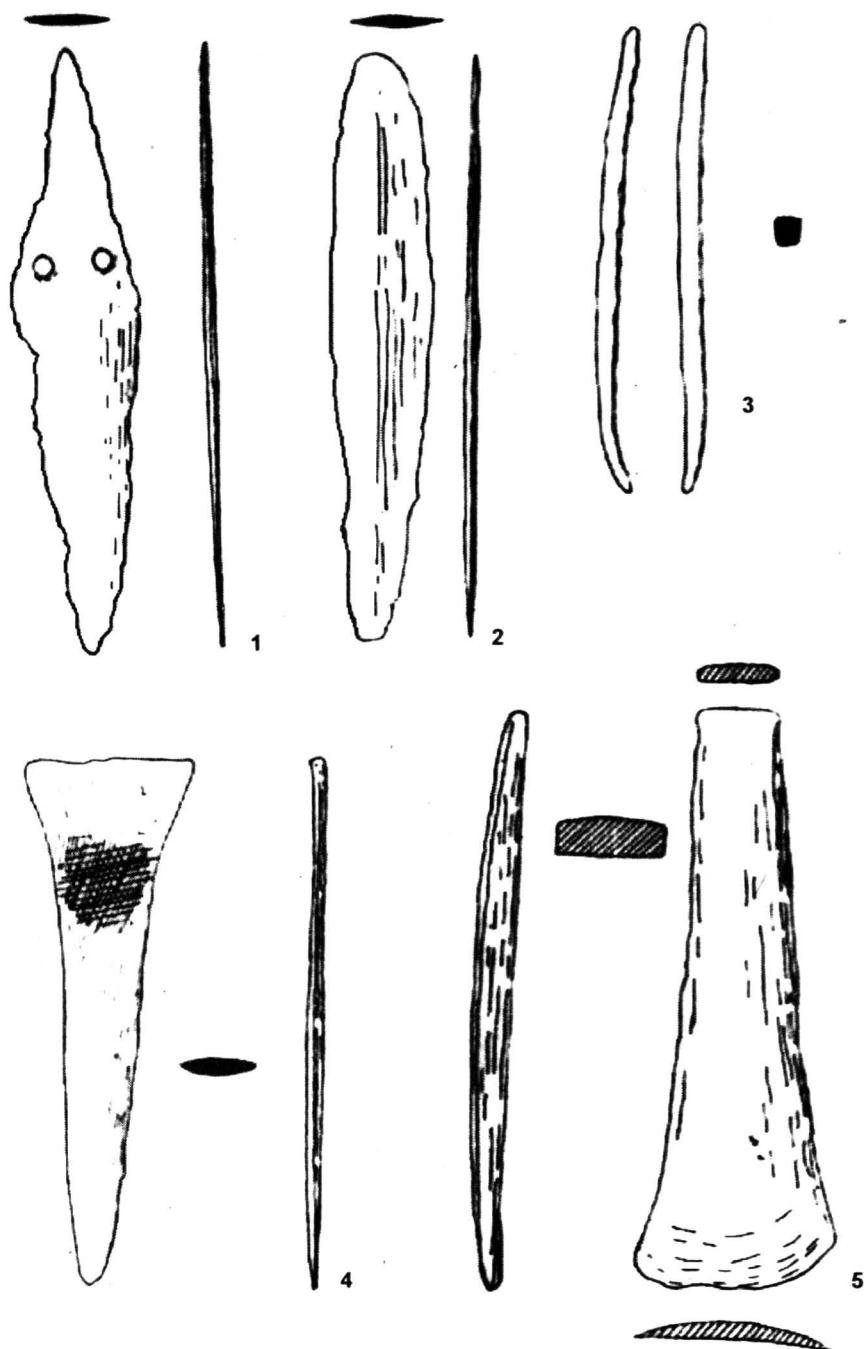

Fig. 23. Pumnale (1-2, 4), străpungător (3) și daltă (5) de aramă: 1 — Frumușica, 2, 5 — Vișoara-Tg. Trotuș (gr. 8 și 4); 3-4 — Podei-Tg. Ocna.

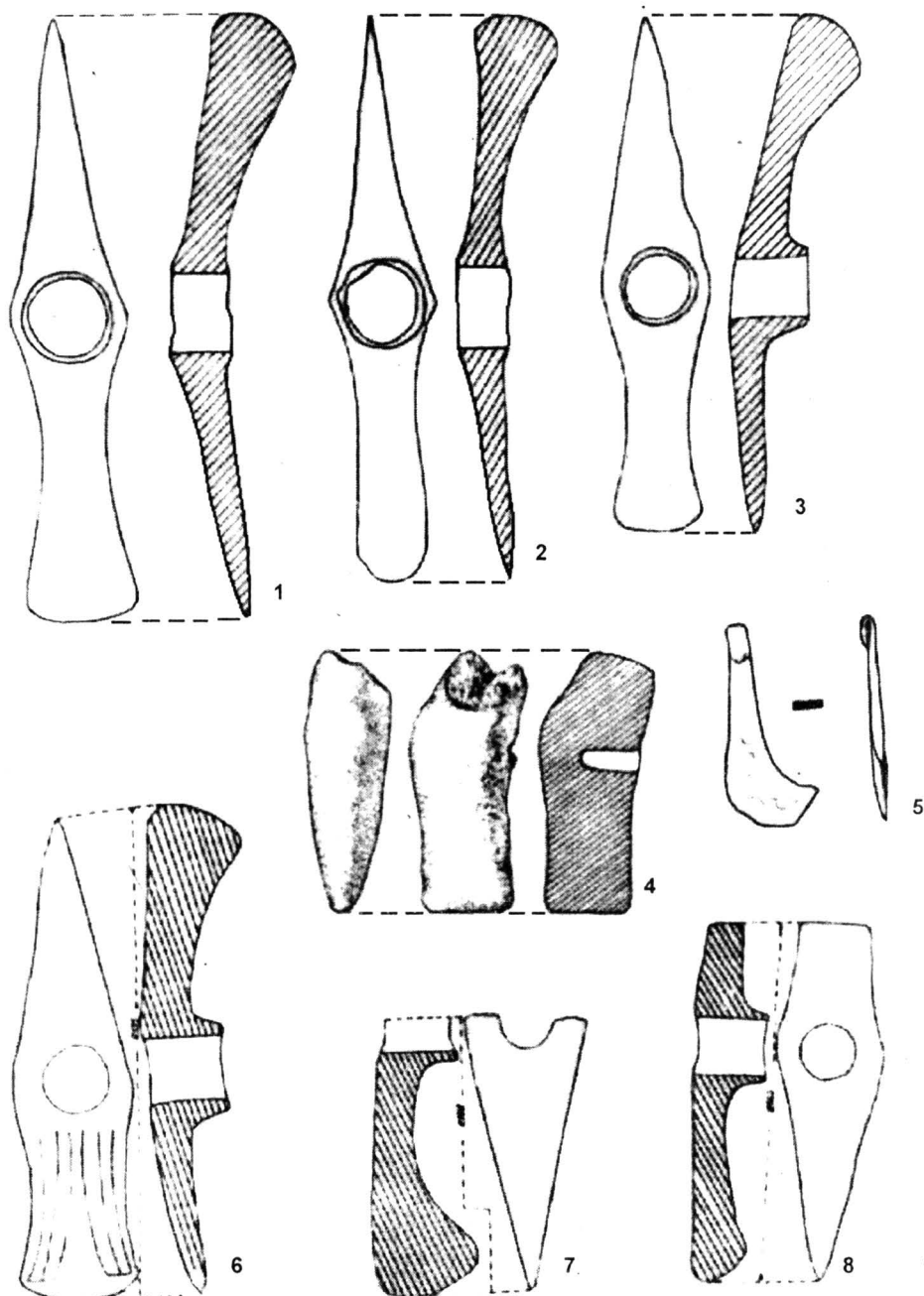

Fig. 24. Topoare cu brațe în „cruce”, de aramă (1-3, 6-8), de lut ars (4) și cosor de aramă (5):
 1 — Bistrița-Neamț; 2 — Sarata-Piatra Neamț; 3 — Calu-Piatra Șoimului; 4 — Mărgineni,
 5-8 — Podei-Tg. Ocna.

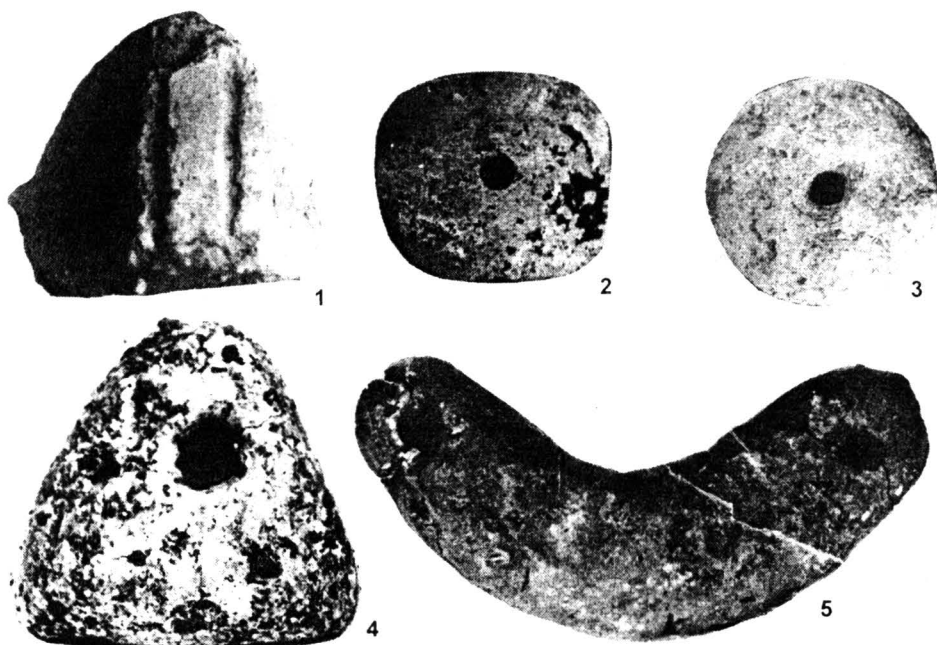

Fig. 25. Fragment arhitectonic (1), rondea din ceramică (2) și greutatea diverse de lut ars (3-5):
1, 2-4 — Ghelăiești; 5 — Podei-Tg. Ocna.

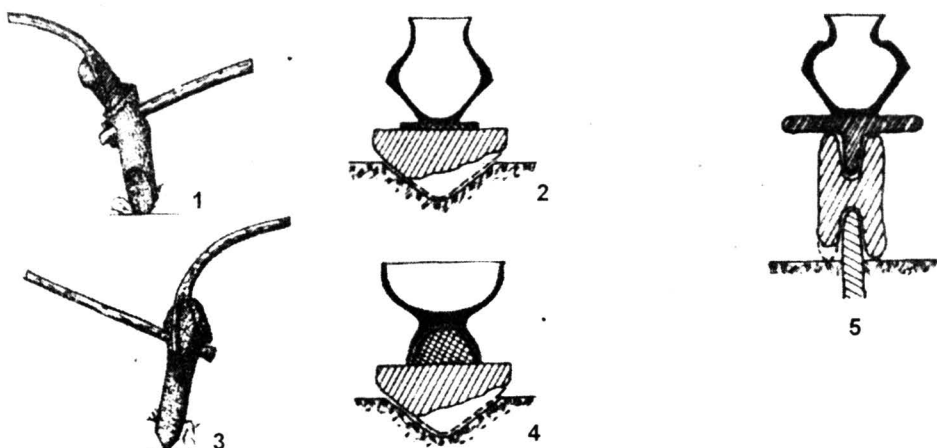

Fig. 26. Reconstituirea uneltelor aratorii cu brăzdare de corn de cerb (1, 3) și a sistemelor de modelare a vaselor pe dispozitive rotative (2, 4-5).

Fig. 27. Fragment de masă rotativă pentru modelarea ceramicii (1), greutate de lut ars (2-3), fragmente ceramice cu amprente de țesătură (4-5), războaie de țesut cu greutate, experimentate, după I. Săvescu (6-7): 1, 3 — Ghelăiești (1, L9; 3, L8); 2 — Hlăpești, locuința 1; 4 — Frumușica; 5 — Ghelăiești.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://muzeu-neamt.ro>

ETAPE	B ₁					B ₂				
Așezări și forme	Ghilești	Văleni P. Neamț	Mărești	Răcești	Furmușca	Poduri	Măgălini 8c	Furmușca	Podolig. Oco	Gura Văii
	X	X	-	-	-	X	-	-	-	-
	X	X	X	X	-	X	X	-	X	-
	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-
	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-
	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	X	X	X	X	X	X	X	X	-	X
	X	X	X	X	X	X	-	-	-	-
	X	X	-	-	X	X	-	X	-	-
	X	X	-	X	-	-	-	-	-	-
	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
	X	-	-	-	-	-	-	X	-	X
	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	X	-	X

ETAPE	B ₁					B ₂				
Așezări și forme	Ghilești	Văleni P. Neamț	Mărești	Răcești	Furmușca	Poduri	Măgălini 8c	Furmușca	Podolig. Oco	Gura Văii
	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-
	-	X	-	-	-	X	X	-	X	-
	X	X	X	-	X	-	-	-	-	-
	X	-	X	-	X	-	-	X	-	-
	-	X	-	-	-	-	-	X	-	-
	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-
	X	-	X	-	-	X	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-
	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-
	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-
	X	X	X	X	-	X	X	-	X	X
	X	X	-	-	X	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	X	X	-

Fig. 28. Forme ceramice: pahare sau cupe (1, 1a, 1b, 1c, 1d); amfore (2, 2a, 2b); amfore și vase bitronconice (3, 3a, 3b, 3c, 3d, 3e, 3f, 3g); vase piriforme (4, 4a, 4b); capace (5, 5a, 5b, 5c, 5d, 5e, 6, 6a, 6b); cratere sau vase cu umărul proeminent (7, 7a, 7b, 7c, 7d, 7e, 7f).

ETAPE	Așezări și forme	B						B ₂					
		Ghebliești Văleni P. Neamț	Hăpești	Răucești	Frumușica	Poduri	Măglinei Bc.	Frumușica	Podleig. Ocna	Gura Văii	Vîșoara	Poduri	
		-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	
		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
		X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	
		X	X	-	X	X	-	X	-	-	-	X	
		-	X	-	-	-	X	X	-	-	-	-	
		X	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	
		-	-	-	-	-	X	-	X	-	-	-	
		-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	
		-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	
		X	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	
		-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	
		-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	
		-	-	-	-	-	-	X	X	-	-	-	

ETAPE	Așezări și forme	B						B ₂					
		Ghebliești Văleni P. Neamț	Hăpești	Răucești	Frumușica	Poduri	Măglinei Bc.	Frumușica	Podleig. Ocna	Gura Văii	Vîșoara	Poduri	
		-	-	-	-	-	-	-	-	X	X	-	X
		-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	
		-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	
		X	X	-	X	X	-	X	-	X	-	-	X
		-	X	-	-	-	-	-	-	X	-	-	
		X	X	-	-	-	-	-	-	X	-	-	
		-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	
		-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	
		-	X	-	-	-	-	-	-	X	-	-	
		-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	
		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
		X	X	X	-	X	-	-	-	-	-	-	
		X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
		-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	
		-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Fig. 28 (continuare). Străchini (8, 8a, 8b); castroane (9, 10); cupe cu picior (11, 11a, 11b, 11c); vas binoclu (12); vase duble (13, 13a); polonic (14); vase prismatice (15, 16, 17); forme ceramice varianta Monteoru (18, 19, 19a); forme ale ceramicii uzuale, nepictate (20, 20a, 20b, 20c, 20d, 21, 21a, 22); forme ceramice de tip Cucuteni C (23, 23a, 24, 25, 26, 27).

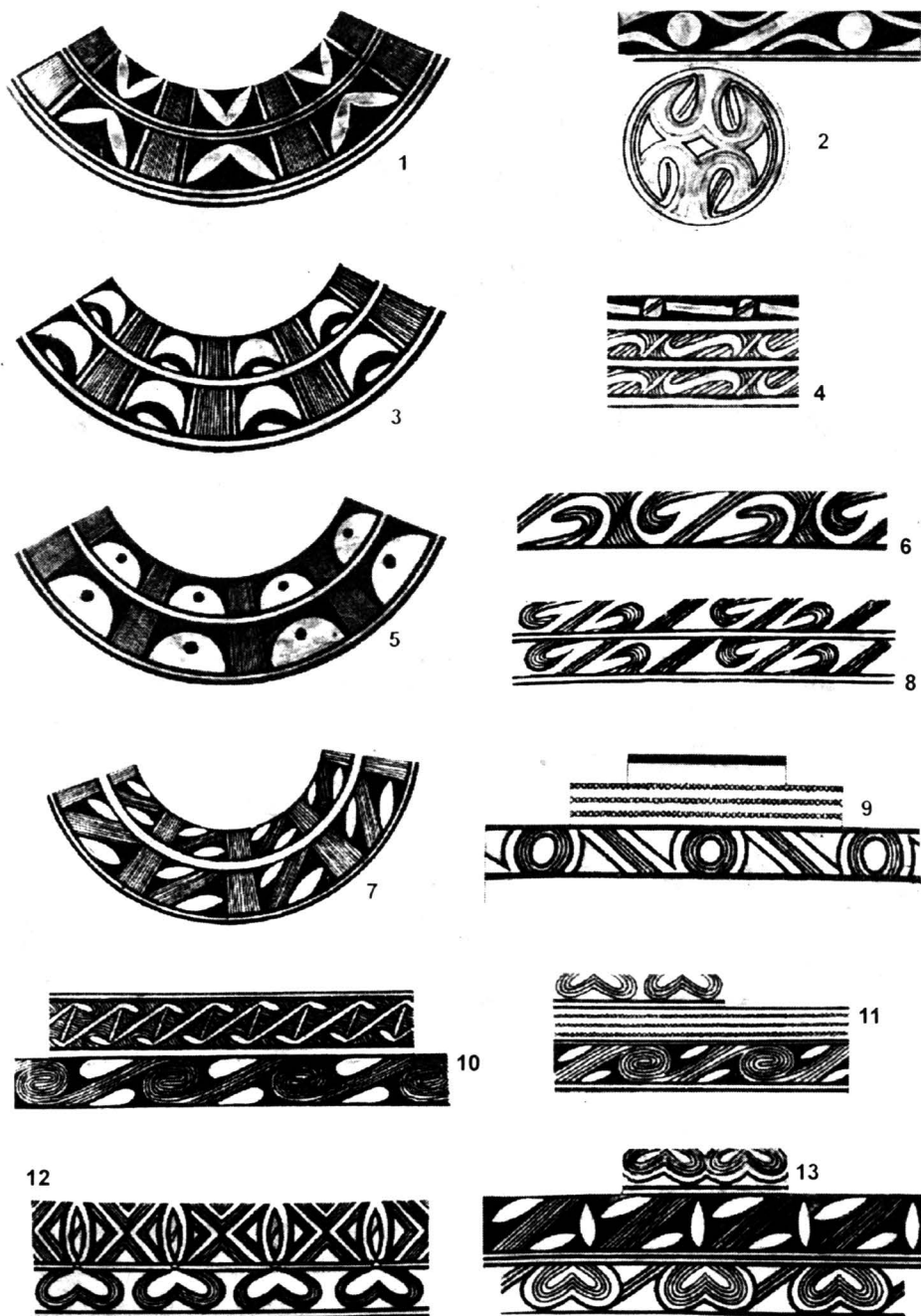

Fig. 29. Ceramică Cucuteni A-B din locuințe Cucuteni B1: 1-8, 10-13 — Ghelăiești-Nedeia; 9 — Poduri-Bacău, locuința 14.

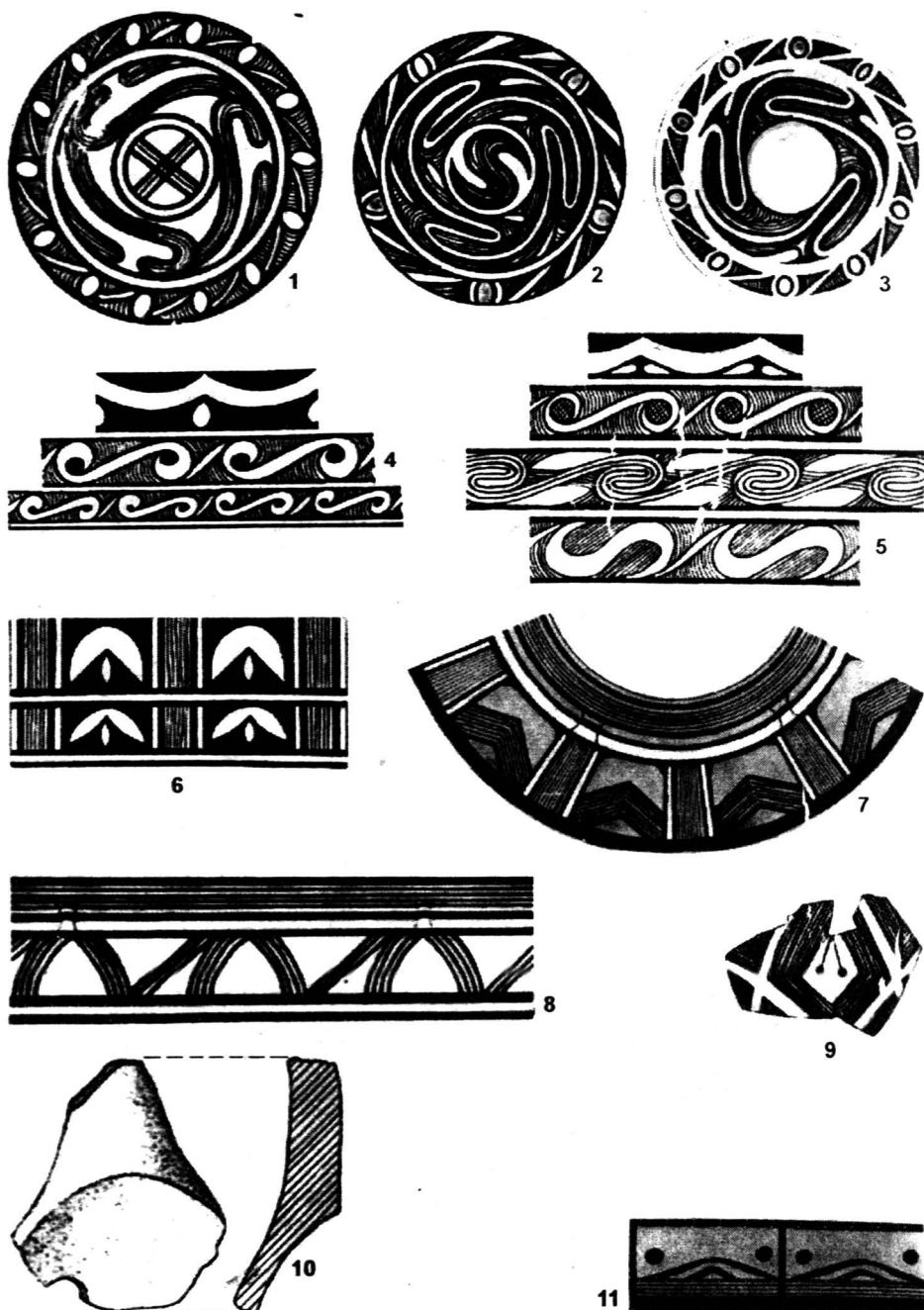
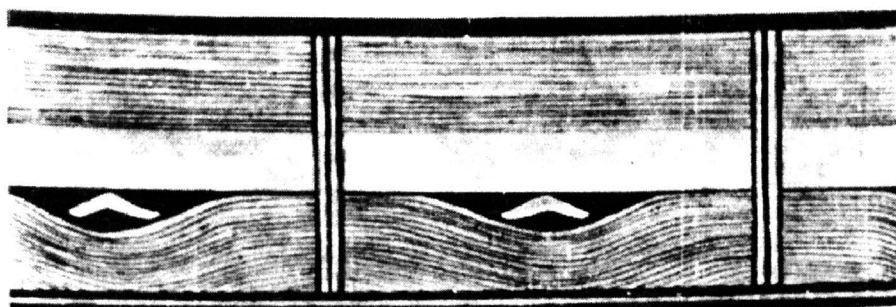
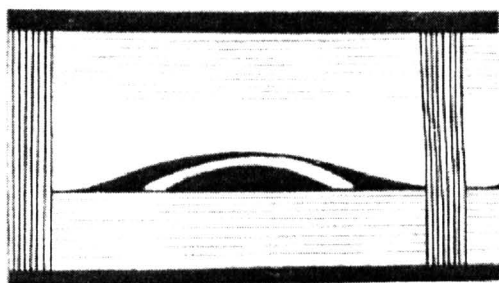

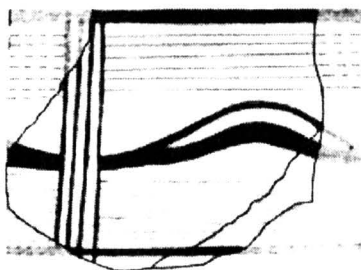
Fig. 30. Ceramică Cucuteni A-B și B din locuințe, de la Ghelăiești-Nedeia (1-2, 4-8); Văleni-Piatra Neamț (3, 10) și Poduri (9, 11)..

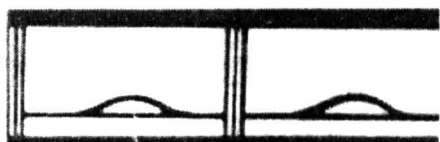
1

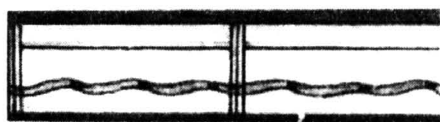
2

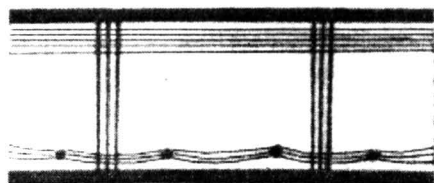
3

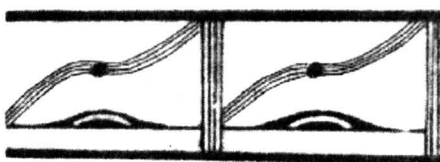
4

5

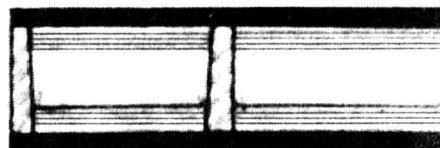
6

7

8

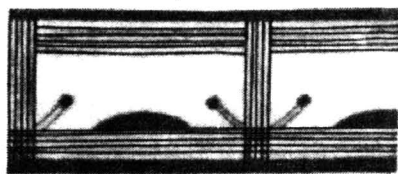

9

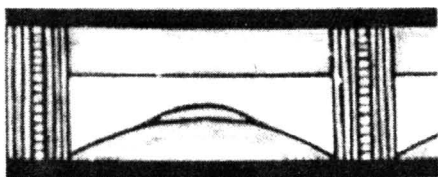
Fig. 31. Decorul paharelor Cucuteni B1 (1-6, 8-9) și B2 (7): 1-5, 9 — Ghelăiești (1-3, L5; 4, L1; 5, gr. 12 9, L3); 6 — Văleni-Botești; 7 — Mărgineni-Bacău; 8, Frumușica.

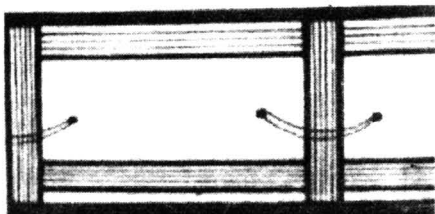
1

2

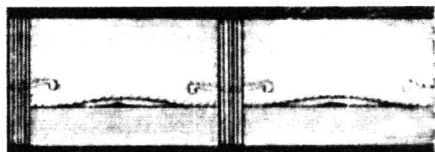
3

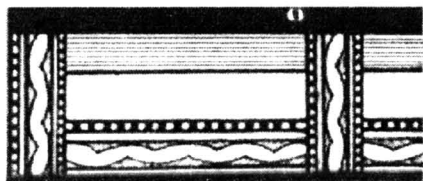
4

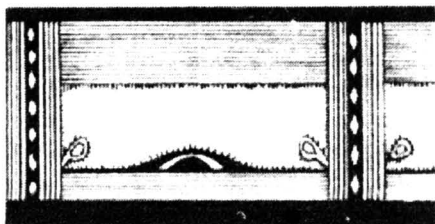
5

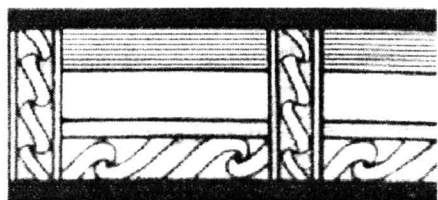
6

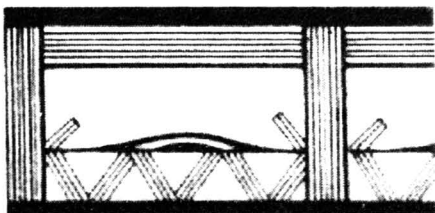
7

8

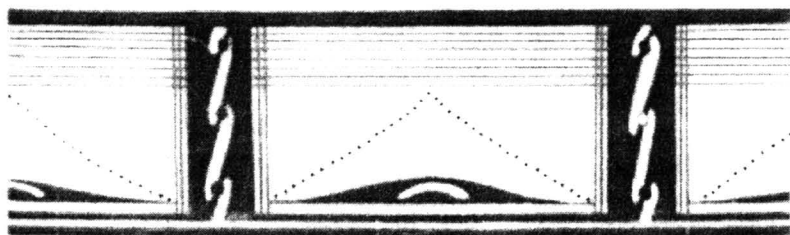

9

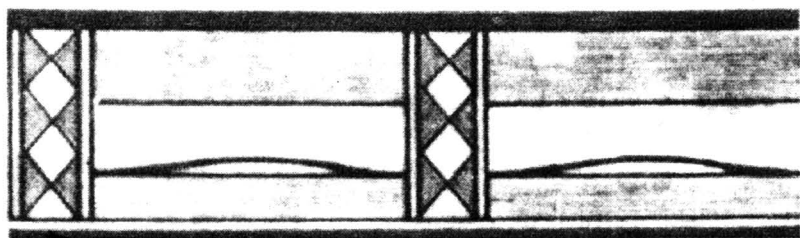

10

Fig. 32. Decorul paharelor Cucuteni B1 (2-10) și B2 (1): 1-2, 4 — Frumușica; 3, 5-10 — Văleni-Piatra Neamț (3, 5, L2; 6, SI; 7, 9, L1; 8, L4; 10, L8).

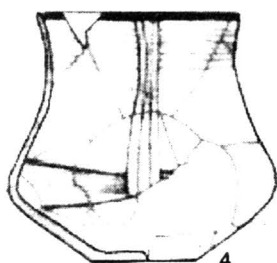
1

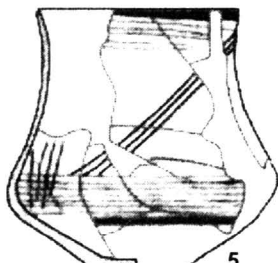
2

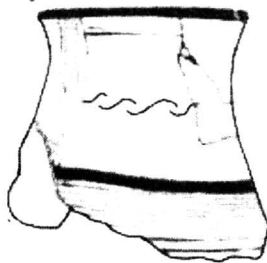
3

4

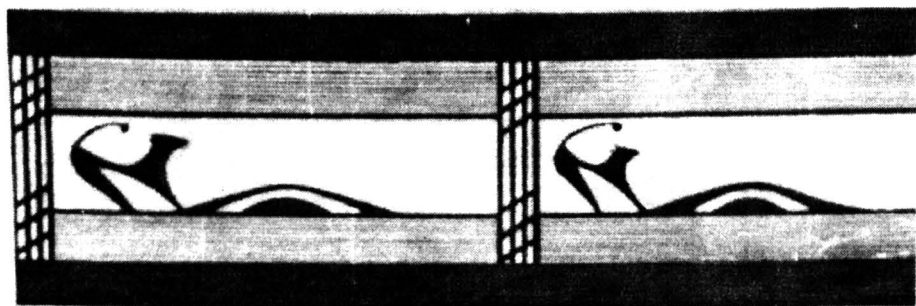

5

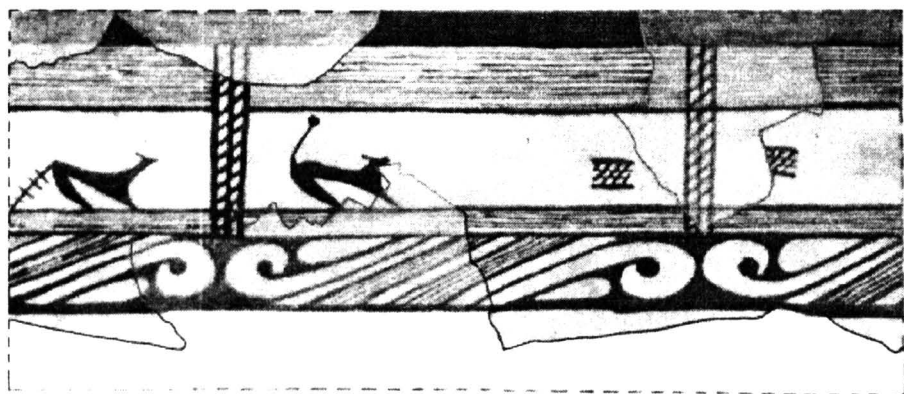

6

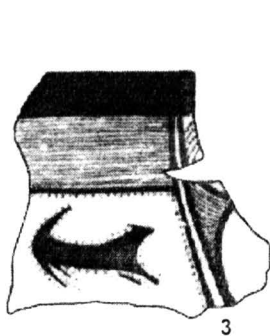
Fig. 33. Decorul paharelor Cucuteni B1 (4-5) și B2 (1-3, 6): 1, 3 — Frumușica; 2 — Mărgineni-Bacău; 4-5 — Tîrpești (după S. Marinescu-Bîlcu); 6 — Gura Văii (după A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici).

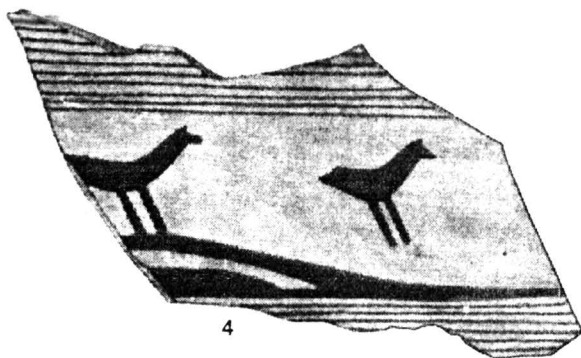
1

2

3

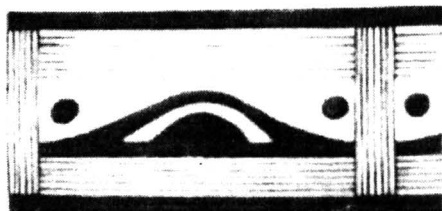

4

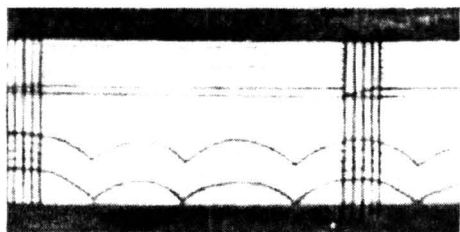
Fig. 34. Pahare cu decor zoomorf Cucuteni B1: 1-2 — Ghelăiești (1, L3; 2, L8); 3 — Văleni-Piatra Neamț (după H. Dumitrescu), 4 — Frumușica (după C. Matasă).

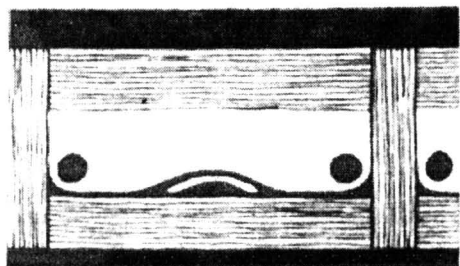
1

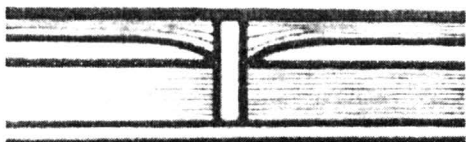
2

3

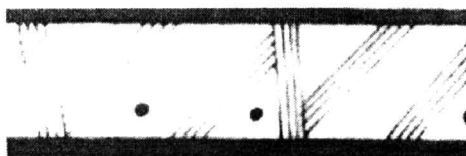
4

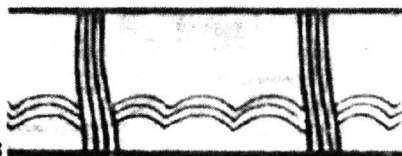
5

6

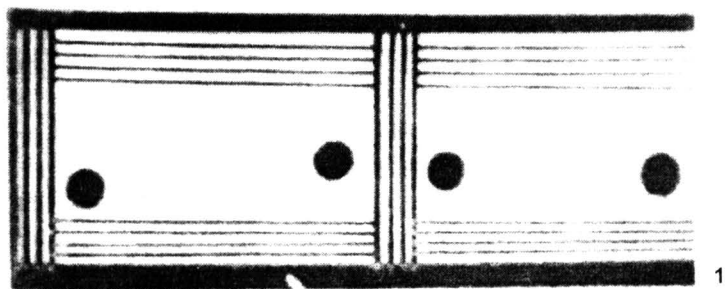

7

8

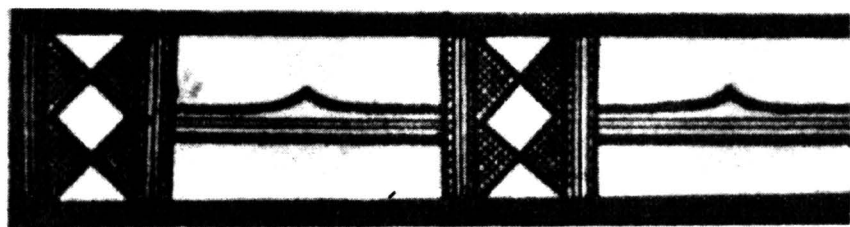
Fig. 35. Decorul paharelor Cucuteni B1 (3, 6-8) și B2 (1-2, 4-5): 1, 6 — Frumușica; 2 — Vișoara-Tg. Trotuș; 3, 7-8 — Ghelăiești (3, 7, L3; 8, L12); 4 — Gura Văii (L2); 5 — Podei-Tg. Ocna (după C. Matasă).

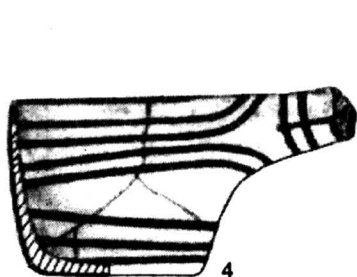
1

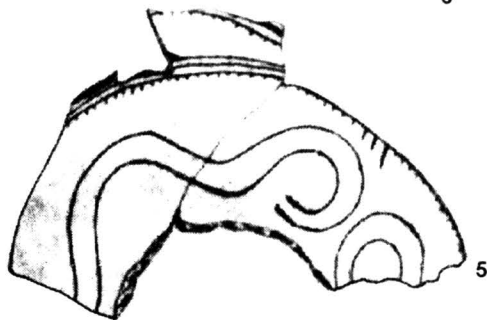
2

3

4

5

Fig. 36. Decorul paharelor Cucuteni B2 (1-3), polonic B1 (4) și fragment de vas bitronconic (5):
1-3 — Poduri (SIII); 4 — Văleni-Piatra Neamț (L2); 5 — Frumușica (după C. Matasă).

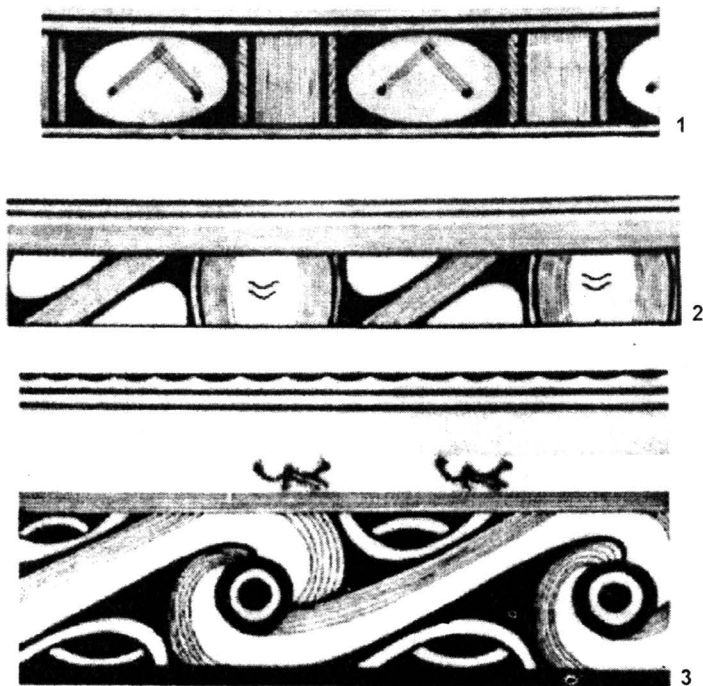

Fig. 37. Decorul vaselor bitronconice Cucuteni B1 (1) și B2 (2-3):
1 — Frumușica; 2-3 — Mărgineni-Bacău (L1).

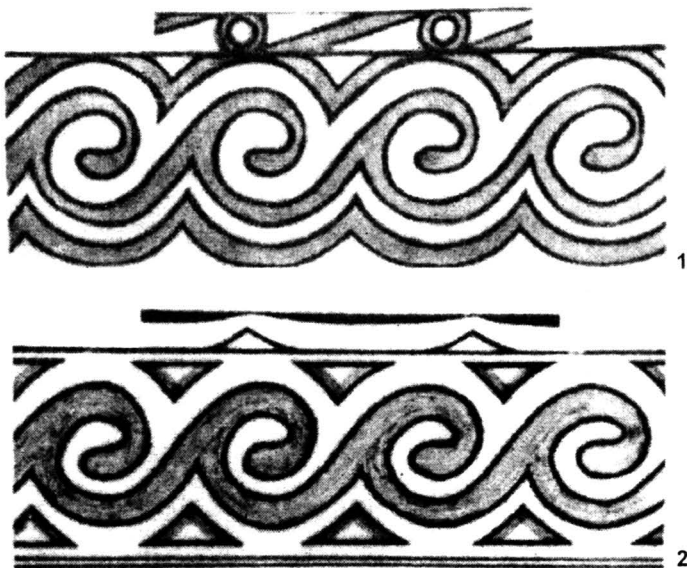

Fig. 38. Decorul vaselor bitronconice Cucuteni B2 de la Podei-Tg. Ocna (după C. Matasă).

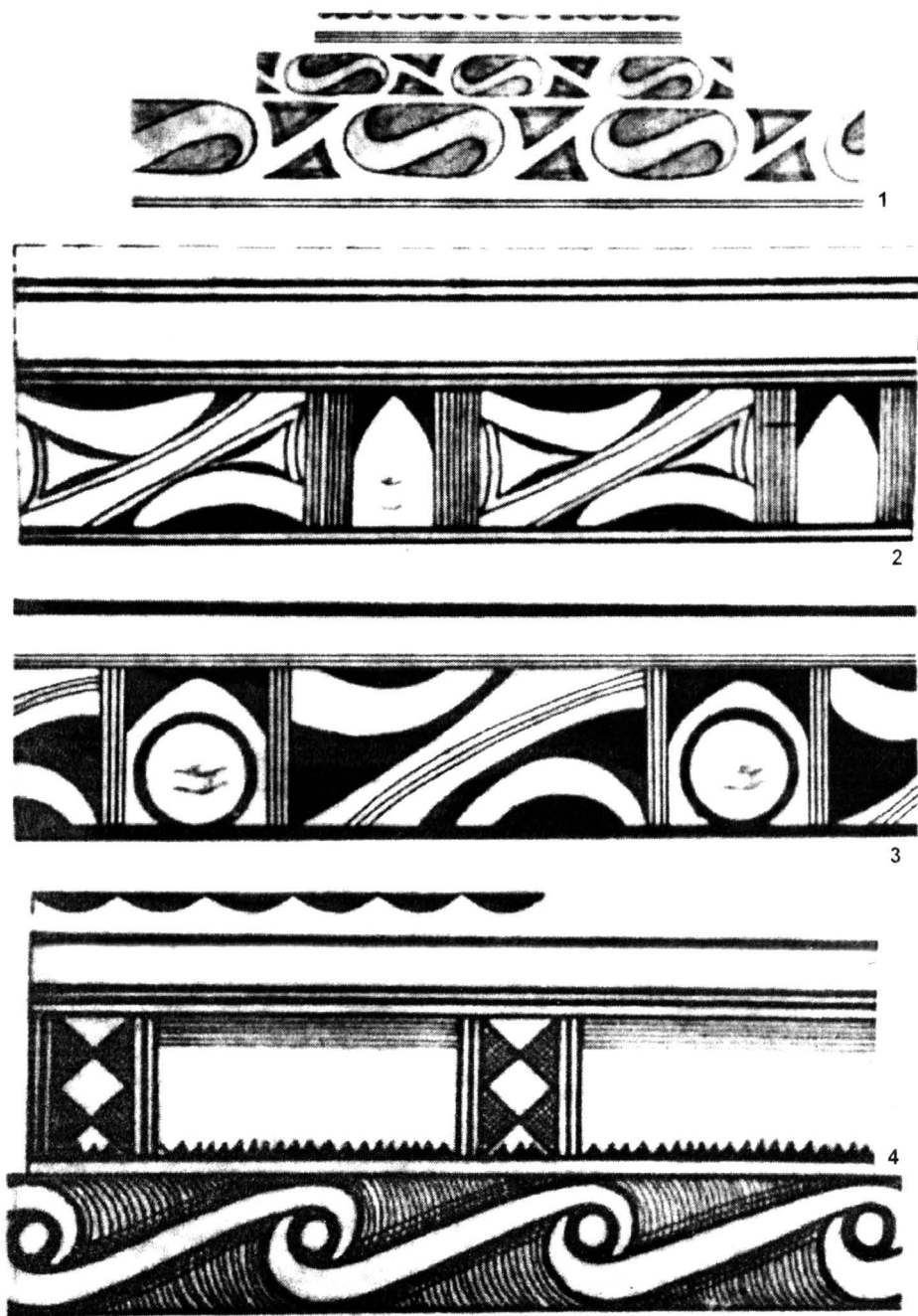

Fig. 39. Decorul vaselor bitronconice Cucuteni B1 (1-3) și B2, (4): 1-2 — Ghelăiești (L1); 3 — Văleni-Piatra Neamț (L8); 4 — Poduri.

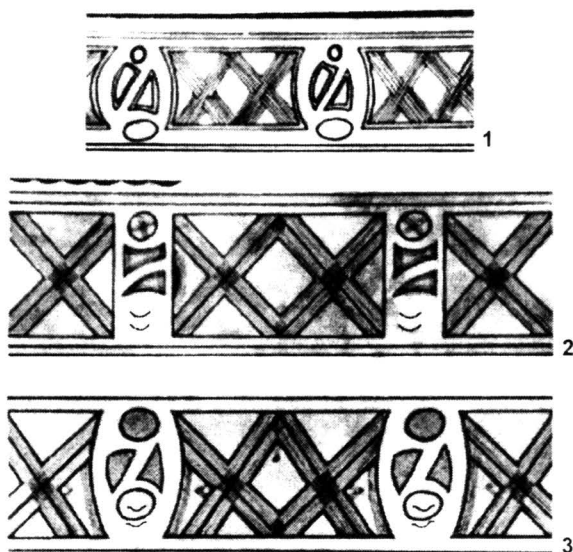

Fig. 40. Decorul amforelor de Ghelăiești (Cucuteni B1).

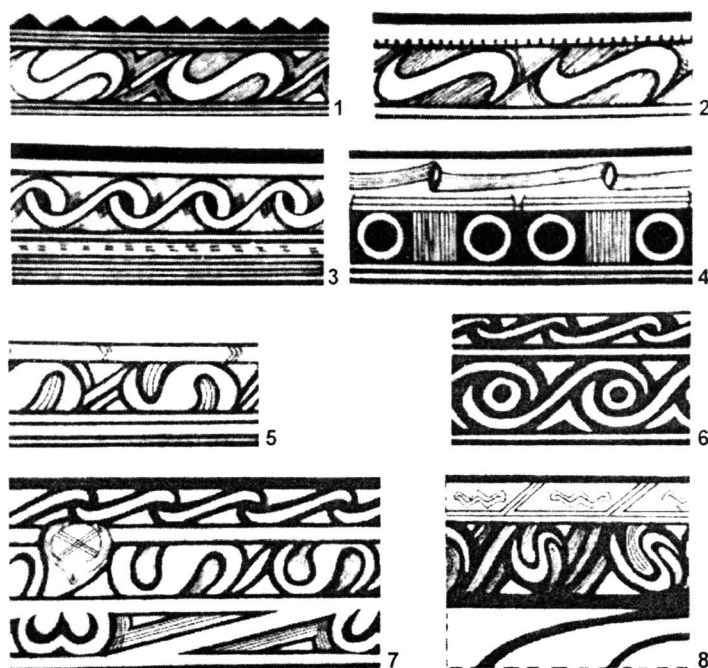
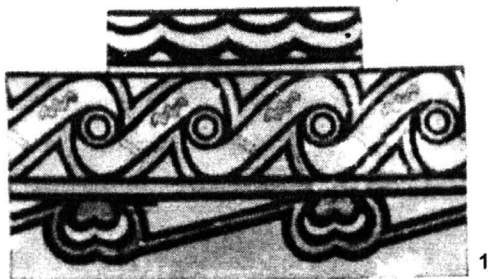
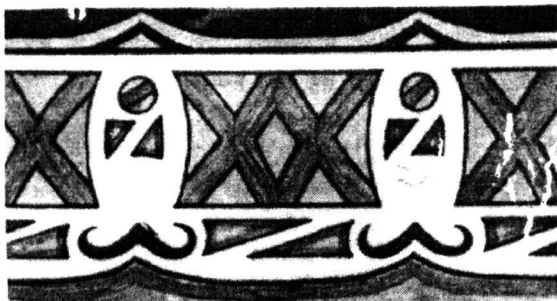

Fig. 41. Decorul craterelor Cucuteni B1 (1-4) și B2 (2-3, 5-8): 1 — Văleni-Piatra Neamț; 2-3 — Mărgineni; 4 — Ghelăiești; 5-8 — Podei.

1

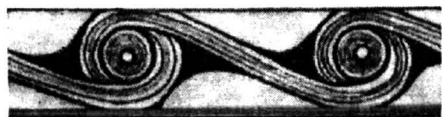

2

Fig. 42. Vase bitronconice Cucuteni B2: 1 — Podei-Tg. Ocna (după C. Matasă);
2 — Viișoara-Tg. Troțuș (L3).

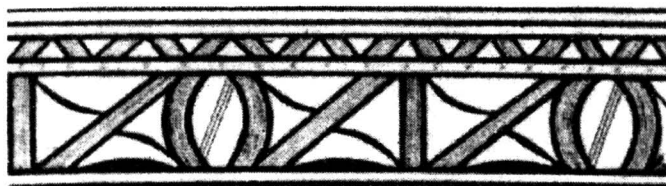
1

2

3

4

Fig. 43. Vase piriforme Cucuteni B1 (1-3) și B2 (4): 1 — Văleni-Piatra Neamț (L1);
2-3 — Ghelăiești (2, L5; 3, L1); 4 — Podei-Tg. Ocna (L3).

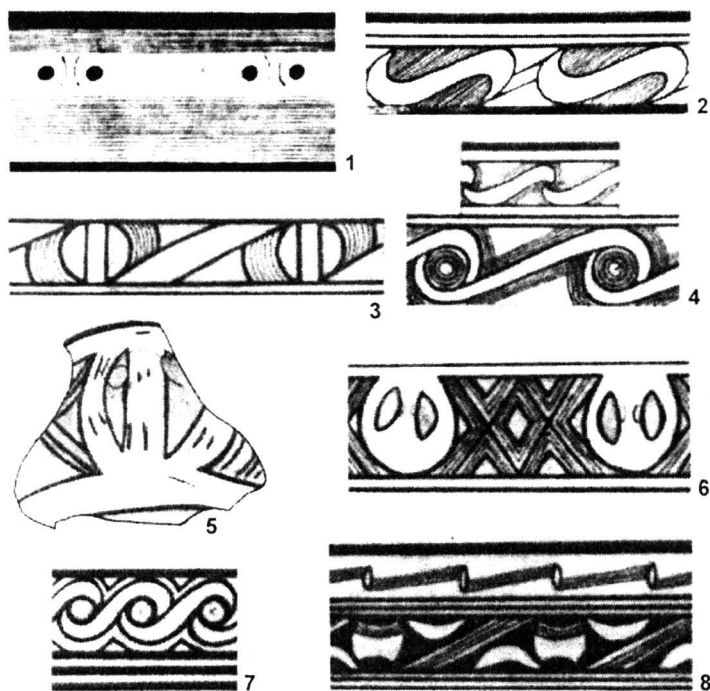

Fig. 44. Amforete (2, 5-6) și vas bitronconic (4) Cucuteni B1 și vas piriform B2 (7): 1, 7 — Podei; 2 — Văleni-Piatra Neamț (L1); 3 — Frumușica; 4-6 — Ghelăiești (4-5, L1; 6, L6); 8 — Gura Văii (gr. 10)

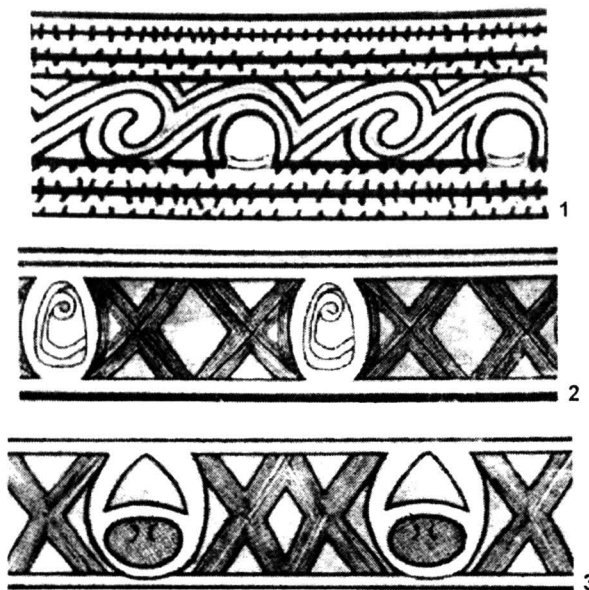
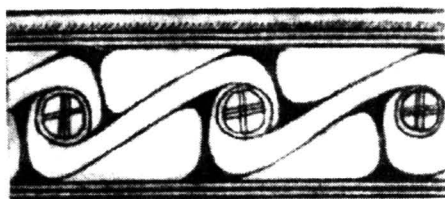

Fig. 45. Amforete Cucuteni B1 (2) și B2 (1, 3): 1, 3 — Mărgineni-Bacău; 2 — Văleni-Piatra Neamț (L1).

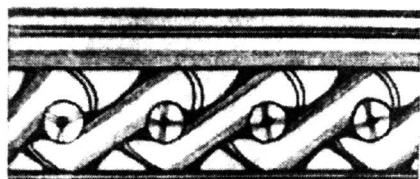
1

2

3

4

5

6

7

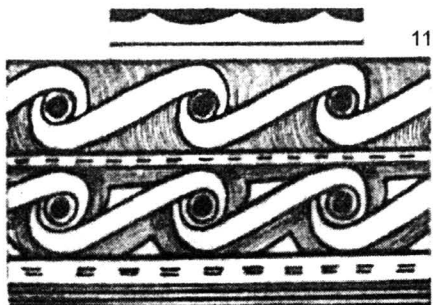
8

9

10

11

Fig. 46. Decorul amforelor B1 (1-6, 9) și B2 (7-8, 10-11): 1, 3, 5, 9 — Văleni-Piatra Neamț; 2, 4, 6 — Ghelăiești; 7 — Poduri; 8, 10-11 — Podei-Tg. Ocna.

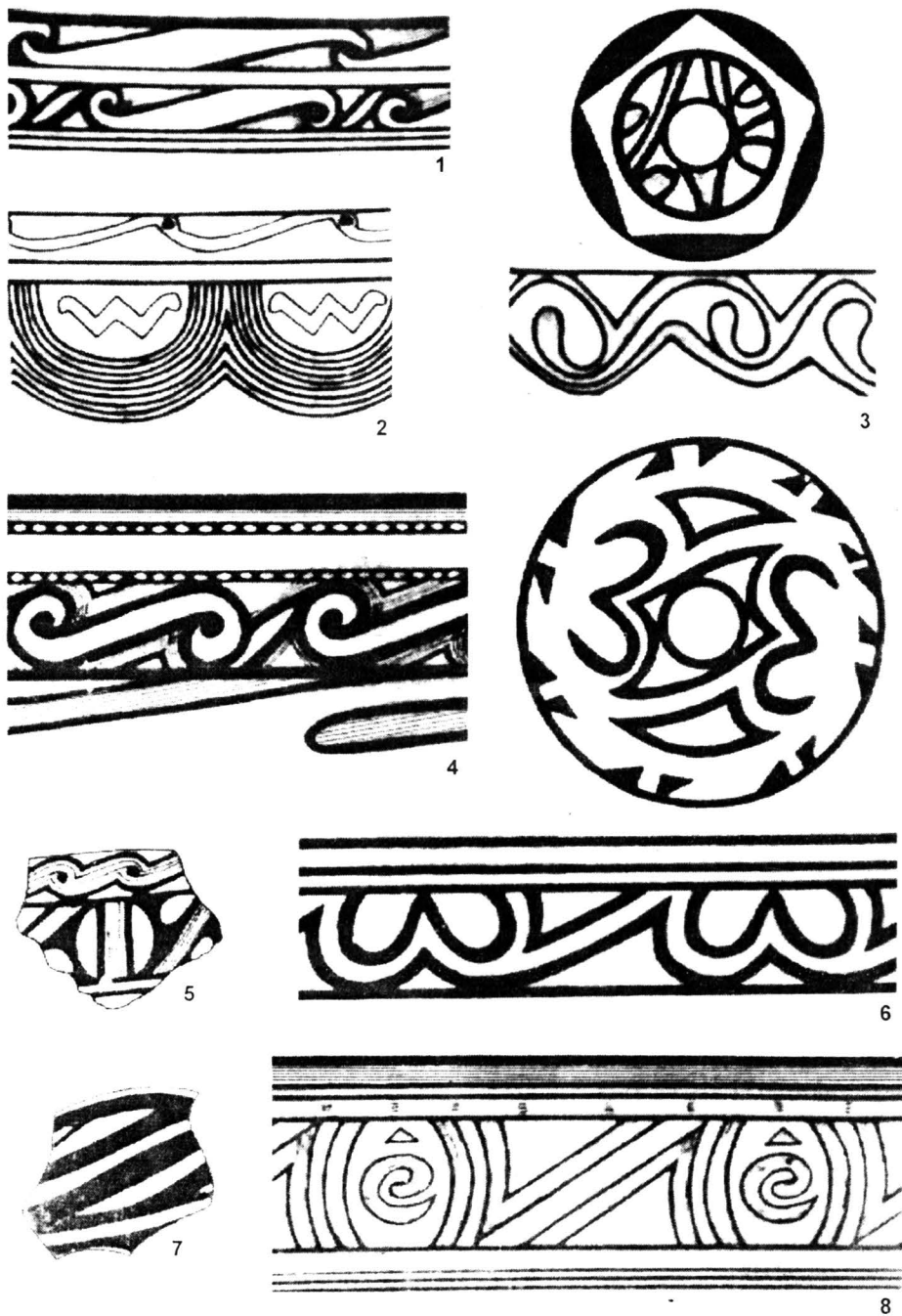

Fig. 47. Vase cu umărul pronunțat Cucuteni B2 de la Podei-Tg. Ocna: 1-8, după C. Matasă.

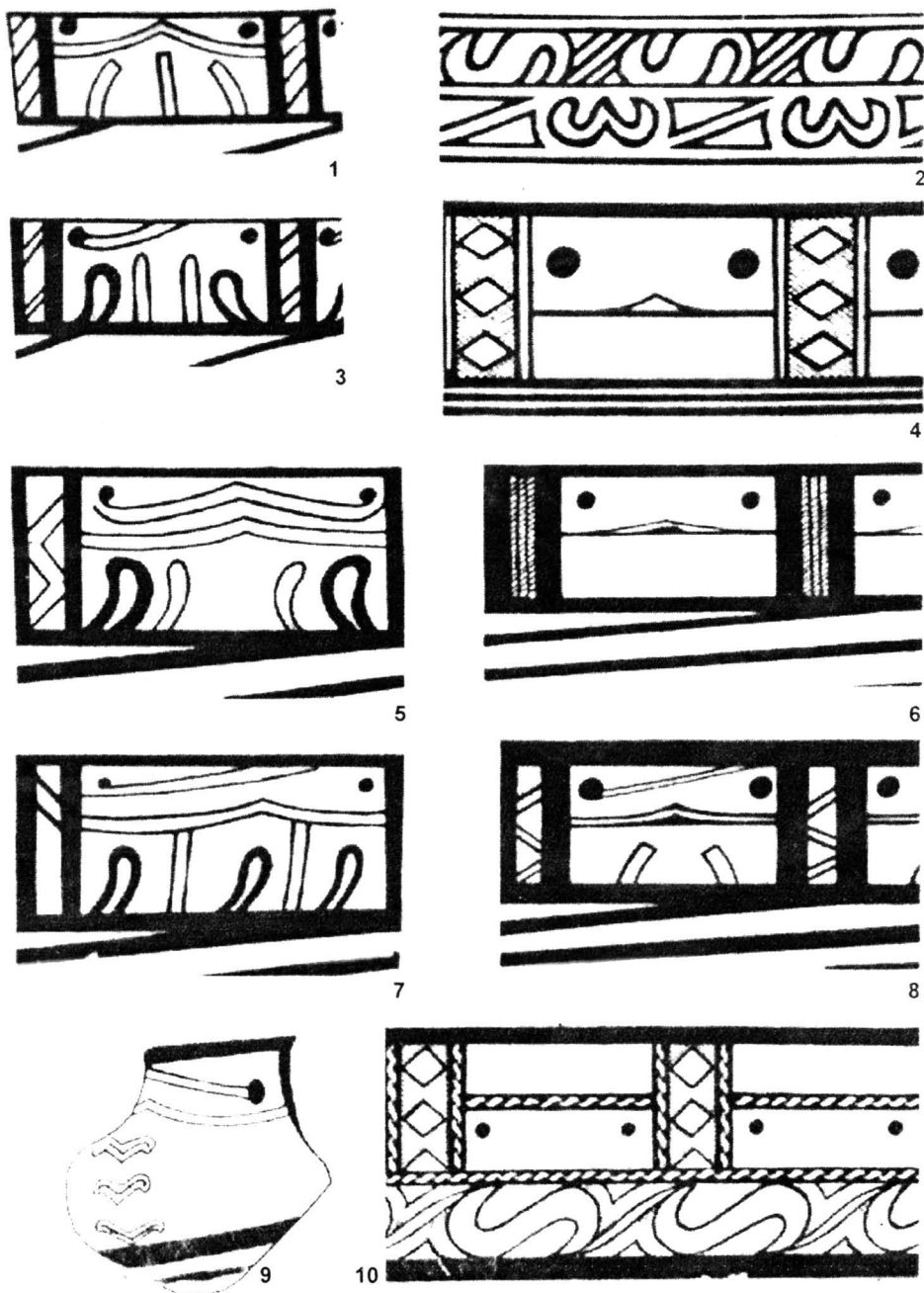

Fig. 48. Vase cu umărul pronunțat Cucuteni B2: 1-8, 10 — Podei-Tg. Ocna (1-8, după C. Matasă; 10, L3; 9 — Gura Văii (după A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici).

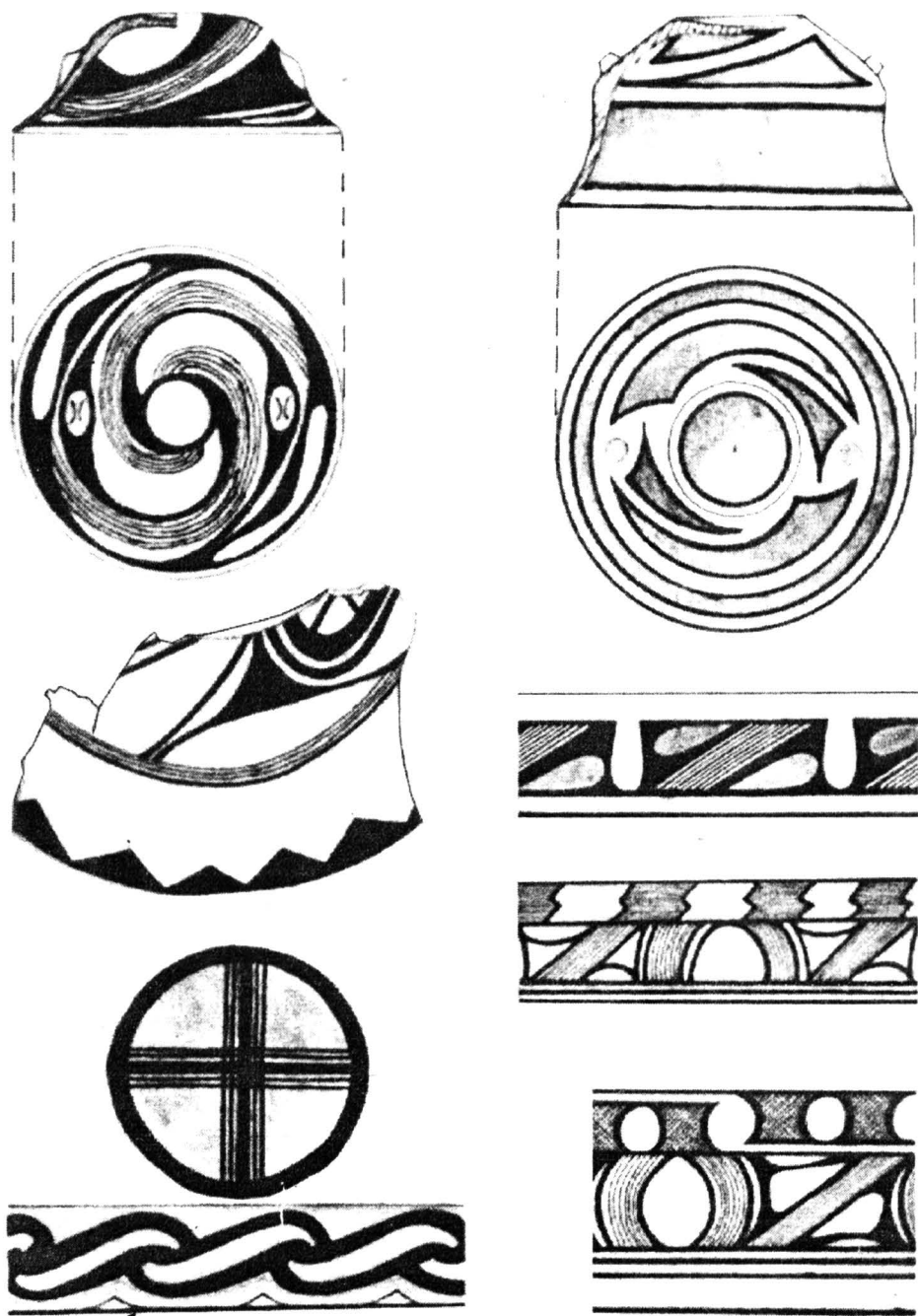

Fig. 49. Capace Cucuteni B1 (1, 3) și B2 (2, 5) și cupe cu picior B2 (4, 6-7): 1, 3 — Văleni-Piatra Neamț (1, L8, 3, L1); 2, 5-7 — Podei (5-7, după C. Matasă); 4 — Mărgineni-Bacău.

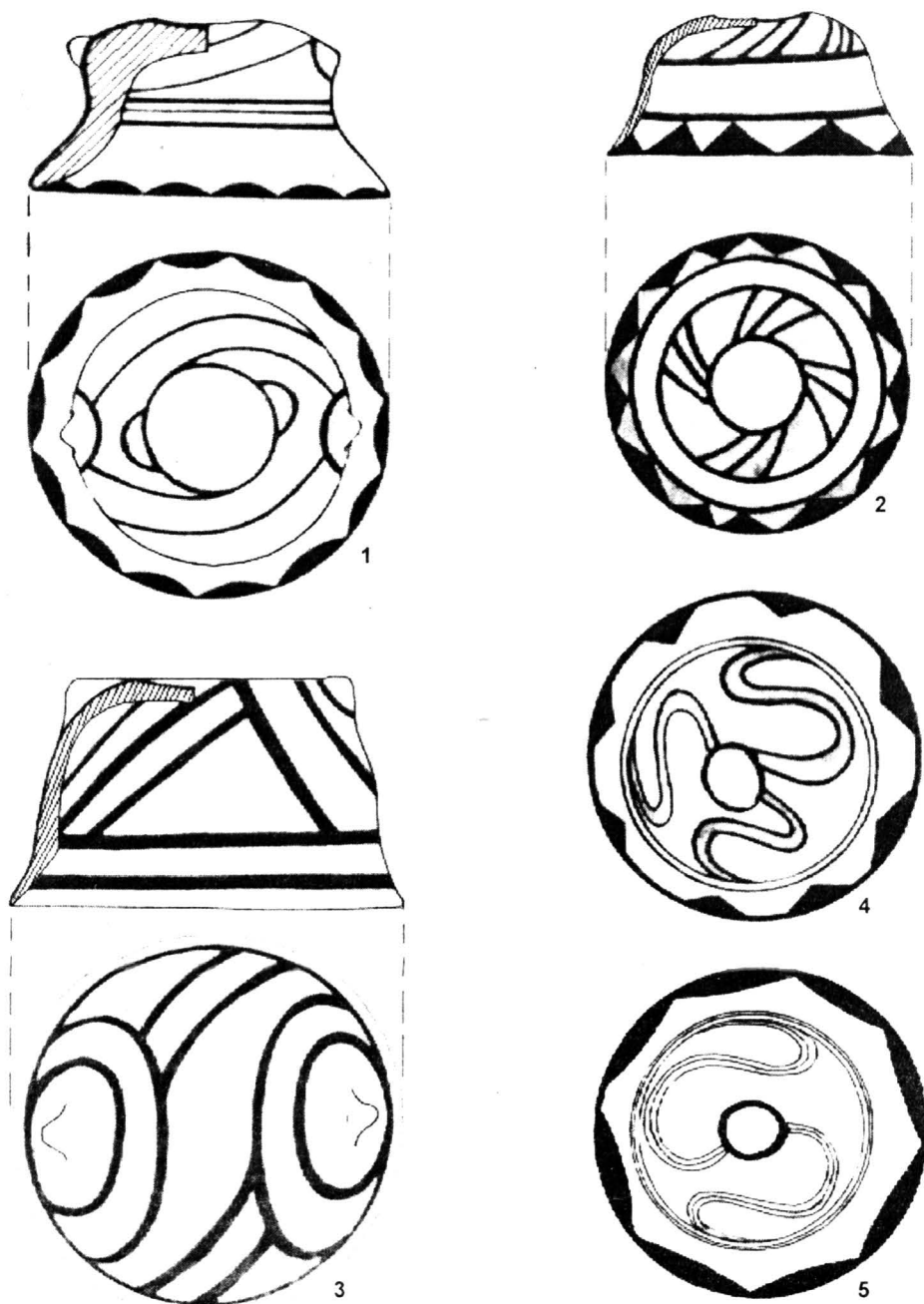

Fig. 50. Decorul capacelor Cucuteni B1 (1-2) și B2 (3-5): 1 — Ghelăiești (L3); 2 — Văleni-Piatra Neamț (L8), 3 — Mărgineni (L4); 4-5 — Frumușica (după C. Matasă).

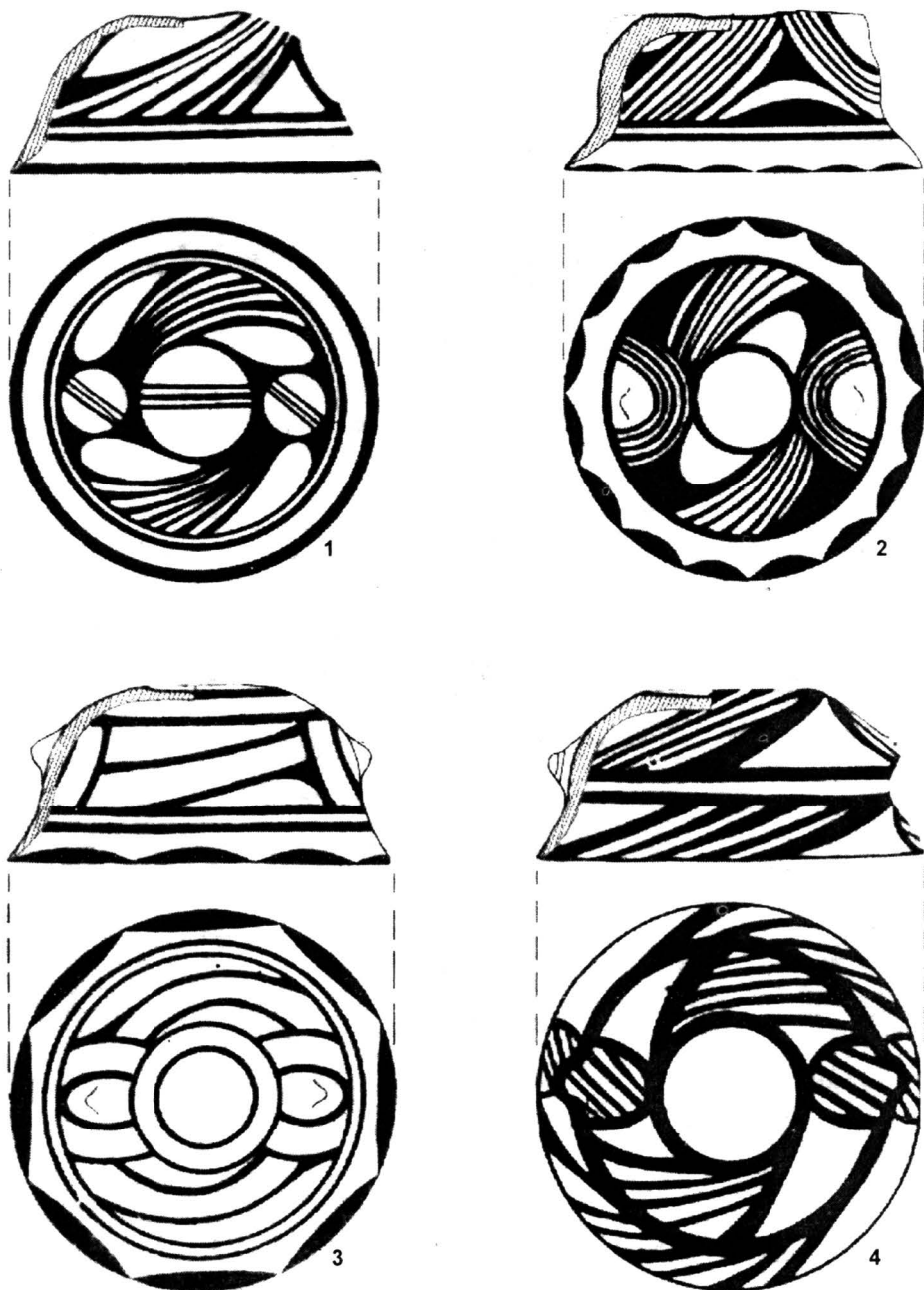

Fig. 51. Decorul capacelor Cucuteni B1 (1, 4) și B2 (2-3): 1 — Văleni-Piatra Neamț (L2); 2 — Mărgineni (L4); 3 — Costișa-Neamț; 4 — Ghelăiești (L5).

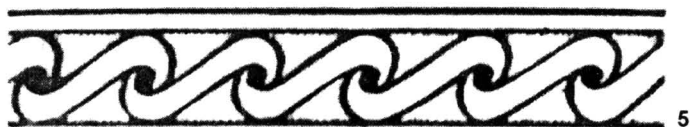
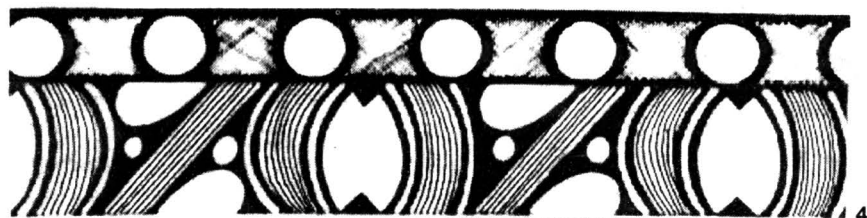
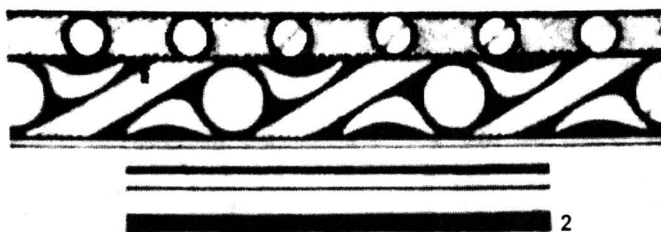

Fig. 52. Decorul unor cupe cu picior de la Podei-Tg. Ocna.

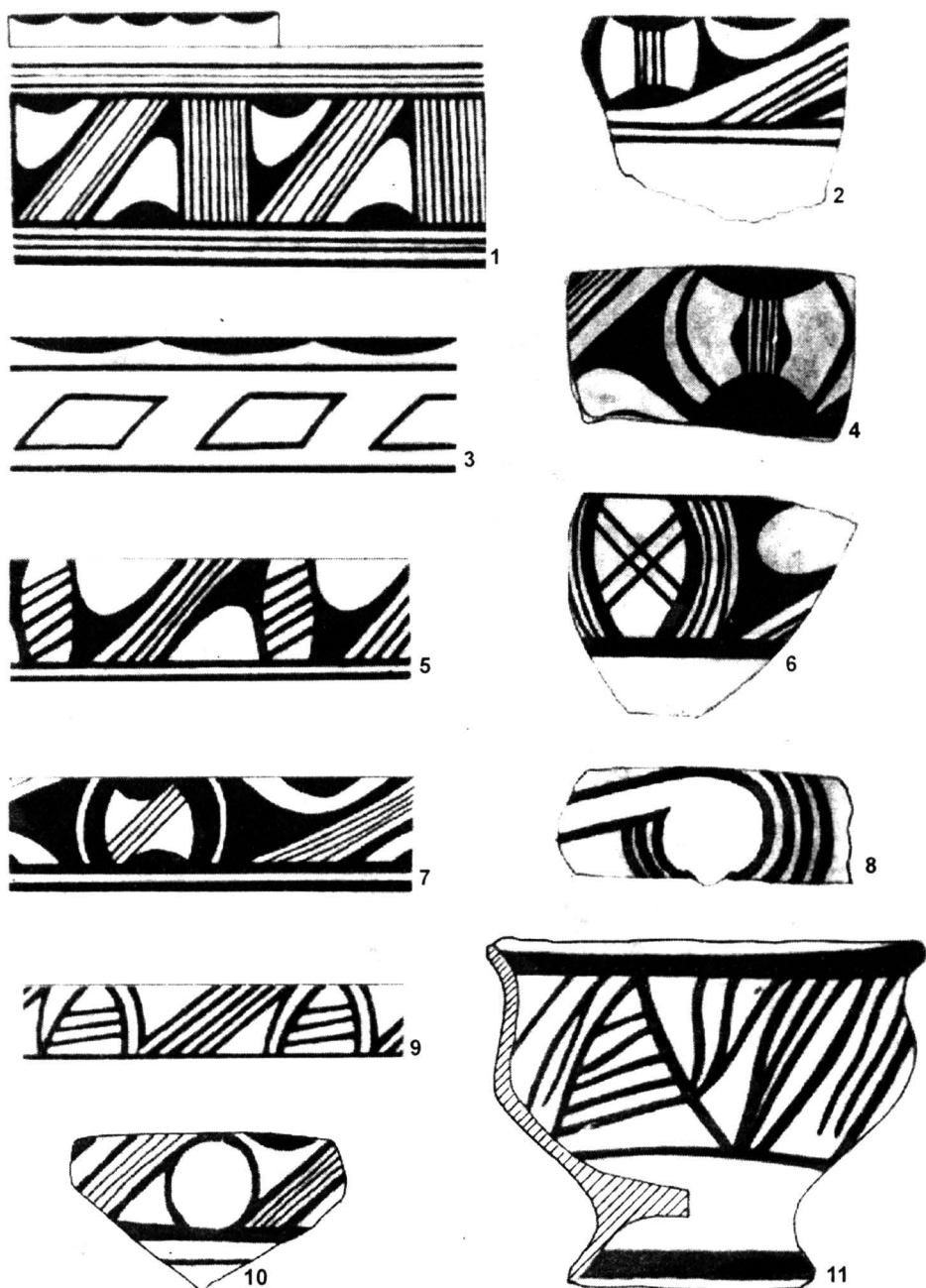

Fig. 53. Cratere Cucuteni B1 (1, 3), străchini B1 (2, 4-7, 9) și B2 (8, 10) și cupă cu picior B1 (11):
 1, 5, 9 — Văleni-Piatra Neamț (1, L6; 5, 9, după H. Dumitrescu); 2-4, 6-7 — Ghelăiești (2, 4, 6, SI; 7, L1);
 8, 10 — Mărgineni; 11 — Poduri (L14).

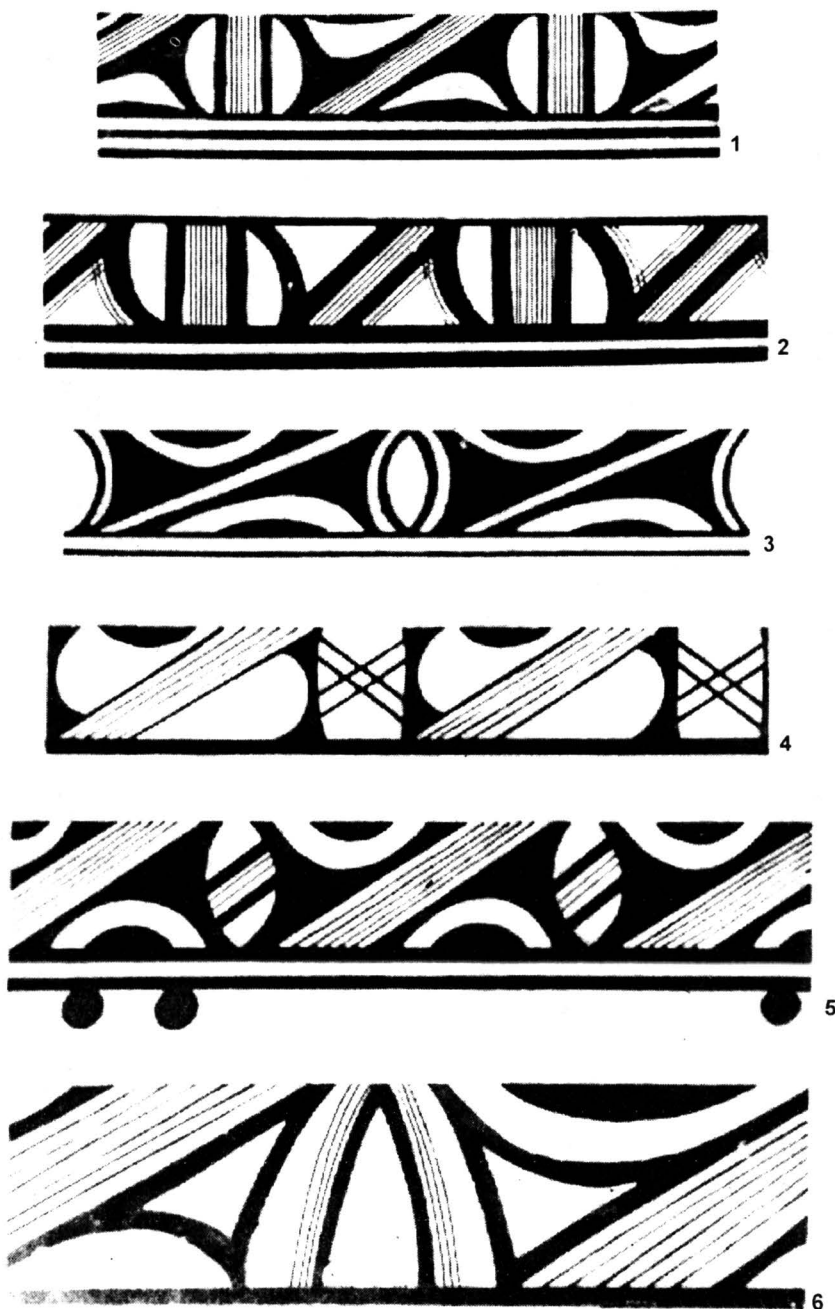

Fig. 54. Decorul străchinilor Cucuteni B1 (3) și B2 (1-2, 4-6): 1-2, 5 — Podei-Tg. Ocna; 3 — Frumușica (după C. Matasă); 4 — Vermești-Comănești; 6 — Mărgineni (L1).

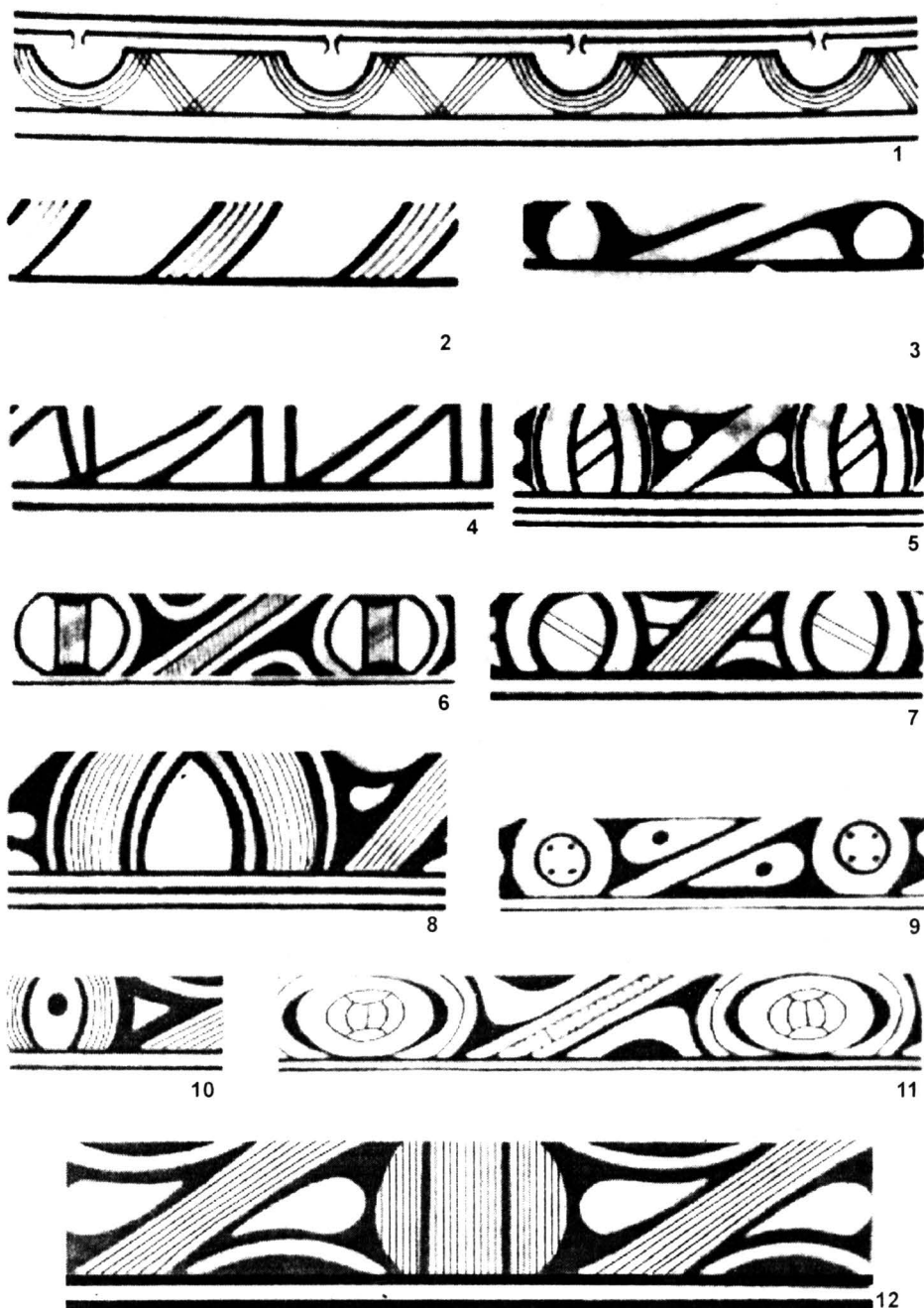

Fig. 55. Decorul străchinilor B1 (1-3) și B2 (4-12): 1 — Ghelăiești (L14); 2-3, 6, 9, 11 — Frumusea (după C. Matasă); 4, 7 — Gura Văii (4, L2; 7, SIII); 5, 8, 10, 12 — Podei (după C. Matasă)

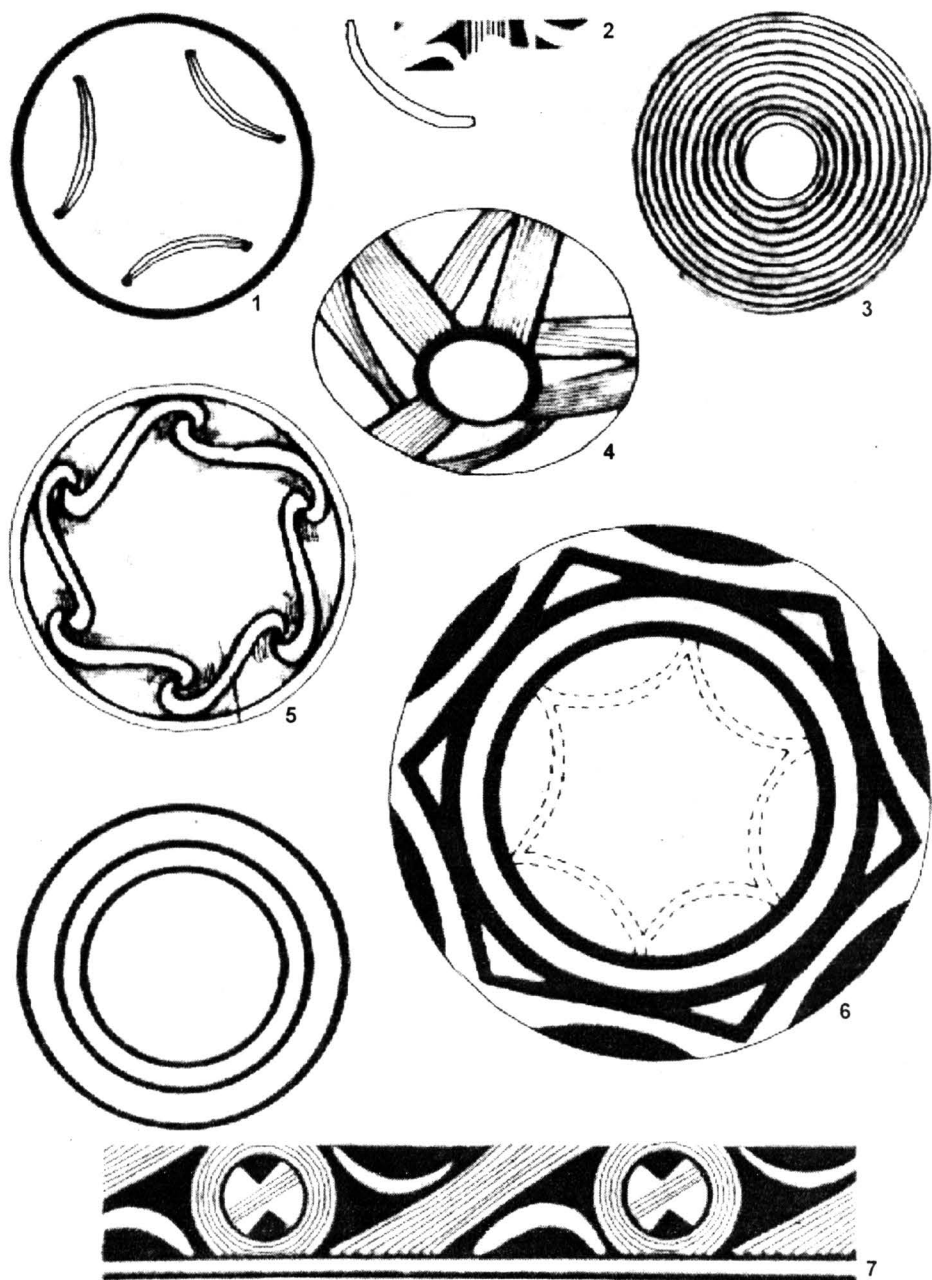

Fig. 56. Străchini (1-2, 7) și castroane (3-6), B1 (1-2) și B2 (3-7): 1 — Văleni-Piatra Neamț; 2 — Tîrpești (după S. Marinescu-Bîlcu); 3, 6 — Podei-Tg. Ocna; 4 — Frumușica (după C. Matasă); 5 — Calu-Piatra Șoimului (după R. Vulpe); 7 — Mărgineni-Bacău.

1

2

3

4

5

6

Fig. 57. Străchini (1-2) și castroane (3-6): 1 — Ghelăiești (L2); 2, 5-6 — Podei (după C. Matasă); 3-4 — Mărgineni-Bacău.

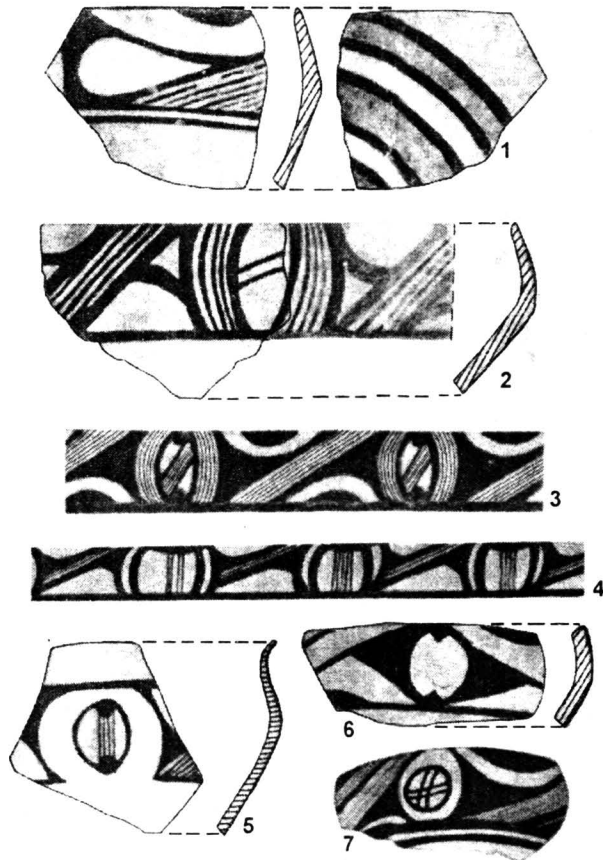

Fig. 58. Decorul strâchinilor B1 (3-4) și B2 (1-2, 5-7):
1-3, 5-6 — Poduri-Bacău, 4 — Răucești, 7 — Costișa
<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://muzeu-neamt.ro>

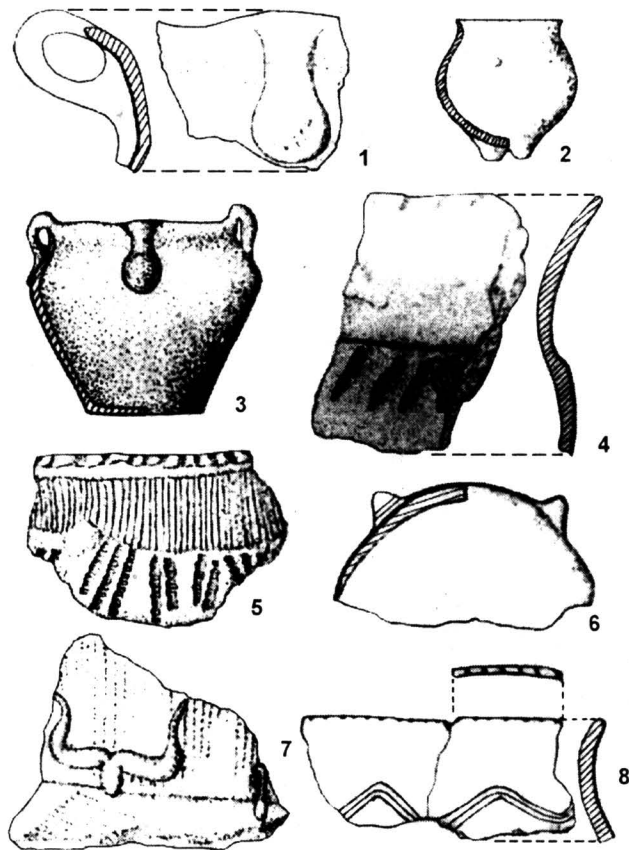

Fig. 59. Ceramică cu toate pastilate (1, 3) și ceramică de tip C (2, 4-8):
1, 6 — Văleni-Piatra Neamț (L2); 2 — Răucești; 3, 7 — Poduri-Bacău
(L14); 4 — Costișa; 5 — Hlăpești (L1); 8 — Ghelăiești-Nedeia.

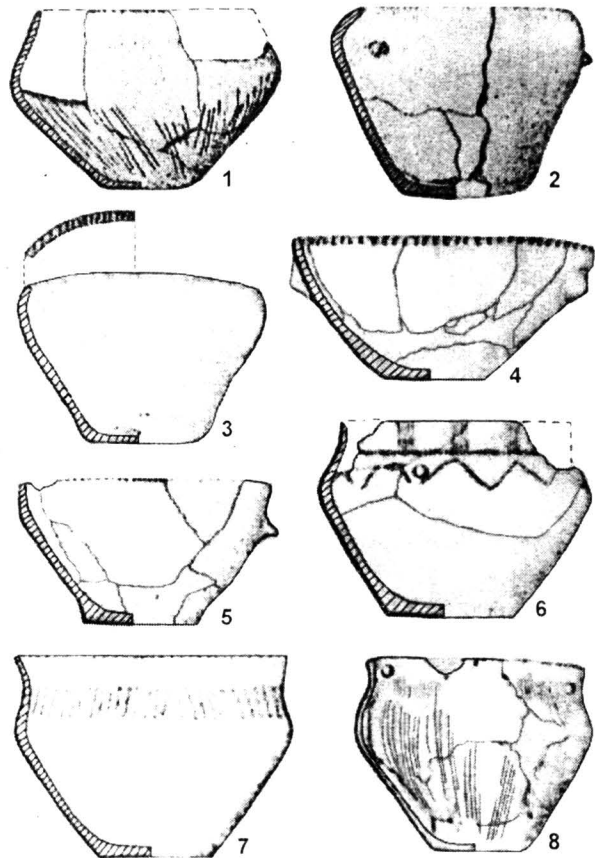

Fig. 60. Ceramică Cucuteni C: 1-5 8 — Ghelăiești-Nedeia (1, L8; 2-3, 8, L3; 4-5 L14) 6 — Frumușica; 7 — Văleni-Piatra Neamț (L1).

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://muzeu-neamt.ro>

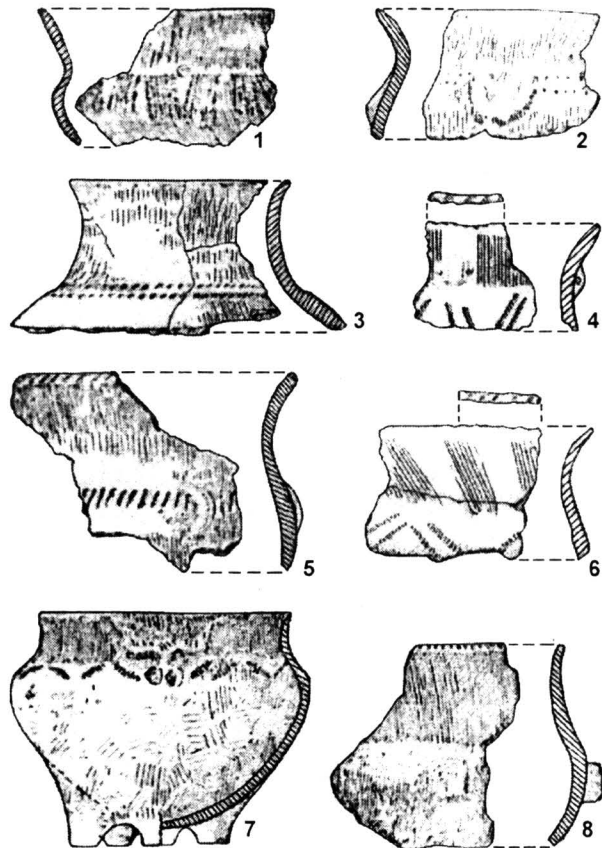

Fig. 61. Ceramică Cucuteni C: 1-3, 5 — Văleni-Piatra Neamț (după H. Dumitrescu); 4, 6 — Ghelăiești (L1); 7 — Frumușica (după C. Matasă); 8 — Podei-Tg. Ocna (după C. Matasă).

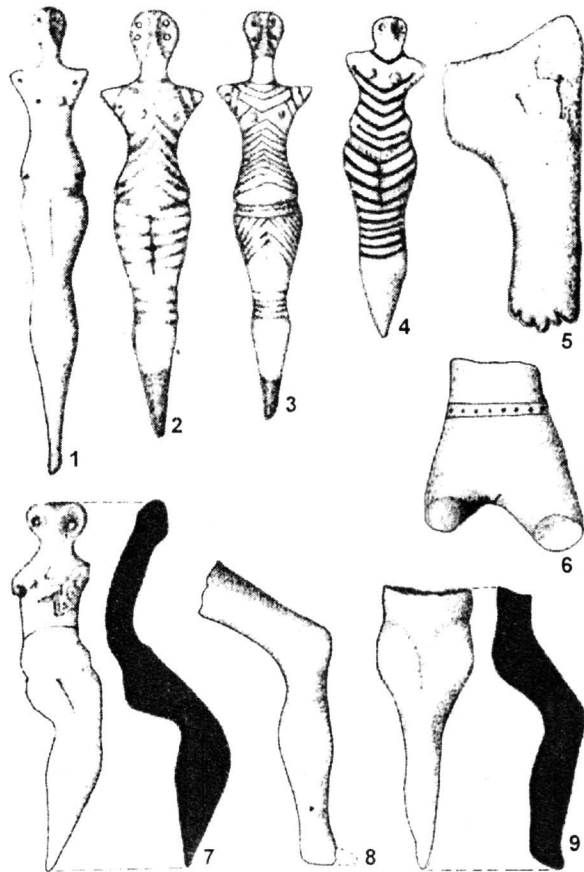

Fig. 62. Statuete antropomorfe: 1-3, 7-9 — Ghelăiești (1-3, L5; 7-9, SI); 4 — Costișa; 5 — Frumușica; 6 — Mărgineni-Bacău.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://muzeu-neamt.ro>

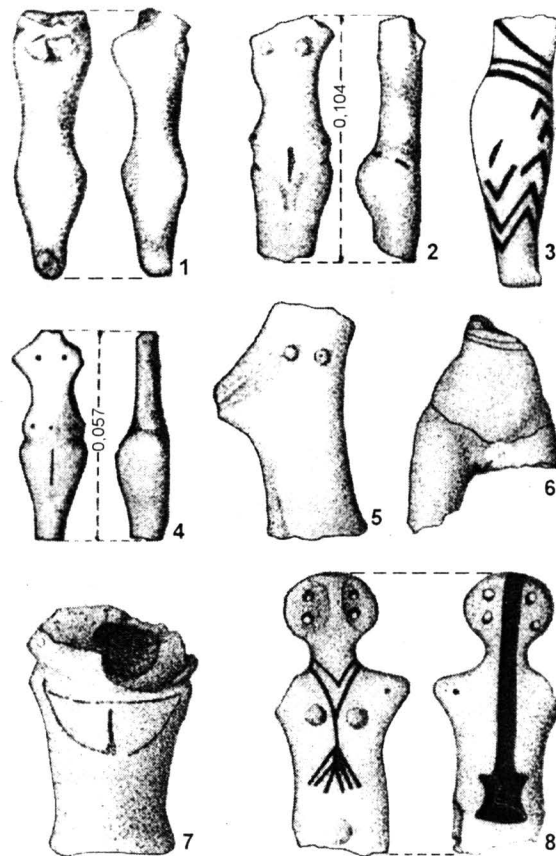

Fig. 63. Statuete antropomorfe: 1-2, 4-5 — Ghelăiești (1, 4, L2; 2, L1, 5, L3); 3, 6 — Mărgineni-Bacău; 7 — Frumușica; 8 — Podei (SII/1973).

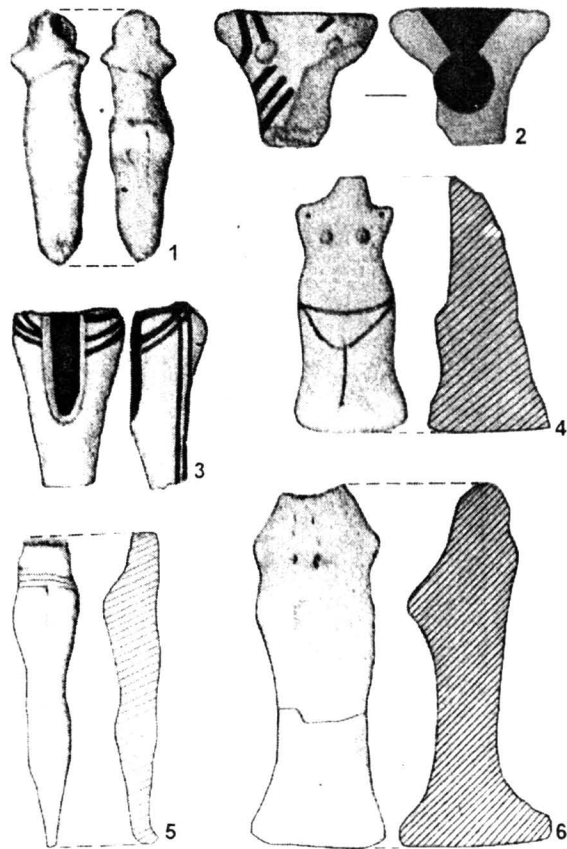

Fig. 64. Statuete antropomorfe: 1, 5 — Ghelăiești (1, L14. 5, L9);
2-3 — Mărgineni-Bacău, 4 — Hlăpești (gr. 3),
6 — Văleni-Piatra Neamț (L6).

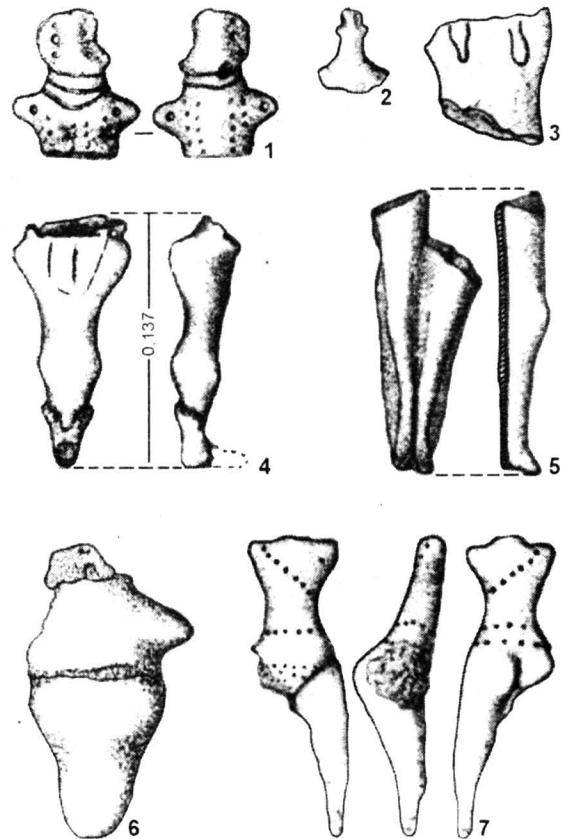

Fig. 65. Statuete antropomorfe: 1 — Frumușica; 2, 4-5 — Ghelăiești
(2, L11; 4, L1; 5, L19), 3 — Văleni-Piatra Neamț (L1);
6 — Fintinele-Bacău, 7 — Urecheni-Neamț.

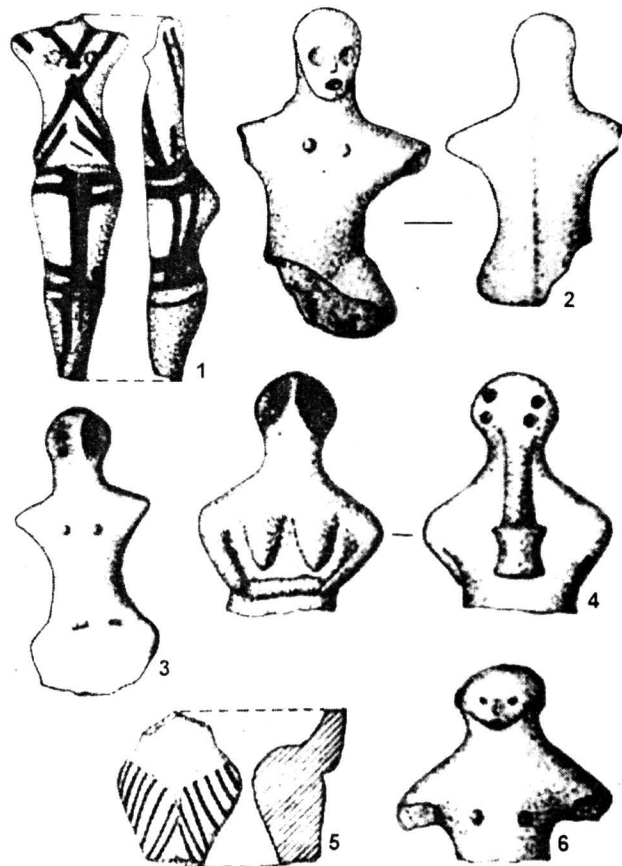

Fig. 66. Statuete antropomorfe: 1 — Ghelăieși (L24), 2, 4, 6 — Răucești;
3 — Girov; 5 — Văleni-Piatra Neamț.

<https://biblioteca-digitala.ro/> <https://muzeu-neamt.ro>

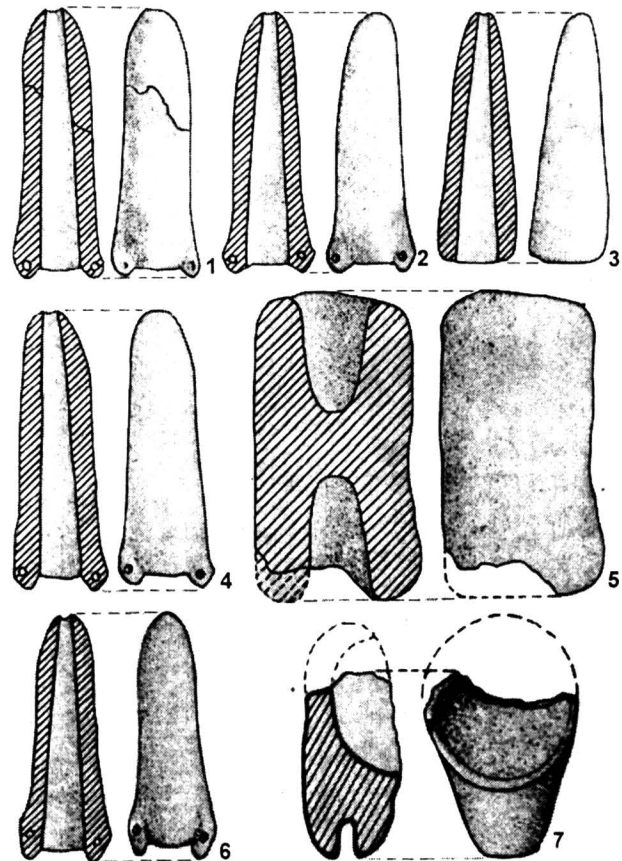

Fig. 67. Falusuri (1-4, 6), piesă din lut ars (5) și creuzet (7):
1-6 — Văleni-Piatra Neamț (1-4, 6. L2, 5. L6); 7 — Poduri-Bacău (L14).

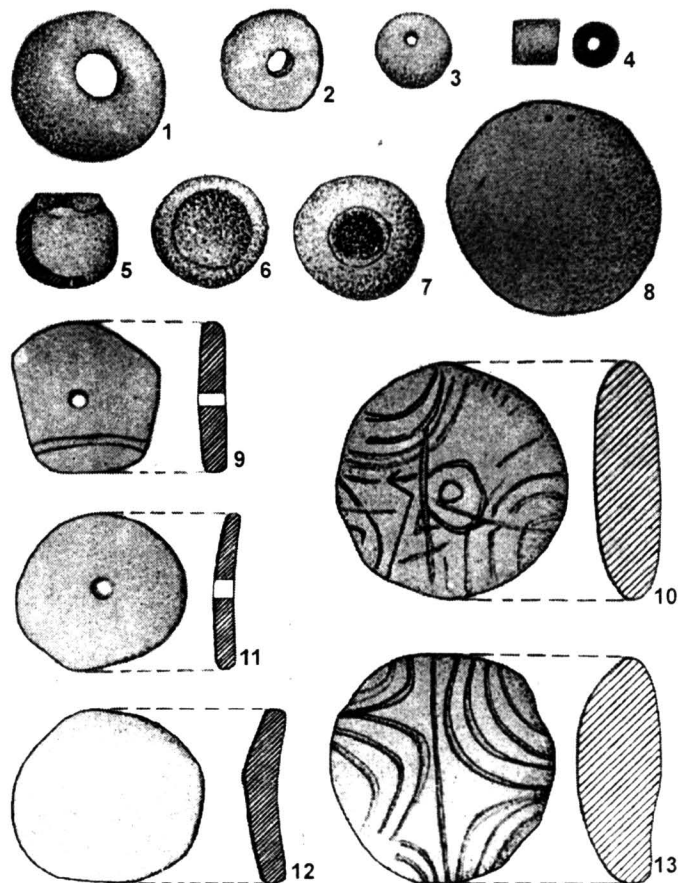

Fig. 68. Obiecte de podoabă și diverse piese de lut ars.
1-2, 8 — Mărgineni-Bacău; 3-7, 9-13 — Ghelăiești-Nedeia.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://muzeu-neamt.ro>

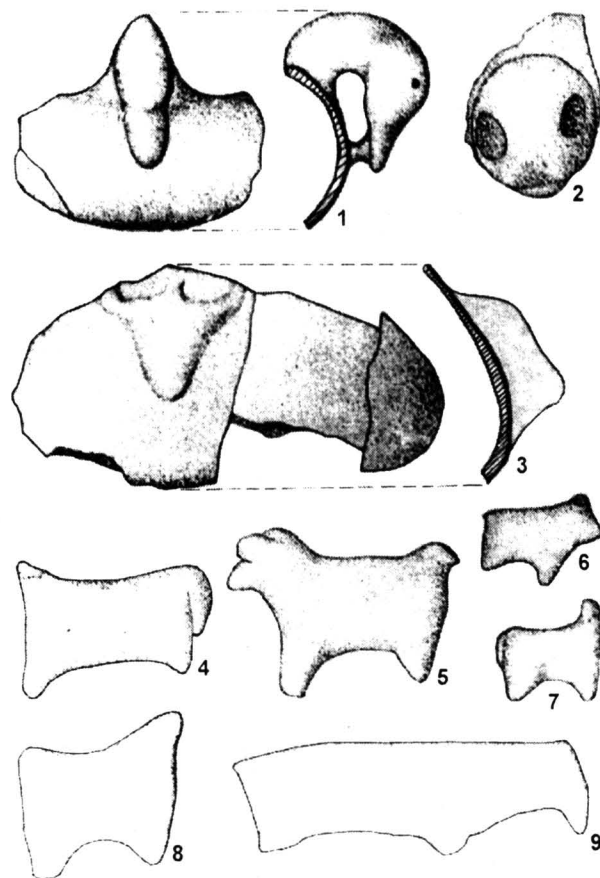

Fig. 69. Protome și statuete zoomorfe. 1, 3-4, 7 — Mărgineni-Bacău;
2, 6, 9 — Ghelăiești; 5 — Hlăpești; 8 — Văleni-Piatra Neamț.

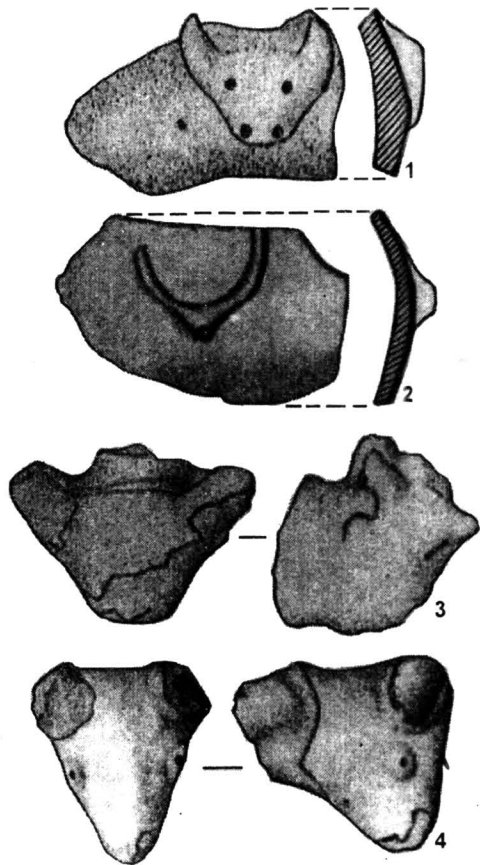

Fig. 70. Protome zooforme: 1 — Văleni-Piatra Neamț;
2-4 — Ghelăiești-Nedeia.

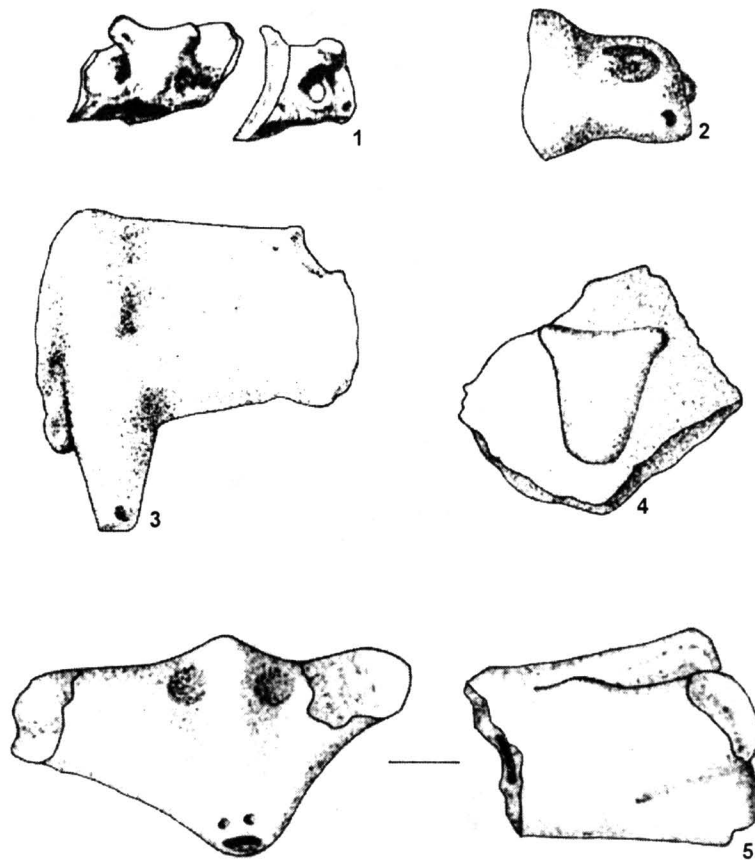

Fig. 71. Protome (1-2, 4-5) și statueta zoomorfă (3); 1-2 — Podei-Tg. Ocna;
3 — Vermești-Comănești; 4 — Poduri-Bacău; 5 — Ghelăiești.

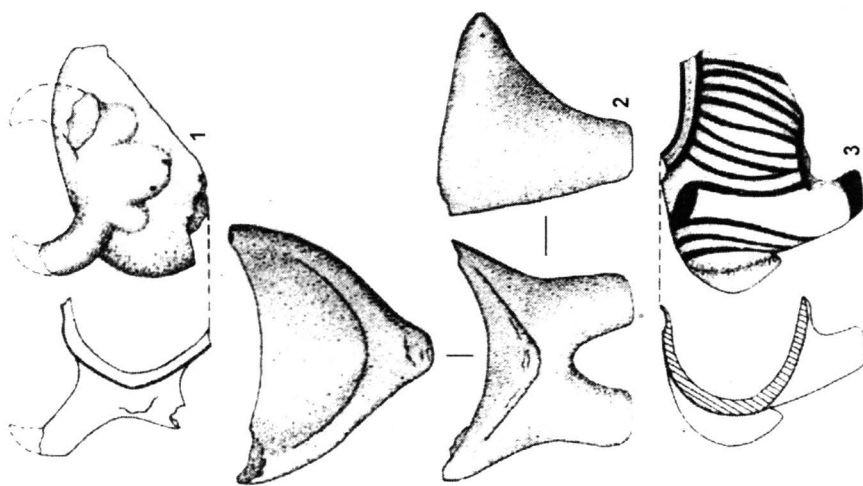

Fig. 73. Vase zoomorfe: 1 — Gheleiești, 2 — Văleni-Piatra Neamț, 3 — Gura Văii (după A. Nițu)

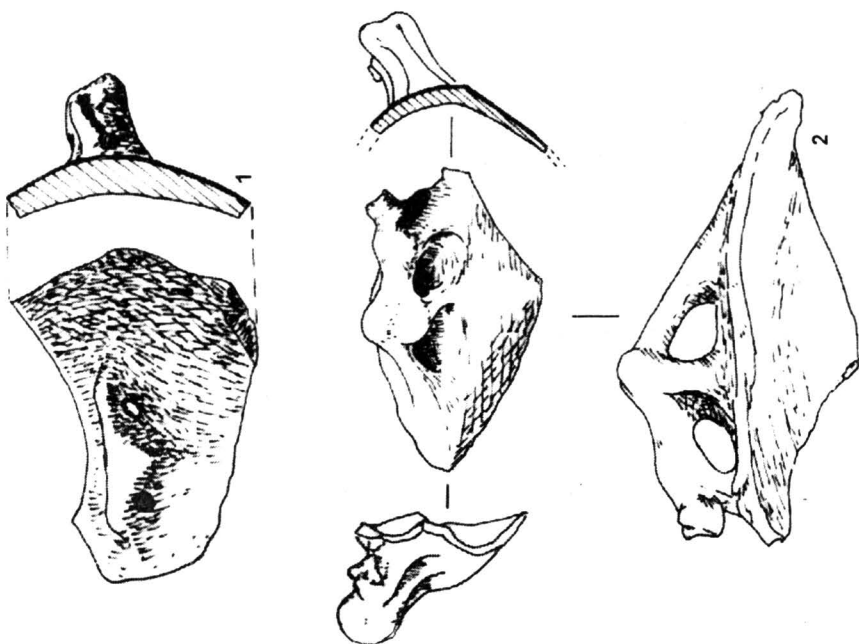

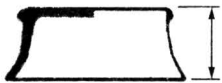

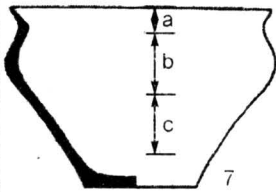
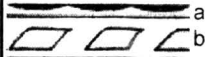

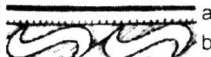

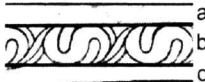
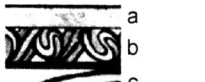
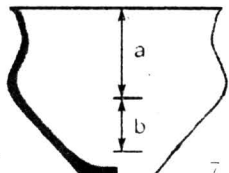

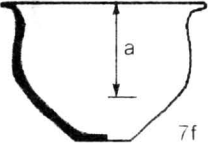

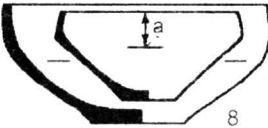
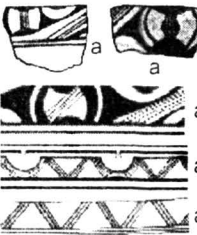
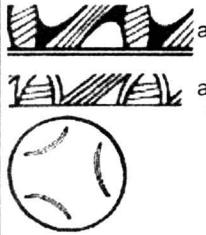
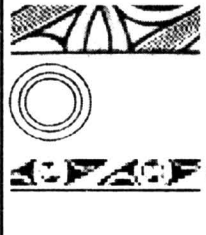

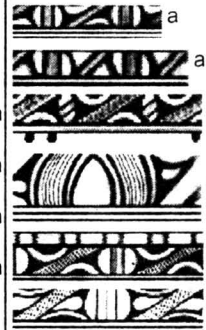
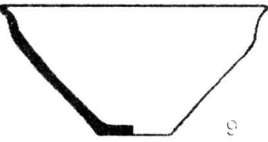

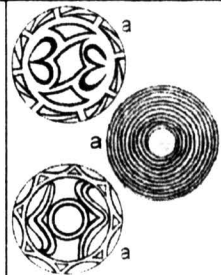

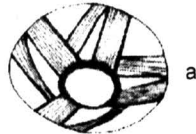
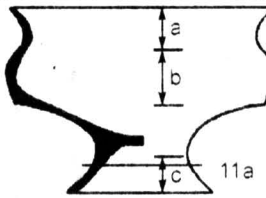

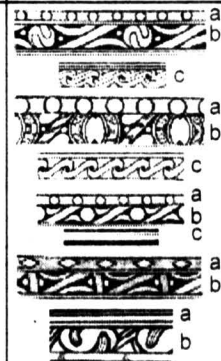
Fig. 72. Protomă și statueta zoomorfa aplicată, de la Podei-Tg Ocna (1, după C. Matasă; 2, după R. Vulpe).

ETAPE	B ₁		B ₂		
AȘEZĂRI	Ghelăiești	Văleni P. Neamț	Mărgineni Bacău	Frumușica	Podei - Tg. Ocna
 5c, 5d, 5e					
 6b					
 7	 a b	 a b a b	 a b a b		 a b c a b c a b c
 7					 a b a b

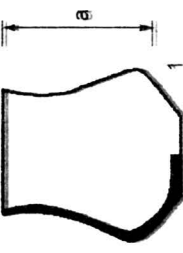
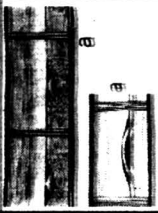
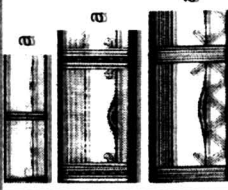
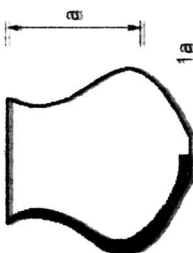
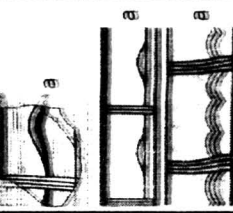

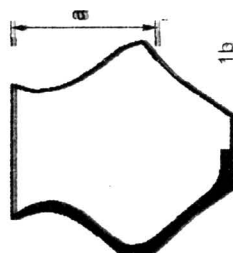
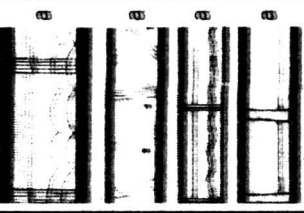
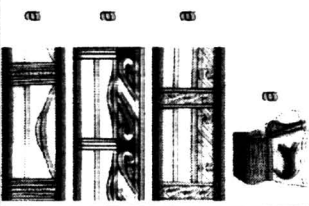
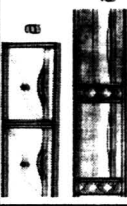
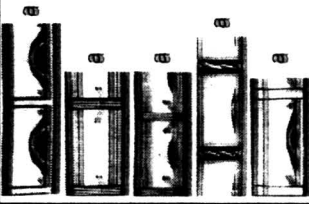
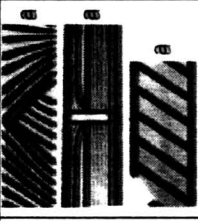
Tabel 1 (continuare)

ETAPE	B ₁		B ₂		
	Ghelăiești	Văleni P. Neamț	Mărgineni Bacău	Frumușica	Podei - Tg. Ocna
					
					
					

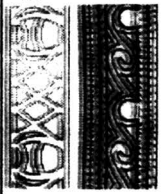
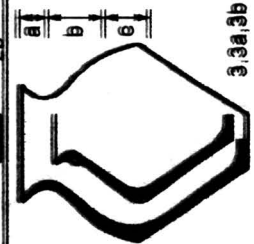

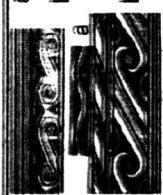
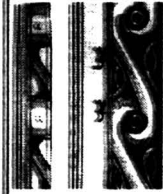
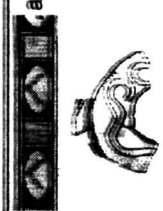

Tabel 1 (continuare)

ETAPE	B ₁		B ₂		
AȘEZĂRI	Ghelăiești	Văleni P. Neamț	Mărgineni Bacău	Frumușica	Podeni - Tg. Ocna
					
					
					

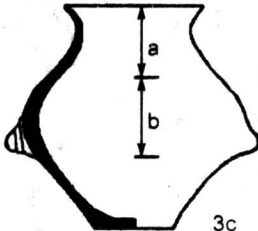
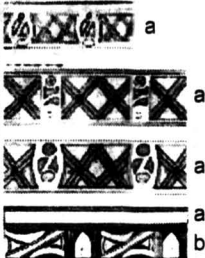

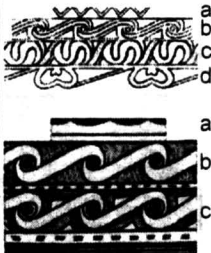

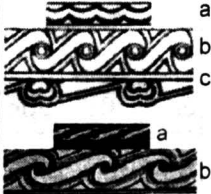
Tabel 2

ETAPE		B ₁		B ₂		
AȘEZĂRI		Ghejiăești	Văleni P. Neamț	Mărgineni Bacău	Frumușica	Podol - Tg. Ocna
	1					
	1a					
	1b					

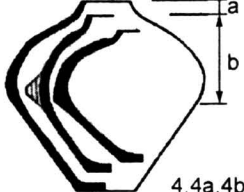
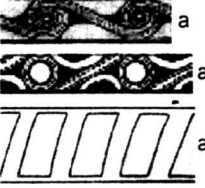

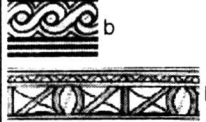

Tabel 2 (continuare)

ETAPE	B ₁		B ₂		
	AȘEZĂRI	Gheidiștei	Valeni P. Neamț	Mărgineni Bacău	Frumușica
					
					
					
					
					

Tabel 2 (continuare)

ETAPE	B ₁		B ₂		
AȘEZĂRI	Ghelăiești	Văleni P. Neamț	Mărgineni Bacău	Frumușica	Podei - Tg. Ocna
 3c					
 3d, 3e, 3f					
 3g					

Tabel 2 (continuare)

ETAPE	B ₁		B ₂		
AȘEZĂRI	Ghelăiești	Văleni P. Neamț	Mărgineni Bacău	Frumușica	Podei - Tg. Ocna
					
					
					

INDICE GENERAL

A

Aldești-Bacău — 115, 145.
 Alexandrescu Al. — 225.
 Alexianu M. — 8, 19.
 Almaș — 26, 178.
 Alpi — 58.
 Ambrojevici C. — 163, 219.
 Anastasiu Fl. — 68, 117, 118, 223.
 Andrieșescu I. — 21, 134, 176, 219
 Antonescu S. — 23, 30, 45, 54, 100, 182,
 184, 224, 225
 Ariușd — 160.
 Artene S. — 167.
 Artimon Al. — 11, 178.
 Asachi Gh. — 19, 20, 181, 186, 219.
 Asia — 164.

B

Bacău (jud.) — 26.
 Bacău (loc.) — 22, 63, 106, 115, 127, 145,
 179
 Bahrens G. — 139.
 Balaton — 155.
 Balcani — 58.
 Batović S. — 50, 130, 131, 219.
 Băcești-Vaslui — 152.
 Bălăneasa-Bacău — 23, 36, 145.
 Bălănești — 31.
 Băltărești — 15, 179.
 Bălușești — 31.
 Bănățeanu T. — 71, 166, 222.
 Benač A. — 50, 130, 219.
 Berciu D. — 7, 75, 134, 141, 149, 150,
 152, 153, 164, 165, 166, 175, 180,
 219.
 Berlescu N. — 94, 108, 124, 130, 142,
 219, 228.
 Berzunți (mt.) — 16.
 Bibicova V.I. — 168.
 Bicaz — 22.
 Bicsad — 56.
 Bilce Zlote — 87, 109, 148, 151, 152.
 Bistrița (râu) — 15, 16, 17, 19, 27, 28, 32,

36, 52, 74, 75, 175, 177, 181, 186,
 216.
 Bistrița-Neamț — 195.
 Birgăuani — 31, 40, 175, 178.
 Birjoveni — 16.
 Bîlca Doamnei-Piatra Neamț — 19.
 Bobi V. — 145.
 Bod — 169.
 Bodești — 19, 31, 34, 44, 175.
 Bodeștii de Jos — 44, 175.
 Bodrogkeresztúr — 116, 149, 155.
 Boehlau J. — 172, 219.
 Boessneck — 192.
 Bogaevsky B.L. — 87, 109, 219.
 Bogdan R. — 20, 21, 181, 219.
 Boiștea — 15.
 Bojoi I. — 15, 16, 219.
 Borlești — 10, 20, 23, 26, 28, 31, 36, 40,
 57, 61, 123, 143, 146, 158, 167,
 176, 180, 183, 215.
 Borniș — 23, 31.
 Borșeni-Războieni — 21, 26.
 Botești — 10, 23, 26, 70, 82, 83, 85, 86,
 95, 97, 103, 123, 127, 128, 132,
 142, 143, 146, 167, 186, 216.
 Botoșani — 50, 57, 74, 154.
 Bozieni — 16, 31, 178.
 Bozienii de Sus — 19.
 Brazesc Kujawski — 151.
 Brăila — 117, 118, 146.
 Brănești — 164.
 Brătești — 117.
 Brînduș C. — 15, 17, 18, 29, 219, 223.
 Brînzei — 61, 120, 148, 169.
 Broșteni — 59.
 Brudiu M. — 134, 219.
 București — 11, 182
 Budești — 19,
 Bujor Al. — 182, 185, 224
 Bug — 151
 Buzău — 146
 Buzdugan C. — 11, 21, 23, 30, 37, 39, 40,
 45, 46, 47, 53, 56, 57, 61, 63, 70,

74, 88, 94, 100, 105, 106, 107,
111, 113, 114, 117, 119, 122, 127,
131, 134, 143, 144, 145, 152, 175,
179, 181, 186, 215, 216, 217, 219,
226.

C

Calomirești — 134.
Calu (=Piatra Șoimului) — 7, 10, 16, 19,
20, 23, 26, 27, 54, 57, 70, 75, 80,
98, 100, 103, 117, 119, 122, 123,
142, 143, 144, 145, 146, 149, 150,
161, 167, 181, 195, 215, 216, 218.

Carasa Miclăușeni — 164.
Carnegio-Castiglione O. — 72, 219.
Carpați — 9, 15, 24, 26, 56, 58.
Casan I. — 227.
Cașin — 15, 16, 17, 181.
Căciulești — 31.
Căpitanu V. — 179, 222.
Căscioarele — 71.
Cârciumaru M. — 8, 18, 162, 164, 165,
219.

Cehak H. — 125, 132, 134, 219.
Cernavoda — 11, 77, 117, 118, 146, 150,
151, 152, 153, 154, 155, 156, 169,
173.

Cernyn — 151.
Chelm Hrubieszow — 151.
Childe G. — 153, 219.
Chiribută P. — 80, 100, 190, 219.
Chirica V. — 71, 220, 224.
Chirnogi — 150.
Cîrligata — 28, 180.
Cojocaru N. — 175, 177, 185, 220.
Comănești — 21, 22, 29, 57, 103, 110,
131, 145, 152, 186, 217, 218.
Comșa E. — 78, 141, 152, 155, 164, 168,
169, 170, 220.

Corni — 15, 16, 178, 179, 185.
Corvin-Papiu V. — 56, 220.
Costești — 148.
Costișa (cult.) — 10, 21, 26, 31, 35, 72,
100, 103, 110, 111, 121, 127, 177,
217, 218.

Costișa (loc.) — 27, 34, 36, 179.
Courtin J. — 61, 166, 220.
Cracău — 15, 16, 19, 33, 35, 175, 176,
177, 178.
Crăcăoani — 15.

Criș — 29, 57, 139, 157, 166, 187.
Cucoș Șt. — 7, 8, 21, 22, 23, 27, 29, 30,
31, 32, 34, 37, 38, 42, 45, 49, 51,
53, 54, 56, 57, 61, 62, 64, 72, 78,
80, 81, 85, 86, 88, 90, 91, 92, 93,
94, 95, 96, 97, 98, 100, 103, 104,
106, 107, 109, 110, 111, 112, 113,
116, 118, 119, 121, 122, 125, 131,
132, 133, 134, 135, 138, 139, 149,
152, 155, 172, 175, 176, 178, 179,
180, 181, 182, 183, 184, 185, 186,
187, 220, 221, 225, 226, 227.

Culmea Pietricica — 16, 17, 182.

Culmea Pleșu — 15.

Culmea Stînișoarei — 16.

Č

Čapaeva — 148, 154, 155.

Ç

Çatal Hüyük — 51, 134.

D

Dactei (deal) — 23, 31, 32, 33, 37, 43, 52,
57, 179, 187, 215.

Dactei (pîrîu) — 33, 37, 179.

Danilenko V.I. — 168.

Danilenko V.N. — 168, 221.

Danilo — 130.

Darabani — 148, 163.

David M. — 15, 16, 31, 221.

Demčenko N.A. — 166, 221.

Dergačev V.A. — 66, 97, 120, 221.

Deshayes J. — 153, 221.

Desna — 151.

Dikili Tash — 153.

Dinu M. — 39, 66, 82, 83, 88, 89, 110,
111, 112, 132, 143, 144, 152, 155,
163, 164, 221, 227.

Dipsiska Mogila — 153.

Dobreni — 10, 19, 20, 26, 47, 67, 159,
177, 178, 180, 215.

Dochia — 36.

Dodd-Oprîtescu A. — 118, 122, 226.

Dolhasca — 71.

Dolhești — 31, 180.

Dolheștii Mari — 151, 152.

Donisă I. — 16, 221.

Dragomir I.T. — 159, 221.

Dragomirești — 23, 26, 32, 37, 43, 176, 178, 179, 180, 185.

Drăgușeni-Botoșani — 57, 154.

Drăgușeni-Suceava — 105, 142, 143, 146, 162, 187.

Dubno Ostrog — 151.

Dumitrescu H. — 11, 20, 22, 37, 41, 45, 48, 55, 57, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 78, 79, 80, 92, 95, 97, 118, 119, 121, 126, 139, 149, 151, 160, 163, 165, 170, 175, 178, 182, 184, 186, 216, 217, 218, 221, 222.

Dumitrescu Vl. — 7, 9, 11, 20, 22, 25, 39, 41, 42, 46, 48, 49, 50, 58, 60, 63, 71, 77, 79, 82, 84, 85, 86, 90, 94, 97, 105, 111, 112, 116, 118, 119, 123, 124, 125, 126, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 142, 143, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 177, 221, 222, 226.

Dumitroaia Gh. — 23, 166, 176, 182, 183.

Dunărea — 58, 61, 154, 156, 166.

Dupoi V.I. — 118, 150.

E

Eliade M. — 161, 222.

Ellis L. — 80, 222.

Eminovici C. — 23, 37, 39, 45, 46, 47, 53, 56, 57, 61, 63, 70, 88, 100, 105, 106, 107, 111, 113, 114, 117, 119, 122, 127, 131, 134, 145, 179, 216, 217, 226.

Erbiceni — 142, 147, 149, 151, 152, 169, 173.

Erroux J. — 61, 166, 220.

Europa — 50, 58, 123, 124, 130, 164, 165, 166.

Ezero — 153, 154, 156.

F

Fântânele-Bacău — 10, 23, 31, 127, 218.

Fântinile Doamnei-Zănești — 19.

Florescu A. — 39, 54, 71, 160, 227.

Florescu A.C. — 22, 222, 227.

Florescu M. — 71, 179, 222, 227.

Focșani — 145.

Foltești — 29, 35, 40, 63, 142, 149, 150, 152, 153, 169.

Franța — 61, 166.

Frumușica — 10, 19, 21, 31, 33, 44, 51, 54, 60, 70, 72, 74, 78, 79, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 119, 121, 122, 127, 137, 138, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 152, 160, 164, 165, 169, 175, 178, 195, 216, 217, 218.

G

Garașanin M. — 222.

Georgiev G.I. — 134, 135, 222.

Ghelăiești — 7, 10, 11, 23, 31, 32, 34, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 104, 105, 106, 107, 109, 111, 112, 115, 118, 120, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 130, 132, 133, 137, 138, 139, 142, 143, 146, 148, 149, 155, 158, 160, 162, 167, 168, 169, 170, 182, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 215, 216, 217, 218.

Gheție B. (Gheție V.) — 168, 223.

Ghigoești — 19, 159.

Ghindăoani — 26.

Gimbutas M. — 124, 223.

Girov — 7, 10, 16, 19, 21, 23, 31, 35, 47, 62, 127, 158, 167, 175, 177, 178, 184, 218.

Glăvăneștii Vechi — 22, 43, 146, 158, 160, 162.

Glotz G. — 139, 223.

Gorodsk — 141, 142, 147, 148, 149, 151, 152.

Gostar N. — 71, 222, 226.

Goșmani — 31.

Goșmanu — 16, 27.

Grecia — 165.

Gromova V.V. — 168, 192.

Gumelnița — 68, 149, 153, 154, 156, 165.

Gura Văii-Onești — 10, 20, 23, 36, 37, 39, 45, 46, 53, 56, 57, 61, 62, 63, 70, 88, 100, 101, 103, 105, 106, 110, 111, 113, 114, 117, 119, 122, 123, 127, 131, 134, 144, 145, 146, 148, 150, 157, 180, 216, 217, 218.

Gura Slănic — 16.

H

- Haimovici S. — 18, 167, 168, 193, 223, 225.
Hallstatt — 27.
Harghita — 56.
Harțușe N. — 68, 117, 118, 149, 150, 153, 155, 166, 223.
Hăbășești — 11, 57, 60, 66, 67, 132, 137, 139, 154, 160, 161, 168.
Hălăuceșcu P. — 186.
Hemeiuși — 178.
Herculane — 149, 173.
Himner M. — 43, 166, 223.
Hirșova — 150.
Hîrtop — 175.
Hlăpești — 7, 10, 11, 23, 26, 31, 32, 33, 36, 37, 43, 44, 45, 52, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 72, 73, 78, 82, 84, 85, 90, 91, 97, 118, 120, 121, 123, 127, 128, 143, 146, 149, 158, 160, 161, 162, 167, 170, 179, 180, 187, 188, 189, 215, 216, 218.
Holercani — 148.
Horodiștea (cult.) — 142, 147, 149, 150, 151, 152, 169, 173.
Horodiștea (loc.) — 19, 20, 23, 26, 27, 75, 181.
Horodnița — 58.
Horyn — 153.
Höckmann O. — 125, 223.

I

- Iacob M. — 18, 225.
Iapa — 16.
Iași — 7, 11, 22, 71, 130, 152, 177.
Ichim I. — 15, 16, 17, 219.
Ionescu B. — 118, 225.
Italia — 61.
Ivan-Zlote — 58.
Izvoare — 7, 19, 20, 22, 132, 135, 164, 169.

J

- Janouchevitch Z.V. — 164, 165, 223.
Jászladány — 75, 149, 175, 195.
Junghans S. — 195.

K

- Kalicz N. — 223.
Kandyba O. — 82, 83, 84, 85, 87, 88, 90, 92, 93, 94, 96, 97, 104, 108, 109,

126, 134, 223.

- Karanovo — 154.
Kasenovka — 148.
Katinčarov R.V. — 156, 223.
Klementowice — 151.
Kodjadermen — 134.
Kolomiščina — 148, 152.
Korosek J. — 50, 130, 223.
Koszyłowce — 112, 125, 148, 151, 152.
Krutoborodincy — 87, 109, 112, 148.
Kuczyna — 151.
Kutzian I. — 139, 223.

L

- La Tène — 30, 53.
Leca-Ungureni — 154.
Lenkovcy — 168.
Levi-Strauss Cl. — 136, 163, 223.
Lévêque P. — 126, 223.
Livezi-Bacău — 175.
Lucăcești — 36.
Luizi Călugăra — 23, 26, 179.
Lunca Călimani — 19, 36.
Lupașcu Gh. — 17, 18, 31, 223, 224.
Lupu N.N. — 15, 17, 18, 29, 143, 223.

M

- Majaki — 155.
Malu-Onesti — 21, 36, 181.
Maramureș — 56, 160, 162.
Marinescu-Băicu S. — 10, 11, 22, 23, 47, 68, 69, 90, 104, 124, 125, 126, 127, 128, 134, 135, 137, 158, 159, 161, 162, 172, 181, 184, 216, 218, 224.
Marinescu Fl. — 54, 224.
Markevič V.I. — 42, 43, 61, 73, 82, 83, 120, 127, 129, 148, 155, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 223, 224.
Martiniuc C. — 71, 221, 224.
Mastacăn-Vișoara — 20, 21, 26, 30, 40, 53, 74, 76, 186.
Mastacăn-Borlești — 21, 180.
Matasă C. — 19, 20, 21, 22, 30, 31, 33, 35, 36, 39, 45, 47, 50, 51, 53, 54, 60, 61, 63, 67, 68, 70, 72, 74, 75, 78, 86, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113,

- 114, 117, 119, 121, 122, 127, 128,
132, 136, 138, 153, 159, 160, 164,
165, 175, 176, 177, 178, 179, 180,
181, 182, 183, 184, 185, 186, 215,
216, 217, 218, 221, 224.
- Mateescu C. — 22, 60, 168, 221, 223, 227.
- Mărgineni (mt.) — 16.
- Mărgineni-Bacău — 10, 11, 23, 28, 29, 37,
38, 52, 54, 60, 61, 62, 63, 64, 66,
68, 69, 84, 91, 93, 94, 95, 97, 98,
100, 103, 104, 105, 106, 108, 109,
110, 111, 112, 113, 119, 122, 126,
128, 131, 132, 133, 137, 138, 139,
143, 144, 145, 146, 158, 167, 170,
180, 215, 216, 217, 218.
- Mărgineni-Neamț — 26, 181.
- Mătăhuia-Dobreni — 10, 20, 26, 67, 177,
215.
- Medgidia — 166.
- Mellaart J. — 51, 153.
- Mihailovka — 149.
- Mihalce — 58.
- Mihalić — 154.
- Mihăilescu-Birliba V. — 10, 23, 181.
- Mihoveni-Suceava — 82, 167.
- Milojčić VI. — 139.
- Mitrea B. — 185.
- Moinești — 34.
- Moisil C. — 20, 186, 224.
- Moldova (riu) — 15, 16, 32.
- Moldova (prov.) — 7, 8, 9, 10, 11, 15, 16,
17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 31,
34, 36, 37, 48, 49, 52, 53, 55, 57,
58, 59, 62, 63, 67, 73, 77, 81, 82,
83, 90, 91, 97, 103, 112, 116, 117,
118, 122, 123, 124, 127, 129, 130,
133, 135, 137, 141, 142, 143, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 157, 158, 161, 163, 167,
169, 170, 173, 186.
- Monah D. — 10, 11, 22, 23, 28, 29, 30,
31, 32, 34, 38, 42, 45, 48, 51, 54,
59, 61, 62, 75, 76, 80, 88, 94, 95,
100, 109, 142, 121, 132, 138, 139,
155, 167, 175, 179, 180, 182, 184,
185, 186, 215, 224, 225, 226.
- Monah F. — 8, 18, 164, 165, 219.
- Monteoru (var.) — 28, 34, 37, 45, 47, 63, 99,
116, 117, 118, 120, 141, 144, 145,
146, 150, 179, 181, 184, 186, 216.
- Morintz S. — 7, 25, 117, 118, 150, 153,
154, 225.

- Moscalu Em. — 180.
- Movša T.G. — 43, 129, 225.
- Muntenia — 7, 23, 26, 183.
- Muntenia — 150.
- Muraru A. — 56, 57, 64, 162, 187, 221.
- Müller — 192.
- N**
- Neamț — 15, 21, 26.
- Neamțu V. — 71, 164, 166, 225.
- Nechit (riu) — 16, 28, 176.
- Necrasov O. — 18, 62, 167, 192, 225.
- Nedeia — 7, 23, 31, 38, 40, 41, 47, 48,
52, 178, 187, 193, 215, 216, 218.
- Negrești — 19, 26, 31, 180.
- Negulești — 31, 181.
- Nestor I. — 9, 39, 43, 46, 59, 62, 82, 117,
120, 133, 141, 142, 145, 150, 158,
160, 162, 167, 225, 226.
- Neustupny E. — 153, 171, 226.
- Nicolăescu-Plopșor C.S. — 71, 226.
- Nipru — 151.
- Nițu A. — 9, 10, 11, 22, 23, 28, 30, 31, 32,
33, 34, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 46,
47, 50, 51, 53, 56, 57, 61, 62, 63,
70, 71, 74, 82, 87, 88, 89, 90, 94,
95, 98, 100, 105, 106, 107, 109,
110, 111, 112, 113, 114, 117, 118,
119, 121, 122, 126, 127, 131, 132,
133, 134, 135, 138, 139, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 150, 152,
155, 179, 186, 215, 216, 217, 218,
224, 225, 226, 227.
- Nosek St. — 151, 226.
- Noua — 27.
- O**
- Odobescu Al. — 19, 21, 178, 180, 181.
- Oituz — 17.
- Onești — 10, 17, 20, 21, 22, 23, 36, 37,
39, 46, 53, 56, 61, 70, 100, 101,
103, 105, 174, 179, 181.
- Oușorul — 17.
- Ozana — 15, 16.
- Ozols J. — 136, 226.
- P**
- Passek T.S. — 42, 43, 50, 82, 87, 108,
109, 120, 129, 134, 141, 148, 159,
161, 163, 164, 166, 226.
- Paul I. — 159, 161, 226.

- Pavlú I. — 172.
 Pârvan V. — 20, 227.
 Păstrăveni — 182, 183.
 Păuca — 159.
 Păunescu Al. — 57, 60, 61, 62, 226.
 Petreni — 87, 143, 148.
 Petrescu-Dîmbovița M. — 7, 9, 11, 22, 25, 34, 39, 42, 51, 54, 71, 77, 82, 83, 94, 96, 112, 126, 142, 143, 144, 145, 150, 152, 153, 154, 157, 158, 160, 162, 163, 164, 169, 176, 181, 186, 222, 225, 227, 228.
 Petrești — 159, 161.
 Petricani — 7, 10, 21, 23, 36, 123, 128, 143, 146, 157, 181, 184.
 Petrodava — 19.
 Photolivos — 153.
 Piatra Neamț — 7, 10, 11, 19, 20, 21, 22, 23, 31, 35, 36, 45, 48, 50, 52, 57, 58, 60, 61, 62, 66, 70, 72, 73, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 102, 105, 106, 116, 118, 120, 121, 123, 126, 128, 130, 131, 132, 134, 137, 138, 143, 144, 146, 149, 152, 157, 158, 163, 167, 169, 170, 186, 187, 188, 189, 215, 216, 217, 218.
 Pietroasele-Buzău — 118, 146, 150.
 Piggott S. — 164, 227.
 Podei-Tg. Ocna — 7, 10, 20, 21, 22, 23, 26, 29, 30, 35, 37, 38, 39, 45, 47, 50, 53, 54, 57, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 84, 88, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 119, 122, 127, 128, 130, 132, 133, 137, 138, 139, 143, 144, 145, 146, 148, 150, 152, 157, 162, 167, 170, 175, 184, 185, 187, 188, 189, 195, 215, 216, 217, 218.
 Podolia — 151.
 Poduri — 7, 10, 23, 31, 34, 40, 45, 48, 50, 51, 59, 61, 64, 67, 71, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84, 85, 88, 90, 97, 98, 100, 101, 103, 105, 108, 110, 111, 116, 117, 120, 122, 123, 142, 143, 145, 146, 149, 150, 152, 157, 158, 159, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 182, 185, 215, 216, 217, 218.
 Poliochni — 153.
 Poliochni Blue — 153.
 Poliochni Green — 153.
 Poloboc — 31, 182.
 Polonia — 151, 155.
 Pometea-Tg. Neamț — 10, 21, 26, 47, 60, 143, 146, 157, 184, 215.
 Popovici D.N. — 11, 23, 45, 76, 100, 166, 182, 185, 225.
 Popovici R. — 176.
 Popudnia — 43, 148, 161, 166.
 Preda Fl. — 118, 150.
 Prigoreni Mici — 94, 108, 142, 146.
 Prohozești-Poduri — 23, 26, 34, 143, 182.
 Prut — 9, 56, 57, 173.
 Putinești — 127.
- R**
 Radunčeva A. — 134.
 Rast — 71.
 Răcăciuni-Bacău — 10, 23, 31, 35, 47, 52, 82, 95, 142, 143, 146, 182.
 Rădeni — 21, 31, 36, 182, 183.
 Rădulescu D. — 57, 227.
 Răucești (deal) — 15, 16.
 Răucești (loc.) — 7, 10, 19, 23, 26, 82, 84, 85, 90, 120, 123, 126, 129, 130, 143, 146, 157, 162, 183, 218.
 Războieni — 21, 26, 31, 176, 183.
 Rediu — 182.
 Renie — 150.
 Rîmnicelu-Brăila — 117, 118, 146, 150.
 Rogina — 27, 183.
 Roman — 22, 31, 63.
 Roman P. — 116, 117, 118, 149, 150, 153, 154, 173, 225, 227.
 Români — 19, 179, 184.
 Roska M. — 20, 72, 184, 227.
 Roznov — 16, 19.
 Runcu — 16.
 Runcu-Mastacăn — 26, 28, 180.
 Rusăiești-Poduri — 182.
 Ruseni — 36, 183.
 Ruseștii Noi — 165, 168.
 Rusu C. — 18, 223, 224.
 Rybakov B.A. (V.A.) — 123, 172, 227.
- S**
 Sabatinovka — 168.
 Sangmaister E. — 195.

Sălcuța — 149, 154, 156.
 Sărata — 16, 27, 183.
 Sărata-Piatra Neamț — 75, 216.
 Sărata Monteoru — 59, 117, 118, 120, 146, 150.
 Săvescu I. — 63, 72, 216, 227.
 Săvulescu T. — 8.
 Schmidt H. — 21, 76, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 94, 96, 98, 102, 106, 108, 113, 114, 116, 118, 124, 139, 141, 143, 145, 150, 153, 160, 227.
 Schultz-Klinken K.-R. — 70, 166, 227.
 Schröder M. — 195.
 Sibiu — 166.
 Siliștea — 19, 31, 184.
 Siret — 15, 16, 35, 145, 152, 173, 182, 186.
 Sitagroi — 153.
 Sîrcu I. — 15, 16, 228.
 Slobozia-Onești — 36, 181.
 Soci — 31, 184.
 Solca-Suceava — 157.
 Soudský B. — 172.
 Srednyi Stog — 149, 150.
 Staraja-Buda — 108, 148, 163.
 Starčevo-Criș — 139.
 Stîncă Șerbești — 16.
 Stînișoarei (mt.) — 15.
 Struzyow — 151.
 Styr — 151.
 Sulimirski T. — 151, 228.
 Sultana — 134.
 Suškova — 148.

Ș

Șandru I. — 181.
 Șcheia-Iași — 152.
 Șipeniț — 83, 84, 85, 87, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 104, 108, 109, 126, 134, 135, 148.
 Ștefan cel Mare — 19, 31, 184, 186.
 Ștefănescu I.D. — 44, 161, 162, 228.
 Ștefănești — 45, 50, 51, 114, 118, 145, 146, 148, 150.
 Știrbu M. — 18, 167, 225.

T

Tazlău — 15, 16, 17, 26, 28, 29, 34, 37, 176, 182, 183.
 Tănăsachi M. — 72, 221.

Tărtăria — 169.
 Teichert — 193.
 Teiu — 166.
 Thermi — 154.
 Tîrgu Neamț — 19, 21, 22, 26, 47, 61, 144, 158, 185.
 Tîrgu Ocna — 20, 21, 22, 23, 26, 29, 35, 37, 38, 45, 50, 53, 54, 57, 61, 74, 75, 76, 100, 101, 103, 105, 117, 152, 184, 187, 189, 190, 195.
 Tîrgu Trotuș — 23, 26, 30, 40, 53, 57, 76, 88, 94, 103, 105, 123, 127, 131, 144, 152, 157, 158, 184, 186.
 Tîrpești — 10, 21, 22, 31, 47, 68, 90, 104, 160, 162, 167, 184, 187, 216, 218.
 Tolkin V.I. — 168.
 Tomaševka — 148.
 Toplița — 19.
 Topolița — 15, 16, 36, 47, 181, 185.
 Traian — 20, 22, 41, 48, 60, 61, 63, 82, 84, 85, 86, 112, 116, 118, 119, 126, 127, 134, 149, 160, 167.
 Transilvania (prov.) — 149.
 Trebeș — 17, 28, 180.
 Trichterbecher — 151, 152, 155, 173.
 Tringham R. — 59, 228.
 Tripolie — 42, 43, 46, 50, 51, 58, 82, 109, 112, 148, 149, 151, 154, 155, 159, 165.
 Trogmayer O. — 161, 228.
 Trohani G. — 23, 182.
 Troia — 153, 154.
 Trotuș — 15, 17, 20, 21, 26, 29, 30, 37, 179, 184, 186.
 Trușești — 11, 51, 71, 94, 112, 126, 144, 145, 146, 148, 158, 160, 161, 162, 167, 169.
 Tudor D. — 164, 228.
 Tudor E. — 23, 31, 35, 47, 182.
 Tufescu V. — 15, 16, 31, 175, 177, 179, 180, 181, 183, 185, 228.
 Turdaș — 161.
 Turturești — 31, 184.
 Tușnad — 56.
 Tuta-Bacău — 24, 31, 174.

Ț

Țibucani — 31, 182, 185.
 Țolicea — 16.
 Țolici — 47.

U

- Ulmeni — 150.
 Ungaria — 155.
 Untaru I. — 184.
 Urecheni-Neamț — 36, 128, 185, 218.
 Ursachi V. — 11, 23, 70, 83, 85, 86, 95,
 97, 103, 127, 128, 132, 142, 167,
 186, 228.
 Ursulescu N. — 157, 167, 228.
 Usatovo — 142, 148, 149, 150, 155, 156.
 Ustecina — 58.

V

- Vad — 23, 36, 185.
 Valea Lupului — 22, 39, 66, 71, 82, 83,
 88, 89, 110, 111, 112, 133, 142,
 143, 144, 145, 146, 148, 154, 155,
 163, 164, 166, 167, 168, 169.
 Valea Șoșii — 23, 31, 40, 76, 143, 157, 185.
 Varvarovka — 148.
 Vasilkova — 148.
 Văcărașu I. — 15, 17, 18, 29, 223.
 Vădastra — 168.
 Văleni-Botești — 10, 23, 26, 70, 82, 83,
 85, 86, 95, 97, 103, 123, 127, 128,
 132, 142, 143, 146, 167, 186, 216.
 Văleni-Piatra Neamț — 7, 10, 11, 19, 20,
 21, 23, 36, 45, 48, 50, 52, 57, 58,
 60, 61, 62, 64, 66, 67, 70, 73, 78,
 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88,
 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97,
 98, 102, 105, 106, 112, 116, 118,
 120, 121, 123, 126, 128, 130, 131,
 132, 134, 137, 138, 143, 146, 149,
 157, 158, 163, 167, 170, 186, 187,
 188, 189, 215, 216, 217, 218.
 Vermești-Comănești — 20, 22, 26, 29, 57,

103, 110, 111, 131, 145, 186, 217,
 218.

Viișoara-Neamț — 31, 175, 186.

Viișoara-Ștefan cel Mare — 31, 186.

Viișoara-Tg. Trotuș — 10, 23, 26, 30, 40,
 53, 57, 74, 76, 88, 94, 103, 105,
 106, 107, 123, 127, 131, 143, 144,
 145, 146, 152, 157, 158, 186, 195,
 215, 216, 217.

Vinča — 168.

Vinča-Turdaș — 71.

Vihvantincy — 120.

Vinători-Neamț — 31, 186.

Vladimirovka — 50, 51, 148.

Vlassa N. — 168, 228.

Vulpe Al. — 59, 75, 179, 182, 228.

Vulpe Ec. — 20, 21, 31, 35, 121, 177, 228.

Vulpe R. — 20, 21, 22, 31, 35, 98, 119, 122,
 132, 133, 142, 144, 164, 169, 177,
 180, 181, 182, 184, 215, 218, 228.

W

Werner J. — 139.

Wiorek — 155.

Wiślański T. — 151, 228.

Z

Zaharia E. — 117, 120, 145, 150, 225, 226.

Zaharia Em. — 22, 25, 176, 181, 186,
 227, 228.

Zaharia N. — 22, 25, 176, 181, 186, 227,
 228.

Zaharia-Petrescu E. — 225.

Zamoșteanu M. — 176.

Zarebowo — 155.

Zănești — 19.

Zervos Ch. — 69, 165, 166, 228.

50.000 lei

În Bibliotheca MEMORIAE ANTIQUITATIS au apărut:

- I. Ștefan Cucos. *Ceramică neolitică din Muzeul Arheologic Piatra Neamț / Céramique néolithique du Musée Archéologique de Piatra Neamț*, 1973.
- II. *Cucuteni aujourd'hui* (édité par Gheorghe Dumitroaia et Dan Monah), 1996.
- III. Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, 1997.
- IV. Ioan Mitrea, *Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna*, 1998.
- V. Cornelia Magda Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, 1998.